

T.C.

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

**YEŞİL DÜŞÜNCEDE MÜLKİYET KAVRAMI:
EKOLİBERALİZMİN KURAMSAL BİR ELEŞTİRİSİ**

Doktora Tezi

Duygu Tan Gülcan

Ankara- 2016

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

**YEŞİL DÜŞÜNCEDE MÜLKİYET KAVRAMI:
EKOLİBERALİZMİN KURAMSAL BİR ELEŞTİRİSİ**

Doktora Tezi

Duygu Tan Gülcan

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Aykut Namık Çoban

Ankara- 2016

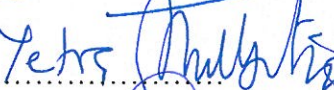
T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

YEŞİL DÜŞÜNCEDE MÜLKİYET KAVRAMI:
EKO-LİBERALİZMİN KURAMSAL BİR ELEŞTİRİSİ

Doktora Tezi

Duygu Tan Gülcan

Tez Jurisi

Prof. Dr. Aykut Gaben
Prof. Dr. Neria Gaberoğlu
Prof. Dr. Mehmet Yeter
Doç. Dr. Bülent Duru
Yrd. Doç. Dr. Bilge Kırın

Ankara- 2016

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Güven Bilimleri

Doç. Dr. Aykut Göban

Prof. Dr. Aykut Göban

Anabilim (Bilim) Dalı 11923801 numaralı doktora öğrencisi

danışmanlığında hazırladığı

Türkçe Başlığı: "Yeşil Düşüncede Mülkiyet Kavramı: Ekoliberalizmin Kuramsal Bir Eleştirisi"

İngilizce Başlığı: "Private Property in Green Thought: A Theoretical Criticism of Ecoliberalism"

tezini değerlendirmek üzere Prof. Dr. Nersin Göbanoğlu başkanlığında, 17/6/2016 günü, saat 14'da Siyasal Bilgiler Fakültesinde toplanan tez jürisi tarafından tez sınavına alındı; sınav sonucunda,

Tezin;

a) kabulüne,

b) düzeltilmesine,

c) reddine,

Oybirliği / Oyçokluğu ile karar verildi.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Nersin Göbanoğlu

Üye

Prof. Dr. Mehmet Tepe

Üye

Doç. Dr. Bülent Duru

Üye

Y. Doç. Dr. Bilge Kağan Şakıcı

Üye

Prof. Dr. Aykut Göban

Gerekçe: Tez başlığının "Yeşil Düşüncede Mülkiyet Kavramı: Ekoliberalizmin Kuramsal Bir Eleştirisi" olarak, içeriğine daha uygun olacağından, değiştirilmesine karar verilmektedir.

Doktora Tez Sınavına Giren Öğrencinin Statüsü:

☐ Normal Öğrenci ☐ 2547 sayılı Kanunun 35. maddesi uyarınca araştırma görevlisi ☐ 2547 sayılı Kanunun 50/d maddesi uyarınca araştırma görevlisi ☐ 2547 sayılı Kanunun 33. maddesi uyarınca araştırma görevlisi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(17./06./2016.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Duygu Tan Gülcan

İmzası

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ÖZEL MÜLKİYETİN DOĞASI	11
I. İNSAN DOĞASI	12
A. BENCİLLİK AHLAKI ÜZERİNE.....	14
1. Bencilliğin Erdemi	14
2. Hazzı Gerçekleştirme Aracı Olarak Özel Mülkiyet	20
3. İktisadi Çerçevenin Oluşumunda Bireysellik.....	22
4. Faydacı Aklın Eleştirisi	26
B. ORTAKYAŞAM GEZEGENİ	30
1. Faydacı Özçıkâr Kavramı	31
2. Ussal Bireyin İntiharı.....	34
C. TARİHSEL İNSAN DOĞASI.....	37
1. Bencil İnsan ve Kapitalizm.....	38
2. Praxis: İnsanın Üretken Doğası	42
II. DOĞA DURUMU	46
A. TOPLUMSAL SÖZLEŞMELER VE DEVLET.....	47
1. Savaş ve Barış.....	48
2. Devletin İşlevi.....	54
3. Yeşil Devlet	59
B. SINIF ÇATIŞMASI.....	64
1. Kaos ve Eşitsizlik.....	65
2. Ekolojik Riskler ve Devlet.....	67
C. ALDATICI ORTAKLAŞMA	70

1.	Kapitalizm ve Tarihsellik.....	71
2.	Ekolojik Kriz, Sınıf Çatışması ve Devlet.....	76
III.	DOĞA YASASI	81
A.	EŞİTSİZLİĞİ MEŞRULAŞTIRMAK	82
1.	Doğanın Bilgisine Ulaşmak	83
2.	Locke, Mülkiyet ve Devletin Rolü.....	86
3.	Sınırlılık İlkesinin Yorumu	90
B.	ZENGİNLİĞİN KAYNAĞI	98
1.	İlerlemenin Teşviki	98
2.	Doğanın ve Emeğin Gaspı	102
C.	KAPİTALİZMİN DOĞASI.....	110
1.	Sermayenin Eşitsizlik İhtiyacı	110
2.	Krizin Nedeni ve Çözümün Engeli Olarak Kapitalizm.....	116
İKİNCİ BÖLÜM: ÖZEL MÜLKİYET, PİYASA VE EKOLOJİK KRİZ.....		120
I.	ORTAKLAŞA MÜLKİYET.....	121
A.	TRAJEDİDEN KAÇMAK	121
1.	Trajedinin Kaynağı	122
2.	Liberal Alternatif: Özel Mülkiyet	127
B.	TOPLUMSAL YÖNETİM	132
1.	Tutuklu İkilemi	133
2.	Üçüncü Seçenek: Diyaloğu Geliştirmek	135
C.	ÖZEL MÜLKİYET VE TRAJEDİ.....	138
1.	Pazarın Tercihleri.....	139
2.	Dışsalıklar ve Kriz	142
II.	KENDİLİĞİNDEN DOĞAN DÜZEN	147
A.	EKOLOJİK SORUNLARA REÇETE OLARAK PİYASA	148

1.	Ekolojik Kriz ve Korumacılık.....	149
a-	Hayek ve Bilginin Doğası	151
b-	Teşvik Mekanizması	156
2.	Mutlak Özel Mülkiyet.....	158
B.	GEZEĞENSEL YARILMALAR	166
1.	İklim Değişimi	168
2.	Küresel Azot ve Fosfor Döngülerine Müdahale	173
3.	Stratosferik Ozon Azalması	178
4.	Okyanus Asitlenmesi	179
5.	Biyoçeşitlilik Kaybı	180
6.	Küresel Tatlı Su Kullanımı	185
7.	Toprak Kullanımındaki Değişimler	189
8.	Atmosferik Aerosol Yüklenmesi	189
9.	Kimyasal Kirlilik	190
C.	PIYASA- EKOLOJİ ÇELİŞKİSİ.....	192
1.	Büyümenin Sınırlandırılması	193
a-	Sürdürülebilir Kalkınma.....	198
b-	Küçülme	207
2.	Yeşil Kapitalizmin Olasılıksızlığı.....	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YEŞİL LİBERALİZM VE ÖZEL MÜLKİYETİN SINIRLARI 219

I.	YEŞİL LİBERALİZM	220
A.	EKOLOJİK KRİZ VE YEŞİL LİBERAL PRENSİPLER.....	221
1.	Demokratik Liberalizm ve Ekonomi.....	221
a-	Doğaya Atfedilen Değer	224
b-	Dağıtımcı Adalet.....	227
2.	Özel Mülkiyetin Ekolojik Amaçlarla Sınırlandırılması	232
B.	LİBERAL DEMOKRASİ VE METABOLİK YARILMA	239

1. İktisadi ile Siyasinin Ayırılması.....	241
2. Liberal Demokrasinin Eleştirisi	247
3. Doğanın Metalaştırılması ve Metabolik Yarılma.....	252
II. ÖZEL MÜLKİYETİN SINIRLILIKLARI	259
SONUÇ	266
ÖZET.....	275
ABSTRACT.....	277
KAYNAKÇA.....	279

GİRİŞ

Bugün kapitalist dünya, tüm kurumlarıyla özel mülkiyete o kadar bağlı ve bağımlıdır ki, bugünkü anlamının dışında bir mülkiyet ilişkisi tasarlamak bile güçtür. Oysa çok değil birkaç yüzyıl önce, o zamanki dünyada çok daha farklı bir mülkiyet anlayışının egemen olduğunu anlatır Huberman. “O dönem sahiplik” der, “birisine karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerden ibaretti. Yükümlülükler yerine getirilmediğinde ise kişi, sahipliğin ona verdiği tüm haklardan mahrum edilirdi” (Huberman, 2012: 18). Bugün ise, ekonominin istikrarını koruma amaçlı birkaç istisna dışında, mülkiyet ilişkisinin varlığı, kişilerin sahip olunan nesneye karşı her türlü tasarruflarının teminatı halini almıştır. Bırakalım sorumlulukları, aidiyet bağı kurulan nesneye verilecek her türlü zarar dahi özel mülkiyet ilişkisi bağlamında kabul görmektedir. Mülkiyet ilişkisi kurulan nesne üzerindeki sınırsız tasarruf hakkı, liberal ideolojinin temelini oluşturan özgürlük kavramı üzerine bina edilmiştir. Öyle ki birey, dışsal müdahalelerden arındırılmış olarak, eylemlerini serbestçe gerçekleştirebilmelidir. Bireyin sahip olduğu nesneye karşı eylemlerinin kısıtlanması, bireyin özgürlüğüne yapılmış önemli bir müdahale olarak algılanır (Birler, 2014: 302- 303). İşte bu nedenle liberal metinlerde özel mülkiyetin özgürlük ile eş tutulduğuna sıklıkla rastlanır. Nesnenin durumu sorgulandığında ise, liberal ideoloji cevap olarak rasyonalizmi işaret eder. Bireyin, aidiyetindeki nesneye karşı tasarruflarının denetlenmesine gerek yoktur, zira bireyin bu nesneye karşı olumsuz tasarrufu kendisi için maddi kayıp anlamına geleceğinden

rasyonel değildir. Dahası, bireylerin özgür edimleri, toplum için en iyi, en doğru sonucu kendiliğinden gerçekleştirmektedir. Böylelikle liberal bakış açısıyla ekolojik kriz de içinde olmak üzere toplumsal sorunların çözümüne, bireylerin özgür edimlerine izin verilerek, onlara dışarıdan baskı ve zorlayıcı hiçbir müdahalede bulunmayarak ulaşılabilir.

Diğer taraftan Marksist yaklaşım, liberal çevrelerce çözüm olarak öne sürülen yöntemleri sorunun kaynağına yerleştirir. Bu görüşe göre kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sınırsız büyüme, üretim araçlarının ve doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilmesiyle sağlanmaktadır. Bununla beraber liberal ekonominin sınırsız büyüme hedefi doğal varlıklar ve metabolik denge üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır. Üretici emeğin doğadan koparılması ve doğanın metalaştırılarak üretimin değişim değerine güdülmesi, yeryüzünün taşıma kapasitesini aşarak ekosistem üzerinde büyük bir hasara neden olmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin evrensel metabolizma üzerinde yarattığı çatlağın kapanarak toplum ile doğa arasındaki metabolik ilişkinin onarılabilmesi ve böylelikle ekolojik krizin çözülebilmesi ancak kapitalist üretim biçiminin aşıldığı, üretim araçları ve doğal varlıklar üzerindeki özel mülkiyetin kaldırıldığı bir toplumda mümkündür.

1950’li yıllarda fark edilmeye başlayan ekolojik kriz, o zamanlara kıyasla bugün daha kapsamlı bir biçimde anlaşılabilir. İnsanların binlerce yıldır doğa üzerinde zararlı etkiler yaratmasına karşın, çağımızda yaşanan sorunların bölgesel değil gezegensel boyutta etkili olması, sorunların doğasının çok daha karmaşık bir hal almasına neden olmaktadır. Özellikle kentleşme ve sanayileşmenin ekosistem üzerinde karmaşık ve çok boyutlu bir baskı yarattığı

kabul edilmektedir. Kentler, üretim ve tüketim merkezleri haline gelirken doğal alanlar ve ekolojik süreçler tahrip olmaktadır. Gıda ve sanayi üretimini arttırma ihtiyacı bir yandan ormanlık veya doğal alanların tarlalara ve sanayi bölgelerine dönüştürülmesine neden olmakta, bu durum insan dışındaki türlerin yaşam alanlarının yok olması anlamına gelmektedir. İnsan dışındaki türlerin yaşam alanlarının yok edilmesinin bugün yaşanan ve büyük kitlesel yok oluşlarla kıyaslanan türsel yok oluşların en önemli nedenlerinden olduğu düşünülmektedir.

Kentleşme ve sanayileşmenin bir diğer sonucu olan ormansızlaşmanın, yeryüzündeki canlılık için yaşamsal önemdeki su döngüsü üzerinde olumsuz bir sonuç yarattığı bilinmektedir. Ormansızlaşmanın ikinci etkisi ise doğal karbon rezervlerinin yok olmasıdır. Çağımızda yoğun fosil yakıt tüketiminin temel sonucu, atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun artmasıdır. Ormansızlaşma, karbon tutulumunun azalmasına neden olarak atmosferdeki sera gazı oranlarının artmasının ikincil nedenidir. Küresel iklim değişikliğinin gezegende büyük çaplı biyoçeşitlilik kaybı, iklim kalıplarında altüst oluşlar, gıda ve su kıtlıkları, gezegensel su seviyelerindeki değişime bağlı büyük göç hareketleri gibi büyük çaplı değişim ve dönüşümlere neden olacağı tahmin edilmektedir.

Artan nüfusa bağlı olarak besin ihtiyacına cevap verebilmek üzere yaygınlaşan zirai kimyasal kullanımı, sanayide kullanılan kimyasallarla birlikte ekosistemleri zehirlemektedir. Yeryüzü su döngüsünün çok küçük bir bölümünü oluşturan tatlı su döngüsü, kimyasal atıklar nedeniyle artan bir kirlenme baskısıyla karşı karşıyadır. Kimyasallar milyarlarca canlının içme suyu olarak kullandığı temiz su kaynaklarına karışmaktadır. Yapılan araştırmalar, insan

vücudunun bir dizi kimyasalla zehirlenmiş olduğunu doğrulamaktadır. Okyanuslarda ölü bölgelerin oluşması, asit yağmurları, çölleşme, erozyon, sel baskınları, yer altı sularının çekilmesi, ozon tabakasının incilmesi gibi birbiriyle ilişkili pek çok gezegensel sorun, günümüzde acilen çözümlenmesi gereken sorunlar olarak ortaya konmaktadır. Biliminsanları gezegende yaşamı mümkün kılan hassas dengelerin zorlanmakta olduğunu ve anlamlı değişimlere gidilmediği takdirde ekolojik çöküşlerle yüz yüze kalabileceğimizi dile getirmektedir.

Günümüzde ekolojik sorunları bu denli çetrefil kılan, konunun çok boyutlu ve birbirine bağlı yapısıdır. Ulaştığımız medeniyet seviyesinin yarattığı sorunlarla başa çıkmak mecburiyeti, çevre sorunlarının akademik, siyasi ve ekonomik alanlarda genel kabul gören ve çözülmeyi bekleyen önemli bir sorun olarak algılanmasını sağlamıştır. Ancak sorunun doğasına, yapısına ve nihayetinde çözümüne yönelik yol haritasına dair fikir birliği sağlanamamaktadır. Çözumsuzlüğe neden olan fikir ayrılıkları, sorunun kaynağı üzerinde yaşanan anlaşmazlıklarla ilgilidir. Bu da çözümün sistemde bir uyarlamayla mı yoksa sistemsel bir dönüşümle mi gerçekleştirileceğine dair fikir çatışmalarına neden olmaktadır. Ekolojik krize çözüm önerisi sunan aktörlerin önemli bir kısmı, krizi mevcut sistem içinde çözülebilecek bir sorun olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre insan zekâsı, yirmi birinci yüzyılda sahip olduğu tüm teknik imkânlarla bir araya geldiğinde, her türlü sorunu çözebilecek donanımına sahiptir. Eko-liberal görüş tarafından seslendirilen bu yaklaşım, serbest piyasayı çevre sorunlarına çözüm bulmak için bir araç olarak görür. Özgül davranış biçimine müdahale edilmediği sürece sistemin kendi

kendine sorunlara çözüm bulma yönünde hareket edeceğini savunur. Diğer taraftan, ekolojik sorunların dışarıda bir yerde, bazı aksaklıklar sonucu doğmadığı fakat tam da kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu sürekli büyüme ve tüketme ihtiyacından kaynaklandığını düşünen yaklaşıma göre ise eko-liberalizmin önerileri çözüm getirmek bir yana yalnızca sorunu büyütecektir. Eko-liberal görüş tarafından dillendirilen ekonomik sisteme yapılan her türlü müdahalenin durdurulması ve henüz özelleştirilmemiş doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilerek piyasa işleyişine dahil edilmesi, dönüşü olmayan çok daha ciddi sorunlara neden olacaktır. Ekolojik krizi çözmek için, ona neden olan temel faktörden çözüm beklemek yalnızca kapitalist sistemin yararlanacağı bir düşüncedir. Bu nedenlerle, yaşanabilir bir dünya için kapitalist sistemin acilen dönüştürülmesi ve doğayla barışık, doğal prensiplerle uyumlu yeni bir sistemin inşa edilmesi şarttır.

Bugün yaşanan ekolojik kriz, sonuçları açısından hem toplumsal yaşam, hem de ekolojik dengenin sürdürülebilmesi için hayati bir risk oluşturmaktadır. Öte yandan bugüne kadar alınan önlemlerin, çevre sorunlarını çözmede yetersiz kaldığı açıktır. Bu nedenle, ekolojik krizin görünen nedenlerinden çok altında yatan temel nedenlerin araştırılması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Yeşil düşünce bu anlamda, ekolojik sorunların temeline inerek, kaynağında yer alan hatalı unsuru arayan yaklaşımlardan oluşur. Ancak, yeşil düşüncede, özel mülkiyet gibi doğal kaynakların kullanımıyla son derece ilintili bir kavrama ilişkin birbirinden çok farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda bu çalışmanın öncelikli amacı, mülkiyet ve ekolojik kriz arasındaki ilişkinin tüm boyutlarıyla ortaya konmasıdır. Özel mülkiyetin ekolojik sorunların temel

nedenlerinden biri mi, yoksa ekolojik sorunlarla mücadele ederken yararlanılması gereken temel araçlardan biri mi olduğunun netleşmesidir. Bu anlamda çalışmada ekolojik krize yönelik tartışmalar özel mülkiyet ve yarattığı etkiler üzerinden ele alınmaktadır. Eko-liberalizm tarafından çevresel sorunların çözümü olarak benimsenen özelleştirme politikalarının etkileri ekolojik kriz açısından irdelenmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada yanıt aranacak sorular şunlardır;

1. Liberalizm tarafından geliştirilen ve özel mülkiyeti meşrulaştıran klasik argümanlar ekolojik kriz bağlamında değerlendirildiğinde, geçerliliğini korumakta mıdır? İnsan doğasına atfedilen bencillik sonucu meşrulaştırılan faydacı yaklaşım, ekolojik sorunların çözümünü kolaylaştırıcı bir mekanizma olarak işlev görmekte midir?
2. Özel mülkiyete konu edilen doğal varlıkların, ortak mülkiyete kıyasla daha koruyucu sonuçlar doğurduğuna yönelik yaklaşım gerçekleri ne ölçüde yansıtmaktadır? Doğal varlıkların yönetimi için benimsenmesi gereken en doğru mülkiyet biçimi özel mülkiyet midir?
3. Serbest piyasa ekonomisinin daha etkin bir biçimde çalışarak ekolojik sorunların kendiliğinden doğan düzen içerisinde çözümlenmesinin temel yolu olarak önerilen doğal varlıkların özelleştirilmesi, ekolojik anlamda geçerli ve gerçekçi bir çözüm yolu mudur?

4. İktisadi alanı dışarıda bırakacak bir biçimde, liberal demokrasi, özel mülkiyetin sınırlandırılması yoluyla ekolojik krize yönelik uygulanabilir ve etkili bir çözüm önerisi sunabilir mi?

Yukarıdaki sorulara yanıt bulmayı amaçlayan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Klasik liberalizmin özel mülkiyetin meşruiyet kaynağı olarak ortaya koyduğu temel argümanlar, birinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. İlk kısımda, liberal düşünce tarafından benimsenen ve insan doğası üzerinden şekillendirilen özel mülkiyet savunusu ele alınmaktadır. İnsana bencil ve kendi çıkarlarının peşinden gitmeye odaklı bir doğa atfeden liberal görüş, hem bireysel çıkarlara ulaşabilmek hem de böylelikle toplumsal faydayı arttırabilmek için özel mülkiyeti meşru bir araç olarak benimser. İnsan doğasına atfedilen bencillik gibi karakteristik özellikler üzerinden geliştirilen tartışmalar çerçevesinde bir yandan özel mülkiyetin meşruluğu, diğer taraftan insan doğasına atfedilen karakteristik özellikler tartışılmaktadır.

İkinci kısımda, sözleşme kuramcıları tarafından ortaya konulan ve özel mülkiyetin doğa durumundan toplum durumuna geçişte toplumsal olarak kabul edilen, medeni gelişimin zorunlu bir koşulu olarak benimseyen argümanlar irdelenmektedir. John Locke, J. Jacque Rousseau ve Thomas Hobbes tarafından geliştirilen kuramlar karşılaştırılarak ve yeşil düşünce üzerindeki yansımaları irdelenerek, günümüz özel mülkiyet savunusundaki geçerlilikleri tartışılmaktadır. Devlet, devletin rolü ve devletin özel mülkiyet ile ilişkisi hem teorik hem de ekolojik açılardan ele alınmaktadır. Bu kısımda devletin sınıf

ilişkilerindeki ve sermaye birikimindeki rolüne ilişkin tartışmalar değerlendirilmektedir.

Birinci bölümün son kısmında ise, özel mülkiyet savunusunun temel argümanını oluşturan doğa yasası argümanı ele alınmaktadır. Toplumsal iyiye ulaşabilmek için bireysel özgürlüklerin önünün açılmasını zorunlu gören ve bu uğurda toplumsal eşitsizlikleri temel bir gereklilik olarak ele alan Locke'un düşünceleri değerlendirilmektedir. Özel mülkiyeti güvence altına alarak bireysel faydayı attırmayı teşvik etmenin ekonomik gelişmeyi ve nihayetinde toplumsal refahın arttırılmasını tetikleyen bir araç olduğu anlayışına karşı, toplumsal eşitsizliklerin azalmak yerine artmakta olduğu eleştirisi ele alınmaktadır. Doğa yasası argümanı, faydacılık yaklaşımının doğal varlıklar üzerinde yarattığı tahribat çerçevesinde irdelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü, özel mülkiyetin ekolojik kriz bağlamındaki rolü ve çözüm sürecindeki etkisi üzerine geliştirilen eko-liberal argümanlara odaklanmaktadır. Bu bölümde, özel mülkiyeti yalnızca doğal bir zorunluluk, medeni gelişmenin doğal bir sonucu olarak değil, aynı zamanda ekolojik sorunlar karşısında geçerli ve uygulanabilir tek çözüm yolu olarak ele alan yaklaşımlar incelenmektedir. Birinci kısımda Hardin tarafından ileri sürülen doğal alanların ortak kullanımının engellenemez bir biçimde çevresel yıkıma neden olduğu argümanı değerlendirilmektedir. Eko-liberal yaklaşım özel mülkiyeti doğanın korunmasında bir güvence olarak görür. "Ortak Alanların Trajedisi" isimli makalesinde Hardin, ortak mülkiyete konu olan doğal alanların yok oluşa mahkûm olduklarını savunur. Ortak mülkiyet ilişkisi sonucunda kişilerin, bireysel kazançlarını arttırmak amacıyla ortak alanların aleyhine

davranışlar geliştireceğini savunur. Özel mülkiyeti ise, doğal kaynakların aşırı kullanımının engellenebilmesi için önemli bir araç olarak önerir (Hardin, 1968: 1244- 1245). Bu kısımda ortak alanların yıkımdan kurtarılması amacıyla öne sürülen iki temel yaklaşım, özelleştirme veya devlet eliyle kontrol, ekolojik etkileri çevrevesinde değerlendirilmektedir. Bunun yanında, devlet veya özel mülkiyet dışındaki seçenekler ele alınarak, ortak kullanımı yıkımla ilişkilendiren bakış açısı irdelenmektedir.

İzleyen kısımda serbest piyasa çevrecileri tarafından ileri sürülen, çevre sorunlarının piyasa mekanizmasına bırakılarak kendiliğinden doğan düzen içinde çözümleneceği düşüncesi ele alınmaktadır. Bu konuda Terry Anderson ve Donald Leal'ın *Serbest Piyasa ve Çevrecilik* ve John Dryzek'in *The Politics of Earth* çalışmalarından yararlanılmıştır. Serbest piyasa çevrecileri tarafından ileri sürülen doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilmesi sonucu serbest piyasa mekanizmasıyla çevre kirliliği, atık sorunu, sınırlı kaynakların kullanımı ve nesli tehlike altındaki canlıların korunması gibi pek çok çevresel sorunun çözülebileceği görüşü tartışılmaktadır. Kendiliğinden doğan düzen kuramı, merkezinde konumlanan Hayek'in bilgi kuramı üzerinden tartışılmaktadır. Gündelik yaşamdan örneklerle piyasa çevreciliğinin başarıları ve başarısızlıkları tartışılarak büyüme odaklı piyasa anlayışının ekolojik gereksinimlerle uyumluluğu sorgulanmaktadır.

Üçüncü bölüm liberal düşünce içinde, serbest piyasanın ekolojik krize neden olduğu görüşünü benimseyen ancak liberal demokrasilerin ekonomik liberalizmden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunan yaklaşım ele alınmaktadır. Birinci kısımda, Marcel Wissenburg tarafından geliştirilen yeşil

liberalizm düşüncesinin çevre sorunlarına ilişkin öne sürdüğü çözüm önerileri incelenmektedir. Yeşil liberalizmin sahip olduğu temel prensipler dahilinde, ekolojik sorunların tanımlanması ve çözümlenmesindeki kısıtları tartışılmaktadır. Böylece yeşil liberalizmin krize yönelik gerçekçi öneriler geliştirme potansiyeli irdelenmektedir.

Bu kısımda yeşil liberalizm tarafından ileri sürülen, doğaya sahip olmadığı bir değer veya çeşitli haklar atfetmenin gerçekçilikten uzak olduğu görüşü tartışılacaktır. Çevresel adalet fikrinin kuşaklar arası, türler arası veya daha geniş bir anlayışlar tüm doğal varlıklar arası bir adalet olduğu görüşüne karşı çıkan yeşil liberalizmin adalet dağıtma becerisi sorgulanmaktadır. Devamında, yeşil düşünce içinde yer alan dağıtımcı adalet yaklaşımına itiraz eden Wissenburg ve Nozick'in görüşleri değerlendirilmektedir. Bu amaçla ağırlıklı olarak Wissenburg'un *Green Liberalism* isimli kitabı ile "An Extension of the Rawlsian Savings Principle to Liberal Theories of Justice in General" isimli yayını, Nozick'in *Anarşi, Devlet ve Ütopya* isimli kitabından yararlanılmıştır.

Çalışmanın son kısmı özel mülkiyetin terk edilerek, doğal varlıklar üzerinde farklı mülkiyet biçimlerinin benimsenmesinin ekolojik kriz çerçevesinde yeterli bir çözüm olup olmadığı değerlendirilmektedir. Özel mülkiyetin terk edilmesi ve doğa ile toplum arasındaki birliğin sağlanmasının hangi araç ve süreçlerle gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar, çalışmanın kapsamını aşan bambaşka bir tartışmanın konusudur.

BİRİNCİ BÖLÜM: ÖZEL MÜLKİYETİN DOĞASI

Klasik liberalizm tarafından geliştirilen ve özel mülkiyetin meşruiyet kaynağı olarak benimsenen temel argümanlar, insanın doğal olarak sahip olduğu değiştirilemez karakterine bağlanarak açıklanmaktadır. İnsana atfedilen bir takım özellikler, böylelikle özel mülkiyetin varlık nedeni için yeterli bir açıklama olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre insan davranışlarını öngörülebilir kılan temel kalıplar vardır. Bu kalıpların yorumlanmasıyla, insan davranışlarıyla uyumlu ve toplumun her kesimi için yarar doğuracak bir toplumsal sistem inşa etmek mümkündür. Özel mülkiyeti, insan karakterine uyumlu ve toplumda en geniş fayda yaratacak mülkiyet biçimi olarak işaret eden bakış açısı, insanın doğal karakteristik özelliklerini argümanlarının merkezine yerleştirir.

Diğer taraftan, tarihsel dönüşümleri yok sayan, insan istek ve ihtiyaçlarının zaman ve mekan üstü bir karakter taşıdığını savunan yaklaşım Marksist düşünce tarafından eleştirilir. Bu görüşe göre farklı toplum biçimleri, farklı istek ve ihtiyaçlar doğurmaktadır. Örneğin avcı- toplayıcı bir toplumda yaşayan bir bireyin kapitalist toplumda yaşayan bir bireyle eş tutulması, tarih körü bir anlayıştır. Bireyin çevresiyle kurduğu ilişki, onun davranış kalıplarını ve karakterini de belirleyeceğinden, insana tarih dışı bir bencillik atfetmenin yanlış olduğu dile getirilir. Bu düşünceye göre insanın kendi faydası peşinden koşan ve kendisi dışındaki varlıkların gönenciyle ilgilenmeyen bir varlık haline gelmesi, yalnızca kapitalist toplumun işleyişi için gerekli olan bir özelliktir. Kapitalizm öncesi toplumlarda insan doğası nasıl bireysel fayda ekseninde

tanımlanmıyorsa, bundan sonraki toplumların da bu şekilde tanımlanması için hiçbir gereklilik bulunmamaktadır. Dolayısıyla insanın, sırf insan olduğu için özel mülkiyetin zorunlu olduğu anlayışı, kapitalist üretim biçimine özgü bir durumdur.

I. İNSAN DOĞASI

Toplumsal ilişkilerini kendi ortak ilişkileri olarak ortak kontrollerine almış olan, tüm cepheleriyle gelişmiş bireyler, doğanın değil tarihin eseridir (Marx, 2014c:201).

Özel mülkiyetin insan olmanın ayrılmaz bir parçası olduğu fikri o kadar sık dile getirilmiştir ki, kanıtlanabilirliğinden bağımsız bir şekilde özel mülkiyet lehine geçerli bir argüman olarak işlev kazanmıştır. Özel mülkiyet, insanı insan yapan temel özelliklerin bir sonucu olarak görülmüş ve gösterilmiştir. Böylece, özel mülkiyet hakkının alternatifsiz, vazgeçilemez ve değiştirilemez olduğu defalarca dile getirilmiştir. Özel mülkiyeti salt insan olmak ile ilişkilendiren yaklaşım, insanın doğasına dair belirli genellemeler yapma eğilimindedir ve insanın zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde tanımlanabilirliğini savunur. Onun, ne olursa olsun değişmeyen evrensel bir takım özelliklere sahip olduğunu dile getirir. Bu özellikleri bir defa veri kabul ettikten sonra, dünyayı bu perspektiften okumaya girişir. İnsanın bir takım “değişmez”, “değiştirilemez” özellikleriyle savaşmaktansa, ona uyumlu olan toplumsal kurumların yerleştirilip, insan doğasının dümen suyuna gidilmesi en akli seçenek olarak işaret edilir. Böylece özel mülkiyet, serbest piyasa sistemi ve bireyler arasında

rekabet esasına dayalı ilişkiler bir barış toplumunun olmazsa olmazları halini alır.

Diğer taraftan, sabit, değişmez bir insan doğasının var olmadığına ilişkin eleştirel yaklaşımlar, liberal varsayımlara meydan okurken, insanın tek doğasının değişim olduğu savunulur. Bugünü açıklayan kavramlar, dün ve yarını açıklamaya bu nedenle elverişli değildir. Zamanın akışını, insanın bu çerçevede farklılaşan edim ve ihtiyaçlarını dikkate almak, dünyayı ve insanı anlamanın yegâne yoludur. Bu nedenle insan doğasına dair bugün için doğru olan ne dün için geçerlidir ne de yarın için geçerli olacaktır. Bugünkü ihtiyaçlara cevaben geliştirilen kurum ve kuralların da evrensel bir yanı yoktur. İnsan doğasının değişkenliğini savunan yaklaşım, özel mülkiyetin de bugün geçerli olan insan doğa ve ihtiyaçlarına cevap vermekle birlikte, evrensel bir yanı olmadığını savunur.

İnsan doğasına ilişkin bu yaklaşım farkı, ekolojik sorunların angılanışında ve aynı zamanda çözümüne yönelik geliştirilen stratejilerde oldukça farklı bakış açılarının doğmasına neden olur. Bu kısımda özel mülkiyet başta olmak üzere liberal kurumların varlık nedenlerini meşrulaştıran savlardan biri olan insanın “bencil” doğası ele alınmaktadır. İnsanın bencil olduğu ve bencillığe izin veren kurumların varlığı halinde bu bencilliğin toplumsal fayda yaratabileceği savı, günümüzde yarattığı ekolojik sonuçlar kapsamında irdelenecektir.

A. Bencillik Ahlakı Üzerine

Liberal düşünceye göre insan haz ve acı tarafından motive olan bir varlık olduğu için yalnızca kendi faydasına yönelik edimde bulunur. Dahası, insanın sahip olduğu bencil doğa, toplumsal ölçüde olumsuz değil, akside olumlu sonuçlar doğurur. Sistem, bencillik ahlakı üzerine inşa edildiğinde, hem teker teker tüm bireyler için hem de toplumun geneli için olumlu bir sonuç ortaya çıkar. Serbest piyasa sistemi, özel mülkiyet, sınırlı devlet gibi araçların, insanın bencil doğasının toplumsal faydayı doğurabilmesi için yardımcı araçlar olduğu dile getirilir. Bu araçlar sayesinde, insan özgürce edimde bulunur ve genel yarar ilkesine ulaşmak mümkün hale gelir. Bu yaklaşımı eleştirenlere göre ise insanın basit bir şekilde haz ve acı ile motive olduğu düşüncesi dünya tarihinde gerçekleşen muazzam bir dönüşümün meşruiyet kaynağı olmuştur. İnsanın doğası gerekçe gösterilerek kapitalizmin hemen her ihtiyacının makul ve anlaşılabilir olduğu savunulmuştur (Huberman, 2011: 74).

1. Bencilliğin Erdemi

İnsan davranışlarının ardında öngörülebilir somut bir nedensellik arayışı, aydınlanma düşüncesinin akı, bilginin temel kaynağı olarak benimsemesinin bir sonucu olarak belirir. Akıl yoluyla dünyanın tüm bilgisinin ulaşılabilir/bilinebilir olduğu görüşü, insanın tüm doğal çevresini, insan dışı doğayı ve hatta gezegensel hareketleri anlamlandırabildiği gibi, insan davranışının da akıl ile kavranabilir ve temel doğal kanunlarla açıklanabilir olduğu fikrini doğurur. Bu

temelde, belirli fiziksel etkilerin, yerçekiminin elmanın yere düşmesini sağladığı gibi insan davranışlarına yön verdiği fikri ağırlık kazanır. Böylece insan davranışlarının bireylerin acı ve hazza yönelik tepkileri tarafından belirlendiği kabul edilir. Buna göre insan temel ihtiyaçlarını karşılama dürtüsüyle hareket eder ve ihtiyaçlarının karşılanması onda haz duygusu yaratır. Diğer taraftan, ihtiyaçlarının karşılanmamasından acı duyar ve bu durumdan kaçınır. İnsanın her türlü davranışının altında bu temel, hazza yönelme ve acıdan kaçınma eğilimi yatar (Mill, 1998: 136; Hobbes, 2014a: 27). Bentham, insan davranışlarının haz ve acı tarafından belirlendiğini şu sözlerle ifade eder (2011: 2):

Doğa, insanı haz ve ıstırapın etkisi altına yerleştirmiştir. Bütün düşüncelerimizi onlara borçluyuz; hayatımızın bütün belirleyenlerini ve bütün yargılarımızı onlara mal etmekteyiz. Kim bu bağımlılıktan kendini azat ettiğini iddia ederse, o ne dediğini bilmiyordur: en büyük hazları reddettiğinde ve en yıkıcı ıstırapı kucakladığında dahi, ıstıraptan kaçınma ve hazzı arama onun biricik nesneleridir.

Bu görüşe göre insanların tüm edimleri haz ve acı tarafından belirlenir. Örneğin Hobbes (2014a: 22), insanın bulunduğu her tür ilişkinin, en basit sosyal ilişkiden en karmaşık toplumsal yapıya kadar, bu bireysel fayda arayışı tarafından belirlendiğini savunur. Kişilerin bir araya gelerek toplumu veya onun çeşitli katmanlarını oluşturmaları, birbirlerini sevdiklerinden veya beraber olmaktan keyif aldıklarından değil, karşılıklı çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinden kaynaklanır.

İhtiyaç ve mutluluğun insan davranışlarının temel amacı olduğuna ilişkin kökeni antik çağa uzanan çok geniş bir felsefi birikim, hazza ulaşma arzusu ve acıdan kaçınma dürtüsünün yalnızca insan davranışlarına yön vermeyip aynı zamanda ahlaki olanı da belirleyen temel ilke olduğu fikrini modern düşünceye

miras bırakır. Aristippos, Theodoros ve Epiküros, toplumsal uyumu erdemli olmakla bir tutan Sokratçı yaklaşıma karşı, bireysel hazza ulaşma arayışını erdemin merkezine koyar (Cevizci, 2002: 49- 50; MacIntyre, 2001: 149). İnsanın yalnızca bireysel çıkarını arttırmaya yönelik davranışı kısaca bencilliği, ahlaki açıdan olumsuzlanması gereken bir sonuç doğurmaz. Tersine, toplumun her bir üyesinin kendi bireysel faydasını arttırması, toplumun toplam faydasını da arttırır (Caillé, 2007: 33). Bu toplam fayda, bireysel faydaların toplamından daha farklıdır; bireylerin teker teker kendi faydalarına yönelmeleri, toplumsal bir etkileşim yaratarak, toplumun genel faydasını artıran bir sonuç yaratır. Dolayısıyla, kişilerin kendi hazlarını arttırmaya yönelik bencil davranışları, ahlaki bir zemin kazanmış olur. Bentham’a göre karşılıklı kazanç ancak bireysel faydacılıkla sağlanabilir (2011: 67):

Toplum öyle bir biçimde kurulmuştur ki şahsi saadetimiz için çalışırken, [aynı zamanda] genel saadet için de çalışırız. [Kendine] özgü zevk vasıtaları, başkalarınınkini artırılmadan, çoğaltılamaz. İki halk, tıpkı iki birey gibi, karşılıklı ticaretle zenginleşir ve bütün mübadeleler karşılıklı avantajlar üzerine kuruludur.

Böylece Bentham, acıyı ve hazzı insan davranışlarının nedeni olarak görmenin ötesinde, insan davranışlarının ne olması gerektiğini de gösteren ahlaki bir rehber olarak belirler. Bentham, *ahlaki bir eylemin iyi olabilmesi için, onun mümkün en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu meydana getirmesi* gereğini ifade eden yararcılık ilkesini geliştirir. Onun için en fazla yarar ve mutluluğu sağlayacak olan fayda ilkesi, ahlaki davranışta nihai ve en yüksek ilkedir (Cevizci, 2002: 197).

Bentham'ın *en fazla sayıda bireye en fazla mutluluk* prensibi, çevre felsefesinde “değer” tartışmasını doğurur. Bacon ve Descartes gibi Aydınlanmacılardan günümüze etkileri devam eden hâkim bakış açısı, doğanın, onu oluşturan tüm öğeleriyle, değerli kaynaklarıyla insanlar için yaşamsal önemde olduğunu savunur ve insanı doğadan soyutlayarak bir ikilik yaratır. İnsan ahlakın hem öznesi hem de nesnesi olarak görülürken, doğaya insan amaçlarını yerine getirmekten ibaret araçsal değer biçilir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 73- 75). Oysa Bentham'ın düşüncesini yorumlayan kimi düşünürler, doğaya, en azından hazzı ve acıyı algılama kapasitesi olan sezgisel doğaya araçsal değer biçmenin mantık dışı olduğunu savunur. Erdem, en fazla sayıda bireye en fazla mutluluğu gerektiriyorsa ve birey acı ve hazzıya yönelen nesneler olarak tanımlanıyorsa, hayvanların da ahlaki statüye değer oldukları kabul edilmelidir. Böylece insani çıkarı erdemine merkezine koyan faydacı yaklaşım, ironik bir biçimde hayvan refahı düşüncesinin de kaynağı haline gelir. Des Jardin, faydacı yaklaşımın hayvan refahı düşüncesine nasıl yansıdığını şu şekilde özetlemektedir (Des Jardin, 2006: 259- 260):

Bir nesnenin çıkarları olduğunu söylemek, “kendisi için” (Feinberg), “kendi başına bir değer” olan (Stone), “kendi gönencine” (Bentham ve Singer), “içsel değere” (Regan) ya da kendi “iyiliğine” (Goodpaster) sahip bulunması gerektiğini söylemek demektir. Bütün bunlar, bu nesnelerin onlara insanların verdiğinden daha farklı, bağımsız bir değere sahip olduklarını anlatır. Bu demektir ki kendi başına ve kendisi için bir değere sahip olan bir nesneye sanki bizimle olan ilişkisi nedeniyle değerliymiş gibi davranırsak yanlış bir iş yapmış oluruz. Bu ayrım, tipik olarak araçsal ve içsel değer ayrımında anlatımını bulmaktadır.

İnsanı amaç, doğadaki tüm unsurları ise araçsallaştıran ahlak anlayışının bugünkü çevre krizinin mimarı olduğu yolundaki itirazlar, yeni bir ahlak

anlayışının gelişmesine yol açmıştır. Bu ahlak anlayışında doğa, insana hizmet ettiği ölçüde değil, salt var olduğu için değerli görülür. Doğa tahrip edilmemeli, doğal varlıklara zarar verilmemelidir ancak bunlar insanın geleceğini güvence altına almak için değil, doğanın ve doğayı oluşturan unsurların içsel değer taşımaları nedeniyle olmalıdır. Doğanın içsel bir değeri ve ahlaki ehliyeti olduğunu savunanlar, insan- doğa ikiliğine karşı çıkarak, insanın doğadan üstün değil onun bir parçası olduğuna vurgu yapar. İnsanı diğer türlerden üstün gören değerler hiyerarşisi reddedilir. Bu yaklaşıma göre doğadaki diğer unsurları insandan daha az değerli görmenin hiçbir makul gerekçesi yoktur. Bu sebeple Kantçı söylemin aksine, insan doğayla olan ilişkilerinde ahlaki yükümlülükler taşımaktadır (Des Jardins, 2006: 261). Hatta Singer, ister hayvan olsun isterse insan, tüm canlıların bir ve eşit sayılması gerektiğini ifade eder (2002: 41- 42):

Ahlak felsefesinde reformcu yararcılık okulunun kurucusu olan Jeremy Bentham, ahlaksal eşitliğin asli temelini kendi etik sistemine şu formül yoluyla dâhil etmiştir. “Herkes bir sayılmalı ve hiç kimse birden fazla sayılmamalı”. Başka bir deyişle, belli bir eylemden etkilenen bütün varlıkların çıkarları göz önünde bulundurulmalı ve diğer bütün varlıkların çıkarlarıyla eşit derecede önemli sayılmalıdır. Bentham’ı izleyen yararcılardan Henry Sidgwick aynı düşüncüyü şu şekilde ifade eder: “Herhangi bir bireyin iyiliği (tabiri caizse) Evren’in gözünde, herhangi başka bir bireyin iyiliğinden daha önemli değildir”.

Eğer haz ve acıya duyarlı tüm canlılar eşit ahlaki statüye sahiplerse ve Bentham’ın dediği gibi herkesin bir sayılması gerekiyorsa, bir insanın başka bir insan tarafından sahiplenilmesinin ahlaki açıdan yanlış olduğu gibi bir hayvanın bir insan tarafından sahiplenilmesi ve mülk edinilmesi de aynı derecede yanlıştır. Francione, günümüzde Singer ve Regan gibi düşünürlerin dünyadaki toplam mutluluğu arttırmayı amaçlayan faydacı yaklaşımı benimsemiş olmalarına

rağmen, hayvanların insan amaçları için kullanımlarına ve onlar tarafından mülk edinilmelerine karşı durmamaları nedeniyle eleştirir. Ona göre hayvanların insan amaçları için kullanımlarına getirilen hukuki sınırlamalar veya reformlar sorunu çözme becerisinden uzaktır. İnsanlar hayvanlara sahip oldukları sürece, insanlar için yalnızca ekonomik değer taşıyan metaldan başka bir şey olamazlar. Bu nedenle korumacı yaklaşımların hayvan refahını arttırabilme becerisi oldukça sınırlıdır. Dahası, hukuki yaptırımlarla gelecekte hayvanların daha iyi şartlar altında yaşayacaklarına yönelik herhangi bir gösterge de mevcut değildir. Hayvan refahının sağlanması, ancak ve ancak hayvanlara zulmü meşrulaştıran ve onları metalaştıran mülkiyet anlayışının terk edilmesiyle mümkündür. Hayvanlar için uygulanabilecek geçerli tek hak, insanlar tarafından mülk edinilmeme hakkı olmalıdır (Francione ve Garner, 2010: 1- 12).

Araçsal değer ve içsel değer tartışması, çevre felsefesinde iki ana akımı temsil eder. Genelde insanı özelde ise bireyi ve bireyin kendi içinde amaç ve değer nesnesi olduğu görüşünün günümüz ekolojik düşünceye yansıması, Naess'in sığ ve derin ekoloji arasında yaptığı ayırımın sığ tarafında kalan ve Çoban'ın çevrecilik- çevreselcilik sınıflandırmasında çevreselcilik tarafına düşen bir konuma denk gelir. Sığ olarak nitelenmesinin ardında doğa ve ona özgü olanın, insani olana göre aşağı bir değer statüsüne sahip olduğu ön kabülü bulunur. Kant'çı bir bakışla insanın temel amaç, doğanın ise bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılabilecek meşru araçlar olduğu kabul edilir. Doğanın gerekli hallerde korunması veya sürdürülebilir kullanımı, insan amaçlarına hizmet edebilme becerisinin devamı için şartlı olarak meşrulaşır (Çoban, 2014: 457). Diğer taraftan derin ekoloji, içinde bulunduğumuz ekolojik krizin

kaynağında bu insanmerkezci yaklaşımın yer aldığını savunur. Bu anlayışla geliştirilen çevreci uygulamaların yalnızca mevcut sistemin devamını sağlayacağı ancak gerçek anlamda ekolojik sorunlara çözüm getiremeyeceğini savunur. Gerçek çözüm ise başlangıçta bu sorunları doğuran felsefi dünya görüşünün değişmesiyle mümkün olabilecektir. Böylesi felsefi bir kökten dönüşüm, mevcut ekonomik ve siyasi yapıların da değişimini içermek durumundadır. Felsefi dönüşümden anlaşılması gereken, bir ekolojik bilinç durumuna ulaşmak, hiyerarşik doğa algısı aşarak yeryüzünün birliğini kabul etmektir (Pepper, 1993: 30- 31; Önder, 2003: 157).

2. Hazzı Gerçekleştirme Aracı Olarak Özel Mülkiyet

Bireyin kişisel mutluluk arayışının ahlakın temeli olarak kabul edilmesi, bu amaca ulaşmak için ihtiyaç duyulan araçların da serbestçe kullanımını gerektirir. Locke'dan bu yana tüm liberallerin uzlaşma içinde oldukları konu, bir hayatta kalma ve mutluluğa ulaşma aracı olarak özel mülkiyet hakkının önceliğidir. Rothbard'a göre mülk edinmek, insanın yaşar kalmasının “doğal yolu”dur (2009a: 38- 39).

İnsan dünyaya çıplak gelmiştir. Doğanın ona verdiği kaynakları alıp onları kendi isteklerinin tatmini ve kendi hayat standardını iyileştirmek için kullanılabilecek kaynaklar biçimine nasıl (örneğin, “sermaye”ye yatırım yaparak) dönüştüreceğini öğrenmek için aklını kullanmaya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, insanın varlığını sürdürebilmesinin ve zenginliğe kavuşmasının yegâne “doğal” yolu, aklını ve üretim- ve- mübadele sürecine girmek üzere, enerjisini kullanmasıdır. İnsan bunu, önce doğal kaynakları bulmak ve sonra (Locke’un söylediği gibi, “kendi emeğini katarak”) onları kendi kişisel *mülkü* haline dönüştürmek ve sonra da bu mülkü başkalarının aynı şekilde elde edilmiş mülküyle mübadele etmek

suretiyle yapar. Bundan dolayı, insan doğasının gereklerinin emrettiği toplumsal yol, “mülkiyet hakları”nın ve bu hakların devrine veya mübadelesine dayanan “serbest piyasa”nın yoludur.

Böylece özel mülkiyet hakkı, yaşar kalmak ve kendini gerçekleştirebilmek için insanın ihtiyaç duyduğu temel bir gereksinim olarak kabul edilir. Ancak özel mülkiyet savunusu yalnızca bu çerçeveye sınırlı değildir. Ekolojik kriz tartışmalarında, özel mülkiyetin bir diğer işlevi, koruyucu özelliği ortaya atılır. İnsanları iyilik yapmak için bir çıkara, bir teşviğe ihtiyaç duyan varlıklar olarak tanımlayan liberaller, mülkün korunabilmesi veya verimli kullanılabilmesi için özel mülkiyeti gerekli görür. Özel mülkiyet sayesinde tüm tarafların kazanacağı, verimli ve korumacı bir düzen kendiliğinden sağlanır (Morris, 2009: 31; Demsetz, 1967: 355). Bu görüşe göre, ortak mülkiyette bulunan bir malın kötü niyetli kullanımından doğan zarar tüm kullanıcılar tarafından paylaşılacağı için, tek tek bireyler bencil karakterlerinden dolayı bu zararı önemsemeyip kötü davranış yoluna giderler veya en azından ortak mülkiyete tabi olan mal üzerinde gerekli hassasiyeti göstermezler. Oysa özel mülkiyete konu olan bir mal söz konusu olduğunda, birey tüm zararı tek başına üstleneceği için kötü davranışlardan özenle kaçınır. Dolayısıyla, özel mülkiyet insan doğasının “doğal” bir sonucu olarak görülür. Bethell’e göre (2009: 35-36):

Hiçbir filozof bunu savunmamış olsa da özel mülkiyet konusu yine aynı önemi taşırdı. Bu konu, insan doğasına, özellikle de mantık kullanma yeteneğimize dayanır. Özel mülkiyeti benimsemek için mantık kurma ihtiyacı duyduğumuz nedeniyle değil, insanlar mantık kurabildiğinden özel mülkiyet gereklidir.

Bunun yanında Bethell (2009: 40), günümüzde özel mülkiyetin zorunlu olduğunu söylemenin çok ilerisine giderek onu bugün ve gelecekte tek mümkün alternatif olarak sunar. Ona göre insan doğasının değişmesi gülünç bir fikir olarak kalmıştır ve *insan doğasının reformunun mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır*. Dolayısıyla tarihin önceki dönemlerinde kullanılan farklı mülkiyet biçimleri evrilerek nihai olana, özel mülkiyete ulaşılmıştır. Özel mülkiyet hem insanın kendi doğasını gerçekleştirmesine izin vermesiyle, hem de mülkü koruyan bir mekanizma oluşturmasıyla diğer mülkiyet biçimlerinden üstün bir konuma oturtulur. Böylece, değişmez insan doğasının bir unsuru olarak, Fukuyama'nın tarihin sonunu ilan etmesine benzer bir biçimde özel mülkiyetin ebediyeti ilan edilir.

3. İktisadi Çerçevenin Oluşumunda Bireysellik

Faydacı ahlak anlayışının bir diğer sonucu, klasik iktisada sağladığı felsefi temeldir. Adam Smith, görünmez el yaklaşımını geliştirirken bireysel ölçekte faydaya yönelmenin toplumsal faydayı yaratacak olması varsayımından hareket eder. Bu düşünceye göre insanın bencilliği ve bireysel çıkarına yönelmesi toplumsal yaşamın gelişmesini mümkün kılan, bu devinimi gerçekleştiren temel etmendir. Ekmeğimizi kasabın ya da fırıncının iyi niyeti sayesinde değil, ancak onların kendi çıkarlarını doyurma ihtiyaçları sonucu elde ettiğimizi söylerken Smith, toplumu, bireylerin bencilliklerine dayalı, herkesin kendi çıkarlarına göre hareket ettiği bir yapı olarak kavrar (Lebowitz, 2011: 64-65). Kişilerin bireysel çıkarlarını takip etmeleri ise, sistemin hareketini ve

verimliliğini sağlar. Rıfkın'a göre faydacı yaklaşımın, sosyal konuların fizik yasaları gibi sabit ve değişmez yasalarla açıklanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu görüşünü şu şekilde ifade eder (2014: 254):

Fikirlerini, fiziğin matematiksel kesinliklerine oturtmak isteyen Adam Smith ve çağdaşları şunu öne sürdü: Evren, bir kez hareket kazandırıldıktan sonra nasıl dengeli ve otomatik bir saat gibi işliyorsa, pazaryeri de bunun aynısını yapıyordu. Tanrı evrene ilk hareket kazandırıcı ise insanın doğuştan sahip olduğu rekabetçi bireysel çıkarı da Pazar yerinin ilk hareket vericisidir. Newton'un "Her etki eşit ve zıt bir tepki doğurur" tespiti izleyen Smith ve diğerleri, arz ve talebin sürekli bir etki- tepki hali içinde olduğunu; dolayısıyla pazarın da aynı şekilde işlediğini söylediler. Eğer tüketicilerin mal ve hizmet talebi artarsa, satıcılar da fiyatlarını ona göre arttıracaktı. Eğer satıcı fiyatı çok arttırsa, talep azalacak, satıcı da talebi tekrar canlandırmak için fiyatı düşürmek zorunda kalacaktı.

Bu nedenle, insanların özgül davranışlarını etkileyen, değiştirmeye çalışan ve baskılayan her türlü girişim doğal düzene çomak sokarak, hem bireysel faydayı, hem de toplumsal faydayı azaltma, düzeni bozma riski taşır. Dışarıdan kurallar dayatmak, toplumsal yarar amacıyla gerçekleştirilmiş olsalar dahi, toplum içindeki uyumu bozar, toplumsal faydayı azaltır (Smith, 2014: 486-487). Toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi, insanın bencil karakterini gerçekleştirmesine imkân vererek piyasaya ve onun işleyişine devlet eliyle müdahale edilmesinin önlenmesinden geçer (Friedman, 1993). Ancak bu şekilde insanlar kendileri için en doğru kararları verebilir ve edimde bulunabilir. İnsanların özgür edimlerine izin veren toplumsal düzen zaman içinde zenginliğin toplumda eşit bir şekilde bölüşülmesinin de aracı haline gelir (Wood, 2012: 45). Ricardo, Smith gibi piyasanın doğal haline bırakılması durumunda herkes için yararlı sonuçlar doğacağı fikrini benimseyerek toplumsal zenginliğin bölüşümüne değil, iktisadi büyümenin nasıl sağlanacağına odaklanır

(Weatherall, 1976: 38- 39). Yoksul yardımları veya işçi ücretlerinin artırılması, zorunlu olarak sermayenin büyümesinin önünde engel teşkil ettiği için, iktisadi büyüme gerçekleşmeyecek ve toplumsal kalkınma mümkün olmayacaktır. Bu nedenle Ricardo (2001: 54- 56), iktisadi büyümenin toplumsal refahı artıracığı varsayımıyla, iktisadi birikimin kaynağı olan artığın nasıl artırılacağı sorununa odaklanır. Bu anlamda yoksul yasaları veya dönemin tahıl yasası gibi sermaye birikimi önüne konan engelleri eleştirir. Ona göre sermaye birikiminde belirleyici olan değişkenlerin piyasaya bırakılması gereklidir (Kaymak, 2016). Bunun yanında ithalat ve ihracat önündeki koruyucu sınırlamalar da, piyasa işleyişini kısıtlayacağı için mümkün olan en yüksek faydaya ulaşılmasını engelleyecektir. *Karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle* her ülkenin en verimli olduğu alanlarda üretim yaparak herkesin kazançlı çıkacağını savunur. Jean-Baptiste Say ise, *piyasalar kanunu* ile mevcut bir sorunla karşılaşıldığında piyasalara müdahale etmenin sorunları daha karmaşıklaştıracağını, aksine piyasaya müdahale edilmezse sorunların kendiliğinden sönmüneceğini savunur (Dowd, 2013: 53- 57). Liberal ekonominin temelini sağlayan bu görüşler, insanların bireysel çıkarlarının toplumsal bir uyum oluşturacağı anlayışını getirir. Birey, kendi öz çıkarını tanımlayabilir ve bu çıkarını gerçekleştirebilirse, kamusal yararın da gerçekleşmesini sağlayacaktır (Berkday, 2010: 60- 61).

Piyasayı düzenleyici bir mekanizma olarak yorumlayan bu görüş, ekolojik sorunların aynı mekanizma tarafından çözülebileceğini savunur. Buna göre yaşanmakta olan ekolojik krize karşı merkezi planlamayla çözüm önerilerinin geliştirilmesi, devlet ve uyguladıkları korumacı politikalar eliyle

kurumların ve bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanması, doğal düzene zarar vererek sorunları olduğundan daha kötü duruma sokmaktadır. Serbest piyasa çevreciliği, Smith'in *görünmez el* kuramından hareketle, piyasaya bırakıldığında doğa yasaları gereği işlerin olması gereken yöne doğru gelişeceğine dayanır. Pazarı düzenleyen temel işlevler dışında, çevre sorunlarına kamu eliyle çözüm aranması tamamen dışlanarak, piyasa mekanizmasının sorunu çözmesine fırsat verilmesi beklenir. Bu yaklaşıma göre piyasa, bireyleri ve bireysel davranışları etkileme becerisi çok güçlü bir araçtır. Doğru şekilde konumlandırılırsa, geleneksel yöntemlerle ulaşılmaması mümkün olmayan çevresel amaçlara, daha az maliyetle ve daha verimli bir biçimde ulaşılmasının en etkin yolu olabilir. Özel mülkiyet haklarının serbestçe alınıp satılabilmesini ifade eden piyasa sisteminin çevresel konularda da çalışmasını mümkün kılmak için, pek tabii çevresel malların özel mülkiyete konu edilmesi öncelikli bir meseledir. Henüz özelleştirilmemiş doğal alanların hızla özelleştirilmesi, çevre sorunların çözümü için atılması gereken en önemli adımdır ve özelleştirilmemiş korunan alanların varlığı gerçekte çevre krizinin temel nedenidir (Dryzek, 2005: 121- 125).

Serbest piyasa çevreciliği tarafından sorunların kökeni olarak gösterilen korumacı yaklaşım ise liberalleri korumacılığın gücünü hafife almakla suçlar. Hayekyen ve neo- liberal politikalar nedeniyle korumacı uygulamaların etkinliğinin her geçen gün azalmasından yakını (Gray, 2007: 131). Liberalizmi, bireysel özgürlükleri, doğal kaynakları ekonomik kazanç uğruna yok etme özgürlüğü olarak algılamakla suçlayarak, aynı çatı altında hem ekonomik kazancın artırılıp hem de ekolojik kaynakların korunmasının mümkün olamayacağını savunur. Çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin piyasa sistemi

eliyle değil, tam aksine piyasada alınıp satılan bir meta olmaktan alıkonarak korunabileceğini dile getirir (Scruton, 2006: 7- 8).

4. Faydacı Aklın Eleştirisi

Ricardo'nun çalışmalarının son zamanlarında fark ettiği gibi iktisadi büyümenin toplumun her kesimi için bir gelir veya refah artışı anlamına gelmediğinin anlaşılması (Kaymak, 2016), adalet konusunu kimi liberaller için çözümlenmesi öncelikli bir sorun haline getirir. Faydacı yaklaşım, teker teker bireylerin durumlarını önemsemez ve toplumun genel durumuna odaklanır. Eğer toplumsal yapı genel faydayı arttıran bir etki yaratıyorsa bu iyidir. Bireylerin deneyimledikleri haz ve bu hazzın niteliği faydacı yaklaşım için önemsizdir. Mill, faydacı görüşlerinde Bentham'a katılmakla birlikte (Mill, 1998: 136- 138; MacIntyre: 2001: 267), onun ilkel hazlar ile sofistike olan hazlar arasında herhangi bir fark olmadığı iddiasına karşı, zevkin yalnızca nicelik olarak hesaplanamayacağını, niteliğin önemli olduğunu savunur. Hazlar arasında fark vardır, söz gelimi iki farklı etkinlikten aynı miktarda haz alınsa dahi, sofistike olan tercih edilmeli, insanın kendisini geliştirmesi teşvik edilmelidir. Mill'e göre önemli olan niceliksel olarak haz artışını aramak değil, niteliksel hazları arttırarak kişinin kendi doğasını beslemesi ve kendini geliştirmesidir. Mutlu ahmaktansa mutsuz Sokrates'in daha iyi olduğunu savunarak Mill, Berlin'in de belirttiği gibi, kendisi aksini düşünse de faydacılığa meydan okur (Sayers, 2013: 36- 38; Touchard, 2015: 543- 544).

Herkesin kendi doğasını gerçekleştirebilmesi gerektiğini savunan bu görüş, fırsat eşitliği sorununu gün yüzüne çıkarır. Niceliksel hazlar ile niteliksel hazlar arasındaki farkı kabul etmek ve herkesin kendini geliştirmesi, ruhunu doyurması gerektiğini savunmak, Bentham'cı faydacı anlayıştan farklıdır. Basit mutlulukları yeterli görmeyip daha iyisini, daha niteliklisini aramak ve herkesin buna hakkı olduğunu savunmak, serbest piyasa sisteminin gerçekleştiremeyeceği bir talebi ifade eder. Faydacı yaklaşım ve serbest piyasa, toplumsal fayda artışı öngörmekle beraber, bireyler arası fırsat eşitliği konusunu ele almaz. Onlara göre önemli olan, bireylerin özgürce edimde bulunmalarının engellenmemesidir. Liberal özgürlük anlayışının negatif yorumu, bireylerin yapmak istedikleri eylemleri engelleyici unsurları dışlamakla yetinir. Oysa Mill gibi kimi liberallere göre bu yeterli değildir. Her birey önemlidir ve herkes asgari koşullarda yaşayabilmeli, kendi doğasını gerçekleştirebilmelidir. Bir bireyin gerçekleştirmek istediği eylemlerin önünde hukuki bir engel olmaması veya yasal olarak o edimde bulunma hakkına sahip olması, o edimin gerçekleşebilmesi için yeterli değildir. Aynı zamanda, bu edimi gerçekleştirebilecek fırsata da sahip olmalıdır. Negatif özgürlükler toplumun dezavantajlı kesimleri için genellikle hiçbir anlam ifade etmez çünkü eşit haklara sahip olmakla birlikte eşit fırsatlara sahip değildirler. Bir edimde bulunma özgürlükleri olsa da, o edimde bulunma fırsatları yoktur. Piyasanın servetin bölüşümünde hakkaniyeti kendiliğinden sağlayamadığı görüşü, adalet için farklı araçlara duyulan ihtiyacı gündeme getirir (Bellamy, 2000: 25). Mill ve Green gibi liberaller, Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçıların devleti dışlayan görüşlerine karşı devleti, adaleti sağlayıcı bir araç olarak ele alınır. Onlara göre

sistemin yarattığı fırsat eşitsizliğine karşı devlet araya girmeli ve bireylerin özgürlüklerinin önündeki temel engellere müdahale etmeli, dezavantajlı kesimlerin eşit fırsatlara sahip olmasına yardımcı olmalıdır (Green, 1999: 157). Berktaç (2010: 80), bu teorisyenlerin ekonomik açıdan güçlü sınıfların çıkarlarını koruduğunu vurgular. Örneğin Green müdahaleden kaçınan devletin yorttaşların çoğunluğu için yoksulluk, cehalet ve mutsuzluk anlamına geldiğini ifade eder. Ona göre devlet bir taraftan özgürlükleri korumalı, diğer taraftan ise nüfusun çoğunluğunun durumunu iyileştiren politikalar geliştirmelidir. Bu görüşe göre liberalizm, vatandaşları baskıcı bir hükümetten korumanın ötesinde, bireylerin ahlaki ve insani kapasitelerini gerçekleştirebilmelerinin kolaylaştırıcı bir aracı olmalıdır.

Pozitif özgürlük olarak tanımlanan bu yaklaşım, özgürlüklerin önünde sınırlayıcı ve baskıcı bir yapı bulunmamasını yetersiz bularak, özgürlüklerin önündeki engellerin de kaldırılması gerektiğini, dezavantajlı grupların diğerleriyle eşit fırsatlara sahip olması gerektiğini ifade eder. Bu görüşe göre pozitif özgürlük anlayışının yokluğunda, toplumda cehalet ve yoksulluk engellenemez bir biçimde artacaktır. Mill ve Green'in görüşlerini önemli ölçüde benimseyen Rawls, adil olmayan bir teori veya pratiğin doğru kabul edilemeyeceğini savunur. Ona göre toplum ortak amaçlar etrafında anlaşmış insanlar topluluğudur ve bu topluluktaki bazı üyelerin durumlarının diğerlerinden daha kötü olması, toplumu oluşturan temel anlaşmaya aykırıdır (Rawls, 1999: 20- 21). Rawls'a göre adalet fikri topluma doğru ile yanlış arasındaki farkı gösterir. Bentham'cı bütünün iyiliği anlayışına karşı, en az ayrıcalıklıyı en fazla gözetilen bir adalet anlayışını savunur. Eşit özgürlük

ilkesinin önemini vurgulayarak, bireyin ve bireysel özgürlüklerin genelin iyiliği adına feda edilemeyeceğinin altını çizerek (Rawls, 1996: 16- 18; Öztürk, 2013: 79- 81). Gray, Rawls'un liberalizmi nasıl yorumladığını şu şekilde dile getirir (2000: 68):

Rawls, *A Theory of Justice*'de özgürlüğü diğer değerlerin üstüne çıkarıp ona öncelik tanıyan bir ilkeyi savunarak, tarihi çok eskiye giden bir liberal geleneği takip etmektedir. Rawls, özgürlüğe öncelik tanımanın, rakip özgürlükler arasında seçimler yapmayı ya da bu özgürlüklerin değeri hakkında tartışmaya açık yargılarda bulunmayı gerektirmediğini iddia eder. Adaletin, her insanın, en büyük özgürlüğe sahip olmasını ve bu özgürlüğün, aynı özgürlüğe sahip diğer insanlarla uyum içinde olmasını gerektirdiğini öne sürer. Bu 'Eşit En Büyük Özgürlük İlkesi' her insanın en kapsamlı özgürlüğe sahip olmasını ve bunun ötekilerin aynı özgürlüğe sahip olmasına bağlı olmasını gerektirir ve özgürlüğün yalnızca özgürlük uğruna kısıtlanmasını zorunlu kılar.

Bireysel özgürlüklerin bütünü iyiliği uğruna feda edilemeyeceği yaklaşımı, Ricardo'cu büyümenin önündeki tüm engellerin kaldırılması gerektiği anlayışıyla taban tabana zıt bir bakış açısı ifade eder. Liberal düşünce içindeki bu fikir ayrılığı, ekolojik tartışmalarda da kendini gösterir. Serbest piyasa çevreciliğinin tam aksine, Mill, Green ve Rawls tarafından paylaşılan, insanın bencil doğası üzerine kurulu olan serbest piyasa sisteminin adalet dağıtımındaki yetersizliğinin, ekolojik sorunlar için de geçerli olduğu savunulur. Ekolojik sorunların insanlığın ortak derdi olduğu anlayışına karşı çıkan düşünürler, sorunların ve risklerin toplumda eşit dağılmadığına dikkat çeker. Toplumun yoksul ve ezilen kesimlerinin aynı zamanda ekolojik sorunlardan en çok etkilenenler olduklarının altı çizilir (Layfield, 2008: 46; Çoban, 2013: 244). Çevre sorunlarının çözümünün, çevresel adalet olmaksızın mümkün olmayacağı ve serbest piyasasının adaleti sağlamada yetersiz olduğu savunulur. Dahası,

bugün için adaleti sağlamanın yeterli olmadığı, gelecek kuşakların çıkarlarının da korunması gerektiğini savunan bir başka görüş, çevresel adalet fikrinin daha kapsamlı bir biçimde ele alınmasına yol açar (Westra, 2006). Diğer taraftan, çevresel adaletin yalnızca insan için veya insanlar arasında çözümlenmesi gereken bir sorun olarak ele alınmasına karşı çıkanlar, doğayı dışlayan bir adalet anlayışının çevresel adalet sayılamayacağını altını çizer. Duyusal olsun olmasın, doğanın tüm unsurlarının yaşama, kendini gerçekleştirme veya zarar görmeme gibi haklarının tanınması ve çevresel adalet anlayışı içinde yer alması gereği savunulur (DeLuca, 2007: 27). Bencil insan doğasından yola çıkılarak meşrulaştırılan özel mülkiyet ve serbest piyasa sisteminin yarattığı çevre sorunlarının, insanlar arası, kuşaklararası ve türler arası bir adalet nosyonu geliştirilmeksizin çözümlenemeyeceği görüşü, liberal faydacılığın karşısında konumlanır.

B. Ortakyaşam Gezegeni

Bizler, bir ortakyaşam gezegeni üzerindeki ortakyaşarlarız ve dikkat edecek olursak, ortakyaşamı her yerde görebiliriz (Margulis, 2001: 12).

İnsanlığın bencil doğasının toplumun geneli için faydalı olduğu yaklaşımına karşın yaşanmakta olan çevre krizi akıllara şu soruyu getiriyor; bencillik ve akılcılık insan doğasının temel karakteristik özellikleri ise bu özelliklere göre tasarlanan sistemin doğayla uyumlu olması gerekmez mi? Bireysel özçıkâr genel fayda sağlıyorsa yaşanmakta olan çevre krizinin insanlara ve doğaya verdiği zararı nasıl açıklayabiliriz? Bu sorular bencilliği ahlaki olarak tanımlayan faydacı yaklaşımın, yaşanmakta olan ekolojik krizin de açığa

çıkardığı gibi yetersizliklerini ortaya koyar. İnsanı insan dışı doğadan yalıtarak salt kendi mutluluğuna yoğunlaşan bireyin aslında kendisi için iyi olanı seçmediği ve dolayısıyla yeterince rasyonel olmadığı konusunda eleştirilir.

1. Faydacı Özçakar Kavramı

Aydınlanma düşüncesinin bilginin kaynağını kutsal olandan alıp yerine bireysel bilgi kaynağını, akli koyması, bireyselliğin tarihin daha önceki dönemlerinde hiç olmadığı kadar önem kazanmasına yol açar. İnsan artık akıl yoluyla dünyayı algılamaya yeterli görülür. İnsanı insan dışı doğadan ayıran ve sahip olduğu meziyetlerle onun üstünde konumlandıran bir algı şekillenir. Doğa, vahşiliğiyle medeni insandan ayrılmasının yanında, insanın sahip olduğu ruhu barındırmayan ölü maddeye indirgenir. İnsanın temel amacı bu ölü maddeyi araştırmak, üzerinde deney ve incelemeler yaparak doğanın sahip olduğu tözü bulmak ve onu insani amaçlar için kullanmaktır. Bunun yanında, insan, yalnızca insan dışı doğadan değil, aynı zamanda diğer insanlardan da ayrılır. Bireysel özgürlüğe ancak diğer tüm kimlik ve kişiliklerden arınarak, toplumsal bağlardan koparak ulaşılabilir. Rasyonalite, kendi çıkarını arttırmak olarak tanımlanırken, öz çıkar kişinin kendi istekleriyle sınırlanır (Low ve Gleeson, 2002: 46). Bireyin kendini tanımlayış biçimi, çevresiyle olan ilişkilerinde belirleyicidir. Birey kendisini, fiziksel varlığıyla veya “ego”suyla sınırlı şekilde tanımlayarak, öz varlığı dışındaki dünyayı kendisinden izole ediyorsa, özçakar da kendi varlık bütünlüğüyle özdeşleşir. Kendi iyiliği, öz çıkarı, kendi dışındaki dünyanın iyiliği ve çıkarından farklılaşır. Böylece, dünya ile ilişkisi, kendi açısından olumlu veya

olumsuz sonuçlar doğurması bakımından dolaylı bir ilişkiye hapsolür. Bu anlayışa göre kişinin kendisi/özü dışındaki hiçbir şey, gönenci üzerinde doğrudan bir etkiye sahip değildir. Hobbes, Kant, Smith ve Bentham gibi düşünürler tarafından dile getirilen ve faydacı yaklaşımın temeli olan “öz”(self), işte bu dış dünyadan yalıtılmış, yalnızlaşmış “öz”dür (Low ve Gleeson, 2002: 134- 135).

Oysa bugün yaşanan ekolojik kriz göz önünde bulundurulduğunda, bireysel çıkarın “öz”le sınırlanması tarihin hiçbir noktasında olmadığı kadar tehlikeli görölmektedir. Ekolojik bilinç bizlere çıkarımızın asla özümüzle, kişisel varlığımızla sınırlı olamayacağını göstermektedir. Commoner’in (1979: 16) ortaya koyduğu *her şey birbiriyle bağlantılıdır* ilkesinde ifade edildiği gibi, doğadaki her şey diğer her şeye bağlı ve/veya ilintilidir. Ekosferdeki farklı yaşam biçimlerinin kendi aralarında ve diğer popölasyonlar, türler, bireyler ve onların fizyokimyasal çevreleri birbirlerine derin bir ilişki, görünmez bir ağ ile bağlıdır. Bunun anlamı bir ekosistemin veya onun bir unsurunun, diğer unsurlardan izole bir şekilde ele alınamayacağıdır. Bireysel tercihler yalnızca eylemi gerçekleştiren bireyi ilgilendirmez, tam aksine diğer herkesi de ilgilendiren sonuçlar doğurur. Bir bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için, söz gelimi daha ucuza daha fazla üretim yapabilmek için havaya zararlı gazlar salması, yalnızca o bireyin şahsını ilgilendiren sonuçlar doğurmaz. Dolayısıyla faydacı “öz” anlayışı, ekolojinin *herşeyin birbiriyle ilintili* olduğu prensibiyle çatışır (Morton, 2010: 119).

Diğer taraftan faydacı yaklaşımın bir diğer sorunlu yanı, bireylerin rasyonel olduğuna yönelik varsayımdır. Liberaller tarafından savunulan

insanların kendi ihtiyaçlarını en iyi kendilerinin belirleyebilecekleri düşüncesi, liberteryen görüşte geliştirilerek insanların istedikleri her şeyin onlar için “iyi olan” olduğu inancına evrilir. Rasyonel birey ihtiyaçlarının farkındadır ve bu ihtiyaçlara ulaşmak için çaba harcar. Diğer taraftan, insanların liberal düşünce tarafından öngörüldüğü gibi rasyonel olup olmadıkları veya istedikleri her şeyin kendileri için iyi olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. Low ve Gleeson (2002: 76), insanların zaman zaman kendileri için kötü olan şeyleri de pekâlâ isteyebildiklerini ifade eder. Uyuşturucu tüketimi, alkollü araç kullanımı, aşırı yemek yemek veya kumar oynamak gibi örnekler, bireylerin kendi çıkarlarına aykırı olanı da isteyebildiklerini göstermektedir. Birey, tercihte bulunurken kasıtlı olarak kendisi için kötü olanı seçme niyetinde değildir, fakat içinde bulunduğu çevresel koşullar ve sahip olduğu seçenekler, yapacağı tercihleri güçlü bir biçimde belirler. Kısaca birey, çevresinde ulaşabileceği alternatifler arasında seçim yapar, seçeneklerine ilişkin görüşleri ise yine büyük ölçüde çevresi tarafından belirlenir. Kapitalist sistem gibi ekolojik dengeyi göz önünde bulundurmayan bir sistemin bireylere sunduğu seçeneklerin pek çoğu, bireylerin en yüksek çıkarlarıyla çatışma halindedir. Dolayısıyla bireylerin seçimleri, sistem tarafından sunulan seçeneklerden birini tercih etmekten ibarettir. Burada yapılması gereken insanın kendini ve kendi türünü doğanın üzerinde ve ondan ayrı bir varlık olduğu düşüncesini terk ederek, doğal sistemin bir unsuru olduğunun kabul edilmesidir. Böylelikle ekolojik ihtiyaçlar ile bireysel ihtiyaçların, bireylerin ayrı ayrı sahip oldukları öz çıkarlarıyla ekolojik çıkarların uyumlu olduğu fark edilebilir. Şu an içinde bulunduğumuz dünyada yaşandığı gibi, doğa ile insan arasındaki bütünlük anlayışını dışlayan siyasi yönetimler

veya ekonomik sistemlerin eninde sonunda insanlığın intiharı anlamına gelecek sonuçları olabilecektir (Spretnak ve Capra, 1986: 28).

2. Ussal Bireyin İntiharı

Diamond (2006: 21-26), geçmişte yaşamış bazı medeniyetlerin yok olma noktasına nasıl geldiklerini ve çöküşlerini anlattığı kitabında, çevresel koşullara uyum sağlamayı başaramayan, ekolojik prensiplerle yaşamlarını uzlaştıramayan toplumların yok oluştan kaçamadıklarını anlatır. Dev heykelleri ile tanınan Paskalya adası yerlileri, gelişmiş kültürleri ve takvimleriyle tanınan Maya toplumu, Vikingler, Güneydoğu Polinezya adalarında yaşayan yerliler, Grönland'a yerleşen İskandinavlar... Diamond'un kitabında yer alan bu toplumların hepsi belirli bir medeniyet düzeyine gelmeyi başarmış toplumlardır. Ancak, yaşamlarını idame ettirmek için benimsedikleri yöntemler, doğayla uyumlu olmadıkları için medeniyetlerinin sonunu hazırlayan etmenler halini alır. Ormanlık alanların yok edilmesi, erozyon, toprağın aşırı kullanımı sonucu kuraklaşması gibi bugün yakından tanıklık ettiğimiz çevresel sorunlar bu medeniyetlerin çöküşle yüz yüze gelmesinin temel nedenleri olarak görülmektedir.

Diamond'un araştırmaları (2006: 24) önemli bir gerçeğin altını çizer; doğal dengeyle uyum içinde yaşayabilme becerisi veya çevresel sorunlarla mücadele edebilme kapasitesi, toplumların ayakta kalması veya yok olması arasındaki farkı belirler. Toplumların, yaşamlarını idame ederken çevre şartlarını göz ardı etmeleri, çevresel problemleri ihmal etmeleri veya çevresel gerçekleri

yeterince iyi algılayamamaları sonucunda ortaya çıkan ekolojik krizler, toplumsal yaşamlarını imkansız hale getirebilir ve medeniyetlerinin çöküşüne neden olabilir. Diamond, çevresel sorunların toplumları yok oluğa sürüklemesini ekolojik intihar (eko-intihar) olarak tanımlar. Buna göre toplumların yaşamlarının devamı için ihtiyaç duydukları kaynakları hesapsızca kullanmaları, kendi elleriyle yok oluşlarını hazırlamaktadır. Ona göre eko-intiharlar kasıtlı değildir ve pek çok farklı bilim dalı tarafından gerçekleştirilen araştırmalarca doğrulanmaktadır. Yapılan çalışmalar, doğaya verilen zarar ile yok oluş arasındaki ilişkide sekiz çevresel sorun öne çıkar; bunlar ormanların yok olması ve doğal habitatların bozulması, toprak sorunları, su kullanım ve yönetim sorunları, aşırı avcılık, aşırı balık avcılığı, türlerin taşınması, insan nüfusunun artışı ve insanların doğa üzerinde artan etkileridir.

Diamond'un sıraladığı medeniyetlerin çöküşlerine neden olan sekiz çevresel sorun şu anda hâlihazırda yaşanmaktadır. Ancak yazarın da altını çizerek belirttiği gibi, o zamanlarda bölgesel olarak yaşanan bu sorunlar bugün küresel boyutta yaşanmaktadır. Bunun yanında Diamond, günümüzde yaşanan çevresel sorunlara geçmiş medeniyetlerin yaşadıklarına ek olarak dört farklı sorunun daha eklendiğini belirtir; insanların neden oldukları iklim değişikliği, zehirli kimyasallar, dünyanın fotosentez yapma kapasitesinin insanlar tarafından sonuna kadar kullanılması ve enerji kıtlığı (2006: 25). Diamond önümüzde iki seçenek olduğu konusunda bizi uyarır, ya bir davranış değişikliğine giderek kendimizi ekolojik intihardan kurtarırız, ya da birkaç on yıllık süreçte çöküşle yüz yüze geliriz (2006: 26):

Bu insanlığın veya endüstriyel medeniyetin ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak bir kıyamet senaryosundan çok, sadece hayat standartlarında gözle görülür bir düşüş, devamlı yüksek riskler ve şu an temel değer olarak gördüğümüz unsurlarda yokoluş olarak tanımlayabileceğimiz bir değişime neden olacaktır. Böyle bir çöküş, eninde sonunda çevresel kaynaklarda yaşanacak kıtlığın tetikleyeceği hastalık veya savaşların dünya çapında yayılması gibi farklı biçimlerde meydana gelebilir. Eğer böyle bir çıkarım doğruysa, o zaman bugünkü çabalarımız şimdiki çocukların yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini geçirecekleri dünyanın durumunu belirleyecektir.

Ekolojik krizi oluşturan insan eylemlerinin neler olduğu bugün tüm açıklığıyla ortadadır. Gezegenin sınırları ve taşıma kapasitesi daha önce hiç olmadığı kadar belirginleşmiştir ve eylemlerimizin sonuçlarını tahmin etmekte önceki zamanlara oranla çok daha ileriye görebiliyoruz. Bununla birlikte, doğa üzerinde yarattığımız korkunç zararın sonuçlarının belirginlik kazanmasının, doğaya zarar veren uygulamaların terk edilmesi için yeterli olmadığı da ortaya çıkmıştır. Geleceğe dair senaryolar ciddileştikçe, doğaya verilen zarar azalmak yerine artmaktadır. Bu noktada, verdiğimiz zararın boyutlarını bilmemize rağmen veya Diamond'un deyişiyle bir ekolojik intihar içinde olduğumuzun farkında olmamıza rağmen, yakın gelecekte küresel ölçekte kaos ve yıkıma yol açabilecek pek çok senaryo gündemdeyken, bencil insan doğasının ve beraberinde insan doğasıyla özdeşleştirilen sistemin toplumun geneli için faydalı olduğu görüşü oldukça şüpheli hale gelmiştir.

Liberalizmin insanı ussal bir varlık olarak tanımlamasına karşı, bireysel özçakar arayışının dünyanın geri kalanından soyutlanmasının, doğal düzeni bozan bir etmen haline geldiği dile getirilir. Burada sorgulanması gereken bugünkü siyasal sistemi meşrulaştıran bireysellik vurgusudur. İnsanın hayatta bireysel çıkarlarıyla yaşayan, kendini düşünen yalnız bir varlık olduğu ve bu

bencil insan doğasının toplumun geneli için de olumlu sonuçlar doğurduğu düşüncesi, pek çok farklı görüş tarafından eleştirilmektedir. İnsanın doğadaki diğer canlılarla birlikte yaşayan, varlığını diğer canlıların varlığına borçlu, çok büyük bir bütünün yalnızca küçük bir parçası olduğu görüşü gittikçe daha anlamlı hale gelmektedir. Biyoloji alanında yapılan pek çok çalışma, yeryüzündeki canlılığın tek başına değil, çok karmaşık ve birbirini tamamlayan süreçler içinde, birbirine bağımlılık esasına dayandığını göstermektedir. Margulis'e göre bizler ortakyaşamın hakim olduğu bir dünyada yaşamaktayız (2001: 16). Margulis'in dünyayı bir ortakyaşam gezegeni olarak tanımlaması abartılı değildir; dünyanın işleyişi yardımlaşma ve ortaklaşma üzerine kuruludur. İnsan, her ne kadar tüm türlerden daha akıllı ve pek çok anlamda daha gelişmiş olsa da, dünyanın temel döngü ve işlevlerinden bağımsız veya izole değildir ve asla olamaz.

C. Tarihsel İnsan Doğası

İnsan davranışlarının öngörülebilir kılan genel geçer sabit bir insan doğası fikrine karşı Marksist görüş, insan doğası olarak kabul edilen davranış kalıplarının tarihsel olarak değişim içinde olduğunu vurgular. Bugünkü üretim biçiminin yarattığı üstyapıların, genel geçer doğrular olarak belirlenmesinin hatalı olduğunu savunur. Bu görüşe göre insan sürekli değişir ve kendisiyle birlikte yaşadığı toplumu, ihtiyaçlarını ve çevresini de değiştirir. Dolayısıyla, toplumsal yaşamda benimsenen “doğrular” veya “iyiler” de tarihsel olarak

dönüşüm içindedir. Bu tarihsel bağlamı dışlayarak tarihin bir noktasında beliren gerçekleri tarih üstü bir anlayışla okumak, ne doğrudur ne de gerçekleri yansıtır.

1. Bencil İnsan ve Kapitalizm

Marksizm, bireyi temel alan liberal insan doğası uslamlamasını reddeder. Buna göre insanı yalnızca kendi öz çıkarlarının peşinden koşan bir varlık olarak tanımlamak, her türlü insan eylemini bireysel fayda motivasyonuna dayandırmak, zamanın burjuva kalıplarını tüm insanlık tarihine yormaktır. Tarihin herhangi bir zaman diliminde ortaya çıkan bazı davranış kalıplarını tüm zamanlar için genellemek, tarih dışı bir yaklaşımdır. Oysa insanlık tarihi değişimden ibarettir (Bekmen, 2010: 176).

Faydacı yaklaşım insanı acıdan kaçan ve hazza yönelen bir varlık olarak tanımlar, çünkü sistem tarafından, günün şartlarına uygun olarak beliren kalıp budur. Birbiriyle yardımlaşan ve ona karşı birleşen bir işçi sınıfındansa, kendi bireysel çıkarları için kendi aralarında kavgaya tutuşan işçiler, sermayenin sınırsız büyümesi için çok daha faydalıdır. Bencil ve rekabetçi insan doğası, tam da kapitalist üretim biçiminin ihtiyaç duyduğu insanın doğasıdır. Dolayısıyla kapitalist sistem, insanın bencil olması için gerekli koşulları kendi içinde yaratır (Lebowitz, 2011: 55). Dahası, bireylerin sistem içinde algıladıkları kişisel çıkarları, kişilerin toplumsal konumlarının bir sonucudur. Kendi çıkarını takip eden her birey, aslında toplumsal olarak onlardan beklenen çıkarlarına uygun davranmaktadır. Çıkarları, toplumsal olarak belirlenmiş ve sınırlanmış olduğundan, kendi çıkarlarını arttırmaya yönelik davranışları sistemin varlığını

ve yeniden üretimini mümkün kıla. Marx bunu şu şekilde ifade eder (Marx, 2014c: 193-194):

Kişisel çıkarın kendisi zaten toplumsal olarak belirlenmiş bir çıkardır, ancak toplumca konulmuş koşullarda ve toplum tarafından sağlanmış araçlarla gerçekleştirilebilir; dolayısıyla bu koşul ve araçların yeniden üretilmesiyle sınırlanmıştır. Çıkar, özel kişilerin çıkarıdır; ama çıkarın içeriği, gerçekleşme biçimi ve araçlar, hepsinden bağımsız toplumsal koşullarda verilir.

Bu görüşe göre insanın bencil karakterine faydacı bir söylemle erdem biçmek, sistemi muhafaza etmenin önemli bir yoludur. İnsanın kötü karakterini ancak ve ancak onun kadar zalim bir sistem kaldırabilir. İnsan bencildir ve rekabetçidir, dolayısıyla toplumun genelinin bu bencillik ve rekabetçilik ekseninde oluşturulması gerekir. “Başka bir sistem zaten bu nedenle mümkün değildir”, “daha iyisini ummak, daha güzel bir dünya yaratmak özlemine kapılmak boşunadır”. Böylece, insan doğasının bencil ve rekabetçi olduğuna dair yapılan her vurgu, sistemin muhafazasına yönelik bir çaba halini alır. Bottomore’a göre insan doğasına atfedilen bencillik ve tembellik gibi vasıflar baskıcı devlet mekanizmasını meşrulaştırır (2012: 305):

Hukuk ve düzenin tüm muhafazakâr savunucuları, baskıcı bir devlet mekanizmasının meşruluğunu, insanların doğal olarak bencil, saldırgan, edimci, öncelikle kendi zevklerinin tatmini peşinde koşan varlıklar olarak görülmesinden türetmektedirler. Bırakınız yapsıncı (*laissez-faire*) kapitalizmin tüm ideologları, insanların “gerçekte atıl, tembel, zorunlu olmadıkça çalışmaktan kaçan” varlıklar olduğu konusunda... aynı fikirdedirler.

Bu görüşe göre insan doğası evrenseldir ve değiştirilemez. Bu uğurda çaba harcamak anlamsız ve boşunadır. Aksine insanlar birbirleriyle rekabet etmeli,

toplumdaki statülerini iyileştirmek için sistem tarafından onlara sunulan fırsatları değerlendirilmeli, birbirleriyle kıyasıya rekabet etmeli, hep daha fazlasını istemeli ve bunun için çok çalışmalıdırlar (Lichtman, 2013: 287).

Sıklıkla yinelenen özel mülkiyetin insan olmanın doğal bir sonucu olduğu söylemi, yine kapitalizmin temellerini kuvvetlendiren bir söylemdir. Özel mülkiyetin değiştirilemez, doğal bir durum olduğu düşüncesi, sistemin sorumlu olduğu her türlü yoksulluğu, açlığı, haksızlık ve eşitsizliği gölgeler. Çünkü aslında, kapitalist sistemi mümkün kılan özel mülkiyetin kendisidir ve o da doğanın değil tarihin ürünüdür. Serbest piyasa sisteminin merkezinde yer alır ve sermaye birikiminin varlığını sağlayan artı- ürüne el konmasını mümkün kılan temel unsurdur (Marx, 2014a: 565). Dolayısıyla, insan doğasının bir ürünü, engellenemez bir sonucu olduğu algısı, sistemin korunması açısından oldukça değerlidir. Oysa özel mülkiyet nasıl geçmiş toplumlarda var olmadıysa, gelecek toplumlarda da var olmasına yönelik hiçbir doğal zorunluluk veya yasa yoktur. Ancak bu gerçeğin açığa çıkması, işçi sınıfını kontrol altında tutulması ve sistemin güvenliği açısından tehlikelidir. Clarke'a göre kapitalizm yarattığı sorunlar özel mülkiyet kurumundan kaynaklanmaktadır (2014: 94-95):

Kapitalizmin şerhlerinin mülkiyetin eşitsiz bölüşümünden değil, bizzat özel mülkiyet kurumundan kaynaklandığına işaret eden Marx bu eleştiriyi bir adım ileri götürmüş oldu. Kapitalist özel mülkiyet, metalar olarak satılan emeğin ürünleri üzerindeki özel mülkiyete dayanır. Dolayısıyla, özel mülkiyet insan doğasına kazınmış ve Tanrı tarafından kutsanmış, doğal bir durum değildir. Üreticilerin faaliyetlerine piyasanın aracılık edip düzenlediği, belirli bir toplumsal üretim biçiminin ifadesidir yalnızca.

Marksizme göre ekolojik sorunların merkezinde kapitalist sistem yer alır ve tam da bu nedenle sorunların kapitalist sistem içinde, kapitalist araçlarla

çözülmesi mümkün değildir. Adam Smith'ten bu yana kabul edilegelen bireysel çıkarlar toplamının toplumun çıkarına olacağı görüşü üzerinden meşrulaştırılan eko-liberal politikalar, iktisadi büyümeyi öncelikli görürken, doğanın yıkımını engelleyememekle kalmayıp, onu zorunlu bir biçimde gerektirir. Sermaye birikimini önceleyen bu sistem, doğayı ve doğanın korunmasına ilişkin her tür ihtiyacı ikincil önemde ele almak durumundadır. Aynı anda hem iktisadi büyümenin hem de doğayı korumanın bir arada gerçekleştirilebileceğine yönelik “sürdürülebilirlik” arayışları, aslında doğanın iktisadi büyüme uğruna feda edilmesidir. Liberal çevrecilik düşüncesi, çevreciliğin büyük bir sektör haline gelmesine ve sermaye birikimini sağlayan bir araca dönüşmesine yol açmıştır. Çevresel teknolojiler geliştirilirken gerçek ihtiyaçların değil piyasadaki değişim değerinin esas alınması, şu anda benimsenen çevreci yaklaşımların sonuç vermeyeceğinin göstergeleridir (Faucheux, O'Connor ve Straaten, 1998: 3; Harvey, 2015a: 252- 253). Foster'a göre (2012: 75):

Bugün Ortodoks iktisat, gezegeni kapitalist genişlemenin yol açtığı ekolojik yıkımdan kurtarmak amacıyla tamamen yeni bir hedefe kilitlenmiş gibi görünüyor ve bunu aşırılıklarıyla gereksizliklerinden arındırılmış kapitalizmin daha fazla genişletilmesiyle sağlayacağı vaadinde bulunuyor. Giderek artan sayıdaki özgün “sürdürülebilir kalkınma”cılar -iktisadi liberalizmin Adam Smith'den bu yana sahip olduğu amentü olan- sermayenin sınırsız birikimi ile yeryüzünün korunması arasında çelişki olmadığını öne sürüyor. Onlara göre, sistem, piyasa verimliliğini doğayla ve doğanın yeniden üretimiyle uzlaştırarak yeni bir “sürdürülebilir kapitalizm” yaratılmasını sağlayabilir ve genişlemeye devam edebilir. Gerçekteyse bu görüşler, gezegensel bir yıkımdan kâr sağlamaya yönelik yenilenmiş bir stratejiden ibarettir.

Eko-liberal politikaların salık verdiği herkesin kendi ayak izini takip etmesi, çöplerini ayrıştırması ve daha yeşil beslenmesi gibi öneriler, çevre

sorunlarının bireysel kökenli olduğu anlayışının benimsenmesi işlevi görür. Böylece ekolojik kriz, bencil ve kendi çıkarını arttırmaktan başka gayesi olmayan bireylerin suçu haline gelir. Bireysel davranışların hedef alınması ve bireyin suçlanması, kapitalist sistemin ekolojik denge üzerindeki baskısını gözlerden kaçırır. Böylece birey, toplum ve doğa arasında oluşturulan çatlağın temel nedeni gizlenir ve gölgelenir.

2. Praxis: İnsanın Üretken Doğası

Faydacı yaklaşımın insan doğasına atfettiği pasiflik, hazzı yönelme ve her türlü acıdan kaçınma eğilimine (çalışmayı acı verici bir eylem sayarak mümkün olduğunca çalışmaktan kaçınma eğilimi) karşı Marx, insan doğası için çalışmanın önemini özellikle vurgular. İnsan pasif bir tüketici değil, fakat gereksinimlerini doyurmak için üreten bireydir. İnsan yaşamını sürdürebilmek için hiç durmadan üretir. Üretimiyle birlikte doğayı, doğal çevresini değiştirir. Çevrenin değişimi, insanın farklı ihtiyaçlar edinmesine yol açar, dolayısıyla kendisini, kendi doğasını da bu süreçte değiştirir (Sayers, 2013: 60- 61). Böylece insan doğası, insanın üretim gücüne bağlı olarak tarihsel bir karakter kazanır, üretime bağlı olarak değişir (Geras, 2011: 85). Tarihin her aşamasında insan ihtiyaçlarının farklı olduğunun altını çizen Ollman (2012: 136- 137), bir sonraki tarihi aşamaya geçilmesiyle birlikte ihtiyaçların da dönüştüğünü vurgular. İlkel toplumların ihtiyaçları, sonraki toplumlarda tarafından terk edilirken, o günkü şartların gerektirdiği yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar. Smith'ten miras alınan ve kapitalizm savunucuları tarafından piyasa ekonomisinin vazgeçilmezliğini

kanıtladığı varsayılan, bir şeyleri değiş tokuş etme, takas etme gibi faaliyetlerin insanın doğasına ait özellikler olduğu düşüncesi bu nedenle geçersiz ve tarih köründür (McNally, 2013: 99- 100). Değişimi görmezden gelerek, tarihin belirli bir noktasında kazanılmış belirli özellikleri veya belirli gereksinimleri insan doğası için genellemek, tarihi ve değişimi görmezden gelmektir. Huberman bu durumu şu sözlerle anlatır (2011: 74):

“İnsan doğasını değiştiremezsiniz” savını öne sürenler insanın, kapitalist toplumda, belirli bir biçimde davranmasına bakarak, bunu, insanoğlunun doğası diye kabul etme ve başka türlü davranmasına olanak olmadığını var sayma hatasına düşüyorlar. Bunlara göre kapitalist toplumda insan, “hep bana” diyen bir yaradılıştır, onu harekete getiren şey, bencil bir hırs ile iyi ya da kötü her yola baş vurarak, öne geçme dürtüsüdür. Bundan da şu sonucu çıkartıyorlar: bu, bütün insanlar için “doğal” bir davranıştır ve özel kazanç için rekabetçi savaşım dışında herhangi bir şeye dayanarak bir toplum kurmak olanaksızdır. Ne var ki, antropologlar, bunun saçma olduğunu sanıyorlar ve bugün var olan başka toplumlarda insan davranışının kapitalist toplumdakine hiç benzemediğini belirterek bu sözlerini kanıtlıyorlar. Ve bunlara katılan tarihçiler de, gene bu savın saçma olduğunu söylüyorlar ve köleliğe ve feodalizme dayanan toplumlarda yaşayan insanların davranışlarının, kapitalist toplumdakine hiç benzemediğini belirterek bu sözlerini kanıtlıyorlar.

Bu görüşe göre insanı yalnızca kendi öz çıkarı peşinden koşan bir varlık olarak tanımlamak, kapitalist burjuva davranış kalıplarını tüm insanlık tarihi için geçerli saymaktır. Evrensel ve zamansız bir insan doğası fikri temelsiz, kanıtlanabilirlikten uzak ve tamamen kurgusaldır (Bottomore, 2012: 304).

Vablen, insan doğasını pozitivist ve indirgemeci bir biçimde ele alan faydacı yaklaşımı şu şekilde hicveder (Veblen, 1919’dan aktaran Dowd, 2013: 125);

Hazza odaklı insan kavramında kişi, uyarıma bağlı olarak yeri değişen ama şekli değişmeyen mutluluk arzusuyla dolu homojen bir top gibi titreşen bir zevk ve acı terazisidir. Öncesi ve sonrası yoktur. Kuvvetler sepetinden bir

dış etkiye maruz kalıp da yerinden oynatılmadıkça kararlı dengesini sürdüren, yalıtık, eksiksiz bir insan müsveddesidir. Eleman uzayında durumdan vazife çıkarır ve kuvvetler paralelkenarınca yamultulana kadar ruhsal eksen etrafında topaç gibi döner. Darbenin kuvvetine maruz kalınca da, kendinden- şarjlı arzu topu gibi başlangıçtaki huzuruna kavuşur.

Marx Bentham'ı ve yararlılık ilkesini sığ görüşü nedeniyle yerden yere vurur. İnsan doğasına ulaşılacak istenirse, bunun için yapılması gereken her tarih çağında değişime uğrayan insan doğasını incelemektir. Oysa Bentham ve onun gibi yararlılık ilkesini savunan diğer filozoflar böyle bir uğraşa girme gereği görmeden, çağlarının modern İngiliz “dar kafalı”sını insanlığın temsilcisi olarak alır. Onun özelliklerinden insan doğası genellemesine ulaşır ve onun dünyasında yararlı olan şeyi “yararlı” olarak geneller (Marx, 2014a: 589-590; Ollman, 2012: 131; Geras, 2011: 85).

Böylece insanlar bencil doğalarının bir kader olduğunu düşünerek gerçek doğalarından ve doğanın kendisinden soyutlanır ve körleşirler. Öyle bir körlüktür ki bu, yaşam alanlarının bu hırs ve birikim uğruna parçalanarak yok olduğunu ya göremezler ya da ellerinden bir şey gelmeyeceğini düşünürler. Çünkü doğalarının engellenemez sonucudur bu (Geras, 2011: 99). Oysa insan doğası değişimden ibarettir ve insan değişimi yine kendi elleriyle gerçekleştirir. Margulis'in de belirttiği gibi bizler bu dünyada ortakyaşarlarız. Bugün eriştiğimiz medeniyet düzeyine bakmak, bu gerçeği görmek için yeterlidir. Önceki toplumların emeklerinin ürünlerini miras edinerek gerçekleştiren bilgi ve beceri birikimi, insanlığın gelişiminin özünü oluşturur. Bu nedenle Marx, zenginliğin kaynağını emeğin kullanım değeri yaratma becerisinde değil, geçmiş toplumsal emeğin ürünlerinden birikerek üretici güce dönüşen toplumsal

bilgiden kaynaklandığını anlatır. Bugünkü medeniyetin kaynağının yardımlaşma ve emeğin birleşmesinin tarihsel ürünü olduğunu savunur (Lebowitz, 2011: 35-36). Bu gerçeği göz ardı edip, insanı doğası gereği rekabetçi ve kendi çıkarlarını en yükseğe çıkarma odaklı bencil bir varlık olduğunu söylemek, yine ancak tarihsel anlamda sermayenin kendi kendisini koruma güdüsünden başka bir şey değildir.

İnsanın doğal varlığı, güçlerini gerçekleştirebilmek için doğaya duyduğu ihtiyaçla şekillenir. İhtiyaçları çerçevesinde doğayı değiştirme ve dönüştürme potansiyeli, her zaman bir devinim yaratır. Marx'ın insan doğası olarak tanımladığı tek gerçeklik, işte bu insanın potansiyeli ve üretken emeğiyle potansiyelini gerçekleştirme sürecidir. Doğa hem insanın nesnesi hem de varlığının parçası olduğundan, bu dönüşüm, doğa ile insanın birliğini içerir. Doğa hem insanın değişiminin nesnesidir, hem de onun bir parçasıdır. Ollman'a göre (2012: 141- 142):

“İnsan doğası” kavramı, doğayla ilgili her şeyi ve aynı zamanda insanla ilgili her şeyi kapsayan bir ibare olarak bu tartışmadan doğar. İnsanın güçlerinin görünür olması ve nesnelerde gerçekleşmesi bu iki alanı birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlar, hem pratikte hem de kavramsal olarak. Bu nedenle Marx, “bütün tarih, insan doğasının hiç durmaksızın dönüşümünden başka bir şey değildir” dediği zaman bu, hem insanla hem de insanın nesnesiyle ilgili bir ifadedir.

Kapitalist sistemin insanın üretken doğasının önünde duran kısırlaştırıcı ve sınırlayıcı bir köstek gibi insan doğasına müdahil olduğunu savunan düşünürler, insanın kendi doğasından yabancılaştığını ifade eder. İnsanın var olabilmek için üretken emeğine ve gelişime duyduğu ihtiyacın, kapitalist sistem tarafından sabote edildiği anlatılır (Sihua, 2013b: 34- 36). Buna göre sermaye

birikimini sürdürebilmek için araçsallaştırılan üretken emek ve doğa, insanın kendisine ve doğal bedenine yabancılaşmasına neden olur. Bu anlamda kapitalizm ekolojik krize neden olmakla kalmaz, aynı zamanda insan ile doğanın sahip olduğu organik bağı kopararak metabolik bir yarılmaya neden olur. İnsan kendine yabancılaştıkça, organik bedenine, doğaya da yabancılaşır (Foster, 2001: 222- 223). Harvey kapitalizmin insan ve insan doğası üzerindeki yabancılaştırıcı gücünü şu şekilde anlatır (2015a: 265- 266):

Kapitalizmin ekosistemi tarımda tek ürünlü, toprağın verimliliğini tüketen ve katlamalı büyümenin baskıları altında sürekli genişleyen bir üretime yol açar... Hepimizin parçası olduğu doğal dünyanın saf güzelliğini ve sonsuz çeşitliliğini tahrip edici yaklaşımıyla kendi olağanüstü çorak yüzünü ifşa eder. Tabiat doğurgandır, sürekli yenilik yaratmaya adanmıştır; sermaye ise bu yenilikleri lime lime edip parçacıklarını pür teknoloji halinde yeniden bir araya getirir. Sermaye kendi içinde, yalnızca doğal dünyanın bereketli çeşitliliğini değil insan doğasının yeteneklerini ve güçlerini özgürce geliştirmeye yönelik görkemli potansiyelini de kurutan bir nitelik taşımaktadır. Sermayenin doğayla ve insan doğasıyla ilişkisi aşırı ölçüde yabancılaştırıcıdır.

Harvey'in kapitalizmin çelişkilerinden biri olarak gördüğü insan ile doğanın yabancılaşması, bu görüşe göre kapitalist sistem içinde çözülemeyecek bir sorundur ve aynı zamanda ekolojik krizin temel nedenlerindendir.

II. DOĞA DURUMU

Sözleşme kuramcıları tarafından ortaya konulan ve seküler devletin meşrulaştırılması işlevi gören kavramsal çözümleme, insanların ilkel düzeyde yaşamlarını sürdürdükleri doğa durumu ve bu durumun toplumsal sözleşmeler kanalıyla yıkılmasıyla oluşturulan toplum durumu ikiliğini ortaya koyar. Doğa

durumunun şu veya bu şekilde bir savaş durumuna d6nmesi, artık insanın temel ihtiyaçlarını karşılayamamasına, onun can ve mal b6t6nl6ğ6n6 koruyamamasına yol açmaktadır. B6ylece, birinci kısımda insan doğasının bir sonucu olarak karşımıza çıkan 6zel m6lkiyet, burada savaş durumunun yegâne alternatifini olan toplum durumunun zorunlu bir sonucu olarak belirir. O halde, tekrar, 6zel m6lkiyet doğal olarak ve engellenemez bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Fakat bu defa tarihsel bir gelişim olarak, insanların yaşamlarını devam etmelerini m6mk6n kılmak amacıyla, savaş durumunu sona erdiren toplum durumunun bir uzantısı olarak varlık kazanır.

Bu kısımda 6zel m6lkiyetin, savaş durumunun tek alternatifini olan toplum durumunun mutlak bir parçası olarak belirmesi irdelenecektir. Savaş durumunun antitezi olarak ortaya konulan toplum durumunun barış ve huzur ortamını tahsis etmedeki g6c6 sorgulanacaktır. Doğa durumunda var olduğu iddia edilen savaş durumunu sona erdiren toplum durumunun, toplumun geneline yararlı olduğu/olacağı g6r6ř6 tartışılacaktır. Bu kapsamda, bir kaos ortamı olarak değerlendirilebilecek olan ekolojik krize karşı devletin işlevine y6nelik birbirine karşıt fikirler değerlendirilecektir.

A. Toplumsal S6zleşmeler ve Devlet

Toplumsal s6zleşme kuramcıları, modern devletin ortaya çıkışının insanın ilkel yaşayış biçiminden uzaklaşarak toplum durumuna geçme ihtiyacıyla belirlediği inancındadır. Buna g6re insanın doğa durumu olarak tarif edilen ilkel yaşayış biçimi, çeşitli nedenlerle yaşanması g6, güvenli olmaktan uzak, bir savaş

durumunu andırır hale gelir. Böylece devlet toplumsal yaşamda insanların can ve mal güvenliklerini koruyan, huzur ve barış durumunu tahsis etme görevi yüklenen bir aygıt olarak belirir. Hobbes'un güçlü bir devlet özlemiyle Locke'un devletin sınırlı yetkiler taşıması gerektiği inancı, devletin görev tanımına yönelik bir tartışmayı da beraberinde getirir. Devletin görevine ilişkin bu fikir ayrılığı, ekolojik tartışmalarda devletin ekolojik sorunlarla mücadele eden bir aktör olması gerektiği söylemine karşı devletin müdahale etme hakkı olmadığını düşünenler arasındaki tartışmaların felsefi kaynağı olarak okunabilir.

1. Savaş ve Barış

Toplumsal düzenin, geçmişte var olan doğa durumunun engellenemez şekilde dönüşümü sonucu ortaya çıktığı toplumsal sözleşme kuramcılarının ortak söylemidir. Bugünkü kurumların ortaya çıkışını, doğa durumu olarak niteledikleri insanlığın en yalın, gelişmemiş halini inceleyerek ortaya koymaya çalışarak, ne tür ihtiyaç ve baskılar sonucu bugünkü toplumsal yapının oluşmuş olduğunu anlamaya çalışırlar. Birbirlerinden çok farklı sonuçlara ulaşan üç büyük aydınlanma filozofunun ortak kanısı ise, insanlık tarihindeki bir takım gelişmelerin en sonunda doğa durumunun sürdürülemez şekilde bozulmasına yol açtığı¹ ve yeni bir düzenin kurulmasını mutlak bir biçimde gerektirdiğidir. Bu noktadan sonra yurttaşlar aralarında doğa durumunu sonlandıran bir sözleşme imzalar ve yeni düzen, toplumsal durum inşa edilir (Silier, 2010: 48).

¹ Hobbes'da doğa durum başından beri sürdürülemezdir

Hobbes, doğa durumunu sürekli bir savaş durumu olarak resmeder. Doğanın insanı içine soktuğu korunmasız durum, insanlarda birbirlerine karşı güvensizlik ve rekabet hisleri uyandırır. İnsanlar, diğer insanlara, hemşerilerine ve hatta kendi aile fertlerine bile güvensizlik besler. Güvensizlik hissi engellenemez bir şekilde beraberinde güç kullanma arzusu ve savaş durumunu getirir. Herkesin diğer herkesten şüphe duyduğu, gücü yeteni egemenliği altına almak arzusu uyandıran bu savaş durumu, medeniyete ve hatta yaşama dair gerçekleştirilecek herhangi bir eylemi gereksiz kılar. Hobbes'un kurgusunda doğa durumu, insanların hep şiddetli ölüm korku ve tehlikesi altında yalnız, yoksul, vahşi yaşadıkları bir durumdur (2014b: 101):

Böyle bir ortamda çalışmaya yer yoktur; çünkü çalışmanın karşılığı belirsizdir; ve dolayısıyla toprağın işlenmesine de yer yoktur; ne denizcilik; ne deniz yoluyla ithal edilebilecek malların kullanılması; ne rahat yapılar; ne fazla güç gerektiren şeyleri kaldırmak ve taşımak için gereken şeyler; ne yeryüzü hakkında bilgi; ne zaman hesabı; ne sanat; ne yazı; ne de toplum vardır.

Hobbes'un dile getirdiği doğa durumu, insanın kendi dışındaki tüm dünyadan şüphe edip korktuğu ve kendi canı da dâhil olmak üzere sahip olduğu her şeyi kaybetme korkusuyla hareket etmek mecburiyetinde olduğu bir durumdur. Bu durumun bir diğer ayırt edici özelliği ise özel mülkiyet hakkının bulunmamasıdır. Herkes, elinde bulundurduğu şeye yalnızca elinde tutabildiği sürece sahiptir. Herkesin gücünün ve iradesinin ötesinde egemen bir gücün varlığı olmadıkça, doğa durumu bir savaş durumundan başka bir şey olamaz (2014b: 103). İnsanlar arasındaki uzlaşmazlıkların temel nedeni ise aynı anda

aynı şeyi elde etmeye duyulan istektir. Bölüşülemeyen şeye kimin sahip olacağına güçlü olan karar verir. Güçlü olanın kim olduğu ise dövüş ile belirlenir (2014a: 27).

Locke'da ise (2012: 10- 12) doğa durumu başlangıçta bir savaş durumu değildir. Aksine Locke'un doğa durumu eşitlik ve özgürlük kavramlarıyla özdeşleştirilen, barışçıl bir durumdur. İnsanlar eylemlerini diledikleri gibi düzenleme ve mülkleriyle uygun gördükleri tasarrufta bulunma özgürlüğüne sahiptir. Bunun yanında, insanlar eşit bireylerdir ve birbirleri arasında herhangi bir egemenlik bağları bulunmaz. İnsanların eşit ve özgür bir biçimde yaşamalarını olanaklı kılan ve bu noktada Locke'un doğa durumunu Hobbes'un savaş durumundan ayıran temel fark ise doğa yasalarıdır. Locke tüm bireylerin doğa yasalarıyla sınırlı olduğunu varsayar. İnsanlar özgür varlıklar olmalarına rağmen doğa yasalarıyla sınırlanırlar. Doğa yasalarını ihlal edenler istisnalar ve varlıkları doğa durumunda süregelen barış haline zarar vermez.

Locke'deki barışın hâkim olduğu doğa durumunda dengelerin bozulması ve bunun sonucunda bir toplumsal duruma geçişin zorunluluğu, uygarlık seviyesinin yükselmesi ve paranın bulunmasıyla kendini gösterir. O zamana kadar kendine yeterli miktarla yaşayan insanlar için birikim mümkün olduğu andan itibaren huzur ortadan kalkar ve insanlar daha fazlasını istemeye başlar. İnsanların büyük bölümü doğa yasalarına uyma eğilimden vazgeçer. Birikim nedeniyle insanlar arasındaki eşitlik bozulur ve bu eşitsizlik engellenemez bir biçimde Hobbes'unkine benzer bir savaş durumu yaratır (Bakırcı, 2004: 44- 45). Bu savaş durumunda insanların (yaşama, sağlık, özgürlük ve sahiplenme haklarını da içeren geniş anlamda kullandığı) mülkiyet hakları olsa da, bu hakları

kullanabilecekleri olanakları oldukça kısıtlı ve sürekli tehdit altındadır. Locke, insanları doğa durumundan toplum durumuna iten savaş durumunu şu sözlerle anlatır (2012: 81):

Doğa durumunda insan bu tür bir hakka sahip olmasına rağmen, bu hakkın kullanımı oldukça belirsiz ve sürekli olarak başkalarının tecavüzüne maruzdur. Herkes diğeri kadar kral, her İnsan diğlerinin eşiti olduğundan ve Hakkaniyet ve Adaletin kuvvetli gözetleyicileri olmayanlar daha büyük bölümü oluşturduklarından, İnsanın bu durumda sahip olduğu mülkiyetin kullanımı oldukça güvenliksiz, oldukça emniyetsizdir. Bu durum İnsanı, özgür olmakla birlikte korku ve sürekli tehlikelerle dolu olan bu durumu terk etmeyi istemeye zorlar ve dolayısıyla İnsanın, benim genel olarak Mülkiyet adıyla adlandırdığım, Yaşamlarının, Hürriyetlerinin ve Servetlerinin karşılıklı Korunması için önceden birleşmiş bulunan ya da birleşme fikrine sahip olan diğ İnsanlarla birlikte bir Topluma katılmayı amaçlaması ve bunu istiyor olması nedensiz değildir.

Rousseau (2007: 33- 34) ise doğa durumunu, sınırlı yetenek ve isteklerle donanmış insanların yaşadığı ilkel bir dönem olarak tanımlar. İnsanlar, yalnızca yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan temel ihtiyaçlarını gidermek isterler. İnsan ihtiyaçları sınırlı olduğu için kaynak bolluğu vardır ve bu nedenle Hobbes'un doğal savaş durumuna benzer bir durum söz konusu değildir. İnsan gelişmemiş bir varlıktır ve ihtiyaçlarını karşılayabildiği için mutludur.

Ancak insan aklının gelişmesi, bununla beraber ihtiyaçlarının artması ve çeşitlenmesi Rousseau'nun mutlu doğa durumunu bozar. Arzular ve ihtiyaçların çeşitlenmesi, artık kendi kendilerine yetememeye başlayıp ortaklaşa ürünler ortaya koymalarını doğurur. Böylece birikim ortaya çıkar ve eşitlik kaybolur (Rousseau, 2007: 39):

Savaşa insan ilişkisi değil, eşya ilişkisi neden olur ve savaş durumu, yalnız kişisel ilişkilerden değil, yalnızca mal ilişkilerinden doğduğu için de özel ya da adam adama savaş, sürekli bir iyeliğin var olmadığı doğal yaşam

durumunda da, her şeyin yasaların yetkesi altında bulunduğu toplumsal durumda da yoktur.

Mülkiyetin ortaya çıkması beraberinde eşitsizliği getirdiği için huzurlu doğa durumu sonsuza dek kaybolur. Hobbes ve Locke'tan farklı olarak Rousseau (2013: 144), özel mülkiyeti bireyler arası sorunların ve savaşın çözümü değil nedeni olarak ele alır. Dahası, toplum durumunu sorunların dizginlendiği bir durum olarak görse de, doğa durumundaki barış ve huzur ortamının asla tekrar kurulamayacağını düşünür.

Doğa durumu, her ne kadar kurgusal olsa da, tarihsel anlamda sanayileşme ve ekolojik kriz öncesi bir dönemi ifade eder. Doğa durumu kavramlaştırmasında, üç düşünür içinde farklı anlamlar bulmak mümkündür. Hobbes'un yorumunda doğa durumundan kaçış, zor, acılı ve kısa bir yaşamın tek alternatifidir. Aydınlanmacı vahşi doğa kavrayışını andırarak Baconvari bir doğa durumu kurgusu yaratır. Doğa durumu insana ve insani olana uzak, medeni yaşam için elverişsizdir. Descartes'ın insan doğa ikiliğini Hobbes'un "doğa durumu" ve "toplum durumu" tezatlığında görmek mümkündür (Meyer, 2001: 62; Descartes, 2010: 71).

Diğer taraftan Locke'daki doğa- toplum durumu ikiliği Hobbes'taki kadar birbirine zıt bir biçimde kutuplaştırılmaz. Doğa durumunun ilk dönemleri barış ve huzur ile ilişkilendirilirken, doğa olumsuz bir öge barındırmaz. Tersine, doğa durumunu yaşanmaz kılan servet birikimini mümkün kılan beşeri gelişimdir. Bakırcı, Locke'un doğa durumunda sorunların, eşitsizliğin ortaya çıkışıyla baş gösterdiğini dile getirir (2004: 49):

Doğa durumunun dengesini bozan, insanlar arasındaki orantısız ekonomik eşitsizliğin ortaya çıkmasıdır. Bu eşitsizlik nedeniyle ortaya çıkan savaş durumundan kaçınmak ve mülkiyetlerini güvenceye almak için insanlar toplum durumuna geçerler.

Rousseau ise doğa durumunu istemeyerek terk eden ve asla tekrar o günlere dönemeyeceği için üzülen bir yaklaşımı benimser. Rousseau'nun görüşleri çevrecilik düşüncesinde romantik akımın başlangıcı olarak görülür. Aydınlanma düşüncesinin doğayı dönüştürdüğü ruhsuz makine, yaşamın anlamının kaybolmasına, içinin boşaltılıp salt cansız bir kabuğa indirgenmesine yol açar (Des Jardin, 2006: 308- 309). Oysa onlara göre doğa, insanın hem bilgi hem de ilham kaynağıdır. Ünder romantizmi şu şekilde anlatır (1996: 85- 86):

Romantizmde, doğa cansız bir madde yığını değil, kendisiyle baş başa kaldığında insanın içine derin düşünceler ve yüce duygular ilham eden bir kaynak, bilgece bir edilgenlikle zihni açacak ve doğruyu gösterecek bir öğretmendir. Romantizm kitaplardan değil, doğadan öğrenmeyi önerir. Romantiklere göre, doğayı deneyimleme insana bilgelik, tinsellik kazandırır. Bilimin ve sanatın kısır yapraklarını kapatıp, seyreden ve alıcı bir yürekle doğaya gitme önerilir

Ralph Waldo Emerson ve David Thoreau gibi romantikler, doğanın değersizleşmesine karşı durarak, salt ekonomik bir önem taşıyan doğa algısını eleştirir. Doğa, insanın kültürü ve hayata bakışıyla şekillenen görüşüyle algıladığı ve değer biçtiği nesnenin ötesinde bir gerçekliktir. Thoreau, şehir yaşamını terk ederek Wolden gölü kenarında yaşadığı dönemde insanın toplumun bir üyesi değil, doğanın bir parçası olduğunu fark ederek, yok edilmeye çalışılan vahşi doğanın önemini vurgular. Muir, benzer bir biçimde, sanayileşmiş uygarlığın “sinirli ruh halinden” arınabilmesi için vahşi, el deymemiş bir mabede, doğaya ihtiyaç duyduğuna değinir (Keller, 2010: 91- 92;

Des Jardin, 2006: 308- 309). Romantiklerin doğaya, insana vadettiği maddi kazancın ötesinde bir değer atfetmeleri, modern çevrecilik akımının ve korumacılık hareketinin doğmasında etkili olmuştur (Des Jardins, 2006: 311).

2. Devletin İşlevi

Toplum sözleşmesi kuramcılarına göre insanların sahip oldukları hak ve özgürlükleri kullanmalarını imkânsızlaştıran bir savaş ortamı olarak beliren doğa durumunun sonlandırılması bir zorunluluk, bir kaçınılmazlık olarak belirmektedir. Toplumsal durum, kaotik ve kuralsız doğa durumunu tamamıyla sonlandıracak, insanların güven içinde yaşama ortamlarını oluşturacak bir durumdur. Bu durumda kişilerin her türlü saldırı ve tecavüze karşı endişe etmelerini gerektirecek bir tehlike yoktur. Tüm yurttaşlar oy ve fikir birliğiyle, hak ve özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmeyi ve karşılığında bir üst otoritenin koyduğu kurallar ve uyguladığı yaptırımların sınırlaması içinde yaşamayı kabul ederler. Böylelikle, yaşamları ve mülkleri devletin koruması altına alınmış olur. Devletin ortaya çıkışı ve yaşam hakkı gibi bir takım kişisel haklarla birlikte özel mülkiyetin de koruma altına alınması, tarihin doğal seyrinin bir sonucu olarak okunur. Barışçıl bir dünyada yaşamının mümkün olmadığı doğa durumundan akıl yoluyla kaçan insanlar, kaçınılmaz bir biçimde mülkiyeti de güvence altına alan bir barış durumunda uzlaşırlar (Hobbes, 2014a: 82- 83; Locke, 2012: 21).

Her ne kadar Hobbes ve Locke'un görüşleri bu noktaya kadar birbirine yakın bir seyir izlemiş olsa da, geliştirdikleri düşüncelerin günümüze yansıyan sonuçları birbirinden çok farklı hatta belki de karşıt olarak nitelenebilir. Savaş

durumuna müdahale edip bireysel özgürlükleri sınırlayacak bir devlete ihtiyaç duyulduğu tartışmasızdır, ancak, bu devletin sınırları meselesi Hobbes ile Locke’u karşı karşıya getirir. Hobbes güçlü bir yönetimi devletin başında görmekten memnundur ancak Locke’çu anlayış güçlü bir yönetimin bireysel özgürlükler önünde engel teşkil edeceğini savunur. Devlet olabildiğince küçük olmalı ve bireylerin kendi hayatlarına ve geleceklerine yönelik kararlarına izin vermelidir. Devletin görev tanımının genişlemesi, insanlara zulm eden ve onları köleleştiren bir yönetim riskini doğurur. Devletin görev tanımı ne kadar geniş olursa, kaçınılmaz olarak bireysel özgürlükler de o denli zayıflayacaktır.

Sınırlı devlet anlayışı günümüz politikalarına yansıdığı ölçüde ekolojik sorunlar karşısındaki konumlanışta da kendini gösterir. Liberaller devletin sorunların çözümüne karışmaması, yalnızca gerekli düzenlemeleri gerçekleştirip gerisini ekonomik mekanizmaya bırakması gerektiğini savunur. Örneğin ekovergiler, kirleten öder prensibi, çevre dostu üretimin devlet eliyle teşviki gibi mekanizmalarla devletin insanları daha yeşil bir yaşam tarzı benimsemeye teşvik edebileceği yönünde görüşler, devletin düzenleyici işlev üstlenmemesi gerektiği biçimindeki liberal tezlerle eleştirilir. Jong (2005: 102), devletin piyasada yer almaması gerektiğini ancak düzenleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini savunur. Örneğin devlet rüzgâr tribünleri kurmamalıdır ancak kirli elektiriğe yapılan sübvansiyonları kaldırmalıdır. Ona göre bu şekilde şirketler kendiliklerinden rüzgâr tribünleri kurma yoluna gidecektirler. Devletin bahsedilen düzenleyici rolü taşımacılık, organik tarım, ucuz konutlar, enerji tüketiminin azaltılması ve artan şehirleşmenin önlenmesi gibi pek çok alanda etkili bir çözüm

sunabilecektir. Piyasa gerçek maliyetleri yansıttığında ise devletin düzenleme mekanizması devreden çıkabilecektir (Jong, 2005: 102).

Devletin işlevinin daha sınırlı olması gerektiğini savunan liberteryenler, eko-liberal çevre politikalarını da devletin özel yaşama müdahalesi olarak yorumlar. Devletin insanların yaşam biçimlerini belirleme, gelecek planlarına müdahale etme misyonuna sahip olmadığına altını çizerler. Devletin çevreyi koruma anlayışını benimseyerek, bu amacı gerçekleştirmek için ekonomiye veya yaşamın herhangi bir bölümüne yapacağı müdahale, bireysel arzuları yönlendirir. Bu görüşe göre bir defa devletin çevre konusunda bireysel özgürlüklere müdahale edebileceğini kabul etmek, sınırsız bir müdahaleler dizisinin kapısını aralayabilir. Devletin sağlıklı ve temiz bir çevre idealini bireylere dayatma hakkı olmadığı belirtilerek, her türlü hayat tarzına karşı devletin tarafsız kalmasının önemi belirtilir (Coglianese, 2002: 201- 202; Şahin, 2012: 183).

Liberteryan görüş, devletin meşruiyetini toplumsal sözleşmeye dayandıran toplumsal sözleşme kuramcılarına karşı çıkar. Örneğin Rothbard'a göre hayatta kalmanın ve bireysel amaçlara ulaşmanın “doğal” yolu üretmek, mülk edinmek ve üretilen malların ticaretinden doğan zenginliğe ulaşmaktır. Devlet ise doğal olarak gelişen meşru bir kurum değil, doğal olana müdahale eden ve el koyan bir aygıttır (Rothbard, 2009a: 39):

İnsan dünyaya çıplak gelmiştir. Doğanın ona verdiği kaynakları alıp onları kendi isteklerinin tatmini ve hayat standardını iyileştirmek için kullanılabilecek kaynaklar biçimine nasıl... dönüştüreceğini öğrenmek için aklını kullanmaya ihtiyaç duyar. İnsanın bunu yapabilmesinin yegâne yolu, aklını ve kaynakları dönüştürme (“üretim”) ve bu ürünleri başkalarının ürettiği ürünlerle mübadele etme enerjisini kullanmaktır.

İnsanoğlu, gönüllü ve karşılıklı mübadele yoluyla üretkenliğin, ve böylelikle mübadeleye katılan herkesin hayat standardının müthiş derecede yükselebileceğini keşfetmiştir.

İnsanın hayatta kalmasının doğal yolu, kişinin kendi emeğiyle ürettiği ürünleri mülk edinebilmesi ve bu ürünleri diğer kişiler tarafından üretilip mülk edinilen mallarla ticari ilişkilere girmek yoluyla zenginleşebilmesidir. Devletin, bu ilişkiler arasına her girişi, doğal olana müdahale olarak görülür. Rothbard tarafından “siyasi yöntem” olarak tanımlanan devlet müdahalesi, doğal hayatta kalma biçimlerini bozan ve sömüren, yağmacı bir hayatta kalma stratejisidir (2009a: 39- 40):

Dolayısıyla, insanın varlığını sürdürebilmesinin ve zenginliğe kavuşmasının yegâne “doğal” yolu, aklını ve üretim- ve- mübadele sürecine girmek üzere, enerjisini kullanmasıdır. Öteki yol ise daha basittir: başkasının mal ve hizmetlerine zor ve şiddet yoluyla el koymak... Oppenheimer buna zenginlik elde etmenin “siyasi yöntem”i adını vermiştir...”Siyasi yöntem” üretilenleri asalak ve tahripkâr bir gruba aktarır; bu aktarım hem üretenlerin sayısını azaltır, hem de üreticinin kendi varlığını sürdürmeye yetecek miktardan fazlasını üretme gücünü zayıflatır... Devlet... özel mülkiyetin yağmalanmasının yasal, düzenli ve sistematik bir kanalını sağlar; o toplumdaki asalak zümreye garantili, güvenli ve nispeten “barışçıl” cankurtaran halatı sunar. Üretim her zaman yağmadan önce geldiğinden, serbest piyasa da devletten önce gelir. Devlet asla bir “toplum sözleşmesi” ile yaratılmış değildir; her zaman fetih ve sömürüyle doğmuştur.

Bu nedenlerle devlet ve devletin işlevleri, insanın hayatta kalmasının doğal yolları olan üretmek, mülk edinmek ve ürünleri serbestçe ticarileştirmek gibi edimlerin sağlıklı işleyebileceği bir ortamı yaratmakla sınırlandırılmalıdır. Devletin bunun ötesine geçen edimleri, hayatta kalmanın “doğal” yöntemine alternatif olan “siyasi” yöntemin yani zora dayanan sömürünün meşrulaştırılmasını sağlayacaktır (Rothbard, 2009a: 40).

Ekolojik sorunlarla mücadelenin devletin meşru görevlerinden olup olmadığı ise liberal çevrelerce tartışılmalı bir sorundur. Örneğin Hayek, bazı alanların fiyat mekanizmasına doğru şekilde yansıyamadığını, dolayısıyla ilgili hizmetlerin serbest piyasa işleyişi içinde gerçekleştirilemeyeceğini kabul eder (2013a: 65):

Nihayet bazı sahalarda vardır ki, bu sahalarda, rekabet ve hususi mülkiyet sisteminin müessiriyeti için lüzumlu başlıca şartı yaratabilecek hiçbir hukuk kaidesi tasavvur edilemez; bu şart şudur: Malik, mülkiyeti dolayısıyla yaptığı bütün hizmetlerin mukabilinde bir menfaat temin etmeli ve mülkiyet hakkını kullanırken başkalarına ika ettiği zararları ödemelidir. Mukabilinde para ödetilmesi kabil olmayan hizmetler, rekabet yoluyla temin edilemez. Mülkiyetin bazı istimal şekillerinden dolayı başkalarına ika edilen zarar malike yüklenemediği takdirde de, fiyat sistemi işlemez hale gelir.

Hayek (2013a: 65- 66) çevre koruma gibi görevlerin piyasa tarafından gönüllü şekilde yerine getirilemeyecek görevler olduğundan yola çıkarak, bu gibi konuların devlet eliyle yürütülmesini meşru görür:

... ağaçsızlanmanın, bazı zirai metodların, fabrika duman veya gürültüsünün zararlı neticelerini ne maliklere, ne de bir tazminat mukabilinde bu zararlara katlanmaya razı olanlara hasretmek mümkün değildir. Bu hallerde, fiyat mekanizmasının yerine geçecek bir şey bulmamız lazımdır. Şüphesiz, rekabet mekanizmasını işletmek kabil olmadığı hallerde, otoritenin müdahale etmesi icap edecektir; fakat bu, rekabetin, işleyebileceği sahalarda dahi ortadan kaldırılması lazım geldiğini ispat etmez...

Yine de devleti ekolojik sorunların çözümü için yetkili kılmak, liberallerde Wissenburg'un (1998: 33) satırlarında berraklaşan modern insanın yeşil kırlara hapsedildiği eko-otoriteryan bir distopya korkusu yaratır. Ekolojik sınırlamalar insanlara ne kadar üretmeleri, tüketmeleri ve nasıl yaşamaları

gerektiğini dikte eden kurallara dönüşebilir. Böylece ekolojik gereksinimlerle barış içinde yaşama arzusu, insanların kendi yaşamlarına yönelik oldukça kısıtlı özgürlüklere sahip oldukları, yeşil devlet tarafından tutsaklaştırıldıkları bir düzene evrilebilir. Doğayı korumak amacıyla insanların zorla çevre dostu hayatlara mahkûm kılınacağı korkusu, eşitlik ve adaleti sağlamak amacıyla devletin özgürlükleri sınırlandıracağı otoriter devlet korkusunun ekolojik tartışmalardaki yansımasıdır.

3. Yeşil Devlet

Liberal özgürlükçü kaygılar, piyasanın çevresel değerleri korumadaki başarısını gündeme taşır. Eğer devletin çevre sorunlarına uzaktan bakması isteniyorsa, önerilen araçların yeterli olması beklenir. Ancak ekolojik iktisatçılar, piyasa işleyişindeki temel bazı özellikler nedeniyle, çevre korumanın kendiliğinden serbest piyasa eliyle gerçekleşmeyeceğini savunur. Örneğin, efektif talebin olmadığı durumlarda, piyasada ilgili malın üretimi için bir itki bulunmamaktadır. Yeterli talebin bulunmamasını o malın değerine veya o mala duyulan ihtiyaca ilişkin bir gösterge olarak yorumlayan liberal görüşe karşı, yaşamsal önemdeki bazı malların piyasaya efektif talep olarak yansımadağı uyarısında bulunulur. Temiz bir havaya sahip olmak örneğinden gidilirse, toplumda temiz hava için ödeme yapmaya istekli çok az kişi olduğu doğrudur. Bu nedenle piyasa, temiz hava temin eden araç ve yöntemler üretmeye yönelmez. Ancak, yetersiz talep olması, toplumda temiz havaya ihtiyaç olmadığı veya bireylerin temiz bir hava istemedikleri anlamına gelmez. Çevre korumaya

yönelik hemen her hizmet benzer niteliktedir. Hahnel (2014: 82), çevresel hizmetlerin piyasaya efektif talep olarak yansımaması sorununu kamu malları ile açıklar. Buna göre herkesin ortak kullanımına açık ve ortak yararına olan mallar kamu mallarıdır ve bireyler bu malların ücretlerini ödemektense bedavacılık yaparak var olan ve herkese açık olan mallardan ücretsiz biçimde yararlanma yoluna gider:

Kirliliği azaltmak veya çevreyi korumak üzere o veya bu şekilde faaliyete geçmek, aslında bir kamu malı temin etmektir. Kirliliğin temizlenmesinden ve çevrenin korunmasından herkes faydalanacağı için, ayrıca kirliliğin azaltılmasının ve çevrenin korunmasının sağladığı faydalardan hiç kimse dışlanamayacağı için, kirliliğin azaltılması ve çevrenin korunması... bir kamu malıdır. Demek ki, kirlilik azaltımından veya çevrenin korunmasından yararlanan herkesi, bu malı temin etmenin maliyetleri için ödeme yapmak yerine başkalarının satın aldıkları üzerinden bireysel olarak rasyonel stratejilerini takip edip bedavacılık yaptıklarında, toplumsal fayda oldukça büyük olsa bile, piyasada kirlilik azaltımı veya çevre koruma için ya hiç talep olmayacak veya pek az talep olacaktır.

Çevre koruma veya ekolojik sorunlarla mücadele doğası gereği bir kamu malı olduğu için, gerçek talebin serbest piyasanın arz- talep eğrisine doğru biçimde yansımaması, serbest piyasanın ekolojik sorunları çözmedeki yetersizliğini ortaya koyar. Bu nedenle devletin sorunlara karışmayıp uzaktan izlemesini istemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Devleti savaş durumunu sonlandıran ve toplumsal barışı tesis eden koruyucu bir mekanizma olarak kabul eden Hobbes'çu dünya görüşünü ekolojik açıdan geliştiren Olphus, ekolojik krizle mücadelenin merkezinde devlet otoritesine ihtiyaç duyulduğunu savunur. Bireysel özgürlükleri öncelikli alan liberal dünya görüşünü, doğanın sınırsızca sömürülmesinin temel nedeni olarak gösterir. Bireysel özgürlükler ve kişilerin geleceklerini belirleme haklarına önem veren liberalizmi eleştirerek, doğal

kaynakların yok olmakla yüz yüze olduğu, yakın gelecekte kimsenin gelecek planları kurup dilediği gibi yaşayacak imkânı olamayacağı uyarısında bulunur. Olphus'a göre liberalizmin trajedisi, hayal ettiği dünya ile yarattığı dünya arasındaki tezattır. Liberalizm teorik olarak kendini, bireyin otonom gücünü, devletin potansiyel gücüne karşı korumaya adanmıştır. Oysa liberal politikaların pratikteki gerçek etkisi, ileri bir tiranlığa boyun eğmiş, bağımlı bir işçi sınıfı yaratmak olmuştur. Liberal devlet ise kontrolsüz bürokratik aygıtlarıyla, davalarla, baskı, hile ve zorlamayla insanları yöneten yeni bir tür mutlak devlet haline gelmiştir. Dolayısıyla liberal devlet asla küçük veya insan hayatından uzakta değildir. Liberal devlet, toplumda iktisadi büyümeyi arttırmak için sürekli büyüyen ve güçlenen ancak toplumun ihtiyaç duyduğu gerçek hizmetleri verme becerisinden uzak bir devlettir (Ophuls, 1997: 263). Bireysel özgürlüklere ve birbirinden yalıtılmış farklı yaşam biçimlerine saygı duyan, tekil bireye dayalı liberal dünya anlayışının, dünyanın ender kaynaklarını sömüren ve kıtlığa yol açan bir hayat biçimi olduğunu savunur. Hobbes'un savaş durumunu andıran ekolojik krizden kurtulup, insanlığın yüz yüze olduğu kıtlık sorunlarını aşabilmek, güçlü bir Leviathan eliyle düzenin tekrar sağlanmasıyla mümkün olabilir. Böyle bir düzende, bireysel yaşam planları değil, toplumsal gereklilikler ve huzur ortamı temel hedef olarak benimsenmelidir (Ophuls, 2011: 188).

Diğer taraftan devletin ekolojik sorunlar konusunda bir taraf olup olmamasının geçerli bir tartışma olmadığı, devletin zaten hali hazırda konunun en önemli aktörü olduğu dile getirilir. Buna göre tartışılması gereken asıl mesele devletin yeşil politikalarda bir aktör olması veya olmaması gerektiği değil, ekolojik sorunlar karşısında nasıl bir devlete ihtiyaç duyulduğu olmalıdır.

Serbest piyasa ve devlet arasındaki güçlü ilişki, devletin ekolojik sorunlara çözüm getirebilecek bir aktör olmasına engel teşkil edebilir. Devlet bugün sahip olduğu gücü serbest piyasaya borçludur ve bu gücü sürdürebilmek, piyasanın işleyişini koruyan bir takım işlevleri yerine getirmesiyle mümkündür. Özel mülkiyetin tahsisi ve güvence altına alınması, ticari kanunlar, vergilendirme ve işçi- işveren ilişkilerinin denetimi gibi işlevler, devlet ile serbest piyasaya sahip oldukları gücü veren ve aralarındaki işbirliğini gerektiren temel fonksiyonlardır (Barry ve Eckersley, 2005: 255).

Ekolojik kaygılar veya gereksinimler bu fonksiyonlarla uyumlu bir biçimde varlıklarını sürdürebildikleri sürece önemli bir sorun ortaya çıkmaz. Ancak Martinez'in de belirttiği gibi, ekolojik sorunların doğasında olan farklılıklar pek çok şeyi değiştirir. Söz gelimi vahşi yaşamı korumak, devletin serbest piyasa sistemini muhafazası için üstlendiği temel fonksiyonların işleyişine engel oluşturmaz, dolayısıyla vahşi yaşamın korunması devletin fonksiyonları arasında varlığını rahatlıkla sürdürebilir. Ancak, yoksulluğun ekolojisi gibi sorunlar, ekolojik risklerin sınıflar arasında eşit dağılmadığı ve işçi sınıfının ekolojik risk pastasından en büyük payı almasının bir sorun olarak ortaya konması, sisteme bir saldırı olarak yorumlanır ve dolayısıyla bu gibi ekolojik sorunların çözümü devletin temel fonksiyonları arasında yer alamaz (Martinez- Alier, 2002: 203).

Ekolojik modernizm, devletin çekirdek fonksiyonlarına meydan okuyan hareketlerin yok oluşmaya mahkum olduğunu, bununla beraber ekolojik hareketlerin devletle uyumlu bir birliktelik kurmasının mümkün olduğuna inanır. Buna göre erken dönem devletin üç çekirdek görevi vardır; iç düzeni

korumak, devletler arası ilişkileri sürdürmek ve ilk iki görevi yerine getirebilmeyi sağlayacak finansal kaynaklar yaratmak. Kapitalizmin gelişimiyle gelişen ekonomi, devletin gelirlerinin artmasına yol açarak, devletin sahip olduğu çekirdek görevlerin gelişimine yol açar; ekonomik gelişimi korumak böylece devletin çekirdek fonksiyonlarından biri haline gelir. Ekonomik büyüme, onu yaratan burjuva sınıfını korumak anlamına geldiği ölçüde, burjuva sınıfının hareketini engelleyebilecek faktörlerin engellenmesi de görevler arasında yerini alır. Bu çekirdek fonksiyonlara karşı geliştirilen muhalif hareketler şiddetle baskılanır. Çevre hareketleri de genellikle muhalif hareketler arasında yer alması nedeniyle bastırılma eğilimindedir. Ancak, ekolojik modernizmi savunanlara göre böyle olmak zorunda değildir. Devletin çekirdek fonksiyonları ekolojik ihtiyaçlarla uyumlu olabilir. Ekolojik talep ve ihtiyaçlar, devletin çekirdek fonksiyonları içinde kendine yer bulabildiği ölçüde, devletin gücü ve desteğini arkasına alabilecektir (Dryzek ve diğerleri, 2003: 165).

Sorunların sınai inovasyonlar ve gelişen teknolojilerle, daha etkili, verimli ve akılcı yöntemlerle çözülebileceğini savunan ekolojik modernizm yaklaşımı, tüm tarafların kazanabileceğini ve ekolojik krizle mücadele ederken sahip olduğumuz yaşam standartlarından ödün vermemiz gerekmediğini dile getirir. Ancak bu yaklaşım, ekolojik sorunları olduğu gibi bütün boyutlarla ele alma becerisine sahip değildir. Ekonomik sistemin ihtiyaç duyduğu yapısal dönüşümler, mülkiyet sisteminin yarattığı sorunlar veya serbest piyasa sisteminin sınırlılıkları, ekolojik modernizmin görmediği, göremediği alanlardır. Büyümeyi temel alan bakış açısıyla, daha az girdiyle daha çok üretme özlemi taşırken, tüketim sorunsallarıyla ilgilenmez. Dahası ekolojik sorunların dağılımı

ve adalet gibi konuları yok sayar. Bu nedenle sistemi olduğu gibi kabul eden ve devletin temel fonksiyonlarının dokunulmaz olduğunu varsayan yaklaşımlara karşı, bu gibi kısıtlamaları aşacak daha yeşil bir devlet arayışını sürdürmek, ekolojik sorunların üstesinden gelebilmek için son derece önemlidir. Devlet, piyasanın dikte ettiği sınırlılıklardan uzaklaşıp yeryüzünün ihtiyaç duyduğu korumayı sağlayabilecek, ekolojik riskleri, sınırlılıkları ve ilkeleri benimseyebilecek daha yeşil bir devlete dönüştürülmelidir (Barry ve Eckersley, 2005: 262- 266).

B. Sınıf Çatışması

Hepsi özgürlüklerini güven altına aldıklarına inanarak zincirlerine koştular; çünkü politik bir kurtuluşun üstünlüklerini, yararlarını sezecek kadar akıllı olduğu halde bunun getireceği tehlikeleri önceden görecektik kadar deneye sahip değillerdi (Rousseau, 2013: 153).

Toplum sözleşmesi kuramları yetkisini tanrıdan alan krallık düşüncesinin ortadan kalktığı bir dönemde, seküler devletin ortaya çıkışını meşrulaştırma görevi görür (Rowley, 2002: 94). Bununla beraber Hobbes ve Locke'da kendini gösteren doğa durumu- toplum durumu ikiliğinde kaos ile betimlenen doğa durumuna karşı barış ve huzur ile nitelenen toplum durumu tam bir tezatlık taşır. Bu çıkarımdan beklenen, devletin temel görevinin kurallar ve yasalar yoluyla yurttaşlarına huzur ve barış ortamı yaratmasıdır, çünkü toplum durumunu oluşturmadaki temel amaç, doğa durumunda var olan ve huzurlu bir yaşamı olanaksız kılan savaş durumunu terk etmektir. Fakat burada bir belirsizlik ortaya çıkar. Toplum durumuna geçince insan doğası kendiliğinden değişmeyeceğine göre, insanın içinde olan kavgacı karakterden toplum durumunu koruyacak

mekanizmalar belirsizdir. Egemen gücün varlığının, insan doğasındaki kavgacı damarı ortadan kaldırmayıp, bir noktaya kadar baskılayabileceği varsayılabilir, ancak bu da sorunu çözmekten uzaktır. Doğa durumunu bir savaş durumuna çeviren bireyler arasındaki fikir ayrılıklarının, çıkar çatışmalarının ve bunlardan kaynaklanan anlaşmazlıkların egemen gücün karar alma mekanizmalarında kendini göstermesinin hangi etken tarafından önleneceği Hobbes'un satırlarında belirsizdir (Meyer, 2001: 63).

1. Kaos ve Eşitsizlik

Devletin toplumsal yaşamda yurttaşlara kurallar empoze eden bir aygıt olmasına rağmen, bireyler suç işleme kabiliyetine hala sahiptirler. Gerçekte, suç işlemeye meyilli bireyler, işleyecekleri suçun cezasını göze alarak veya devlet aygıtını yanıltarak diledikleri suçu işleyebilirler. Devletin varlığı, kaos durumunun ortaya çıkmasında caydırıcı bir etken olmakla beraber bu durumu engelleyici bir güce sahip değildir. Suçun ortaya çıkmasını engellemek için kurallar koymak ve cezalandırma sistemi oluşturmak caydırıcı bir güç olsa da, asıl sorun görmezden gelinir. Rousseau'nun da belirttiği gibi, kaosun nedeni kural veya cezalandırma sistemindeki eksikliklerden değil, toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanır (2013: 150).

Gerçekten de, toplumsal sorunlarla ilgili yapılan çeşitli çalışmalar, bu argümanı desteklemektedir. Suçun ekonomik doğasına ilişkin ortaya konulan üç büyük teori de, eşitsizlik artışının suç oranları üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar ise bu teorileri güçlendirmektedir (Kelly, 2000: 530). Örneğin ABD'de ortaya çıkan gelir

eşitsizliği artışı ile suç işleme kalıpları arasındaki ilişki üzerine yürütülen bir araştırma önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre, Amerika’da en zengin dilimin kazancının artışı ve en yoksul dilimin kazancının azalması sonucu ortaya çıkan gelir eşitsizliği artışına paralel olarak suç oranlarında büyük bir artış gözlenmiştir. Ancak, gelir seviyesi yüksek olan dilim, yeni teknolojilerle kendilerini en iyi şekilde korumayı finanse edebildiklerinden zor hedefler haline gelmektedir. Bu durumda artan suç oranı yine yoksul kesimi etkilemektedir (Levitt, 1999: 95). 39 ülkeyi kapsayan başka bir araştırma, gelir dağılımı eşitsizliği artışının suç oranlarını arttırdığını doğrulamaktadır. Bu çalışmaya göre, yurt genelindeki gelir eşitsizliği artışlarının toplumdaki suç oranlarına yansıdığı gözlenmektedir. Yurttaşlar arasında gelir eşitsizliğinin en düşük olduğu ülkelerde suç işleme oranı göreceli olarak düşük kalırken, gelir eşitsizliği yüksek olan ülkelerde suç işleme oranı yükselmektedir (Fajnzylber, Lederman ve Loayza, 2002: 25). Benzer araştırma örnekleri çoğaltılabilir (Hsieh ve Pugh, 1993).

Yukarıda değinilen çalışmalar, salt devletin veya devlet eliyle uygulanan bir ceza sisteminin varlığının toplumsal kaosun önüne geçmede işlevsiz olduğunu göstermektedir. Devlet, aslında suçu ortadan kaldırma değil yalnızca suç işleyenleri cezalandırma işlevi sergiler. Suça neden olan sorunlar varlığını sürdürdüğü sürece dünya, Hobbes’un bahsettiği herkesin diğer herkesin malında gözünün olduğu, güvensiz bir dünya olmaya devam edecektir. Diğer taraftan kaosu yalnızca birbirinin malına el koymak isteyen insanların yarattığı güvensizlik ortamı olarak ele almamak gerekir. Pek çok biliminsanı, bugün

yaşanmakta olan ekolojik krizi uygarlığın karşılaştığı en büyük karışıklık dönemi olarak nitelemektedir.

2. Ekolojik Riskler ve Devlet

Bugün karşı karşıya olduğumuz ekolojik krizin yeryüzünde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri olduğuna ilişkin kaygılar artarken, liberal görüş devletin bu soruna karşı tarafsız kalması gerektiğini savunarak devleti işlevsizleştirme eğilimindedir. Devletin doğal çevre konusunda tarafsız kalması, çatışan sınıflardan hâkim olanın ezilen sınıf üzerinde büyük bir güce sahip olmasını kolaylaştırır. Böylece doğal alanların sermaye üretimi için ezilen sınıfların kullanımından uzaklaştırıldığı bir pratik meşrulaştırılır ve yaygınlaşır. Çatışan iki sınıf arasında denge kurma ve eşitliği gerçekleştirme becerisi en yüksek kurum olan devletin dengeleyici mekanizmasının devre dışı bırakılması yoluyla toplumsal kaosun ve çatışmaların süregitmesinin sağlandığı savunulur (Foster ve Magdoff, 2014: 118- 119; Harvey, 2015a: 173). Dahası, liberal demokrasilerde devletin sınıflar arasında tarafsız kalması gerektiği ifade edilse de aslında devletin hiçbir zaman tarafsız olmadığı ve her zaman sınıflardan birinin yanında yer aldığı dile getirilir (Lefebvre, 2010: 117- 118).

Devletin çatışan sınıflar arasındaki taraf olan tavrı genellikle ekolojik uzlaşmazlıklarda açık şekilde görülebilir. Bunun temel nedeni ekolojiyle ilgili konuların bir taraftan çevrenin korunmasının genel kamu yararı içermesi yani toplumsal ortak fayda taşıması, diğer taraftan çevrenin sermaye için hammadde olarak değerlendirilmesi nedeniyle berrak bir çıkar çatışması ortamı yaratmasıdır. Son dönemde ülkemizde yaşanan HES (Hidroelektrik Santralleri)

politik, hukuki ve sosyal çatışmaların merkezi haline gelen bir soruna dönüşmüştür.

Enerji bakanlığı, “çevre korumayı” amaçladığını iddia ederek, Türkiye’nin hidroelektrik potansiyellerinin tamamına ulaşılması hedefiyle yenilenebilir enerji sektörünü desteklemeye yönelik politikalar geliştirerek HES’lere büyük teşvikler sağlamıştır. Türkiye’nin toplam enerji talebi 1990 ile 2013 yılları arasında %127’lik bir artış göstererek 120,29 mtep (milyon ton eşdeğer petrol) düzeylerine ulaşmıştır. Türkiye’nin kullanılabilir toplam hidroelektrik potansiyeli ise 216 tWhdir. Bu da demek olur ki, Türkiye’de kullanılabilir hidroelektrik potansiyelinin tamamına ulaşılması durumunda, genel enerji ihtiyacının ancak % 14’lük kısmı karşılanabilecektir. Bu oran yaşanmakta olan kuraklık nedeniyle daha da düşmektedir. Diğer taraftan potansiyelin tamamına ulaşabilmek için 3500- 4000 adet hidroelektrik santralin kurulması gereklidir, bu potansiyel uygulanabilir (feasible) olmayan küçük dere ve çayları da kapsamaktadır (Türkyılmaz, 2015; T.C. Antalya 1. İdare Mahkemesi Kararı). Bu nedenle HES’ler, sektörün devletten aldığı yüksek teşvikler² sayesinde varlığını

² 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerji Kaynaklarının Enerji Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun’da yer alan teşvikler şirketlerin ürettikleri elektrik enerjisini 10 yıl süreyle, Kanun tarafından belirlenen ve **piyasa fiyatlarının üzerinde** fiyatlarla satışını güvence altına alır. Parakende satış yapan tedarikçiler belirlenen yüksek bedellerle enerji alımını gerçekleştirmek zorundadır. Yenilenebilir enerji üretimine yönelik arazi kullanımlarında izin, kira, irtifa hakkı ve kiralama izni bedellerine %85 indirim uygulanır. Orman köylüleri kalkındırma geliri, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Geliri alınmaz. Hidroelektrik üretim tesislerinin rezervuar alanında bulunan Hazinesin özel mülkiyetindeki ve Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki taşınmaz mallar için Maliye Bakanlığı tarafından bedelsiz olarak kullanma izni verilir.

Hidroelektrik Santralleri için su kullanım hakkının verilmesi DSİ’nin görevi iken, ilgili görev bu kanunla DSİ’nin ilgili taşra teşkilatının su rejimi açısından yapımında sakınca bulmaması halinde vereceği olur ile tesisin kurulacağı yerdeki il özel idaresine bırakılmaktadır (Madde 6A).

Hazinesin veya devlet hüküm ve tasarrufunda olan Orman vasıflı arazilerde, yenilenebilir enerji yapımı amacıyla tesis, ulaşım yolları ve şebekeye bağlantı noktasına kadarki enerji nakil hattı yapımı için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından bedeli karşılığında kiralama, irtifak hakkı veya kullanma izni verilir. Daha açık ifade etmek gerekirse Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Maliye Bakanlıklarının izinleriyle birlikte, HES yapımında gerekli olan tesis ve bu

sürdürebilmekte, aksi halde yapılabilir/uygulanabilir olmayacak yatırımları şirketler açısından kârlı hale getirilmektedir. Bu durum çok küçük ve enerji getirisi oldukça düşük olan akarsularda dahi enerji santrallerinin kurulmasına neden olmaktadır. Hidroelektrik santraller yapım ve üretim aşamasında büyük çevresel hasara neden olmaktadır. Su yataklarının değiştirilmesi, hidrolojik dengenin bozulması, flora ve faunanın önemli ölçüde zarar görmesi, sulak alanların yok olması, hidroelektrik santrallerinin yapımıyla beraber ortaya çıkan pek çok sorundan bazılarıdır. Küçük ve enerji getirisi düşük akarsularda dahi santraller kurma politikası, doğal tahribatın katlanarak artmasına neden olmaktadır. Yerel halk bu sorunlarla yüz yüze kaldığı ve yaşamları son derece olumsuz şekilde etkilendiği gibi, hayatlarını idame ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu temiz suya ulaşım imkânlarını da yitirmektedir (Mengi ve Duru, 2010).

Doğal hayat üzerinde gerçekleşen çıkar çatışmalarında devlet, doğal kaynaklardan yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak adına yararlanan yerel halklara karşı, işletmelerin, girişimcinin, yatırımcının kısaca sermayenin tarafında yer almaktadır. Foster ve Magdoff devletin bu tavrını siyasi liderlerin ekonomik kazancı toplumun genel çıkarıyla uyumlu görmeleriyle açıklar. Onlara göre (2014: 118):

tesislerin mütemmim cüzleri için ormanlık arazilerde her türlü tasarrufta bulunulabilir. Ormanlarda yollar, nakil hatları ve ilgili tesisler yapılabilir (Madde 8).

Bu arazilerin 4342 sayılı Mera Kanunu kapsamında yer alan mera, yaylak, kışlak ile otlak ve çayır olması halinde ise taşınmaz tahsis amacı değiştirilerek arazi Hazine adına tescil edilir.

Milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ile tabiatı koruma alanlarında, muhafaza ormanlarında, yaban hayatı geliştirme sahalarında, özel çevre koruma bölgelerinde ilgili Bakanlığın, doğal sit alanlarında ise ilgili koruma bölge kurulunun olumlu görüşü alınmak kaydıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim tesislerinin kurulmasına izin verilir. Kanunun amaçları arasında çevrenin korunması hükmü yer almasına karşın içeriğinde, çevrenin korunmasına yönelik doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Ormanlık alanlar üzerinde santral kurulmasına yönelik izin verilmesinin önü açılmaktadır.

Siyasi liderler arasında, kapitalist işletmeler için iyi olan şeyin, ülke için de iyi olduğu kaidesine dayanan bir kültür gelişmiştir. Bundan hareketle, siyasi liderler kendilerini gitgide birer politik girişimci- ya da ekonomik girişimcilerin muadili- olarak görmeye başlamışlardır. Bu kimseler, şirketler yararına yaptıkları düzenlemelerin (kazançlı sözleşmeler sağlamak, “kölfe”li” yasa ve yönetmeliklerin etkilerini azaltmak ve büyük işletmeleri kollayan yasalar geçirmek gibi) yalnızca yeniden seçilmelerine yardım edeceğine değil, aynı zamanda sahiden de kamu yararına olacağına kendilerini inandırmışlardır. Yasal sistem dâhilinde, kapitalistlerin ve işletmelerin çıkarları her daim haklı kabul edilmektedir.

Bu görüşe göre, mer’aların maden, petrol arama, jeotermal enerji, turizm, doğal afet, elektrik, doğal gaz, petrol üretim etkinlikleri için kullanıma açılması (Mengi ve Duru, 2010: 11), Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın “Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Dair Yönetmelik”’e göre genetiği değiştirilmiş organizmaların piyasaya kontrolsüz sürümü, 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile geleneksel tohumculuğun tehdit edilmesi gibi daha pek çok çevresel sorun, devletin egemen sınıfın yanında yer alarak kamu yararını hiçe sayması nedeniyle yaşanmaktadır. Bütün bu alanların her birinde, devlet yurttaşların genelini değil, egemen sınıfın faydasını korumaktadır. Belirgin bir çıkar çatışması ortadayken, devletin kamu yararından veya genel yarardan değil de bir takım şirketlerin kâr elde etmesinden yana hareket etmesi, devletin egemen gruplara hizmet ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

C. Aldatıcı Ortaklaşma

Toplum sözleşmesi kuramcıları devleti, savaşı andıran doğa durumunu sonlandıran bir kurum olarak alır. Buna göre insanların vazgeçtikleri egemenlikleri bünyesinde toplayan devlet, herkes için huzur ve barışın hâkim

olduğu toplum durumunun kurucu mekanizmasıdır. Toplum sözleşmesi kuramcılarının devleti medeni yaşamın temeli olarak resmeden yaklaşımına karşı Marksistler, tarihsel bir perspektifle devletin tarih boyu sınıf çatışmalarının ortasında doğup, çatışan çıkarlardan egemen sınıfının yararına uygulamalar geliştirdiğini savunur. Buna göre devlet her zaman iktisadi olarak ve aynı zamanda siyasi olarak egemen olan sınıfın çıkarlarını koruma görevi yüklenir. Toplumda barışın ve refahın sağlanmasının bir aracı olarak resmedilmesi, devletin tüm yurttaşlar tarafından benimsenmesi için kurgulanan bir yanıltmacadır.

1. Kapitalizm ve Tarihsellik

Otlaktan Bir Kaz Çalan Adamı, Kanun Hemen Hapseder;
Ama Baş Tacı Eder, Kazdan Otlığı Çalan Alçağı
(Huberman, 2012: 186).

Toplum durumunu doğa durumunun karşısına mümkün olan yegâne alternatif olarak çıkarmak, toplum durumunun kapitalizme benzerliği göz önünde bulundurulursa, kapitalizmin ortaya çıkışının doğal, kendiliğinden bir gelişme olarak varsayar. Bir kaos ve savaş durumu olan doğa durumundan kurtulmanın tek yolunun kapitalist düzene geçilmesi olduğu, tarihi seyrin doğal bir sonucu olarak yorumlanır. Oysa kapitalizm, toplumların gelişimine paralel bir şekilde, ticaretin ve kentleşmenin gelişmesiyle kendiliğinden doğan bir sistem değildir. Onu ortaya çıkaran 16. yüzyılda pek çok özgül koşulun bir araya gelmesi olmuştur (Wood, 2012: 103). Toprak sahiplerinin daha fazla kâr elde edebilmek için ortak meraları çitlemeleri, köylülerin mülksüzleştirilerek kentlere göçmelerine neden olur. Daha önceden kendi kendine yeten üretim biçimiyle

yaşamlarını sürdüren köylüler böylece emeklerini satmak durumunda kalırlar. Fabrikalarda işçi haline gelirler ve eskiden içinde olmadıkları bir çarka, piyasa çarkına bağımlı hale gelirler. Artık, ürettikleri ürünün sahibi değildirlir. Yaşamlarının devamını sağlamak için ihtiyaç duydukları temel malları, işverenlerinden aldıkları ücretlerle piyasadan sağlamak durumundadırlar. Diğer taraftan, işverenin el koyduğu artı ürün ise, daha önceki üretim biçimlerinde meydana gelen artı- ürüne el koymadan çok daha farklı bir biçimde gerçekleşir. Artık güç kullanımı, çeşitli vergiler veya haraçlar yoluyla değil, üretim süreci içerisinde, işçi sınıfının emeğinin sömürülmesi şeklinde gerçekleşir. Böylece kapitalizm, emeğini satmaktan başka yolu olmayan mülksüzlerin üretici emeklerine el konularak işleyen bir sistem olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla kapitalizmin doğal ve engellenemez bir biçimde ortaya çıktığı düşüncesi, gerçeklerle uyumsuz. Kapitalizm, tarihin belirli bir döneminde, belirli bir coğrafyada gerçekleşen rastlantısal gelişmeler sonucu doğmuştur (Silier, 2010: 126- 127). Marx'a göre (2014a: 687):

İlk günahın teolojide oynadığı rolün aşağı yukarı aynısını, ekonomi politikte ilk birikim oynar. Adem Baba elmayı ısırды ve insan ırkı günahı yüklendi. Günahın kaynağı, onu geçmişe ait bir öykü olarak anlatarak açıklanır. Evvel zaman içinde, bir tarafta çalışkan, akıllı ve herşeyden önce de tutumlu bir seçkinler grubu, diğer tarafta tembel, ellerine geçen her şeyi ve daha fazlasını har vurup harman savuran bir serseriler grubu vardı. Teolojinin ilk günah efsanesi bize, kuşkusuz, insan oğlunun ekmeğini alınının teriyle kazanmaya nasıl mahkûm edildiğini anlatır; ekonomik ilk günah tarihi ise, buna ihtiyaç duymayan insanların nasıl olup da var olabildiklerini açıklar. Aynı şekilde. Böylece, birinciler zenginlik biriktirdi ve ikincilerin elinde sonunda kendi derilerinden başka satacakları bir şey kalmadı. Ve olanca çalışmalarına rağmen, hala kendilerinden başka satacakları hiçbir şeyleri olmayan büyük kitlenin yoksulluğu ve çalışmayı çoktan bırakmış azınlığın buna rağmen sürekli büyüyen zenginliği işte bu ilk günahla başlar.

Marksist görüŖe göre toplumsal sözleşme teorisyenlerinin ortaya koyduğu gibi bu toplum durumu herkes için huzur ve barış getiren bir düzen olmaktan çok uzaktır. Aksine egemen sınıfın diğerkleri üzerinde kurduğu tahakküm ve sömürü düzeni, ezilen sınıf açısından barış ve huzur getirmemiştir. Bu nedenle tüm diğerk sınıflı toplumlar gibi kapitalizm de, ezilen sınıfın sistemin sınırları içinde kalmasına yardımcı olacak, düzeni devam ettirmeyi sağlayacak bir takım araçlara ihtiyaç duyar. Halkın mevcut durumu kabullenmesini sağlamak ve aksi durumda direnci bastırmak gibi işlevler devlet eliyle gerçekleştirilir. Bu nedenle, devletin ortaya çıkışı ancak sınıf çatışmaları ile açıklanabilir. Nasıl köleci toplumlarda köle sahiplerini, feodal toplumlarda toprak sahiplerini koruyup köleleri ve serfleri dizginleme görevi görüyorsa, kapitalist toplumda da işçi sınıfını dizginleyip sermayedarları koruma görevi görür. Devletin herkesin “babası” olduğu, onun gözünde tüm yurttaşların eşit önem ve değerde olduğu inancı, bu anlamda yurttaşların onun varlığını benimsemeleri için önemlidir. Sınıflar arası çatışmalarda uzlaş ve barışı sağlayan bir üst otorite olarak görülmekle birlikte, gerçek fonksiyonu daima egemen sınıfın çıkarlarını korumaktır. Devlet, bazı durumlarda sömürülen sınıfı korur gibi görüldüğünde dahi, aslında uzun vadede egemen sınıfın çıkarlarını ve sistemin sağlıklı işlemedi için gerekli dengeleri korumaktadır (Lefebvre, 2010: 117- 118).

Böylece Marksist teori devletin varlığını sınıflı topluma dayandırır. Sınıf çatışması devletin varlık nedeni olduğu kadar, onu var eden unsurları korumak kaydıyla, bu çatışmayı dizginlemek ve yumuşatmak devletin temel görevidir. Engels’in (2012: 201) “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”nde de belirttiğı gibi, devletin görev ve yetkileri, antik devletten köleci devlete, feodal

devletten modern devlete dönüşürken değişir ve toplumsal düzen ve egemen sınıfın ihtiyaçları tarafından yeniden tanımlanır:

Devlet, sınıf karşıtlarını frenleme gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir. İşte bundan ötürüdür ki antik devlet, her şeyden önce köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi; tıpkı feodal devletin serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı ve modern temsili devletin de ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi.

Ancak kapitalist toplumda devlet, önceki toplumlardaki devlet anlayışından bir anlamda farklılaşmıştır. Liberal ideoloji etrafında şekillenen kapitalizm, öyle olmamasına rağmen ezilen sınıfın özgür olduğu izlenimi yaratır. Gerçekten de yasal anlamda hiçbir zorlayıcı baskı altında tutulmayan işçi sınıfı, önceki toplumlardaki gibi zorla çalıştırılmaz. Ancak üretim araçlarından uzaklaştırıldığı için hayatta kalmasının zorunlu bir koşulu olarak “özgürce” çalışmayı seçer. Bu nedenle kapitalist devlet tüm yurttaşlara eşit mesafede, taraf tutmayan ve yurttaşların haklarını ve “özgürlüklerini” koruyan bir devlet görüntüsü çizer. Aslında koruduğu özgürlük, temelde, sermaye sınıfının işçi sınıfının artı-ürününe el koyma özgürlüğü olduğu halde, toplumun ortak tek bir çıkarı olduğu fikri oluşturularak sınıf çatışması gölgelenmek istenir. Böylece, ezilen sınıflar ortak fayda için çalıştıklarını düşünürlerken egemen sınıf için üretmeye devam edecektir (Ollman, 2011a: 46).

Marx’ın devleti “aldatıcı ortaklaşma” olarak tanımlaması, tam da bu özgürlük görüntüsünün işçi sınıfı üzerinde yarattığı yanılsamalar nedeniyledir.

Bu görüntü, bireylerin teker teker çıkarlarıyla toplumsal çıkarın uyum içinde olduğu imasını içinde barındırır. Oysa toplumsal çıkar olarak belirtilen, Locke'un sözleriyle önceki kısımda değinilen sermaye sınıfının çıkarından başka bir şey değildir. İş bölümü sonucu oluşan gruplaşmalar beraberinde farklı grup çıkarlarını doğurur. Böylece toplumsal çıkarı artık var olamayacak şekilde yok ederek yerine farklı sınıfların farklı çıkarlarını yerleştirmiştir. Çatışan çıkarlardan biri, çıkarını gerçekleştirmek için daima diğeri üzerinde baskı kurmak durumundadır. İşte bu nedenle “aldatıcı ortaklaşma” tarafından toplumsal fayda için yapıldığı öne sürülen her bir edim, zorunlu olarak çatışan çıkarlardan yalnızca birini gözetmek zorundadır. Marx ve Engels devletin yalnızca bir sınıfın çıkarını temsil ettiğini şu şekilde dile getirir (2013a: 58- 59):

İşte asıl bu çelişki, özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çelişkidir ki, kolektif çıkarı, *devlet* sıfatıyla, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya ve aynı zamanda her zaman her aile ve kabile yığılmasında mevcut olan, kan, dil, geniş bir ölçüde işbölümü bağları ve öteki çıkarlar gibi bağların somut temeli üzerinde, ama aldatıcı bir ortaklaşma görünümü almaya götürür; ve bu çıkarlar arasında, özellikle, daha o zamandan işbölümü tarafından koşullandırılan, bu cinsten bütün gruplaşmalar içinde farklılaşan sınıf çıkarlarını, içlerinden birinin ötekiler üzerinde egemen olduğu sınıfların çıkarlarını, daha ilerde geliştireceğimiz üzere, sınıf çıkarlarını buluyoruz. Bundan çıkan sonuç şudur: devlet içindeki bütün savaşım, demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, oy hakkı uğruna vb. savaşım, çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımın büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir...ve dahası, egemen olmak isteyen her sınıfın, proleteryanın durumunda söz konusu olduğu gibi, kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve bizzat egemenliğin ortadan kalkması anlamına gelecek olsa bile, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmek için- ki ilk başta bunu yapmak zorundadır- siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir.

Devletin tarafsız, yalnızca kendi varlığını dolayısıyla statükoyu sürdürmeye odaklı bir varlık olduğunu savunan görüş, devletin egemen sınıfın tarafında yer aldığına karşı çıksa da (Mitchell, 1991: 94), statükonun daima

egemen sınıfın yararına olduğunu belirtmek gerekir. Sistemin devamını sağlamak, devletin egemen sınıfın çıkarlarına uygun hareket ettiğinin bir göstergesidir ve yukarıda değiniler görevleri arasında yer alır.

2. Ekolojik Kriz, Sınıf Çatışması ve Devlet

Eko-marksizm, ekolojik sorunlar ile sınıf mücadelesinin birbirinden ayrı ele alınmaması gerektiğini belirterek, her iki mücadelenin de merkezinde aynı sorunun yer aldığını savunur. Yaygın kanı, ekolojik krizin dünyanın ortak sorunu olduğu yönündedir; gezegenimiz insanlığın neden olduğu bir felaketle yüz yüzedir ve bir tür olarak insan bu sorunlarla baş etmek mecburiyetindedir. Crutzen (2002: 23), geçtiğimiz birkaç yüzyıl içinde insan nüfusunun katlanarak artması ve yeryüzünün büyük bir bölümüne yayılmasının altını çizerek insanın artık doğal süreçlerde önemli bir güç haline geldiğini savunur. Tropik ormanların hızlı bir şekilde yok olması barındırdıkları türlerin yok oluşuna neden olurken diğer taraftan da içlerindeki karbondioksiti açığa çıkararak atmosferin gaz dengesini bozmaktadır. Akarsular üzerinde yapılan barajlar, setler ve su kanalları doğal su döngüsünü büyük oranda değiştirmektedir. Ulaşılabilir tatlı su kaynaklarının yarısından fazlası insani ihtiyaçlara tahsis edilmekte, bu durum diğer türlerin yaşamlarını riske atmaktadır. Balıkçılık okyanuslar ve kıyı bölgelerde balık türleri üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Enerji tüketimi yirminci yüzyıldaki tüketimin onaltı katına ulaşmıştır. Katlanarak artan besin ihtiyacını karşılayabilmek için nitrojen döngüsünü bozan tarımsal yapay gübre kullanımı artmaktadır. Tüm bu etkiler sonucu küresel sıcaklıkta gezegenin

tüm dengelerini değiştirecek bir artış beklenmekte, asit yağışları, kimyasal duman (smog) ve atmosfere salınan toksin gazlar ozon tabakasında incelmeye ve bölgesel deliklere neden olmaktadır. Crutzen, meteor çarpması gibi küresel bir felaket meydana gelmediği sürece, insanlığın gelecek bin yılda da yeryüzündeki en etkili güç olacağını öngörmekte ve içinde bulunduğumuz çağı Antroposen olarak isimlendirmektedir.

Crutzen'in çağımızı Antroposen olarak nitelemesi popülerleşmiş ve pek çok biliminsanı tarafından kabul görmüş olsa da, bu tanıma önemli gerekçelerle meydan okunmaktadır. Karşı görüş, Antroposen tanımının ekolojik sorunların bir tür olarak insana atfedilmesine karşı çıkar. Malm ve Hornborg (2014: 2- 3), Crutzen'in Antroposen çağını eleştiren çalışmalarında, insanı dünyayı dönüştüren jeolojik bir güç olarak tanımlamanın, sorunlara neden olan asıl nedenin üstünü örttüğü görüşündedir. Crutzen'in Antroposen kurgusu, buhar makinesinin icat edilmesi ve sanayi devrimi gibi olayları kronolojik olarak sorunun başlangıcı olarak ele alır ve ekolojik krize neden olan tüm gelişmeleri bu olaylardan türeyen zorunlu ve önlenemez sonuçlar olarak değerlendirir. Böylece, sanayileşmeyi tetikleyen temel nedeni gözden kaçırmış olur. Birkaç yüzyıldır ortaya çıkan ve sanayi devriminden bu yana artarak şiddetlenen gezegensel dönüşümler bir tür olarak insana ait özelliklerle, insan doğasıyla açıklanır. Bu görüş insanın, yalnızca insan olduğu için, karakteri gereği zorunlu olarak bu noktaya geldiği imasını taşır. Bu yaklaşımın taşıdığı anlam şudur; insanlık ekolojik yıkımdan eşit derecede sorumludur. Oysa sanayileşme çok küçük bir zümre tarafından planlanmış, finanse edilmiş ve desteklenmiştir. Fosil yakıtların kullanımı, kapitalist ekonominin ihtiyaç duyduğu büyüme hızına

cevap verdiği için desteklenmiştir. Ancak fosil yakıtların kullanımı için ne tüm insanlıktan onay alınmış ne de kazanç tüm insanlarla bölüşülmüştür. İlerleyen zamanlarda da temel kalıplar değişmemiş, elektrik, içten yanmalı motor, petrol, arabalar ve bunun gibi yeryüzünü dönüştüren önemli gelişmeler, yatırım yapanın kâr hesaplamalarına bağlı olarak planlanmış ve finanse edilmiştir. Dünya nüfusunun % 18,8'ini oluşturan gelişmiş kuzey ölkeleri, karbon emisyonunun % 72,2'sinden sorumludur. Dünyanın en fakir % 45'lik kesimi karbon emisyonlarının % 7'sine neden olurken, en zengin % 7, tüm karbon emisyonlarının yarısına neden olmaktadır. O halde, insanları ekolojik krizden eşit derecede sorumlu tutmak, asıl sorumluları aklamaktır. Dünyaya, beş büyük yok oluşla kıyaslayacak derecede büyük zarar veren asıl neden ise kapitalizmdir (Malm ve Hornborg, 2014: 3; Fotopoulos, 2007).

Bir tür olarak insan nasıl sorunların ortaya çıkmasında eşit derecede sorumlu değilse, ekolojik risklerin dağılımı da eşit bir biçimde gerçekleşmemektedir. Yapılan araştırmalar ekolojik sorunlardan en az sorumlu olan kesimin, sonuçlarından en fazla zarar görenler olduğunu doğrulamaktadır. Ekonomik büyüme pastasından en büyük payı alanlar, aynı zamanda ekolojik risklerden yalıtılmış bir yaşamı finanse etme gücüne sahiptir. Oysa, ekolojik riskler üzerinde çok az payı olan ezilen sınıflar, ekolojik risklere en fazla maruz kalanlardır (Nixon, 2011: 37; Çoban, 2013: 245- 246; Seabrook, 2001: 52).

Doğanın sermayenin faaliyetlerinde sürekli olarak kullanılması, yoksul sınıfların yaşamlarını idame etme amaçlı kullanımlarının önünde bir engel olarak belirir. Doğa, sermaye birikiminin aracı olması nedeniyle sermayedar için değişim değerinden ibarettir. Oysa yerel halklar için doğa kullanım değerini

ifade eder. Doğa, onlar için barınacak yer, yiyecek yemek ve içecek sudur. Üretim etkinliklerinin amacı değişim değeri yaratmak değil, yaşamlarını sürdürebilmek için kullanım değeri yaratmaktır. Ancak doğa sermaye birikimi için artan bir biçimde kullanıldıkça, yerel halkların temel kullanım mallarına ulaşimleri sınırlanır veya tamamen engellenir (Yıkılmaz, 2004: 84- 85, Burkett, 2004: 264- 265).

Örneğin temiz suya ulaşım, yoksul kesimler için önemli bir sorun haline almıştır. Sanayi ve tarımsal üretim ve çeşitli madencilik faaliyetleri sonucu şehir sularının ağır metaller ve kimyasal maddelerle kirlenmesi, şişelenen temiz suyu pazarda önemli bir rant aracına dönüştürmüştür. Ancak gücü yetenin finanse edebildiği temiz suya ulaşamayanlar ise, su kıtlığı veya kirli su tüketimine bağlı sağlık sorunları ile karşı karşıya kalır. Bunun yanı sıra, suyun pazarlanabilir bir meta haline alması, az gelişmiş ülkeleri su kaynaklarını özelleştirmeye özendiren bir mali fırsat olarak görülmektedir. Su şirketlerine satılan veya uzun dönemler için kiralanan su kaynakları, bölge halklarının suya ulaşımını engelleyen ve dolayısıyla temel yaşam haklarını ihlal eden boyutlara ulaşmaktadır. Şirketler tarafından kiralanan su kaynakları ise, aşırı kullanıma bağlı olarak kısa sürede yok olmakta ve yerel halkların yanı sıra bölge ekosistemlerine büyük hasar vermektedir (Barlow, 2009; Çoban, 2013: 247).

Eko-marksist yaklaşım, sermaye birikiminin artışı ile doğanın tahribi ve yoksulluğun artışı arasında olumlu bir ilişki olduğunu savunur. Buna göre sermaye birikimi zorunlu olarak doğal varlıkları sömürmekte ve aynı şekilde yoksulluğun artmasına neden olmaktadır. Yoksulluğun artışı ve ekolojik sorunlar sebep- sonuç ilişkisi içinde karşılıklı olarak birbirlerini doğurmaktadır

(Yıkılmaz, 2004: 86- 87). Yoksulluğun bugünkü boyutlara ulaşmasına neden olan ve ekolojik krizin merkezinde yer alan temel unsur ise, doğanın taşıdığı değişim değeri ile kullanım değeri arasındaki çelişkidir. Kapitalist sistemin bir sonucu olarak değişim değerinin kullanım değerinden daha baskın hale gelmesi, doğanın kullanımında ve dönüştürülmesinde metanın ve rantın öncelendiğine işaret etmektedir. Harvey'in de belirttiği gibi dünya üzerindeki dönüşüm, artık insanların rahat ve refahlarını arttırma amacıyla değil, sermaye birikiminin devamını mümkün kılmak amacıyla gerçekleşmektedir (2015a: 251):

Gen mühendisliği, yeni kimyasal bileşiklerin yaratılması, yoğun çevre tadilatları ... şimdi, uzun bir tarih boyunca insan eliyle gerçekleştirilen ve dünyayı insan hayatı için elverişli kılarken son üç yüzyıl boyunca kârlı etkinlikler için daha uygun (daha iyi bir ev sahibi yapan) bir yer olarak yeniden düzenleyen çevresel değişikliklerin boyutunu epeyce aşmış bulunuyor. Pek çok organizma etkin biçimde kendi yeniden üretimi için elverişli doğayı üretiyor; insanlar da bu sürecin dışında değiller. İnsani etkinliğin özel bir formu olarak sermaye de aynı şeyi yapıyor ama insanlık için değil, giderek artan ölçüde sermaye için yapıyor.

Bu noktada, toplum sözleşmesi kuramcılarının ileri sürdüğünün aksine, devletin başından beri asıl görevinin yurttaşlara barış ve huzur ortamı sağlamaktan ziyade, mülk sahibi sınıfların çıkarlarını korumaya yarayan bir araç görevi gördüğü açıktır. Bu görüşe göre sınıflar arasında bir arabulucu olarak görünse de, devlet aslında ezilen sınıfların yüz yüze kaldığı riskleri ve felaketleri yok sayar ve son tahlilde egemen sınıfın çıkarlarını gözetir (Lefebvre, 2010: 117-118). Devletin tarafsızlığı yaklaşımı nedeniyle siyasi alanın giderek küçülmesi ve yerinin iktisadi alan tarafından doldurulması, ezilen sınıfların yoksullaşması ve çeşitli ekolojik risklerle yüz yüze gelmesi süreçlerinde hesap verilebilirliği

ortadan kaldırmaktadır. Wood kapitalist toplumda iktisadi alan ile siyasi alanların ayrılmasını şu şekilde anlatır (2014: 27- 28):

Kapitalizm bütünüyle “iktisadi” sömürü biçimleri, yaşamın giderek daha çok metalaştırılması, toplumsal ilişkilerin piyasanın gayri şahsi “yasalarıyla” düzenlenmesi, resmen siyasi alandan ayrı bir ekonomi yarattı. Madalyonun öbür yüzü de siyasi alanın kendi başına şeklen bağımsız bir alan olarak var olmasıdır... Ama toplumsal yaşam giderek daha çok iktisadi yasalarla düzenlenmeye başlayınca bunun gerekleri, sadece mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımında değil, kaynakların dağılımı, emeğin idaresi, zamanın örgütlenmesi gibi yaşamın her yönünü biçimlendirir oldu... Pek çok toplumsal işlev siyasi ya da komünal denetimin dışına çıkarılmış ve doğrudan ya sermayenin ya da piyasanın gayri şahsi yasalarının kontrolüne girmiştir. Bu durumda ekonominin öne çıkması aynı zamanda ayrı bir siyasi alanın doğması anlamına gelse de, bu alan insan yaşamının çoğunun yörüngesinin dışına çıkarılması nedeniyle yoksullaştırılmıştır, tabii aynı zamanda bunun anlamı, ekonomi alanına giren günlük yaşamın pek çok yönünün, demokratik hesap sorulabilirlik alanından da çıkarılmasıdır.

Bu nedenlerle eko-marksizm, ekolojik mücadelenin bir sınıf mücadelesi olduğunu savunur. Bu görüşe göre ekolojik mücadelenin gerçek sorunu hedef alabilmesi, ekolojik kriz ile sınıf çatışması arasındaki ilişkinin kavranmasıyla mümkündür. Sınıf mücadelesi ekolojik krizden, ekolojik kriz sınıf mücadelesinden ayrı bir biçimde ele alınamaz ve çözümlenemez (Burkett, 2004: 256- 257; Mellor, 2006: 38- 41).

III. DOĞA YASASI

Yukarıda görüldüğü gibi savaş durumundan kaçınmak için kurulan toplum durumunda siyasi otorite, var olan veya yeniden üretilen sınıf çatışmalarında daima sınıflardan birinin, en güçlü ve toplumsal yapıya egemen

olanın yanında yer alır. Bu taraf olma durumu, toplumsal olarak güçsüz olan sınıfların toplumsal konumunu yeniden üreten bir süreçtir. Ancak bu gerçeğin ortaya konulması liberal tezin başarısızlığını ortaya koymak için yeterli değildir. Çünkü devletin taraf tutması, liberal düşüncede siyasal sistemin kötü bir yan etkisi olarak değerlendirilmez. Tam aksine, devletin taraf tutması, toplumun ondan beklenen yararları sunabilmesi için son derece gerekli bir karakteridir.

Egemen sınıfın hizmetindeki devletin neden sivil toplum için faydalı olduğu ancak doğa yasalarının anlaşılmasıyla kavranabilir. Öncelikle Hobbes'un daha sonra Locke'un akıl yürütmeleri sonucu doğa yasalarına ulaşmaları, toplum durumunda devletin fonksiyonunu nasıl değerlendirdiklerini anlamak açısından önemlidir. İzleyen kısımlarda görüleceği gibi özellikle Locke, devletin yoksul karşısında zenginin yanında durması, zenginin ve güçlünün haklarını diğerlerine karşı koruması gerekliliğini özellikle vurgular ve hatta bu duruşun toplumsal zenginliğe ulaşılabilirlik yegâne yöntem olduğunda ısrarcıdır. Bu kısımda toplumsal eşitsizliği meşrulaştıran doğa yasaları incelenerek, liberal argümanların toplumsal ve ekolojik sonuçları değerlendirilecektir.

A. Eşitsizliği Meşrulaştırmak

Doğa yasaları, akıl yoluyla ulaşılabilen evrensel yasalar olarak tanımlanır, doğal hak ise doğal yasalardan türetilen haklardır. Bu durumda doğa yasalarının herkes için aynı belirginlikle kavranabilir olması esastır. Çünkü bu yasalar doğanın nihai bilgisidir. Oysa doğa yasalarının ne olduğuna ilişkin tartışmalar, onun evrenselliğine ve herkes tarafından her zaman bilinebilirliğine

gölge düşürmektedir. Bu gerçek, Hobbes’u özünü doğadan alan bilgi arayışından geri çeker. Onun yerine o, insanın özünden yola çıkarak doğa yasalarına ulaşmayı dener (Strauss, 2011: 203).

1. Doğanın Bilgisine Ulaşmak

Hobbes kesin bilinebilir bilgiye ulaşmanın, ancak ve ancak kendi egemenliğimiz altında olan şeyler için geçerli olabileceğini düşünür. Denetimimiz dışında tek bir ögesi bile olsa, o şeyin bilgisinin bizler tarafından ulaşılabilir olması mümkün değildir (Strauss, 2011: 203). Doğanın bilgisine ulaşmak bu anlamda mümkün değildir ve hiçbir zaman da olmayacaktır. Çünkü doğanın temelleri asla bizlerin denetiminde değildir. Bu nedenle sezgicilere karşı çıkarak evrensel bilginin insanın ne aklıyla ne de sezgileriyle ulaşılabilir olduğunu savunur (Hobbes, 2014b: 43). Buna karşın, doğanın bilinemez oluşu, onu denetim altına almaya engel değildir. Tam aksine, bilgelik tam olarak doğanın bilinemez oluşundan doğar. Doğanın bilinemez oluşu, insanı bilgelik yoluyla doğanın egemeni olmaya iter. İnsanı doğa ile ilişkisinde böyle bir egemenlik kurmaya götüren veya bilgeliğinin altında yatan öz ise onun ihtiyaçlarıdır. Böylece insanın iyiliği, en üstün amaç olarak belirir. İnsanın iyiliğinin kalıcılığı ancak en üstün ilkeyle, düzenleyici ilkeyle güven altına alınabilir (Strauss, 2011: 205- 208, Gökberk, 1974: 293). Bu noktada Machiavelli’nin görüşleri Hobbes için esin kaynağı olur; insanî olan her şey değişkendir dolayısıyla evrensel yasalara insan aklı ile ulaşamaz (Caillé, 2007). Adalet gibi erdemler, insanın doğal olarak güttüğü amaçlar değildir. İnsanı tercih

ettiği davranış biçimine iten şey, içinde bulunduğu durum tarafından kendisine dayatılan zorunluluklardır.

Böylece Hobbes, adaleti mümkün kılacak tek şeyin, insan tarafından kurulacak toplumsal düzen olduğu sonucuna varır (Hobbes, 2014b: 114). Ancak, doğru şekilde kurulacak olan toplumsal düzenin yapı taşları ne olmalıdır? Doğanın bilinemezliği, onun bu anlamda bir kaynak olarak kullanılmasının yolunu kapatır. Bu nedenle doğanın değil insanın özünün anlaşılması gereklidir. Böylelikle, toplumsal düzenin özüne yerleştirilecek olan yasaya ulaşılabilir (Strauss, 2011: 211).

Bu noktada Hobbes (2014a: 79) insan davranışlarındaki temel unsurun akıldan ziyade tutku olduğu sonucuna ulaşır. İnsan tutkularına aykırı bir doğal yasanın var olması mümkün değildir. Böyle bir durumda yasalar insan ihtiyaçlarıyla çatıştığı noktada görmezden gelinir ve yıkılır. O halde doğal yasa yalnızca, insanın asla yıkmayacağı, karşı koymayacağı bir temelden, insanın en güçlü tutkusundan, ölüm korkusundan çıkarılabilir. Ölüm korkusu insanın her zaman tüm benliğiyle en büyük düşmanı, kendi varlığını koruma arzusuysa en büyük tutkusu olmuştur (Hobbes, 2014a: 28). Yalnızca bu büyük tutku hem adaletin hem de ahlakın özüne yerleştirilebilir ve bir doğal hak olarak benimsenebilir. Kurulacak olan toplumun temeli, işte bu temel hakkın sınırları içine oturtulur. Böylece devlet, insanın varlık bütünlüğünü koruma hakkını güvence altına alan bir yapı olarak karşımıza çıkar (Hobbes, 2014b: 249; Strauss, 2011: 213).

Hobbes'a (2014a: 27- 28) göre insanın varlık bütünlüğünün korunması doğal hak olarak bir defa kabul edince, kaçınılmaz olarak onun varlık

bütünlüğünü korumaya yönelik veya ölümden kaçınmaya yönelik olarak kullanacağı araçların tümü de aynı hak tarafından kapsanır:

Zira Hak kavramı ile kesin olarak kastedilen şey, insanın tüm doğal yetilerini doğal akla uygun bir şekilde kullanabilme özgürlüğüdür... Fakat bir amaca dönük hak, bu amaç için gerekli araçlara ilişkin hakkın inkâr edilmesi durumunda bir anlam ifade etmez. Bundan, insanlar kendilerini korumak hakkına sahip oldukları gibi, aynı zamanda sayesinde kendisini koruyabileceği her aracı kullanma ve her edimde bulunma hakkına sahip olduğu sonucu çıkar.

İnsanın varlığını koruyabilmek için nelere ihtiyaç duyduğu konusu, devletin bilge bir yönetici tarafından idaresini zorunlu kılar. Çünkü herkes varlık bütünlüğünü korumak için pek çok şeye ihtiyaç duyduğunu iddia edebilir. Oysa devlet, insanların gerçekte neye ihtiyaç duyup neye duymadığını belirleyen bir otorite işlevi de görür (Rowley, 2002: 95). Böylece Hobbes, liberal devletin temeline ulaşmış olur; işlevi yurttaşların temel haklarını korumak olan devlet, doğa yasalarının bir sonucu olarak belirir. Özel mülkiyet ise insanın hayatta kalmasının bir aracı olarak bu temel haklar kapsamına dâhil edilmiştir (Touchard, 2015: 344- 345; Strauss, 2011: 213). Devlet, özgürlüklerinden vazgeçip egemenlik haklarını ona devreden yurttaşlara karşı ödevini yerine getirebilmek için, mutlak bir güç olmak durumundadır. Devlet, yeterince güçlü olamaz ve kişileri güven altında tutmayı başaramazsa toplumsal sözleşme anlamsızlaşır, toplum tekrar kaosa sürüklenir. Tam da bu nedenle Hobbes devletini dev ve korkutucu bir yaratık olarak, Leviathan olarak simgeleştirir (Gökberk, 1974: 294).

2. Locke, Mülkiyet ve Devletin Rolü

Locke'un doğa durumunda insan, doğa yasalarının ona verdiği bütün haklardan özgürce yararlanma gücüne sahiptir. Ancak önceki bölümde belirtildiği gibi, paranın bulunmasıyla doğa durumu, doğa yasalarının uygulanmasına elverişli bir ortam olmaktan çıktığı andan itibaren, doğa yasaları artık “yasa” işlevi göremez duruma gelir. İnsanın diğer herkesin iyiliğini önemseyebilmesi için, kendi güvenliğinden endişe duymadığı bir barış ortamına ihtiyaç duyar. Aksi durumda, insan kendi güvenliğini toplumun güvenliğinden öncelikli bir amaç olarak göreceğinden, diğerlerini korumasını söyleyen doğa yasasına gerçek anlamda uygun davranamayabilecektir. O halde, doğa durumunun bozulması, doğa yasalarının tekrar uygulanabilir olması için zorunlu olarak toplum durumunu gerektirir. Toplum durumunun sınırlarını belirleyecek yasalar da yine doğa yasalarıyla belirlenir (Strauss, 2011: 257; Locke, 2014: 84).

Locke, doğa yasalarının insan aklıyla ulaşılan yasalar olduğu ve bu yasaların evrensel olduğu üzerinde durur. Bu yasalar doğuştan gelmez ve insanlar ancak yaşamları sürecinde deneyimleyerek bu yasalara ulaşır. Doğa veya gelenek tarafından zihnimizde oluşan ahlaki ilkeler değil, yaşamımız süresince ahlaki anlamda doğru yolu gösteren doğal bilgeliktir. Bu yasa, tüm insanlar için bağlayıcı ve evrenseldir. Doğa yasalarına ulaşmamızı sağlayan temel öz ise sahip olduğumuz mutlu olma ve sefaletten kaçınma arzusudur. Bu arzu, diğer bilgi ve yasaların aksine, doğuştan gelir (Bakırcı, 2004: 101- 102; Strauss, 2011: 262).

Locke, mutlu olma arzusunu bir görev değil bir hak, başkaları tarafından kısıtlanmaması gereken doğal bir hak olarak görür. İnsanın mutlu olması veya

mutluluğu araması, vücut bütünlüğünü gerektirdiğinden, insanın hayatta kalması doğal hak olarak mutluluğu önceler. Dolayısıyla insanın en büyük arzusu, Hobbes'un düşüncesine büyük bir paralellikle, kendini koruma olarak ortaya çıkar. Böylece, insanın kendini koruması doğuştan gelen bir hak olarak, doğuştan gelmeyen tüm doğa yasalarını önceler. Bunun yanında akıl, insanın kendini korumak için ihtiyaç duyduğu araçlar üzerinde de hakkı olduğunu söyler. Bu iki hak, kişinin kendini koruma hakkı ile bunu gerektiren araçlara sahip olma hakkı, herkes için eşittir. Doğa yasası basitçe, işte bu haklardan türeyen ve insanın güven ve huzur içinde yaşaması için gerekli kuralların tamamıdır. Doğa yasalarının yukarıda belirtilen nedenlerle doğa durumunda uygulanamaması nedeniyle ortak akıl, toplum durumunun kurularak doğa yasalarının uygulanabileceği bir ortamın yaratılmasına yönelir (Strauss, 2011: 262- 264). Böylece insanın temel haklarını koruma görevini üstlenen devlet kurulmuş olur. Locke buraya kadar Hobbes ile, devletin sınırlarına yönelik bir takım uzlaşmazlıklar bir kenara bırakılırsa, devletin işlevine yönelik çok yakın bir anlayışı paylaşmaktadır. Ancak bu noktadan sonra Locke, onu liberalizmin babası konumuna oturtan fikirleriyle Hobbes'u geride bırakır.

Strauss'a göre (2011: 269) Locke için doğa durumunda var olan eşitlik belirgin ve nettir. Benzer şekilde toplum durumunda da doğal haklardan herkes eşit bir şekilde yararlanır. Ancak, kendini koruma açısından eşit haklara sahip olmaları, insanların eşit olmayan özel haklarını engellemez. Tam aksine, toplum durumu özel hakların eşitsizliğini gerektirir ve bu eşitsizlik sayesinde çalışan ve ussal olanların tembel ve kavgacı olanlara karşı korunması mümkün olur. Halkın genel mutluluğu da tam anlamıyla buna bağlıdır.

Doğa durumunda yer alan mutlak eşitlik ile toplum durumunda bu eşitliğin terk edilmesi ve hatta eşitsizlik durumunun özellikle belirtilmesi önemlidir. Locke bu noktaya bir dizi akıl yürütmeye ulaşır. Öncelikle, doğa durumunda edinilen mülk ile sivil toplumda edinilen mülk bir takım farklılıklar taşır. Doğa durumunda emek, mülkiyetin temelidir. Kendini korumak için gerekli olan şeyler örneğin yiyecek maddeleri için olduğu kadar, kendini koruma için gerekli olanlar ve hatta kendi rahatını sağlamaya yarayanlar da dâhil olmak üzere insanlar tarafından mülk edinilebilir. Mülk edinmenin en doğru yolu ise, doğada herkese sunulmuş olanı, emek yoluyla kullanılır hale getirmektir, böylece o şey insanın mülkü haline gelir (Locke, 2014: 46):

Öyleyse doğanın verdiği haliyle kişinin ondan elde ettiği her ne ise, emeğini karıştırdığı, kattığı şey onundur ve bu nedenle onu kendi mülkü yapar.

Emek yoluyla mülk edinmenin iki sınırlılığı vardır; çürüme sınırı ve yeterlilik sınırı. İnsanlar ancak çürümeden önce kullanabilecekleri kadarına ve diğer insanlar için de yeteri kadar kalacak kadarına sahip olabilirler. O halde insanlar, israftan kaçındıkları sürece diledikleri kadar mülk edinmekte özgürdürler. Diğerlerinin ihtiyaçlarına gelince, doğa durumu bir bolluk durumu olduğu için³, her zaman herkesin ihtiyaçlarını karşılayacak kadarı doğada verilidir (Locke, 2014: 48- 49). Locke doğa yasasında yer alan mülk ediniminin sınırlarını şu şekilde ifade eder (2014: 53- 54):

³ Burada bolluktan anlatılmak istenen, işlevsiz ve değersiz doğal kaynakların bolluğudur. Diğer taraftan kullanışlılık anlamında doğa durumu toplum durumunun tersine tam bir kıtlıktır.

Bir kimsenin ekip biçtiği, bir kenara ayırdığı veya çürümeden önce kullandığı ne varsa o şey onun özel hakkıydı. O neyi çevreledi ve besleyebildi ve kullanabildiyse, sığırlar, onlardan elde edilen ürünler de onundu. Fakat eğer çevrelediği alandaki çimenler yerde çürüdüyse veya yetiştirdiği meyveler toplanmadan bozulduysa ve yere düştüyse, yeryüzünün bu kısmı, o kimse tarafından çevrilmesine rağmen, gene de çöplük olarak görülürdü ve bir başkasının mülkü olabilirdi.

Oysa toplum durumu farklı düzenlemeleri gerektirir. Artık herkese yetecek kadar doğal kaynak kalmamıştır ve pek çok şey çoktan mülk haline gelmiştir. Bu noktada emek, mülk edinmenin bir yolu olmaktan çıkar. Bundan böyle mülk edinme, sivil yasalar tarafından koyulan kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Yalnız bu defa, doğa durumunun koyduğu bütün sınırlayıcı kurallardan özgür bir şekilde, insanın mülk edinmesinin önündeki tüm engeller kaldırılır. Artık insanlar her malı, çürüme ve yeterlilik sınırı dahi aşarak, istedikleri kadar biriktirme özgürlüğüne sahiptirler. İstedikleri kadar malı, madeni, altın ve parayı istiflemekte özgürdürler. Bu sınırsız mülk ediniminin serbest kalması, açgözlülüğün serbest kalmasını doğurur, ancak bu toplum için kötü değil oldukça faydalıdır (Strauss, 2011: 277).

Emek, sivil toplumda mülkiyetin kaynağı olmasa da hala zenginliğin kaynağı olmaya devam eder. Ancak insanlar, yaşamlarının idame ettirmek için genellikle pek az şeye ihtiyaç duyarlar. Karınlarının doyurulması ile yaşayabilecekleri bir mekâna sahip olmaları onlar için yeterlidir. Temel ihtiyaçları karşılanmış olsa da, onları daha fazla çalışmaya teşvik eden daha fazlasına sahip olma arzusudur. Eğer sivil toplum, yoksulları korumak amacıyla insanların daha fazlasına sahip olmalarını engellerse, zaten temel ihtiyaçlarını doyurmuş çalışan insanların daha fazla çalışmaları kendiliğinden dizginlenmiş olur. Oysa açgözlülüğün önü açılır ve herkesin dilediği kadar mülk edinmesinin

önündeki tüm engeller kaldırılırsa, insanlar daha fazla konfor, daha fazla mutluluk veya geleceklerini güvence altına alacak olanı edinmek için çalışmaya devam ederler. Bu süreçte daha fazla edinmek isteyenler, çalışmaktan kaçınan tembelleri de çalışmaya zorlayacaklardır. Bununla beraber açgözlülüğün desteklenmesi toplumdaki yoksulların daha da yoksullaşmasına neden olmaz. Çünkü çalışanların emekleri toplumda zenginlik üretir ve bu zenginlik yoksulların da zenginleşmelerini sağlar (Strauss, 2011: 277- 278).

Böylece paranın da bulunmasıyla mümkün olan zenginleşme isteği, toplumsal zenginliğin kaynağı haline gelir. Ancak bir toplumda çalışanlar tembellere göre sayıca az olduklarından, zengin olanların yasalarla korunmaları önem arz eder. Burada yalnızca zenginlerin sahip oldukları mülkler değil, mülk edinme güdüsünü de içine alacak şekilde zenginliğe yönelik tutku ve arzuların tamamı devletin koruması altında olmalıdır. Özel mülkiyetin himaye altında olması, bu tutkuların varlığının yegâne dayanağıdır (Strauss, 2011: 280).

3. Sınırlılık İlkesinin Yorumu

Hobbes, doğa yasası öğretisiyle devletin varlığının geçerli tek açıklamasının yurttaşların doğal haklarını korumak olduğunu savunur. Locke ise bunun bir adım ötesine geçerek, devlete, yurttaşlar arasında eşitliğin bozulması pahasına, toplumsal devinimi mümkün kılan arzuları canlı tutma işlevi de yükler. Locke'un devleti, tüm yurttaşlara eşit davranmayan, çalışan olanları tembel olanlara karşı koruyan, toplum durumunda bireyler arasındaki eşitsizliğin farkında olan ve hatta bu eşitsizliğin yararlı olduğuna inanan bir devlettir. Locke,

yukarıda değinilen akıl yürütmeye, devletin sınıflar arasında sermaye sınıfının tarafını tutmasını meşrulaştırır. Devlet sermaye sınıfını korur ama bunu yine de bütün toplumun faydası için yapar. Böylece tam anlamıyla bugünkü liberal devletin teorik temellerini ortaya koymuş olur. Buradaki usamlama, doğa durumunda var olan özel mülkiyetin iki sınırlılığının toplum durumunda ortadan kalktığı ve toplumsal eşitsizlikler pahasına sınırsız birikimin meşru olduğu yorumunun bir sonucudur.

Diğer taraftan bazı yorumcular, Strauss ve diğerlerinin aksine, Locke'un doğa durumundan toplum durumuna geçişte çürüme ve yeterlilik sınırlılıklarının kalktığı yorumlarına itiraz eder. Bu görüşe göre, doğa yasalarının evrenselliği nedeniyle, toplum durumu da en az doğa durumu kadar doğa yasalarının sınırlamasına tabiidir. Buna göre insanların varlık bütünlüklerini ve yaşamlarının devamını sağlamaları, doğa yasasının zorunlu sonucu ve doğal haklarıdır. Dolayısıyla, yaşamlarının devamı için gerekli olana ulaşabilir olmaları doğa yasasının doğrudan bir sonucudur. Tam da bu nedenle, yeterlilik sınırı ve çürüme sınırı, hayatta kalma hakkı başta olmak üzere herkesin doğal haklarını koruyabilmeyi sağlar (Tully, 1980: 123). Bu sınırlılıklardan ilki olan çürüme sınırı, bir kimsenin kullanabileceğinden fazlasını mülk edinmesini, kullanılmayanların bozulacağı ve kimse tarafından kullanılamaz hale geleceği için yasaklar (Locke, 2014: 48):

Eğer palamut veya yeryüzünün diğer meyvelerini toplamak doğruysa, o zaman herkes istediği kadar meyve toplayabilir. Benim buna yanıtım, *hayır öyle olmaz* olacaktır. Bize bu mülkün verilmesini sağlayan doğa yasası *bu mülkü aynı zamanda sınırlar. Tanrı bize her şeyi bolca vermiştir, ...Fakat Tanrı bize verdiği şeylerin ne kadarını kullanmamıza izin verir? Kullanabildiğimiz kadar.* Çürümeden önce herhangi bir insan yaşamını kolaylaştıracak kadar doğal kaynağa emeğini karıştırarak o kaynağı mülkü edinebilir. Bundan arta kalan her ne ise, o kişinin payına

düşenden fazladır ve başkalarına aittir. Tanrı tarafından insan için yapılan hiçbir şey o şeyin çürümesi veya tahrip olması için yapılmaz.

Canlı doğayı mülk edinme konusu, yeryüzündeki her şeyin Tanrı'nın mülkü olması dolayısıyla bir sorun barındırır. Bir canlıyı öldürmek, Tanrının mülkiyetini sonlandıracağı için doğa yasasına aykırıdır. Ancak, öldürme eylemini meşrulaştıran tek bir koşul vardır, o da kişinin hayatta kalmasıdır. Hayatta kalmanın temel doğa yasası olması, bu amaca ulaşmak için bir canlıyı öldürmenin tek meşru nedeni sayılabilir. Puffendorf ve Waldron başkasının mülküne zarar vermemek kaydıyla insanların yeryüzündeki varlıkları yok etme hakkı olduğunu savunsalar da (Puffendorf, 1991: 84- 85; Waldron, 1988: 208), Tully, Locke'un görüşünde böyle bir özgürlüğün bulunmadığını belirtir. Öldürmek, Locke'un görüşüne göre Tanrının mülkiyetini yok etmektir ve çok ciddi bir doğa yasası ihlalidir. Bu nedenle hayvanları öldürmek, ancak yaşamsal gerekliliklerle meşrulaştırılabilir. Bununla beraber yaşamsal zorunluluklar sonucu hayvanların öldürülmesinin meşru olduğu durumlarda dahi, hayvan türünün devamını gözetme yükümlülükleri vardır. Çürüme sınırı hayvanların gereksiz öldürülmesini de içine alan bir biçimde değerlendirilmelidir (Tully, 1980: 118- 119).

İkinci sınırlılık olan yeterlilik sınırı ise bir kimsenin bir şeyi özel mülk edinebilmesi için diğer kişiler için de yeterli miktarda kalmasını gerektirir. Böylece hiç kimse diğerleri için yeteri kadar kalmayan bir şeyi mülk edemez (Locke, 2014: 46):

Emeğin emek verenin sorgulanamaz mülkü olması nedeniyle, bir kişinin emeğini bir kez kattığı şeye emek katandan başka kimse hak iddia edemez, en azından ortak olanda başkalarına (emek katılandan) yeterince ve iyi durumda bırakılan yerde.

Emek ile meşru bir biçimde elde edilen özel mülkiyet, bu sınırlılıkların ihlali durumunda, doğa yasasına aykırı bir durum söz konusu olduğu için, sonlandırılır (Bakırcı, 2004: 226). Diğer taraftan doğa durumundaki bolluk, çürüme ve yeterlilik sınırlarının kolay kolay aşılamayacağı bir durumdur. Bu nedenle ortak mallardan bir kısmını özel mülkiyete geçirirken, diğerlerine de yeteri kadar bırakılacağı için başkasının onayına başvurmak gerekli değildir. Doğa durumunda kaynak bolluğu olması nedeniyle, bir malı emeğiyle kendi mülkü haline getiren kişi, başkasının hakkını ihlal etmiş olmaz (Locke, 2014: 49):

Ne de bu şekilde bir *toprak* parçasının geliştirilerek *mülk edinilmesiyle* başka bir adama haksızlık sayılır, çünkü hala yeterince ve iyi durumda toprak parçası vardır; ve (bu toprak parçasının büyüklüğü) toprağı daha yeni işlemiş olanların kullanabileceğinden daha fazladır. Böylece bir kişinin bir toprak parçasını kendisi için çitle çevirmesi başkalarına asla daha az bırakılmış olması anlamına gelmez. Çünkü başkasına kullanabileceği kadar bırakmış olan, başkasından hiçbir şey almış olmaz. Kimse bir başkasının, ki kendisine susuzluğunu gidermesi için ırmağın tamamının aynı suyu kalmıştır, ırmaktan su içti diye, tükettiği su miktarı çok fazla olsa da, kendisine zarar verdiğini düşünmez. Ve toprak ve suyun, her ikisinin de yeterince olduğunda, durumu tam olarak aynıdır.

Waldron bolluğun sona erdiği toplum durumuna geçildikten sonra çürüme ve yeterlilik sınırının anlamsızlaşacağını savunur. Bu görüşe göre artık hiçbir şeyden herkese yetecek kadar olmaması bu iki sınırlılığın geçersizleşmesini gerektirir. Hiçbir şeyden herkese yetecek kadar kalmadığı için, kimileri bir takım mallara sahip olurken diğerleri bu imkândan yararlanamazlar. Ancak, bu sınırlılıkların geçersizleşmesi toplumda herhangi bir kıtlık sorununa yol açmaz. Bunun nedeni ise, Locke'un da belirttiği gibi el değmemiş doğanın değerinin ona emeğin katılmasıyla artması ve bakir durumda

bulunduğundan çok daha değerli ve verimli hale gelmesidir. Doğanın emek ile zenginleşmesi, kıtlık durumunda da herkesin yaşamının devamını sağlamaya yetecek kadar kaynağın bulunmasını mümkün kılar. Artık bireyler yaşamlarının devamını sağlamak için mülk edinmek mecburiyetinde değildir (Waldron, 1988: 210).

Diğer taraftan Tully ve Bakırcı, doğal kaynakların doğa durumundaki gibi bol olmadığı toplum durumunda, herkesin ortak malı olan yeryüzünden bir parçayı bireysel mülk haline getirmek için diğer herkesin rızasına ihtiyaç olduğunu hatırlatır. Doğa durumunda herkesin rızasını almaya gerek yoktur çünkü doğal kaynaklar herkesin kullanabileceğinden fazladır. Ancak kıtlık durumunda bu örtülü anlaşma geçersizleşir. Doğa yasası gereği kimse, herkesin ortak malı olandan diğerlerine kalmayacak olması pahasına özel mülk edinemez. Kıtlık durumuna geçişle beraber ortaya çıkan bu eşitsizlik durumu, o zamana kadar yapılmış olan anlaşmaları hükümsüz kılar. Temel doğa yasası gereği, herkesin yaşamını devam ettirebilmek için ortak olandan kendisi için gerekli olanı talep etme hakkı vardır. Bakırcı, ortaklaşa verilenin herkes için yeterli olmamaya başladıktan sonra doğa üzerindeki haklarının eşitleneceğini ve insanların doğa yasaları gereği kaynakları yeniden dağıtma hakları olduğunu savunur. Ona göre (2004: 242- 243):

Yeryüzü insanlara ortaklaşa olarak verildiğine göre, her ortağın başkalarının onayına gerek olmadan bireysel mülk edinmesi ve edinilecek yeni mülk kalmaması durumunda, herkesin ortaklık hakkı yeniden doğar. Biri tarafından bireyselleştirilen toprak, bu kişiye mutlak bir mülkiyet hakkı vermez. Locke'un doğal bireyselleştirme teorisini anlamanın önündeki en önemli engellerden biri, toprak üzerindeki mülkiyeti koşulsuz bir hak olarak okumak ve toprak üzerindeki mülkiyeti özel mülkiyete eşitlemektir. Oysa ki toprak bireyselleştirildikten sonra bile diğerleri bu toprak üzerinde yine hakka sahiptirler. Ancak, kendileri tarafından edinilecek başka topraklar olduğundan, bu kişinin burayı mülk edinmiş

olmasına ses çıkarmazlar. Edinilecek yer kalmadığında, kişilerin dünya üzerindeki kapsayıcı hakları yeniden gündeme gelir ve kapsayıcı haktan dışlayıcı hakka dönüşmüş olan haklar yeniden dışlayıcı hak olmaktan çıkar. Ancak, bunu yapacak olan onaya dayalı olarak kurulmuş olan toplumdur. Toplum, doğa yasası esasları çerçevesinde toprağı anlaşılmaya dayalı olarak dağıtacaktır.

Waldron (1988: 211) paranın toplumda kabul edilmesiyle eşitsiz edinimin toplumda üstü örtülü bir biçimde kabul edildiğini savunur. Para, birikimi mümkün kıldığı için kaçınılmaz olarak malların toplumda eşitsiz dağılımını da meşrulaştırmaktadır. Paranın kullanılmaya başlaması, kendiliğinden çürüme ve yeterlilik sınırlamalarını geçersizleştirmektedir. Diğer taraftan Tully'ye göre Locke hiçbir zaman özel mülkiyeti mutlak bir hak olarak görmüş değildir. Tanrı tarafından insanların ortak kullanımına verilmiş yeryüzünün bir bölümünün ortak kullanımdan çıkıp bireysel kullanıma tahsis edilmesi, belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartların yerine getirilmemesi ise her zaman özel mülkiyetin feshedilmesinin meşru bir gerekçesidir. Toplumun ortak mallarını bireyselleştirme anlamı taşıyan özel mülkiyet, toplumun diğer üyelerinin onayıyla sınırlandırılmıştır (Tully, 1980: 170).

Tully (1980: 165), yeterlilik sınırının aşıldığı yani herkes için yeteri kadar kaynağın kalmadığı kıtlık durumunda, herkese yeteri kadar yoksa kimsenin bu kaynağı mülk edinme hakkı olmadığını belirtir. Diğer taraftan Sreenivasan'a göre (1995: 141) önemli olan tüketim malları üzerindeki mülkiyet hakkı değil, üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkıdır. Bakırcı (2004: 245-246), Sreenivasan'ın görüşlerini şu şekilde yorumlar:

Sreenivasan'a göre ortak mülkiyet hakkı, kendini koruma araçlarını elde etme hakkını verir. İnsanın kendi varlığını sürdürmesi için yeterli araçları

varsa ve eğer bu kişi bu araçları bu amaç için kullanmaktan dışlanmamışsa, o zaman bu kişinin varlığını koruma hakkı tanınmış demektir. Bunu daha genel olarak şöyle söyleyebiliriz: Her bir kişi için, varlığını sürdürmesi için yeterli olacak araçlar etkili bir biçimde bulunabiliyorsa, bu kişinin varlığını koruma araçlarına sahip olma hakkı ihlal edilmemiş demektir. Bu koşul, her kişinin varlığını sürdürmesi için yeterli miktarda mülk haline getirilmemiş toprak kalması durumunda tatmin edilmiş olacaktır.

Sreenivasan da Tully gibi, Locke'çu bir bakışla yeterlilik koşulunun sağlanamadığı durumda özel mülkiyetin meşru olamayacağını düşünmektedir. Bolluk durumunda bu koşulun sağlanması kolaydır. Ancak kıtlık durumunda yeterlilik koşulunun sağlanması için herkesin kendi yaşamını sürdürmesine imkân verecek araçlara sahip olması gerekir. Sreenivasan herkesin üretim araçlarına sahip olması ve aynı zamanda üretim araçlarıyla elde ettiği ürünler üzerinde de tasarruf hakkı olması gerektiğini savunur. Ona göre bu koşullar Locke'çu bir anlayışla özel mülkiyetin meşru görülmesinin tek yoludur (Bakırcı, 2004: 247).

Locke'un *Hükümet Üstüne İkinci Tez* eserinde ortaya koyduğu özel mülkiyetin meşrulaştırılması büyük ölçüde kapitalist sistemin dayanağı haline gelmiştir (Hoppe, 2006: 60). Diğer taraftan pek çok düşünür Locke'un özel mülkiyet anlayışıyla kapitalist özel mülkiyetin birbiriyle uyumsuz olduğu inancındadır. Örneğin Bakırcı'ya göre (2004: 229- 230) sermaye birikiminin temel yolu olan değişim değeri üretimi Locke'çu anlayış ile bağdaşmaz. Değişim amacıyla üretim Locke'un görüşlerinin tamamen dışındadır. Doğal yasaya göre insan ancak varlığını sürdürebilmek ve konforunu arttırabilmek amacıyla mülk edinebilir. Ancak, değişim amacıyla mülk edinimi, insanların emek harcamadan servetlerini arttırmaları anlamına gelir. Yaşamsal gereksinimler için değil, servetlerini arttırmak için yapılan bu tür eylemler ona göre doğa yasasının

ihlalidir (Christman, 1994: 53). Diğer taraftan Macpherson (1978: 27), insanın ihtiyaçlarından fazlasına sahip olmasının gereksiz olduğunu ifade eder. Ona göre Locke, üretim ve mülk edinimini ihtiyaç kavramı çerçevesinde geliştirir. Temel ihtiyaçlar üzerindeki üretim veya edinim gereksizdir ve Locke'un görüşlerinde meşru görülmez. Son olarak, bugün insanlar arasındaki gelir ve fırsat eşitsizlikleri Locke'un öngördüğü veya kabul edebileceği boyutların çok üzerindedir. Locke, insanları beceri ve kapasite olarak birbirlerine çok yakın olmalarından yola çıkarak, aynı türün bireyleri olarak birbirlerine çok yakın fırsat eşitliğine sahip olacaklarını öngörmüştür. Tanrı'nın yeryüzündeki varlıkları insanın ortak kullanımına verdiği ifadesini sıklıkla yinelemesi, kimsenin yeryüzü üzerinde diğerine oranla daha fazla hakkı olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Bu hak, eşit şartlar yaratıldığı durumda özel mülkiyet yoluyla kullanılabilir ancak özel mülkiyetin varlığı eşitsizlik için bir gerekçe olarak kabul edilemez (Kramer, 1997: 97- 99). O halde, liberal düşünürler tarafından Locke'un görüşlerinin doğal varlıkların eşitsiz mülk edinimi ve kapitalist toplumu meşrulaştırmak amacıyla kullanılmasına karşın, bu görüşler doğal varlıkların bir grubunun zenginliğini arttırmak amacıyla diğerlerine kalmaması pahasına mülk edinmesini meşrulaştırmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Locke'çu bir anlayış ile kapitalist üretim biçimi açıklanamaz ve meşrulaştırılamaz.

B. Zenginliğin Kaynağı

Locke tarafından ortaya konulan ve bireysel birikimin mümkün kılınmasıyla toplumsal zenginliğin sağlanacağına ilişkin öngörü bugün yaygın olarak sorgulanmaktadır. Üretimin giderek toplumsallaşırken temellükün bireyselleştiği, eşitsizliğin arttığı ve geniş kitlelerin giderek yoksullaşmakta olduğu savunulmaktadır. Bu süreçte doğal varlıkları madde döngülerinden, ekosistemlerden ve yerel halkların kullanımından koparılarak sermaye birikim mekanizmasına hapsedildiği ileri sürülmektedir. Toplumsal zenginliğe ulaşmak üzere meşrulaştırılan üretim araçlarının özel mülkiyete konu edilmesi, böylelikle, azınlık için zenginliğin kaynağı olurken, geniş kitleler ve ekoloji için sömürünün aracı haline gelir.

1. İlerlemenin Teşviki

Toplumsal zenginliğe ulaşılmasının yegâne yolu, çalışkan ve hırslı insanların daha fazlasını kazanabilecekleri bir düzenin kurulmasıdır. Bu teşvik onların hep daha fazla çalışıp üretmelerine ve toplumu zenginleştirmelerine yardımcı olur. Daha iyi bir dünya için yoksulun değil zenginin korunması gerekliliğini savunan bu argüman, dünyada açlık, yoksulluk ve sefalet her geçen gün artmak yerine azalsaydı, doğru kabul edilebilirdi. Oysa dünya liberalizmin öngördüğünden çok daha farklı bir istikamette yol almıştır. Liberal iktisatçıların öngörülerinin aksine, sermayeyi koruyan ve teşvik eden toplumsal yapı, beş yüz yıllık kapitalist dönemin ardından görülmüştür ki, toplumsal fayda yaratma

becerisine sahip değildir. Ortaya çıkan zenginlik, daima giderek küçülen bir azınlığın serveti olarak kalırken, büyüyen kitleler daha da yoksullaşmaktadır. Üretimin giderek toplumsallaşmasına karşı emeğin ürününün giderek daha fazla bireysel olması, kapitalizmin en önemli çelişkilerinden biri olarak değerlendirilir (Harvey, 2015a: 65). Locke'un zenginin arzu ve açgözlülükle daha fazla üreteceği ve toplumsal zenginliğin kaynağı olacağı öngörüsünün aksine, üretim zenginin değil yoksulun emeğinin bir sonucudur. Bu anlamda zenginliğin kaynağı birlikte çalışan işçi kitlelerinin güç birliğidir. Ama toplumsal olarak üretilen zenginlik, toplumsal olarak temellük edilmez ve zenginlik gittikçe azalan bir grubun elinde çoğalır (Huberman, 2012: 252).

Sanayileşmenin geliştiği ve üretimin arttığı 18. ve 19. yüzyıllarda yoksulluk ve sefaletin azalmak yerine artmakta olması, sistemdeki bir aksaklık, bir kusur olarak nitelendiriliyordu. İmalat sanayiine dayalı ekonomik sistemin yaygınlaşması ile yoksulluk sorununun düzeleceği öngörülmüyordu (Şenses, 2014: 33). Ancak 19. yüzyılda sanayinin en gelişmiş düzeylere ulaştığı İngiltere'de yoksullukla mücadele edebilmek için başka araçlar devreye sokulmak zorunda kaldı. Yoksulluk Yasaları olarak bilinen bu tedbirler yoksullara yiyecek ve barınak yardımları öngörüyor, çalışamayacak durumdakilerle çocuklara yoksul ve bakım evleri tahsis ediyor, çalışacak durumdaki işsizler ise kamu yararına zorla çalıştırılıyordu. Diğer taraftan Bentham, Malthus ve Ricardo gibi liberaller yoksul yardımlarının çözdüğünden fazla sorun yaratacağı, yozlaşmaya, nüfus artışına ve nihayet daha fazla yoksulluğa yol açacağı gerekçeleriyle şiddetle karşı çıkıyorlardı. Devletin *bırakınız yapsınlar* politikalarının dışına çıkmaması ve ekonomiye hiç bir

şekilde müdahale etmemesi gerektiğini söylüyorlardı (Gül, 2000: 56). Ağır çalışma şartlarına ve uzun çalışma sürelerine karşı önerilen işçi haklarını koruyan kısıtlamalar ise, işçinin kendi mülkiyeti olan emeğini özgürce kullanmasına engel olacağı gerekçesiyle en kutsal mülkiyete karşı bir saldırı olarak itham edilerek eleştiriliyordu (Huberman, 2012: 207- 208).

1929 yılında patlak veren Büyük Buhran yoksulluğun ve işsizliğin kitlesel anlamda dünyaya yayılmasıyla sonuçlandı; bankalar kapanmış, sanayi üretimi yarıya düşmüş ve her üç işçiden biri işsiz kalmıştı. ABD’de patlak veren ve kısa sürede dünyaya yayılan krize karşı sistemin ilk tepkisi yoksul yardımlarını azaltmak ve işçileri işten çıkarmak oldu; dünya genelinde işsiz sayısı üç yıl içinde 10 milyondan 40 milyona kadar çıktı. Fiyatlar düştü, üretim azaldı, kitlesel fakirleşme ve eksik istihdam dengesi kalıcı bir hal aldı (Faugner, 2014: 295- 296).

İkinci dünya savaşının ardında, savaş koşullarının tekrarlanmaması amacıyla daha istikrarlı bir dünya ekonomisi oluşturmayı hedefleyen Bretton Woods anlaşması ile Uluslararası Para Fonu (İMF) ve Dünya Bankası kuruldu. Kuruluş amaçları dünya çapında daha güçlü ekonomiler geliştirmek olarak ifade aslında ilgilendikleri azgelişmiş ülkelerin daha güçlü ekonomilere sahip olmaları değil, kapitalizmin dünyaya yayılmasını sağlamaktı (Sander, 2004: 228). Böylece, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler IMF ve Dünya Bankasından aldıkları teşviklerle liberalleşme sürecine dâhil oldular. Soğuk savaşın yumuşama dönemine girmesi sosyalist baskıyı azalttıkça, sosyal politikalar azaldı ve neoliberal politikalar daha güçlü bir şekilde yaygınlaşmaya başladı. Dünya genelinde yoksullukla mücadele başlığı altında yoksulluğun daha geniş

kitlelere yayılmasını sağlayan kamu işletmelerini özelleştirme, sosyal harcamaların kısıtlanması, devletin küçülmesi, ithalata konulan sınırların kaldırılması gibi neoliberal politikalar yaygınlaştı (Şenses, 2014: 58). Neoliberal politikaların dünya çapında yaygınlaşması, gelir eşitsizliğinin daha önce görülmemiş bir ivmeyle artmasına yol açtı. Harvey, yeryüzünde son otuz yılda ortaya çıkan eşitsizlik artışını şu şekilde anlatır (2015a: 175):

Geride bıraktığımız otuz yıl boyunca pek çok ülkede eşitsizlik dramatik biçimde artmıştır. ABD’de milli gelirin en tepedeki %1’lik nüfus katmanına giden payı 1980’den bu yana ikiye katlanarak %10’dan %20’ye yükselmiştir. En tepedeki %0,01’lik kesimin payı ise dört katına çıkarak daha önce tanık olmadığımız bir düzeye ulaşmıştır. Küresel çapta, en tepedeki %1 (60 milyon kişi) ve özellikle en tepedeki %0,01’lik daha küçük bir kesim (600.000 kişi- dünyada 1200 kadar milyarder var) için son otuz yıl akıl almaz çılgınlıklara sahne oldu. Bu durum ABD veya zengin ülkelerle sınırlı değildir... En yoksul ülkelerin birçoğunda bile eşitsizlik hızla artmaktadır. Küresel düzeyde son yirmi yılda en üstteki %1’in gelirleri %60 oranında arttı. En tepedeki %0,01’in geliri ise daha da fazla yükseldi.

Sosyalizm tehlikesine karşı göz yumulan sosyal politikaların ortadan kalkmasını izleyen otuz yılda yaşanan gelir eşitsizliği artışı, Polanyi’nin “iblis bir fabrika” olarak nitelediği kapitalizmin kendi haline bırakıldığında (laissez-faire) son derece tehlikeli bir hale gelebileceğini göstermektedir. İnsanların kitleler halinde yoksullaştırılmaları emeğin, toprağın ve paranın metalaştırılmasının bir sonucudur ve bu metalaştırma asla kendiliğinden gerçekleşmemiştir (Polanyi, 2014: 73- 75). Bütün bunların gerçekleşebilmesi için, insanların geleneksel olarak sahip oldukları yaşam alanlarının onlardan zorla alınması, emeklerinin onlardan koparılması gereklidir. Harvey’e göre

devlet ile liberal kurumlar eliyle gasp, şiddet, kandırma, soygun ve dolandırıcılık gibi yöntemler bu süreçte daima aktif olarak kullanılmıştır (2015a: 68):

Emeğin, toprağın ve paranın metalaştırılması şiddet, kandırma, soygun, dolandırıcılık gibi yöntemlerin kullanılmasıyla mümkün oldu. Ortak araziler bölündü, çitlerle çevrelendi ve özel mülkler olarak satışa sunuldu. İlk para- mallar olan altın ve gümüş Amerika kıtalarından çalındı. Emek, topraktan koparıldı ve açıkça köleleştirilmediği ya da bedava çalıştırılmadığı durumlarda sermaye tarafından serbestçe sömürülmek üzere “özgür” ücretli emek statüsüne yerleştirildi. Bu tür gasp yöntemleri sermayenin oluşumu için temel niteliktedir. Ama daha da önemlisi, bu yöntemler hiç ortadan kalkmadı. Bunlar sömürgeciliğin en alçakça yönlerinin özü olmakla kalmadı; toprağa, suya ve doğal kaynaklara erişim hakkını (çoğunlukla şirket ve devlet gücünün utanç verici ittifakıyla yönetilen) gasp etme politikası ve taktikleri tüm dünyayı saran kitlesel kargaşanın temel nedeni olarak bugüne ulaştı.

Devlet ve liberal kurumlar eliyle yürütülen ve kapitalizmi sağlığına kavuşturmak veya en azından ayakta tutmak için yürütülen gasp politikalarının yarattığı sefalet, liberal politikaların yeterince uygulanamadığı, şirketlerin yeterli özgürlüğe sahip, devletin yeteri kadar küçük, piyasanın yeteri kadar serbest olmadığı gibi ifadelerle açıklanmaktadır. Böylece asıl neden kapitalizmin kendisi olduğu halde, yoksulluk başta olmak üzere her toplumsal soruna daha fazla liberalleşme reçetesi verilir. Esasında eşitsizliğin kapitalist ekonominin varlığı ve yeniden üretimi için gerekli olduğu özellikle gizlenmektedir (Harvey, 2015a: 177).

2. Doğanın ve Emeğin Gaspsı

Sermaye birikimi, canlıların yeryüzünden ortak olarak faydalanmalarına izin vermeyecek şekilde eşitsizliğe ihtiyaç duymaktadır. Birikimin artarak

sürmesi için büyümeye duyulan ihtiyaç, emeği ve doğayı artan şekilde sömürmeyi gerektirir. Neoliberal politikalar ile hedeflenen, bu uğurda, dünyadaki piyasalaştırılmamış alanların da sistemin bir unsuru haline gelmesidir. Mülkiyet hakları, doğanın sömürülmesi sürecinde etkili bir mekanizma işlevi görür. Diğer taraftan, bu süreç mutlaka toprağın çitlenerek halkların toprak ile bağlarının koparılması yoluyla gerçekleşmek zorunda değildir. Son zamanlarda yaygınlaşan fikri mülkiyet hakları, doğanın ve emeğin ait oldukları toplumlardan koparılmasını sonuçlandıran bir metalaştırma sürecinin yeni ve etkin bir aracı haline gelmiştir. Yerel halkların yüzyıllar boyunca doğayı inceleyerek ve dönüştürerek edindikleri bilgi birikimi, fikri mülkiyet hakları adı altında çalınarak sömürünün bir unsuru haline gelmektedir (Robinson, 2010: 1- 2).

1980’li yıllara kadar canlı ürünlerin patentlenemez olduğu doktrini, ABD’de petrolü ayırıştırabilen bir mikroorganizmanın patentine ilişkin yürütülen bir dava ile aşılmış, böylelikle insan icadı olma koşuluyla canlılar üzerinde patentleme yasal hale gelmiştir. DTÖ’nün Uruguay Round’da endüstrileşmiş ülkeler için fikri mülkiyeti ticari bir gereklilik haline getirmesiyle, patent yasaları ABD modeliyle uyumlu hale getirilmiştir. TRIPS anlaşmasıyla ilaç, gıda ve benzeri temel ihtiyaçlar geliştirilirken fikri mülkiyet standartlarının uygulanması tüm taraflarca kabul edilmiştir. Bu durum, yerel halkların yüzyıllar boyunca gözlem ve deneylerle ulaştıkları bilgilerin, dışarıdan gelen biliminsanları ve ticari şirketler tarafından onlardan alınarak, kaynağı biyolojik çeşitlilik olan yerel bilgi ve deneyim birikimlerinin metalaştırılmasının önünü açmıştır (Şatıroğlu ve Çobanoğlu, 2003; Çoban, 2004: 246- 247).

Biyolojik tarayıcılık (bioprospecting) ilaç sanayi, biyo teknoloji veya tarımsal sanayide kullanılmak üzere ticari değeri olan genetik ve biyokimyasal kaynakların kazanç elde etmek üzere araştırılmasıdır. Son yıllarda kaydedilen teknik gelişmelerle, biliminsanlarının türlerin potansiyel ticari değerlerini araştırma becerileri son derece gelişmiştir. Kâr amacıyla şirketler doğal dünyaya odaklanarak, çalışmalarını tür zenginliği yüksek olan bölgelere yoğunlaştırmıştır. Bu araştırmalar sırasında, yerel halkların bölgedeki bitki ve hayvanlarla ilgili bilgi ve deneyimleri önemli bir rehber işlevi görmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde kullanılan bitki kökenli ilaçların büyük bir kısmı kimyagerlerin geleneksel tıpta kullanılan kimyasalları incelemeleri sonucu keşfedilmiştir. Bunun yanında ilaç şirketleri yalnızca bitkileri değil, hayvanları, böcekleri ve miktoorganizmaları da araştırabilmektedir (Posey ve Dutfield, 1996: 14).

Biyokorsanlık ise, geleneksel toplulukların ve yerli halkların geliştirdikleri bilgi birikiminin çalınmasıdır. Bu terim aynı zamanda, yerel halkların izni alınmadan, yerel bilginin kullanımına ilişkin yapılan anlaşmalar için de kullanılmaktadır. Biyokorsanlık, yerel halkın bilgi birikiminin gasp edilmesi ve çoğu örnekte biyolojik kaynağa ulaşım imkânlarını yitirmelerine yol açarken, karşılığında yerel halklar hiçbir şey elde edemez. Kâr amacı güden şirketler çoğunlukla kazanç sağladıkları bilginin kaynağını unutarak veya yok sayarak, tüm başarıyı kendi uzmanlarına mal etme eğilimindedir. Fikri mülkiyet hakları ve patent anlaşmalarıyla korunan şirketler, bilginin gerçek kaynağı olan yerel halklara genellikle hiçbir karşılık vermek durumunda değildirler. Dahası şirketler, biyolojik faydayı ilk başta ortaya çıkaran yerel halkları, ürünün

kullanımından men etmek, biyolojik kaynağa ulaşımını engellemek ve kaynak kullanımını kontrol altında tutmak gibi mülkiyetten doğan haklara sahiptir. Bir buluşu yapanı korumak adına geliştirilen fikri mülkiyet hakları, böylece, buluşu yapanı cezalandıran, kendi ürününü kullanmaktan dışlayan bir mekanizma haline gelmiştir (Grain and Kalpavriksh, 2002: 7).

Biyokorsanlık örneklerinden biri, Tayland'da yüzyıllardır kullanılan Plao- noi (*Croton sublyratus*) bitkisine ilişkindir. Taylan'lı yerel halklarca Plao- noi'nın yüzyıllardır mide rahatsızlıkları için kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bitkinin şifalarına ilişkin kayıtlar, palmiye yapraklarına yazılmış antik tıp metinlerinde de yer almaktadır. 1975 yılında Japonya'nın ikinci büyük ilaç şirketinin araştırmaları sonucu, bitkinin aktif ajanı olan *Plaonotol* ayrıştırılır ve patenti alınır. Yapılan çalışmalar sonucu, bitkinin aktif ajanı, ülser tedavisi için kullanılan ticari ilaç Kelnac-Plaunotol'un geliştirilmesinde kullanılır. İlacın tanıtım metninde, Taylan yerlilerinin bilgi ve gözlemlerinden edinilen bilgiler yok sayılarak, tüm başarı ilaç şirketine mal edilir. İlaç şirketi 1987 yılında bu girişimden yaklaşık 40 milyon dolar kazanç elde ederken, başarısını, bitkiye ilişkin bilgi birikiminden yararlandığı yerel halkla paylaşmaz veya onlara hiçbir tazmin bedeli ödemez. Bitkinin patentinin alınmış olması, şirketin yerel halklara karşı hiçbir yükümlülük taşımadığını göstermektedir (Robinson, 2010: 64- 65; Şatıroğlu ve Çobanoğlu, 2003).

Biyokorsanlığa verilebilecek çok sayıda örnekten bir diğeri, ıslah edilmesi ve yetiştiriciliğinin köklü bir geçmişi olan Hindistan'ın Basmati pirincidir. Arkeolojik çalışmalar Hindistan'da pirincin M.Ö. 1500 ila 1000'li yıllara uzandığını gösterirken, bazı araştırmacılar pirinç yetiştiriciliğini M.Ö.

8000’li yıllara kadar götürmektedir. Antik metinlerde de sözü geçen ve yetiştiriciliği geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan Basmati princi, Güney Asya, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş’te yerel halklar tarafından tohum seçiciliği ile yüzyıllar boyunca geliştirilmiştir. Ancak 1997 yılında Teksas’lı bir şirketin Basmati pirincinin patentini alması, uzun yıllar sürecektir çatışmaların başlangıcı olmuştur. Patent anlaşmasının koşullarına göre, Teksas’lı Rice Tec. şirketinin geliştirdiğini iddia ettiği pirinç türü üzerinde yirmi meşru iddiası bulunmaktadır. Bu gelişmeler sonucu Hintli yetkililer, çiftçiler ve sivil toplum kuruluşları endişe içinde Teksas’lı bir şirketin pirinçleri üzerinde tekel kurmasına karşı uluslararası görünürlüğü arttıran kampanyalarla seslerini duyurmaya çalışırlar. Bunun yanında pirinçlerinin ellerinden alınmasına karşı durmak amacıyla patent kuruluna itiraz ederler. Yapılan itiraz sonucu Rice Tec. Basmati pirincine yönelik hak iddialarının bir kısmından vazgeçse de, kendi geliştirdiğini iddia ettiği *yeni* türler üzerindeki bazı haklarından vazgeçmeyi reddeder. Vandana Shiva gibi aktivistler bu türlerin yeni olmadığı ve Hindistan ve güney Asya’da yaygın şekilde yetiştirildiğini anlatsalar da, Birleşik Devletler patent kurulu bu itirazları geçersiz bulur. Bunun nedeni Birleşik devletler patent kuralları gereği, yabancı bir ülkede kullanılan ve yaygın olarak bilinen bir ürünün patentlenememesinin koşulu, o ürüne ilişkin yayın yapılmasıdır. Başka bir deyişle, Hindistan veya güney Asya’da Basmati pirincinin yerel olduğuna ilişkin bir akademik çalışma yapılmamış olması, Rice Tec. şirketinin patent alabilmesi için yeterli görülmektedir. Hindistan ve çevre ülkelerde ürünün yüzyıllardır tarımsal amaçlı kullanılıyor olması, bu kararı değiştirmez. Diğer taraftan Hindistan’da Basmati pirinci için bir patent alınmamıştır çünkü

Hindistan yasalarına göre yiyecek ve ilaçlar patentlenebilir ürünler kapsamı dışında yer alır. Buna karşın Basmati pirincinin karakteristik özelliklerine yönelik çok sayıda yayınlanmış yerel ve uluslararası doküman mevcuttur. Bu yayınların pek çoğu, Rice-Tec şirketinin patent başvurusundan önce yayınlanmıştır. Dolayısıyla Basmati pirinci üzerindeki patent hakkı, Birleşik Devletler patent kurallarına göre bile meşru değildir. Buna rağmen Rice-Tec şirketinin Basmati pirinci üzerindeki isim hakkı gibi bazı iddiaları halen devam etmektedir (Robinson, 2010: 47- 49; Grain and Kalpavriksh, 2002: 7).

Biyokorsanlık ile yerel bilgilerin ele geçirilmesi ve bu bilgiler üzerinde mülkiyet hakları kurulması, biyolojik çeşitliliğe zarar vermektedir. Biyolojik kaynağa duyulan talep, aşırı tüketime neden olabilmekte ve türün yok oluş tehlikesini doğurmaktadır (Robinson, 2010: 112). Yerel halkların yüzyıllardır kullandıkları biyolojik kaynaklar, artık bir meta haline gelerek, geleneksel kullanımlarından uzaklaştırılmaktadır. Hükümetler ise genellikle kaynak üzerinde daha etkin kontrol sahibi olabilmek adına, yerel halkların kaynak kullanımını sınırlamakta veya kaynağa ulaşımını engellemektedir. Öneğin Hindistan'daki Kani kabilesi, ilaç yapımında kullandıkları bir orman bitkisine (*Trichopus zeylanicus*) yasal olarak ulaşım ve bitkiyi kullanım haklarını yitirmiştir. Hükümet ise endemik olan bu türü koruyabilmek için yerel halkları dışlayan bu sınırlamaları desteklemektedir (Grain and Kalpavriksh, 2002: 16). Şatıroğlu ve Çobanoğlu'na (2003) göre, besin ve ilaç gibi temel gereksinimlerini doğal kaynaklardan karşılayan yoksul halklar için biyokorsanlık hayati sonuçlar doğurmaktadır:

Folklorik bilgiler ve biyolojik kaynaklar toplumların kültürel kimliklerinin önemli bir parçasıdır. Bu bilgi ve kaynaklar insanların günlük yaşamlarında hayati bir rol oynamakta gelişmekte olan ülkelerdeki milyonlarca insan için gıda güvenliği ve sağlık anlamına gelmektedir. Folklorik bilgilerin ve kullanılan biyolojik kaynakların “sözde buluşlarla” hızla büyük şirketlerin tekeline geçmesi, ileride yerel halkların bu bilgileri, biyolojik kaynakları ve hatta süreçlerini dahi kullanmalarını engelleyebilecektir. Hayatta kalmak için bu kaynaklara muhtaç olan yoksul yerel halkların durumunun çok daha kötüye gitmesinden gıda ve ilaçlara erişimin iyice azalmasından endişe edilmektedir. Çünkü patent koruması olan 20 yıl boyunca tüm dünyada tekel olacak olan şirket ürünlerini istediği fiyattan satabilecektir. Dünya nüfusunun üçte birinin gerekli ilaçlara erişimin olmadığı ve pek çok gelişmekte olan ülkede yoksul insanların erişebildikleri (bu oran %80'lere varabilmektedir) tek tedavi türünün folklorik ilaçlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durumun ciddiyeti daha da ortaya çıkmaktadır.

Biyokorsanlık örnekleri bu çalışmada ele alınamayacak kadar fazladır ve bu sayının önümüzdeki yıllarda katlanarak artacağı tahmin edilmektedir. Yerel türlerin kâr amacı güden şirketlerce patentlenmesi yoluyla üzerinde mülkiyet oluşturulması devam ettikçe, yerel halkların sahip olduğu geleneksel bilgi birikiminin, biyokaynaklara ulaşım imkânlarının ellerinden alınması ve biyoçeşitliliğin tehdit altında bırakılması gibi sorunların artarak süreceği tahmin edilmektedir. Latin Amerika ve Karayipler’de geleneksel ilaç yapımı için kullanıldığı bilinen 13000 bitki türünden 5000’ini Avrupa ve ABD uyruklu ilaç şirketleri tarafından patentlenmiştir. Dünyanın biyoçeşitlilik açısından en zengin ülkelerinden Brezilya’nın bilinen bitki türlerinin yarısı, çoğunlukla kuzeyli şirketlerce patentlenmiştir (Şatıroğlu ve Çobanoğlu, 2003). Fikri mülkiyet hakkı savunucuları ise buluşu yapan tarafından kabul edilmedikçe, entelektüel bir çalışma sonucu ortaya çıkan ürünün ortak kullanımdan çıkarılarak özel mülkiyet haline getirilmesinin, çalışmayı yapan kişi veya kurumu koruyan bir hak olduğu savunulmaktadır. Ürünün kullanımına ilişkin uygulanacak bedel ise, entelektüel çalışmaları ve dolayısıyla gelişimi destekleyecek bir teşvik yaratacaktır

(Spinello ve Bottis, 2009: 114). Diğer taraftan örneklerde de görüldüğü gibi sistemin işleyişi sonucu buluşu asıl yapan kişiler korunmak yerine zarar görmektedir. Bunun yanı sıra Çoban, doğada verili olan organizmaya ufak müdahalelerde bulunulmuş olmasının, bunun özgün bir buluş anlamına gelemeyeceği uyarısında bulunur. Ona göre yapılan değişimleri ve tasarımcının rolünü abartarak, ortaya çıkan sonucu tamamen insan yapımı olarak ifade etmek, doğada verili olanı göz ardı etmektir. Bu görüşe göre doğada bulunan organizma üzerinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan ürün, ancak doğada verili olanla insanın emeğinin bir karışımı olarak görülebilir (Çoban, 2004: 248).

Buluşun gerçek sahiplerinin korunabilmesi için çeşitli çabalar sarf edilmektedir. Örneğin Hindistan biyokorsanlığı önlemek amacıyla geleneksel bilgi birikimini dijital ortama geçirip Geleneksel Bilgi Dijital Kütüphanesi (Traditional Knowledge Digital Library) ismiyle halka açık bir yayın haline dönüştürmüştür (Singh, 2015: 192). Bunun yanında uzmanlar yerel toplumların bilinçli olması ve endemik türlere ilişkin mümkün olduğunca çok araştırma ve yayın yapılmasını önermektedir. Araştırmacıların, yerel türlere ilişkin çalışmalarını ulusal ve uluslararası alanlarda yayın haline getirmeleri son derece önemlidir. Bu yayınlar, yukarıda değinildiği üzere endemik bir türün yabancı bir şirket tarafından patentlenebilmesinin önündeki tek geçerli engeldir (Posey ve Dutfield, 1996: 41).

C. Kapitalizmin Doğası

Mübadale değeri her yerde efendi, kullanım değeri ise onun kölesi konumunda. İşte bu bağlamda büyük kitlelerin temel kullanım değerlerine yeterince erişim imkânından yoksun bırakılmasına karşı çıkması kaçınılmaz oluyor (Harvey, 2015a: 71).

Eko-liberalizmin büyüme ve serbest piyasa ekonomisini savunan yaklaşımına karşı eko-marksizm ekolojik sorunların ortaya çıkışında kapitalist üretim sisteminin yer aldığını savunur. Onlara göre ekonomik büyüme sorunun temel nedenidir ve toplumsal veya ekolojik sorunları çözmesi eşyanın tabiatına aykırıdır. Benzer şekilde ekolojik sorunların serbest piyasa yoluyla giderilmesi yaklaşımı, çözdüğünden fazla sorun yaratmaktadır. Eko-liberalizm, geliştirdiği sermaye birikimini önceleyen sözde çevreci yöntemlerle ekolojik sorunların çözülmesi önünde bir engel teşkil eder. Bu görüşe göre ekolojik sorunların çözümünün tek yolu, toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirerek kapitalist üretim biçiminin aşılması ve ekolojiyle uyumlu yeni bir toplumsal yapı oluşturulmasıdır (Mol, 2001: 50).

1. Sermayenin Eşitsizlik İhtiyacı

Liberal özel mülkiyet savunusu bir dizi tümevarım sonucunda ortaya çıkmaktadır. Öncelikle liberal düşünce toplumu oluşturan öznenin birey olması gerektiğini savunur çünkü onlara göre bireysel arzuları göz ardı eden hiçbir kural varlığını sürdüremez. Kurallara uyulmayan bir toplum ise, toplum olma özelliğini asla kazanamaz. Birey doğuştan gelen ölümden kaçınma ve hayatta kalma gibi temel arzuları nedeniyle davranışlarında kendi faydasını önceler.

Sahip olabileceğimiz tek gerçek bilgi veya doğuştan gelen tek gerçek olması nedeniyle bireysel fayda motivasyonu doğa yasası olarak görülür. Doğa yasalarının hayata geçirilmesi doğal hak yoluyla meşrulaşır. Dolayısıyla, siyasi toplum kurulurken temel alınacak tek bilgi doğa yasaları ve bu uğurda meşrulaşan doğal haklardır. Bireylerin teker teker faydasını doğuran, toplum için genel faydayı doğurur yani doğa yasalarının uygulandığı toplumda bireysel fayda zorunlu olarak toplumsal faydayı getirir. Marksist görüşe göre, liberal düşüncenin ortaya koyduğu ve kapitalizmi meşrulaştıran bu tümevarım aslında çok yalın bir gerçeği, özel mülkiyete dayalı sermaye düzeninde doğanın sömürüldüğü gerçeğini gizlemek için kullanılır (Macpherson, 1984: 69- 72).

Marksist yaklaşıma göre kapitalist sistem insanı, bireysel çıkarlarını sahiplenme ekseninde düşünmekle sınırlı bir özne haline getirir. Birey, üretici gücüyle veya güçlerinin gelişmesi ile ilgisizdir. Onun ilgilendiği, metalara sahip olma arzusudur; mülk edinme onun biricik amacı haline gelir ve ihtiyaçlarını bu çerçevede tanımlamaya başlar. Kendini, sahip oldukları ile tanımlar, sahip oldukları ölçüsünde saygınlık uyandırır, sahip oldukları kadar sevilir kısaca sahip olduklarıyla ölçülür hale gelir. Bireyin kendini içinde bulduğu bu durum ebedi bir gerçeklik, insan doğasına ilişkin bir nitelik değil tarihsel koşulların bir ürünüdür (Ollman, 2012: 160). Ancak insanın bencil bir karakterde olduğu algısı kapitalizm için gereklidir çünkü toplumun yoksullaşmasını haklı çıkarır. İnsanlara büyüyen yoksulluk karşısında yapılabilecek bir şey olmadığı, bunun doğanın kanunu olduğunu söyler (Lebowitz, 2011: 55). Aslında bu doğanın değil kapitalizmin kanunudur ve yine

onun okul ve medya gibi araçlarıyla insanlara sahip oldukları “doğa” tekrar tekrar öğretilir (Foster ve Magdoff, 2014: 101).

Kapitalizm sürekli olarak artan bir şekilde sermaye birikimine ihtiyaç duyar. Sermaye birikimi ise doğrudan değil dolaylı olarak, meta üretimi yoluyla gerçekleşir. Böylece, önceki toplumlarda kullanılmak üzere üretilen metaların üretim amaçları farklılaşır; bundan böyle meta üretiminin ana işlevi değişimdir. Sermaye basitçe para biriktirmekten farklıdır, sermayenin sermaye olabilmesi için değişim değeri biriktirmesi gerekir (Marx, 2014c: 268). Önceki üretim biçimlerinde kullanım fazlası için geçerli olan değişim değeri, tarihin bir noktasında artık temel amaç haline gelir (Marx, 2014c: 271). Değişim değeri bir amaç olmaya başladıkça, işbölümü bunu gerçekleştirebilmek için ortaya çıkar. Böylece üretici emek artık kendisi için değil, sermaye için üretir. Ürettiği ise artık yalnızca değer değil, sermayenin ihtiyaç duyduğu artık değerdir. Üretici emek tarafından üretilen artık değerın tekrar sermayeye dönmesiyle birlikte ortaya çıkan dolaşım sonucu sermaye birikimi gerçekleşir (Marx, 2014a: 486). Burada önemli olan iki nokta, dolaşımın devamlılığı ve büyümenin zorunluluğudur. Sermaye sürekli dolaşımda kalmak ve bunun için önündeki engelleri sürekli aşmak durumundadır (Marx, 2014c: 273- 274, Harvey, 2015a: 85); birikim artarak sürmelidir. Eğer sermaye birikimini sağlayan üretici emek ve doğal kaynaklarsa, bunun anlamı basitçe üretici emekten sürekli daha fazla artık değerin koparılması ve doğal kaynakların daha yoğun bir biçimde üretimin hammadmesine dönüştürülmesi gerektiğidir. Liberal iktisatçılar bunun iyi bir şey olduğunu çünkü büyümenin toplumsal zenginliği doğuracağını vazetseler de bunun tersi zorunludur. Gelir ve sermaye artarken emek ve doğa üzerindeki

gaspın artması, sermayenin kendini yeniden üretebilmesinin önkoşuludur (Harvey, 2015a: 177).

Bu noktada Marx doğa yasalarının temel işlevinin, sömürü sistemini tarihsel bağlantılarını gizleyerek, onların doğanın ebedi ve değişmez yasaları olarak kavranması ve böylelikle eşitsizliğin bir biçimde meşrulaştırılması olduğuna değinir (Marx, 2014c: 126- 127). Oysa doğa yasalarıyla ilgili temel problem, onların evrenselliği ile tarihselliği arasındaki çatışmadır. Doğa yasalarının tarihselliği, evrensel oluşuyla çelişir ve bir defa onun evrensel olmadığını ortaya koymak, top yekûn doğa yasalarının varlığını çelişkiye düşürür. Zira doğa yasasının özü, dünyanın gerçek ve nihai bilgisinin insanlar tarafından ulaşılabilir olduğudur. Bu noktada, insanın bencil ve faydacı karakterinin evrensel olmayıp tarihin bir ürünü olduğunun tespiti, doğa yasalarının evrensel olmadığını kanıtlar niteliktedir (Strauss, 2011: 123). Böylece, Marx'ın altını ısrarla çizdiği gibi, doğa yasaları tarafından insan ihtiyaçları olarak sunulanların aslında sermayenin ihtiyaçlarından başka bir şey olmadığı ortaya çıkar (Marx, 2014a: 707):

Bir uçta işin maddi koşullarının sermaye olarak belirlenmesi ve diğer uçta emek güçlerinden başka satacak hiçbir şeyleri olmayan insanların ortaya çıkması yetmez. Bunların kendilerini gönüllü olarak satmaya zorlanmaları da yetmez. Kapitalist üretimin gelişimi içinde, eğitimleri, gelenekleri ve alışkanlıkları dolayısıyla bu üretim tarzının zorunluluklarını apaçık doğa yasalarıymış gibi gören bir işçi sınıfı oluşur. Bu üretim tarzı tam bir gelişme düzeyine ulaşır ulaşmaz, işleyişiyle her türlü direnci kırar; görelî bir nüfus fazlasının sürekli varlığı, emek arz ve talebi yasasını ve dolayısıyla ücreti sermayenin değerlenme ihtiyaçlarına uygun sınırlar içinde tutar ve iktisadi ilişkilerin sessiz baskısı kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamamlar.

Doğa yasaları olarak ifade edilenin aslında sermayenin ihtiyaçları olduğu bilgisi, sınıf mücadelesi içinde olanlar kadar ekolojik mücadele içinde yer alanlar için de gerçeklerin görünür kılınması adına önemlidir. Sermayenin hareket biçimini ve mantığını kavrayamayan bir mücadelenin onu alt etmesi mümkün değildir (Lebowitz, 2011: 24- 25). Ancak bu gerçek bir defa anlaşıldığında, doğanın düzenli talanı, işçilerin yaşam koşullarının sürekli kötüleşmesi ve devletin daima sermaye yanında yer alması gibi gerçekler anlam kazanır. Lebowitz, kapitalizmde öne çıkan tüm fikirlerin aslında egemen sınıfın fikirleri olduğunu savunur. Sermayenin önceki toplumların emeğine sahip olması bu durumun temel nedenidir. Ona göre (2011: 41- 42):

Toplumsal mirasımıza, kuşaklar boyunca işçilerin ürettiklerine sermaye sahip olduğu sürece işçiler sermayenin denetiminde kalır. Bunlar (tıpkı doğa gibi) sermayenin yayılma dürtüsünün yalnızca birer aracı olmaya devam eder... Sermaye üretim araçlarına, toplumsal mirasımıza sahip olduğu sürece sömürünün, biçimsizleşmenin ve doğanın yıkımının sürmesinin kaynağı olacaktır.

Bu noktada, kapitalist üretimin toplumsal zenginliği sağlayacağı düşüncesi eşyanın tabiatına aykırıdır. Zenginliğin giderek daha küçülen bir sınıfın elinde toplanması ve yoksulluğun hem niteliksel hem de niceliksel olarak artması tesadüf veya sistemin hatalarının bir sonucu değil, tam da kapitalist sistemin olmazsa olmaz sonucudur (Piketty, 2014). Kapitalist ekonominin herkes için fayda yaratacağı söylemi, tıpkı doğa yasaları söyleminde olduğu kadar gerçekleri ifade eder. Onun esasında sakladığı, ekonominin yalnızca belli bir sınıfın çıkarına işlediği gerçeğidir. Callié, Marx'ın bu anlayışa karşı çıkışını şu şekilde ifade eder (Caillé, 2007: 31):

Güncel terimlerle ifade etmek gerekirse, bu yenilik, ekonomik oyunun [kapitalist ekonomi] bir tarafın kaybettiğini diğer tarafın kazandığı, sonuç itibarıyla kazananı olmayan bir oyun değil, herkesin kazanabileceği “kooperatif bir oyun” olduğunu söylemekten ibarettir. İnsanın, iş bölümü yardımıyla doğanın hâkimi ve efendisi olması yeterlidir... Marx’a göre toplamı sıfır olan şey, bu oyunun ta kendisiydi ve insanlığın gerçek üretim ve işbirliği güçlerinin özgür kılınması ve bunların gelişmeleri için ortadan kaldırılması gereken bu oyundu.

Özel mülkiyet ise bu ekonomik düzenin olmazsa olmaz parçasıdır.

Üretim araçları ve doğal kaynaklar üzerinde geliştirilen özel mülkiyet, üretici emeğin üründen yabancılaşmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onu kendi aleyhine çevirir (Huberman, 2012: 254). Üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasında ortaya çıkan sınıf çatışmasında, üretici emeğin sömürülen tarafta yer almasına neden olur. Özgür bir dünyada yaşadığını sandığı halde, emeği bir meta olarak sermayedara aittir (Harvey, 2015a: 73). Fakat aynı zamanda sermaye, üretimini sürdürebilmek için doğanın da sahibi olmak durumundadır. Doğanın sermaye üretimi için zorunlu hammadde kaynağı olmasının iki sonucu vardır; ilk olarak doğanın sermaye tarafından mülk edinilmesi bireylerin doğadan yabancılaşmasına neden olur. Topluluklar geleneksel olarak bağlı oldukları doğayı, doğa ile olan ilişkilerini yitirirler. İkinci olarak, doğanın, sermaye birikiminin gerektirdiği ölçüde kullanımının önündeki tüm engellerin görmezden gelinmesi ve aşılması ihtiyacı yaratır. Harvey görüşlerini şu şekilde ifade eder (2015a: 254):

Sermaye kaçınılmaz olarak doğayı- ve şunu vurgulamam gerekir ki bir bütün olarak kapitalizm dahilinde doğa çok farklı şekillerde algılanabilir ve algılanmaktadır- mal-değerlerin üretiminde ve gerçekleşmesinde (teknolojiler aracılığıyla) dolaylı ya da dolaysız kullanılacak devasa potansiyel kullanım değeri deposu- şeylerin ve süreçlerin deposu- olarak görür; doğa bundan fazla bir şey değildir onun gözünde. Doğa “muazzam bir benzin istasyonudur” (Heidegger) ve doğal kullanım değerleri

parasallaştırılır, sermayeleştirilir, ticarileştirilir ve mallar halinde mübadele edilir. Sermayenin ekonomik mantığı ancak o zaman dünyaya dayatılabilir. Özel mülkiyet haklarının devletin güvencesi altına alınmasıyla doğa parsellenmiş ve paylaşılmıştır. Özel mülkiyet doğanın ortaklaşa kullanılan alanlarının etrafının çitlenip ortak kullanıma kapatılmasını gerektirmiştir.

Bunun sonucu olarak bir tarafta insanlar geleneksel olarak sahip oldukları doğal kaynakların kullanım hakkından dışlanır ve diğer tarafta bugün ekolojik kriz olarak bilinen pek çok açıdan son derece olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde doğal denge bozulur. Kısaca, insan doğasına, kendiliğinden evrilen toplum durumuna veya doğa yasasına dayanılarak meşrulaştırılan, daha da önemlisi zorunlu ve evrensel bir durum olarak öğretilenler aslında emeklerinin ve doğa ile ilişkilerinin ellerinden alınmasından başka bir şey değildir.

2. Krizin Nedeni ve Çözümün Engeli Olarak Kapitalizm

Eko-marksistler ekolojik sorunların kökeninde kapitalist üretim ilişkilerinin yer aldığı kanısındadır. Onlara göre doğanın yüz yüze kaldığı tahribat siyasal ve ekonomik sistemin yarattığı bir sorundur. Her ne kadar kapitalizm öncesi dönemlerde de doğal tahribat yaşansa da, bunlar küçük ölçekli, bölgesel olaylar olarak kalmış, genel olarak gezegeni etkileyecek düzeylere ulaşmamıştır. Oysa yirminci yüzyıldan bu yana gerçekleşen sosyo- kültürel dönüşüm, yeryüzünü daha önce benzeri görülmemiş bir kuşatma altında bırakmıştır. Endüstriyel üretim diğer türlerin hayatta kalmak için gerçekleştirdikleri biyolojik üretimden ayrılarak bambaşka bir amaca, sermaye

biriktirmeye hizmet etmektedir. Sermaye üretimi ise doğal döngülerden bağımsız bir biçimde gerçekleştirilemez, ekosistem sermaye üretimi tarafından değiştirilir ve dönüştürülür (Schnaiberg, 1980: 412- 413).

Bu görüşe göre sermayenin sınırsız büyüme ihtiyacı sorunun merkezinde yer alır. Gezegenin sahip olduğu kaynaklar sınırlıdır ve üretimin ihtiyaç duyduğu girdi miktarının durmadan artması, gezegenin sınırlarının kaçınılmaz olarak aşılmasına neden olmaktadır. Sanayi üretimi için bir yandan durmaksızın devam eden kaynak kullanımı, diğer yandan atık sorunu doğal döngüleri zorlamakta, ekosistemin taşıma kapasitesini aşmaktadır. Geri dönüşü olmayan noktaya ulaşmadan önce ekonomik büyümenin durdurulması hatta ekonomik küçülmenin gerçekleştirilmesi bir zorunluluk halini almıştır (Foster ve Magdoff, 2014: 170- 171). Foster (2012: 15- 16), teknolojik gelişmeler ve piyasa ayarlamaları yoluyla çevre girdilerinin gittikçe daha verimli kullanılacağı, her bir ekonomik çıktı için daha az enerji, su ve diğer kaynakların kullanılacağı ve bu yolla doğal tahribata neden olmayacak, doğayla barışık bir büyüme fırsatı yakalanacağına yönelik görüşleri eleştirir. Ona göre teknolojik gelişmelerle verimlilik düzeyi ne kadar artarsa artsın, büyüme etkisinin önüne geçemeyeceği için verimlilik üretimde azalma yerine artma etkisi yaratır. Başka bir deyişle, verimlilik artışı sonucu kaynak kullanımı azalmak yerine artma eğilimine geçer. Javons Paradoksu olarak bilinen bu durum, verimliliğin üretimde olumlu bir etki yaptığına ilişkindir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında kömür kullanımını azaltan buhar motorundaki gelişmeler sonucu kömür kullanımının azalması beklenir. Ancak kömür kullanımındaki verimlilik artışı, daha büyük fabrikaların kurulup daha geniş çaplı üretimi mümkün kılmış, dolayısıyla kömür kullanımındaki

verimlilik artışı, kömür tüketimini tetiklemiştir. Bu nedenle teknolojik gelişmeler sonucu kaynak kullanımındaki verimlilik artışı, kaynakların daha geniş ölçüde ve daha yoğun kullanımına yol açarak, çevre üzerindeki yağmayı şiddetlendirmektedir. Bu nedenle teknolojik gelişmelerden çare beklemek doğru bir yol değildir. Ekolojiyle barışık bir medeniyet düzeyine ulaşmak için ekonomik büyümenin sınırlandırılması zorunludur.

Tüketici tercihleri yoluyla ekolojik krizin dizginleneceği fikri, ekoliberal önerilerden bir diğeridir. Bu görüşe göre üretimin amacı tüketim ihtiyacını gidermek olduğuna göre, tüketiciler sistemin gidişatını belirleme gücüne sahip aktörlerdir. Tüketiciler daha iyi çevresel koşullarda yaşayabilmek için neyin iyi veya kötü, neyin gerekli veya gereksiz olduğuna karar verebilecek güçtedir. Tüketici tercihleri kaçınılmaz olarak üretimi etkileyeceği için, akılcı tüketim tercihleri, basit bir biçimde ekolojik krizin çözümünü de beraberinde getirir. Böylece gündelik yaşamdaki bireysel tüketim tercihleri, sisteme karşı bir direniş halini alır (Peattie ve Crane, 2005: 358; Dobré, 2007: 165). Öte yandan tüketicilerin aldıkları kararda ne kadar bağımsız olabilecekleri tartışmaya açıktır. Müşteri tercihlerine sunulan ürünlerin, sosyo- kültürün ve hatta reklam sektörünün tüketici davranışlarını etkileme gücü olan önemli etmenlerden bazıları olduğu bilinmektedir (Schnaiber, 1980: 158)

Büyümenin ekolojik denge açısından son derece olumsuz sonuçlar taşıdığının farkında olan, fakat sıfır büyümenin kapitalist ekonomi içinde gerçekleşebileceğini savunan görüşe karşı (Lawn, 2001:70; Booth, 2006: 153-155) Foster ve Magdoff, mevcut mülkiyet ilişkileri nedeniyle kapitalist sıfır büyümenin mümkün olmadığını savunur (2014: 71):

... bahsedilen “kapitalist sıfır- büyüme ütopyası” ile ilgili temel bir problem vardır; bu durum, kapitalizmin temel itici gücünü ihlal etmektedir. Sermayenin uğruna çabaladığı şey, varlığının en tabii ereği, kendi genişlemesidir. Ticari kâr edinmenin bireysel bir hak olduğuna benliklerinin her bir karışı ile inanan ve servet biriktirmeye rekabet tarafından güdülen kapitalistler neden basitçe bundan vazgeçsinler? Neden servetlerini genişletmeye çalışmak yerine, kendi tasarruflarında olan ekonomik ihtiyaç fazlalarını bireysel tüketimlerine harcasınlar ya da (yine de çok daha az olası olarak) işçilere bireysel tüketimlerine harcamaları için versinler? Bilakis, mevcut mülkiyet ilişkileri sürdüğü müddetçe, sermaye sahiplerinin biriktirdikleri kârı azami ölçüde büyötmek için ellerinden geleni yapacakları açıktır. Hareketsiz, ya da durgun- durum şartlarındaki bir kapitalist ekonomi, yalnızca toplumsal, ekonomik gerçeklikten ve kapitalizmin kendi güç ilişkilerinden soyut olarak düşünölebilir.

Benton’a göre (1994: 36- 37) kapitalist üretimin ve büyümenin yaygın bir biçimde öncelikli bir hedef olarak benimsenmesi, doğal tahribatın ve ekolojik krizin temel nedenleridir. Teknolojinin bu zamana kadar olduğü gibi bundan sonra da kurtarıcı olarak ortaya çıkıp sorunları çözeceğı inancına dayanarak rahatlamak ise son derece riskli bir stratejidir. Benton, içinde bulunduğumuz durumu, yirmi katlı bir binadan düşüşü sırasında altıncı kat dolaylarında “şu ana kadar iyiyim” diyen adama benzeterek, teknolojinin şu ana kadar sorunlara geçici çözümler bulmuş olmasının gelecek için önemli bir veri olmadığının altını çizer. Dolayısıyla yapılması gereken, gerçek çözümleri içerecek toplumsal dönüşömlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM: ÖZEL MÜLKİYET, PİYASA VE EKOLOJİK KRİZ

Özel mülkiyetin bir kader, insan doğasına, insanın öz varlığına bütünleşik olmadığı bir kez kabul edildiğinde, mülkiyet biçimi artık bir tercih meselesine indirgenir. İnsan olmak doğrudan özel mülkiyeti dayatan bir zorunluluk değilse, diğer mülkiyet biçimleri içinde özel mülkiyetin tercih edilmesi için mantıklı gerekçelere ihtiyaç duyulmalıdır. Bu bölümde, özel mülkiyetin tercih edilmesi gereken, toplumsal yaşamda ve özellikle ekolojik sorunlar karşısında pek çok çözüm yolu barındıran bir mülkiyet biçimi olduğuna dair eko-liberal argümanlar ele alınacaktır.

Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. Ortak alanların kullanımının irdelendiği ilk kısımda, özel mülkiyetin doğrudan, salt uygulanması yoluyla ekolojik ve toplumsal yarar sağlayan bir araç olduğu yönündeki argümanlar ele alınarak günümüzdeki geçerlilikleri sorgulanacaktır. İkinci kısımda özel mülkiyetin dolaylı olarak, serbest piyasa sistemiyle birlikte, farklı ekolojik sorunları çözme becerisi incelenecektir. Serbest piyasa çevreciliğinin, ekolojik sorunlar karşısında serbest piyasa sistemini uygulanabilir en ussal ve yararlı yöntem olarak ortaya koymasına karşın, kapitalist sistemin büyüme zorunluluğu ile ekolojik sınırlılıkların bir tezatlık taşıyıp taşımadığı tartışılacaktır.

I. ORTAKLAŞA MÜLKİYET

Yeşil düşünce içinde ortak kullanıma açık alanlar konusu, farklı düşünceleri karşı karşıya getirmektedir. Liberal yaklaşım, bireylerin kendi çıkarlarını arttırma kaygıları nedeniyle ortak alanların eninde sonunda aşırı kullanımdan kaynaklanan çöküşlerle yüz yüze kalacağını savunmaktadır. Bu nedenle doğal varlıkların özelleştirilmesi, doğal varlıkların yıkımdan korunabilmesi için önemli bir araç olarak ileri sürülür. Bu yaklaşıma göre merkezi yönetim tarafından uygulanacak koruma stratejileri, merkezi yönetimlerin bir takım yetersizlikleri nedeniyle hiçbir zaman özel mülkiyetteki koruma düzeyine ulaşamayacaktır. Diğer taraftan Ostrom, ortak alanların idaresi için özelleştirme veya merkezi yönetimler yoluyla koruma dışında kalan ve her iki çözüm önerisinin dezavantajlarını taşımayan üçüncü bir alternatifin mümkün olduğunu savunmaktadır.

A. Trajediden Kaçmak

Liberal yaklaşım ortak alanların aşırı kullanım karşısında tahrip olmasını engellemek için mülkiyet biçiminde bir takım değişimler yapılması gerektiğini, aksi halde doğal kaynakların yok oluştan kurtulamayacağını savunur. Buna göre bir kaynağın ortak kullanıma açık olması, birinci bölümde ele alındığı gibi bencil insan doğası gereği eninde sonunda yok oluşu getirir. Aşırı kullanımın engellenmesinin en etkili ve verimli yolu ise, ortak alanların özelleştirilmesidir. Böylece doğal kaynaklar ortak kullanımdan dışlanarak bir kişinin kullanımıyla

sınırlandırılır. Bu yolla hem kaynağın aşırı kullanımının önü kesilmiş hem de kaynaklar üzerindeki hak ve sorumluluklar açıkça belirlenmiş olur. Diğer taraftan eko-otoriteryan yaklaşımlar ve ortak kullanımın kuralsızlık anlamına gelmediğini savunan alternatif görüşler eko-liberal savlara meydan okur.

1. Trajedinin Kaynağı

Hardin'in kaynakların ortaklaşa kullanımının eninde sonunda bir trajediyle sonuçlanacağını anlattığı makalesi “Ortak Alanların Trajdisi”, mülkiyet-çevre ilişkisinde bir kilometre taşı olarak görülmektedir. Hardin çalışmasında (1968: 1244-1245), sınırlı bir dünyada katlanarak artan nüfusun kaynaklar üzerinde yıkıcı bir etkiye neden olacağını savunmaktadır. Bu görüşünü aktarabilmek için ortaklaşa kullanılan hayali bir otlığı ele alır. Bu otlakta yüzyıllardır hiçbir sorun yaşanmadan işler yolunda gitmektedir ancak nüfus artışı eninde sonunda trajedinin gerçekleşmesine neden olacaktır. Hardin varsayımını insanın bencil doğası yaklaşımına dayandırır. Ona göre ortak kullanıma tahsis edilmiş alanlar, insanların yaptıkları basit bir hesaplama sonucu aşırı kullanımın etkilerinden kurtulamazlar. Şöyle ki; rasyonel akıl kendi kazancını arttırmak ister. Bunu gerçekleştirebilmek için eylemlerinin fayda maliyet analizini yapar. Fazladan bir eylemin pozitif bileşeni (faydası) ile negatif bileşeni (maliyeti) arasındaki fark pozitif ise, bu eylem gerçekleştirilmesi gereken faydalı bir eylem, fark negatif ise ekonomik kayıp anlamına geleceği için gerçekleştirilmemesi gereken bir eylemdir. Ortak alanlarla ilgili sorun ise, faydayı tek bir kişi alırken maliyetin kullanıcılar tarafından bölüşülüyor

olmasıdır. Ortaklaşa mülkiyet sisteminin doğası, tam da çobanın sürüsünü arttırma isteğini kamçılayan niteliktedir; çoban, sürüsüne ekleyeceği her bir hayvan için, o hayvanın getirdiği yararın tamamına sahip olurken, maliyeti, otlağı kullanan çobanlar ile bölüşecektir. Yani faydanın tamamına sahip olurken maliyetin ancak küçük bir kısmına katlanmak durumundadır. Ortaklaşa kullanımın yarattığı maliyet bölüşümü ise, Hardin'e göre trajedinin kaynağıdır. Bu durumda kullanıcılar tarafından ortak kaynağın kullanımına yönelik fayda maliyet analizi her hesaplanışında olumlu bir sonuç çıkacağı için bireyler ortak alanı sınırsızca kullanma eğiliminde olacaklardır. İnsanlarda “doğal olarak bulunan” kendi çıkarlarını arttırma güdüsü sonucu hayvan sayısı arttırılacak ve mera taşıma kapasitesini aşana ve kullanım işlevini kaybedene kadar bu böyle devam edecektir.

Kaynakların ortak kullanımının eninde sonunda bir trajediyle sonuçlanacağı fikri Hardin'den çok eskilere dayanır. Antik Yunan'da Aristoteles, Aydınlanma çağında Hobbes ve 19. yüzyılda Forster Lloyd Gordon, Hardin'in değindiği soruna değinmiş, sınırlı kaynakların sınırsız tüketim karşısında yok olmalarının önlenemez olduğunu anlatmışlardır (Ostrom, 1990: 2-3). Bir kaynağın çok sayıda kullanıcı tarafından ortaklaşa kullanımının kaynağın tükenişiyle sonuçlanacağı fikri, iki temel çözüm önerisi doğurur. Bunlardan ilki, kaynağın bir otorite tarafından düzenlenen kurallar ile idare edilmesidir. Eco- otoriteryanizm olarak tanımlanan bu yaklaşıma göre, daha önce benzeri görülmemiş bir ekolojik krizle karşı karşıya olmamıza rağmen bilgi ve bilinç düzeyimiz veya iyi niyetimiz bu sorunla başa çıkmak için faydasızdır. Demokratik kurumlar, şartların gerektirdiği önlemlerin alınmasında yetersiz

kalır. Bu nedenle, bizim adımıza karar verecek ve bizi kontrol edecek bir otoriteye ihtiyaç duyarız (Paterson ve Barry, 2005: 53; Vaz, 2003: 65- 66). Örneğin William Ophuls (2011: 141- 142), Hardin'in öngördüğü trajediyle Hobbes'un *Leviathan*'ı arasındaki benzerliği vurgulayarak ekolojik kıtlıkla karşı karşıya olduğumuz bir dünyada yaşadığımızı anlatır. Gezegenin karşı karşıya olduğu kıtlık sorunu, bireylerin kendi başlarına altından kalkabilecekleri bir sorun değildir. Ancak güçlü ve sistemli bir otorite bunu başarabilir. Bireylerin egemenliklerinden ödün vermeyi gerektirse de, bugün toprak kullanımı, kaynak tüketimi ve nüfus artışı gibi konularda bizi denetleyecek bir Leviathan'a ihtiyaç vardır (Meyer, 2001: 64). Otoriteryan yaklaşım, bireylerin gönüllü olarak fedakarlık yapmayacağı inancıyla, ekolojik kriz gibi önemli bir konunun, onu ciddiyetle ele alabilecek bir otorite tarafından yönetilmesi gerektiğini savunur. Bu görüşe göre hükümetler, sorunun çözümüne yönelik bir strateji benimsemeli ve bu uğurda gerekli adımları atmalıdır. Devletin yapısal olarak çevre sorunlarını çözmek için fazla büyük olduğundan yola çıkarak, çevre sorunlarının daha küçük ve etkin otoriteryen komünler yoluyla çözülebileceği, ortaya atılan bir başka çözüm yoludur. Çin komünizm modelinde uygulandığı gibi, politik yapının hiyerarşik olması önemlidir (Dobson, 2001a: 63- 71). Bu görüşü savunan Heilbroner'a göre toplumun temel ekonomik sorunu kaynak kıtlığı değildir. Doğada verili olan kaynaklar, insanlık onları etkili bir biçimde tahsis etmediği sürece asla bir bolluk durumu olmayacaktır. Bu nedenle, karşı karşıya olduğumuz düşman doğal kaynakların etkili kullanılmamasıdır; kıtlığın temel nedeni insanlıktır. Heilbroner doğanın insan için nasıl bu kadar yetersiz hale gelebildiğini sorgular. İlkel insan için doymak yeterliyken ve doğa önünde ucsuz

bucaksız uzanırken insanlar nasıl böyle doyumsuz ve doğa nasıl bu kadar çorak hale gelmiştir. Kapitalizm bu anlamda sorunun kaynağı gibi görünmektedir ve geleneksel toplumların kaynak kullanımlarını anlayarak, tarihsel bağları yeniden kurmak Heilbroner'e göre çözüm yolunu göstermektedir (Heilbroner, 2012: 176- 178; Carroll, 1998: 56- 57).

Ekolojik kriz ve kıtlıkla mücadele yöntemini belirlerken otoriter bir yaklaşım benimsemek, genellikle demokratik uygulamaları uzaklaştırmayı da beraberinde getirir. Demokratik yaklaşımdan uzaklaşma eğilimi ise iki etmene bağlanmaktadır; bunlardan ilki Hobbes'un insanın kendi haline bırakıldığı zaman özgeci bir tutum sergilemeyeceğine yönelik inancın benimsenmesidir. Buna göre insanın özgür bırakılması daima sorunları beraberinde getirir. İkinci etmen ise amaca ulaşmak için benimsenen araçları önemsemeyen, sonuç odaklı politikalarlardır. Bu anlamda eko-otoriteryanizm araçları görmezden gelen baskın bir sonuç odaklı yaklaşım olarak değerlendirilir. Bu görüşe göre insanlığın önünde iki seçenek vardır; ya ekolojik sorunlarla başa çıkabilmek için otoriteryan bir yaklaşım benimsenir veya kaçınılmaz olarak ekolojik kriz sonucu oluşacak olan yıkımla yüzleşilir. Bu yaklaşım, hedeflenen amacın yaşamsal önem taşıdığı durumlarda, amacın ona ulaşmak için seçilen araçları öncelmesi gerektiği savunulur. Ekolojik sorunlarla mücadele ederken demokratik araçların tercih edilmesi daha doğru bir yöntem olacaksa da, insanların yeterli bilgi ve duyarlılık düzeyine ulaşmaları için çok zaman kaybedilecek ve ekolojik sorunlarla mücadele etmek için geç kalınmış olacaktır. Böylesi durumlarda amaca ulaşmak, bu uğurda kullanılması gerekli araçların seçimini önceler. Kısaca eko-otoriteryanlara göre, demokratik uygulamaların yerini otoriteryan

uygulamalara bırakması bu şekilde meşrulaşır. Diğer taraftan Dobson (1993: 234) demokratik uygulamaları dışlayan yaklaşımların ekolojik harekette benimsenmediğini vurgular. Güçlü bir otorite altında yaşamak ile krizle yüzleşme arasında seçim yapılması gerektiğini savunan eko-otoriteryan yaklaşımın kendi içinde çelişkileri olduğu ifade edilir. Mills'e göre (1996: 95-96) Hobbes'çu insan doğası anlayışıyla, politik kararların üstünkörü bir biçimde kontrol mekanizması olmadan merkezi bir otoriteye sevk edilmesi, sorun yaratma potansiyelini de beraberinde getirir. Eko-otoriteryanlar tarafından dile getirilen ve demokrasiyi devre dışı bırakan argümanlar, önlemeyi amaçladıkları sorunların ötesinde problemlere gebedir.

Diğer taraftan, otoriteryan olsun olmasın, devletin ekolojik sorunları çözmeye, ortak kaynakları, biyosferi ve ekolojik bütünlüğü korumaya yönelik bir hedef benimsemediği, daha çok milli güvenlik ve ekonomik konular üzerine yoğunlaştığı savunulmaktadır. Buna göre birbiri ile rekabet halindeyken, ekonomik kazanımlarını yok sayarak çevre korumacı bir amaç üstlenmek, devletin kolay kolay katlanamayacağı bir yüküdür. Devletin böyle bir yük altına girmesi için de herhangi geçerli bir teşvik bulunmamaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kazancı bir tarafa bırakıp kaynakları koruma yaklaşımını benimsemesi gerçek dışıdır. Ekolojik korumacılığın devletin temel çıkarlarıyla çatışma içinde olduğu kötümser görüşe karşı Eckersley, bencil ve kendi çıkarını arttırma gayesi güden devlet algısıyla Hardin'in bencil çoban kurgusunun paralel bir çizgide olduğu uyarısında bulunur. Bireylerin teker teker kendi çıkarlarını arttırma arzularını dizginlemek için kollektif bir yapıya ihtiyaç duyulduğu gibi, devletlerin de böyle bir

organizasyon içinde yer alabileceğini savunur. Böylece devleti ekolojik sorunların çözümünden dışlayan yaklaşımı eleştirir. Ona göre devlet, ekolojik sorunlarla mücadelede kullanılabilecek en etkili kurumdur (Eckersley, 2004: 22-24).

2. Liberal Alternatif: Özel Mülkiyet

Liberal yaklaşım ise merkezi otorite tarafından alınacak kararların doğru ve yeterli kararlar olup olmayacaklarının belirsizliğinin altını çizerek. Sonraki bölümde daha geniş biçimde ele alınacak olan Hayek'in bilgi kuramı, merkezi otoritenin iyi niyetli olsa dahi özgül koşullarda gerekli kararları almak için yeterli bilgiye sahip olamayacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre özgül durumlardaki özgül sorunlar ancak gerekli bilgiye sahip kişiler tarafından çözülebilir. Merkezi otoritenin bu bilgilere ulaşması hem finansal açıdan külfetlidir hem de doğru bilgi aktarımının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsizdir. Diğer taraftan liberal düşünce, yönetici ve bürokratların da bireysel çıkarlarına göre hareket etme eğiliminde olduklarını hatırlatır. *Quis custodiet ipsos custodes?* Bekçilere kimin bekçilik edeceği, otoriteryan savın yanıtlanması gereken ikinci problemi ifade eder (Hardin, 1968: 1245).

Liberal yaklaşım, bir Leviathan'ın koyduğu kurallar altında yaşayıp bireysel egemenlik ve özgürlüklerden vazgeçmenin kölelikle eşanlamlı olduğunu savunarak, ikinci ve daha tercih edilebilir bir çözüm yolu olduğunu işaret eder. Hardin'in de belirttiği gibi vicdanlarımız ve iyi niyetimiz doğal kaynakların sınırlılığı sorunuyla başa çıkabilmemiz için yeterli değildir. Ancak,

özgürlüklerin bir otorite tarafından baskı altına alınması da sorunu çözmez. Kaynak kıtlığı sorunuyla başa çıkabilmek için güvence altına alınmış özel mülkiyet haklarının tanımlandığı bir dünyada insanların özgürce davranmalarına izin vermek yeterlidir. Schmitz (2009: 9- 11), “Mülkiyet Kurumu” isimli makalesinde, doğal kaynakların trajedisini Filipin ve Tongan adalarından iki örnek üzerinden aktarır. Adalarda bulunan mercan resiflerinde gerçekleştirilen balıkçılık faaliyetleri, yerel balıkçılar tarafından kullanılan av tekniklerinin değişmesi nedeniyle⁴ bölgedeki mercan resiflerinin ölümüne ve dolayısıyla habitatın yok oluşuna neden olmaktadır. Habitatın yok oluşla karşı karşıya kalması, Schmitz'e göre resiflerin bölge halkı tarafından ortak kullanılan bir kaynak olmasının kaçınılmaz sonucudur. Ortak malların korunması mümkün değildir, zira bahsi geçen kaynağın sürdürülebilirliğinin öneminin bilincinde olan bazı kullanıcılar (balıkçılar) kaynağa zarar vermeyecek yöntemler kullansalar dahi, diğer kullanıcılar kârlarını arttırmak için (daha fazla balık avlamak için) zararlı teknikleri tercih edeceklerdir. Sonuçta resifi koruyan yöntemler kullanan balıkçılar yalnızca kendi gelirlerini azaltmış olacaklar ve resif kötü uygulamaları tercih eden balıkçılar nedeniyle yine de yok oluşa mahkûm olacaktır. Bu durumda, bölge halkı içinde duyarlı balıkçıların olması sonucu değiştirmez, kaynağın kaderi yok olur. Balıkçılardan sağduyu beklemek ise faydasızdır. Oysa doğal yaşamın korunması için doğal kaynakların hatta özellikle hassas kaynakların özel mülkiyetin himayesi altına alınması sorunu çözecektir. Kaynakları korumak ve onları çocuklarına aktarabilmek isteyenlerin bu amaca ulaşabilmeleri, diğerlerinin bu kaynaklara ulaşımalarının

⁴ Eskiden yemle avlama yapılırken artık denize çamaşır suyu dökülerek veya resife şok ses dalgaları göndererek balıkların ölmeleri sağlanır ve su yüzeyine çıkan balıklar kolayca toplanır

engellenmesinden geçer. Aksi halde kendileri korusalar bile başkalarının zarar vermesine asla engel olamazlar. Böylece özel mülkiyet, kaynakların korunabilmesi için önemli bir araç işlevi görür. Doğal kaynakların özel mülkiyete konu edilmesi, bu kaynakların korunması için bir teşvik vermektedir. Kullanıcı, artık o kaynağın sahibi olduğu için, kaynağın esenliği kullanıcının esenliğiyle eşitlenir. Doğal olarak gelirini arttırmak isteyen mülk sahibi, kaynağı da korumak zorundadır ve bu nedenle aşırı avlanmadan veya resife kalıcı zarar verecek yöntemlerden kaçınacaktır.

Schmitz ve Goodin'e göre (1998: 8- 12) mesele, sorumlulukların bireyler tarafından mı yoksa topluluklar tarafından mı yüklenilmesi gerektiği meselesi değildir. Asıl mesele alınan sorumlulukların içselleştirilmesi veya dışsallaştırılmasıdır. Sorumlulukların dışsallaştırılması bireylerin sorumluluk almayı reddettikleri durumlarda ortaya çıkar. Schmitz, başkasının yarattığı çöplüğe bakan ve bu durumu başkasının problemi olarak gören kişinin sorumluluklarını dışsallaştırdığını belirtir. Diğer taraftan kişiler sorumluluklarının bilincinde olduklarında, kendi gelecekleri ve esenlikleri için harekete geçtiklerinde, sorumluluklarını içselleştirirler. Sorumlulukların içselleştirilmesi veya dışsallaştırılması, sorumlulukların bireysel veya toplumsal olmasından apayrıdır. Bireyler de aynı topluluklar gibi sorumluluklarını içselleştirebilecekleri gibi dışsallaştıradabilirler. Toplumda bireyler bir takım konularda hem bireysel sorumluluklarını içselleştirirler, hem de ait oldukları grupların (aile, işyeri, arkadaş grupları) ortak sorumluluklarını içselleştirirler. Kendi gelecek ve ihtiyaçlarına ilişkin yapılması gerekli olanı yapma bilinci ve isteği taşıdıkları gibi ait oldukları gruplarının geleceğine ve ihtiyaçlarına ilişkin

gerekli olanı yaparlar. Diğer taraftan, ait oldukları grubun sorumluluklarını içselleştirmeleri yanında, ait olmadıkları grupların sorumluluklarını dışsallaştırmaları konusunda toplum tarafından zorlanırlar. Bu yaklaşıma göre, toplumun bir parçası olmak, her üyeye belirli görevler yükler. Eğer toplumu oluşturan tüm bireyler, toplumsal sorumlulukların tamamını içselleştirirlerse, sorumluluklardan kaçan kişileri engellemek mümkün olmaz. Bu nedenle toplumsal yapı, bireylerin bazı sorumlulukları içselleştirmelerini onaylarken, bazılarını dışsallaştırmaları konusunda baskıcı davranır. Örneğin işsiz kalan birinin sorumlulukları tüm toplum tarafından içselleştirilse, işsizlik işsizler için sorun olmaktan çıkar çünkü çalışanlar işsizlerin maliyetine katlanır. Ancak böyle bir durumda, işsizlerin kendi sorumluluklarını içselleştirmelerine gerek kalmaz. Her bireyin kendi sorumluluklarını üstlenmesi gerekir aksi halde pek çok kişi işten ayrılıp bireysel sorumluluklarını başkalarının üzerine yıkabilir. Bu nedenle toplum bireyleri kendileriyle ilişkili sorumlulukları içselleştirmeye yönlendirirken, kendileri dışındaki sorumlulukları dışsallaştırmaya iter. Ancak çevre sorunları gibi ortak sorumluluk gerektiren konularda, sorumluluğu kimlerin üstleneceği oldukça belirsizdir, sorumlulukları içselleştirenler sorunun tüm külfetine katlanırken, sorumlulukları dışsallaştıranlar konunun külfetinden uzaklaşırlar. Bu noktada özel mülkiyet, hangi sorumlulukların kimler tarafından içselleştirilip, kimler tarafından dışsallaştırılacağını net bir biçimde belirleyerek, toplumda üstlenilmesi gerekli sorumlulukların karmaşıklığını giderme işlevi görür.

Biyoçeşitliliğin korunması konusunda benzer bir yaklaşımı savunan Smith, türlerin yok olmasının günümüzde yaşanan en önemli çevresel

sorunlardan biri olduğunu vurgularken, bazı hayvan ve bitki türlerinin yok oluştan kurtuldukları ve hatta nüfuslarını arttırdıklarına dikkat çeker. Bu noktada yok oluşa sürüklenen canlılar ile hayatta kalanlar arasındaki temel farkın ne olduğunu sorgular. Neden bazı tavuk türleri örneğin *Tympanuchus cupido attwateri*nin soyu tükenmekte iken Rhode Island Red veya Leghorn türü tavukların nüfusları genişlemektedir? Veya milli göl, dere ve nehir habitatlarında yaşayan somon ve alabalık türleri neredeyse yok olurken neden balık çiftliklerinde veya özel mülklere ait göl ve havuzlarda yaşayan aynı türler yok oluştan kurtulmuştur. Smith'e göre türleri yok olan canlılar ile hayatta kalan ve hatta nüfusları artan canlılar arasındaki farkı belirleyen mülkiyet biçimidir. Smith'e göre her ne kadar vahşi yaşamı, okyanusları ve doğal kaynakları olduğu gibi korumak istesek de, açık olan gerçek şudur ki kamuya ait veya bir biçimde ortak kullanıma açık olan bölgeler aşırı tüketim ve yok oluşa elverişlidir. Örneğin somon balığı kimsenin mülkü olmadığı için, ortak kaynağa erişimi olan herkes onu avlamak için birbiriyle rekabet içindedir. Avlanma arttıkça kurallar ve sınırlamalar da artmaktadır ancak yine de bu sınırlamalar ortak kaynakta yaşayan balık türlerini yok oluştan kurtarmak için yeterli değildir. Öte yandan kaynağın özel mülkiyet eliyle yönetildiği durumda, kaynağa sahip olan kişiler balıkların türlerinin devamına özen gösterir ve avlanma koşullarını hassas şekilde denetlerler. Aksi halde kendi gelirlerini, kendi servetlerini riske atacakları için söz konusu doğal kaynağa özen göstermek durumunda olmaları, özel mülkiyetin doğal kaynaklar için koruyucu ve sürdürülebilir bir kullanım yarattığını gösterir (Smith, 1981: 443- 446). Ortak alanlarda özel mülkiyet uygulamasına geçilmesi, bölgeden yararlanan pek çok kişinin o kaynakları

bundan böyle özgürce kullanamayacakları anlamına gelir. Hardin (1968: 1248), ortak alanların diğer herkesin çıkarına aykırı bir biçimde tek bir kişinin mülkü olmasının adaletsiz olduğunun bilincindedir. Ancak doğal kaynakların yok olmasındansa adaletsizliğin daha iyi bir seçenek olduğunun altını çizer.

Diğer taraftan, özel mülkiyetin belirlenmesi, zararın ve zarar görenin belirlenebilmesini sağladığı için hukuki çözüm yollarının da önünü açar. Ortak kullanılan mallara verilen bir zarar, kullanıcıların tamamına verilmiş bir zarardır ve zarar gören tanımlı değildir. Bu durum hukuki yaptırımın çalışmasının önünde bir engel teşkil eder. Diğer taraftan özel mülkiyetin belirlenmesi, hukuki anlamda hem zarar verenin hem de zarar görenin belirlenebilmesini kolaylaştırır. Çevresel kaynaklara verilen zarar artık kişilerin şahsi zararı anlamına gelir, dolayısıyla bireyler için hukuki yoldan zararlarını karşılayacak tazmin yolları talep etme hakkı doğar (De Geus, 1996: 198- 199).

B. Toplumsal Yönetim

Ortak alanların aşırı tüketiminin terk edilmesine yönelik iki temel yöntem olduğu savunulur. Buna göre ya özgürlüklerden taviz verilerek devlet kontrolü tercih edilecek veya kaynak özelleştirilerek diğer kullanıcılar kaynağın kullanımından dışlanacaktır. Diğer taraftan geleneksel kaynak kullanımının incelenmesi sonucu, merkezi idare gibi kullanıcıları karar mekanizmasının dışına itmeyen ve özelleştirme gibi halkların kaynak kullanımından dışlamayan üçüncü bir seçenek olduğu ortaya konmaktadır.

1. Tutuklu İkilemi

Elenor Ostrom, ortak alanların trajedisinin, trajediyle sonuçlanmak durumunda olmadığını savunduğu eserinde Hardin'e ve onun fikrini miras alan düşünörlere meydan okur. Ostrom öncelikle Hardin'in makalesiyle gündeme taşınan ortak alanların trajedisi gibi metaforların kimi zaman özgül koşulları görmeyi engelleyebileceğinden dikkatle değeriendirilmeleri gerektiğine karşı uyarıda bulunur. Hardin'in kullandığı metafor, rasyonel bireylerin rasyonel tercihlerinin irrasyonel şekilde sonuçlanabileceğini göstermektedir. Bu anlamda pek çok açıdan korkutucu ve Hardin'in belirttiğı gibi trajiktir. Rasyonel kararların nasıl irrasyonel sonuçlar doğurduğunu anlayabilmek için tutuklu ikilemi Hardin'in metaforunu anlamak için sıkça gündeme gelmektedir (Ostrom, 1990: 3- 5; : Morton, 2010: 123; Toke, 2000: 37- 38). Oyun teorisinde en sık kullanılan oyunlardan tutuklu ikileminde, birbirlerinin nasıl davranacağı hakkında bilgisi olmayan ve birbirleri arasında iletişimin olmadığı birden fazla oyuncunun tercihleri, diğeri oyuncunun tercihleriyle bağlantılı bir biçimde sonuçlanır. a ve b oyuncuları ele alınırsa, her iki oyuncunun da iki hamle şansı x ve y'dir. Hardin'in örneğinde x meraları sürdürülebilir şekilde kullanmak, y ise meraları sürdürülemez şekilde aşırı tüketmek olsun. a oyuncusu ve b oyuncusu aynı anda x oyununu tercih ederlerse, iki oyuncu için en iyi seçeneğı tercih etmiş olurlar ve bu şekilde meradan uzun yıllar bir arada faydalanabilirler. Ancak a oyuncusu x oyununu tercih ederken b oyuncusu y oyununu tercih ederse, a oyuncusunun kazancı sınırlı bir düzeyde kalırken b oyuncusu a oyuncusunun kazandığından çok daha büyük bir kazanç elde eder. y oyununun

oynanması meranın sürdürülebilirliğine zarar verdiği için b oyuncusunun y oyununu tercih etmesi, kısa dönemde fayda sağlamasına karşın kendisi için en iyi seçenek değildir. Ancak, a oyuncusunun hamlesini öngöremediği için, kendisi için en kötü seçenek olan a oyuncusunun y oyununu tercih edeceğini farz ederek y oyununa yönelir. Kısaca birbirlerinin hangi oyunu tercih edeceğini bilmeyen oyuncular, karşı oyuncunun kendileri için en kötü sonucu doğuracak oyunu tercih edeceklerini öngörerek hamlelerini buna göre hazırlarlar. Dolayısıyla diğer oyuncunun y oyununu tercih edeceğini varsayarak iki oyuncu da y oyununu tercih eder. Oyunun tutuklu ikilemi olarak isimlendirilmesinin nedeni olan oyuncular arasındaki iletişimsizlik, iki tarafın da en iyi sonucu almasına engel olur. Hardin’in metaforuna dönersek, diğer çobanların sürülerini sınırsızca arttıracaklarını öngören çoban, kendi sürüsünü de aynı şekilde arttırır. Böylece bütün oyuncular için en kötü sonuç olan meranın yok olması irrasyonel bir biçimde gerçekleşir.

Bu noktada metaforun doğru seçilmediğine yönelik çeşitli itirazlar gündeme gelir. O’Neill Hardin’in öne sürdüğü trajedinin bir “ortaklaşa mülkiyet” trajedisi olmadığını savunur. Buna göre Hardin’in ortaya koyduğu örnekte söz konusu olan bir ortak mülkiyet sorunu değil, mülksüzlük sorunudur. Söz konusu mera üzerinde tanımlı bir mülkiyet hakkı yoktur; burası herhangi bir sınırlama olmaksızın tüm kullanıcılara açık bir alandır. Dahası O’Neill, Hardin’in mantığı ile trajedinin özel mülkiyet altında da gerçekleşebileceğini ekler. Buna göre söz konusu meranın çobanlık yapan bir ailenin özel mülkiyeti olduğunu varsayalım; toprak kuşaktan kuşağa aktarılacaktır. Her bir kuşak, eğer kendi çıkarlarını sonuna kadar arttırmak istiyorsa, meradan olabildiğince fazla

yararlanacak, sürüsünü olabildiğince arttıracak ve sürüsünü meranın sınırlılıklarına kadar otlatacaktır. Böylece sürüsünü arttırmanın yararlarını üstlenirken maliyet sonraki kuşağın olacaktır. O'Neill'e göre Hardin'in akıl yürütmesini kabul edersek, her kuşağın sonrakine tükenmiş kaynaklar aktaracağını kabul etmek durumundayız (1993: 37- 38).

Bunun yanında Ostrom (1990: 7), farklı bir gerekçeyle seçilen metaforun uygun olmadığı kanısındadır. Ortak kullanılan bir kaynağın, örneğin bir meranın kullanıcıları, birbirleriyle iletişimde bulunmaları yasak olan tutuklular değildir. Birbirleriyle iletişim halinde olmaları ise, oyunu tam anlamıyla değiştirme potansiyelini içinde barındırır. Bu potansiyel, kendi aralarında kullandıkları kıt kaynağın sınırlılıklarının tespit edilmesi ve herkes için eşit düzeyde bir kazancın tahsis edilebileceği ortak noktanın bulunmasıdır. Kullanıcılar arasında yapılacak bir anlaşma ile merkezileşme veya özelleştirmeyi dışarıda bırakan üçüncü bir seçenek ortaya konmuş olur (1990: 18).

2. Üçüncü Seçenek: Diyalogu Geliştirmek

Ostrom'un büyük ses getiren araştırmaları, üçüncü seçeneğin dünyanın çeşitli bölgelerinde gerçekleşmekte olduğunu gösterir. Bu örneklerden biri Türkiye'de Alanya balıkçıları tarafından ulaşılan bir öz yönetim şeklidir. 1970'lerde Alanya'da balıkçılık çok kötü günler geçirmektedir. Sınırlanmamış avlanma nedeniyle azalan balık stokları, balıkçılar arasında zaman zaman şiddet olaylarına neden olacak şekilde husumete neden olmaktadır. Diğer taraftan

balıkçılar arasında daha fazla avlanma isteğinden kaynaklanan rekabet balıkçılık için katlanılan maliyetleri arttırmaktadır. Yaklaşık yüz yerel balıkçının kendi aralarında ortak sorunlarına çözüm bulma arayışları, on yıllık bir deneme yanılma döneminin ardından, sonuca ulaşır. Kendi aralarında ulaştıkları çözüme göre belirlenen kaynak kullanımı şöyledir; her yıl Eylül ayında, o yıl bölgede avlanacak olan balıkçıların bir listesi çıkarılır ve bölgedeki kullanılabilir balık avlama alanları belirlenir ve listelenir. Bu alanlar balıkçılar arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmaması için, bir balıkçının diğerine engel olmayacağı, birbirleriyle çakışmayacak şekilde mesafeli bir şekilde düzenlenir. Eylül ayında balıkçılar kura ile belirledikleri avlanma bölgelerine atanırlar. Balıkçılar her gün bir önceki avlanma bölgelerinin doğusundaki avlanma bölgesine geçerler, böylece tüm balıkçılar avlanma bölgelerinden eşit şekilde yararlanmış olurlar. Avlanma bölgeleri arasına konan mesafe sayesinde, her bir bölgeden en fazla verimin alınması sağlanır. Bunun yanında, balıkçıların en verimli alanlardan eşit şekilde yararlanmaları da mümkün olur. Balıkçıların birbirleriyle rekabet etme ihtiyacı kaybolduğu için gereksiz tüketim masrafları da ortadan kalkar. En bereketli avlanma alanları, o gün o alana atanan balıkçı tarafından son derece dikkatli bir biçimde kullanılacağı için, başka bir balıkçının hile yaparak verimli avlanma alanına gelmesi mümkün olmayacaktır. Bu da belirli bir bölgede aşırı avlanmanın önünü keseceği gibi denetleme işlevinin de yine balıkçılar tarafından oluşturulan rotasyon sistemi sayesinde kendiliğinden gerçekleşmesini sağlamaktadır. Son olarak ortak kullanımın yerel yönetimler tarafından onaylanması, işleyişe yasal bir zemin hazırlamaktadır. Ancak uygulamadan doğan anlaşmazlıklar, balıkçılar tarafından çözümlenir (Ostrom, 1990: 19- 20).

Alanya örneğindeki gibi kaynağın yerel kullanıcıların öz yönetiminin merkezi örgütlenmeye göre daha avantajlı olup olmadığı tartışılabilir. Aynı düzenlemenin merkezi yönetim tarafından da yerine getirilebileceği itirazına karşı Ostrom (1990: 10- 11), merkezi yönetimin gerekli enformasyona sahip olmadığı uyarısında bulunur. Ona göre merkezi otoritenin yeterli bilgiye sahip olduğu veya bu bilgiye ulaşma bedeli konu dışı sayıldığında, merkezi kararlar en iyi sonuca ulaşmak kolay görünmektedir. Ancak, merkezi otoritenin balıkçıların sahip olduğu bilgiye ulaşmasının bir maliyeti vardır. Bunun yanında, elde edilen bilginin eksik olması halinde ortaya çıkacak olan kayıp, Ostrom'un belirttiği gibi kolayca kaynağın aşırı kullanımına veya kullanıcılar arasından eşitsizliğe yol açabileceği için çeşitli anlaşmazlıklara neden olabilir.

Ortak alanların yalnızca özelleştirme ile kurtarılabileceğini savunan yaklaşım ise pek çok sorun barındırır. Özelleştirmeye konu olacak alanın nasıl ve kimlere tahsis edileceği konunun bir boyutunu oluşturur. Örneğin kaynağın bölüşümü herkes için eşit faydayla sonuçlanmayabilir, kimi kullanıcılara verimli kısımlar düşerken kimileri için durum bunun tersi olabilir. Veya ortak kaynak kullanıcılara bölünemeyecek kadar küçük ise geleneksel kullanıcıların büyük bir bölümünün ortak kaynak kullanımından dışlanması sonucunu doğurabilir. Alanya örneğindeki gibi deniz veya okyanus balıkçılığı gibi alanlarda ise, kaynağın ne şekilde özel mülkiyete konu edileceği tamamen belirsizliğini korumaktadır (Ostrom, 1990: 13, Trawick, 2003: 304). Bunun yanında kaynağın özelleştirilmesi sonucu kullanımdan dışlanan yerel halkların uğradığı haksızlık sorunu, ortak mülkiyete tabi alanlarda aşımaktadır. Burkett doğal varlıkların ortak kullanımına yönelik olumsuz yönde gelişen yaygın

varsayıma karşı, başarılı uygulamaların mümkün olduğunu şu sözlerle ifade eder (2011: 334- 335):

...Hardin'in analizinin yayınlanmasını izleyen on yıllar boyunca, doğal kaynakların "ortak mallar" olarak elde bulundurulmasının bu kaynakların "utanmazca" aşırı sömürülmelerine yol açtığı fikrini sorgulayan pek çok araştırma yayınlanmıştır. Bu araştırmalar, hayatlarını sürdürmeleri ve yaşam fırsatları söz konusu kaynaklara bağlı olanların bu kaynaklara erişme haklarını güvenceye alırken, kaynak kullanımını da düzenleyen ortak mülkiyet sistemlerinin yaşama yeteneğini göstermişlerdir. Bu sistemler, basit bir "kamu ya da özel sınıflandırmasını aşan haklar ve yükümlülükler" içerirler; böylece de "ortak mülkiyetin mülkiyet olmadığı" fikrini çürütürler. Dahası, başarılı ortak mülkiyet yönetimi, çevre koşullarına uyumlu erişim hakları ve yükümlülüklerinin oluşturulması, korunması ve ayarlanması için kolektif eylemi gerçekleştirdiği ölçüde "karşılıksız kullanıma" yönelik bireysel teşviklerin, güçlü kolektif çabaların etkisini azalttığı şeklindeki yaygın varsayıma da karşı çıkar.

Ostrom'a (1990: 3) göre Hardin'in ortak alanlar metaforunu bu denli etkili ve önemli kılan, onun pek çok çevresel sorunu anlamak için kullanılmış olmasıdır. Oysa her ekolojik kaynak sorunu farklıdır ve kendi iç dinamikleriyle beraber incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Bu yaklaşımı savunanlara göre Alanya örneği gibi özelleştirme ve kamu denetimini dışarıda bırakan pek çok geleneksel yöntem ile dünya çapında pek çok kaynak sürdürülebilir bir şekilde kullanılmaktadır. Hatta asıl trajedinin genellikle geleneksel kullanımın bozulduğu durumlarda ortaya çıktığı savunulmaktadır (Berkes, 1985: 199; Blewett, 1995).

C. Özel Mülkiyet ve Trajedi

Ortak alanların eko-liberal politikaların öngördüğü şekilde özelleştirilmeye tabi tutulmasının tek gerçekçi çözüm yolu olduğu görüşüne

karşı çıkan yaklaşım, sorunun kaynağını doğal varlıkların özelleştirilmesinde bulur. Bu görüşe göre doğal varlıklar üzerindeki geleneksel kullanımların terk edilmesi ve doğal alanların kullanımı üzerinde pazarın tercihlerinin belirleyici bir etken halini alması hem yerel halkları doğal çevrelerinden uzaklaştırmakta, hem de doğal döngülerin işleyişini engelleyen, ekosistemlerin dengesini bozan bir ilişkiye neden olmaktadır. Hardin'in savunduğu gibi aşırı kullanım sorununun özel mülkiyetle aşılamayacağı, aksine kapitalist üretim biçiminin ihtiyaç duyduğu sürekli artan sermaye birikiminin doğal varlıklar üzerinde aşırı kullanımının temel nedeni olduğu dile getirilir.

1. Pazarın Tercihleri

Ostrom, doğal kaynakların ortak kullanımının iddia edildiği gibi mutlaka trajediyle sonuçlanmayacağı hatta çoğu örnekte başarılı ve sürdürülebilir kullanımlar yaratabildiğini göstermektedir. Bunun yanında, trajedinin asıl kaynağının özel mülkiyet olduğunu savunan bir görüş, özelleştirme seçeneğinin yararlı bir yöntem olduğu düşüncesinin de tamamen hatalı olduğunu savunur. Bu görüşe göre asıl trajedi, 18. yüzyılda sanayileşmenin önünü açmak için İngiliz köylüsünün ortak kullandığı toprağın çitlenerek özel mülkiyete dönüştürülmesiyle başlamıştır. Toprağın ortak kullanımdan soyutlanarak özelleştirilmesini ormanlar, su ve hava izlemiş, doğa üzerindeki kullanım hakları dört bir yandan kuşatılarak çitlenmiştir. Çitleme, kârlı yatırımları öngören girişimciler için oldukça cazip bir fırsat sunarken, geleneksel kullanıcıların yaşam hakları giderek daralmış, yaşam ortamları aşırı kullanım ve yok oluşa

sürüklenmiştir (Ovetz, 2005). Ortak kaynakların özelleştirilmesi sonucu onlar üzerindeki haklar pazarda kolaylıkla alınıp satılabilen bir mala dönüştükçe, kaynakların yönetimine ilişkin hak ve yetkiler küçük bir sermayedar grubun elinde yoğunlaşmıştır. Doğal kaynak, ne balık stokları, ne ormanın sürdürülebilirliği, ne de doğal ortamdaki ekolojik dengeyle ilgisi olan, yalnızca eldeki kaynaktan en fazla kâr elde etmeyi amaçlayan odaklarca kullanılır. Pek çok durumda, hem yerel ekonomilerin hem de ekosistemlerin yok oluşlarıyla sonuçlanan aşırı kullanım kaçınılmazdır. Yerel kullanıcılar açısından kaynağın sürdürülebilirliği yaşamlarının devamı için öncelikli önem taşırken, yerel kullanıcıları dışlayan kaynağın yeni sahibi şirketler açısından kaynağın sürdürülebilirliği basit bir fayda maliyet konusu haline gelir. Kısa vadede elde edilecek kazancın yüksek olması, çoğunlukla alanın sürdürülebilir kullanımının tercih edilmemesine neden olur. Kısaca kaynağın sahibinin çıkarı artık onun gönencinde değil, eko-liberal söylemin aksine kaynağın kısa sürede çöküşüne neden olacak olan aşırı kullanımındadır (Brodwin, 2015).

Kaynak sahibinin doğal kaynakların sürdürülebilirliğini veya korumacılığını üstlenebilmesi, ekolojik korumacılığın getireceği faydanın alternatif kullanımlardan gelecek faydadan fazla olduğu durumlarla sınırlıdır. Ortak alanların özelleştirilmesi gerektiğini savunanlar tarafından bu durum sıklıkla görmezden gelinir fakat kaynağın sürdürülebilir kullanımı ancak ve ancak kaynak sahibi tarafından değişim değerine dönüştürülebileceği sürece geçerlidir. Bununla birlikte, özelleştirilen kaynağın ekolojik getirisinin alternatif kullanımlardan sağlanacak getiriye göre örneğin bölgesel ekosistemi yok edecek bir kullanımdan daha düşük olduğu durumlarda, rasyonel birey (veya şirket)

kaçınılmaz olarak ekosistemi yok etmek pahasına kendisi için getirisi daha yüksek olan kullanım alanına yönelecektir. Bu durumda, özelleştirmenin bireye verdiği düşünülen teşvikin mutlaka ekolojik korumacılıkla uyum içinde olmak zorunda olmadığı ortaya çıkar. Ekolojik korumacılık yoluyla elde edilecek faydanın düşük olması, bireye ekolojik kaynağın getirisi daha yüksek olan başka bir kullanım için tasfiye edilmesi yönünde bir teşvike dönüşür. Daha açık bir ifadeyle, eko-liberal düşünürlerin özel mülkiyetin insanlara verdiğini düşündükleri teşvik mutlaka ekolojik ihtiyaçlarla uyumlu olmak durumunda değildir. Bireysel çıkar ile ekolojik faydanın uyum içinde olmadığı durumlarda, özel mülkiyetin sağladığı teşvik tam aksine doğal kaynağın yok edilmesine yönelir (Feeny, Berkes, McCay ve Acheson, 1990: 13).

Clark'a göre özelleştirme savunucuları tarafından göz ardı edilen etmenlerden biri zaman faktörüdür. Canlı nüfusların üremeleri veya gelişmeleri birbirinden farklı zaman dilimlerini gerektirir, tıpkı ekonomik ihtiyaçların örneğin yapılması gereken ödemelerin farklı zaman dilimlerinde gerçekleşmesi gerektiği gibi (Clark, 1973: 632). Olgunlaşma süreci insan yaşamına göre görece uzun olan türler incelendiğinde, ekolojik gereksinimlerle bireysel ekonomik gereksinimlerin birbirleriyle nasıl uyumsuz olabildikleri görülür. Sekoya ağaçlarından oluşan ormanlık bir alanın özelleştirildiğini düşünelim. Fidanı 1 dolar eden ağaçların büyüyüp olgunlaştıklarında pazardaki ederleri 14,000 dolar olsun. Bu alanın özelleştirilip sürdürülebilir kullanımı kaynağı alan kişi açısından oldukça cazip olabilirdi, eğer ağacın olgunlaşma süreci yüzyıllar sürmeseydi. Ormanlık alanı satın alan kişi için bu ağaçları kesip satmak bir servet anlamına gelir ancak yerlerine yeni fidanlar dikerse birkaç kuşak hiçbir

gelir elde edemez. Bu durumda kişinin ormanlık alanın güzelliğini ne kadar takdir ettiği veya ekolojik gerekliliklerin farkında olması bir şey değiştirmez. Yaşamını idame ettirmek için para kazanmak zorundadır ve en ussal tercih ağaçları kesip alanı başka bir kullanıma tahsis etmektir. Bu görüşe göre özelleştirme böylesi durumlarda bireyi doğayı korumaya değil yok etmeye teşvik etmektedir (Feeny, Berkes, McCay ve Acheson, 1990: 13).

Clark (1973: 634), mavi balina avcılığı özelinde, görece yavaş büyüyen geç olgunlaşan türlerin yok olmasının nasıl ekonomik açıdan uygun (feasible) bir sonuç olduğunu göstermektedir. Mavi balina avcıları için üreme yaşındaki balinaların avlanmaları durumunda elde edilen değer paraya dönüştürülmesinin sağlayacağı anlık kâr, avlanmadan bırakılmaları durumunda gelecekte, sürdürülebilir mavi balina avcılığının sağlayacağı daha geniş zamana yayılmış muhtemel kazanç beklentisinden fazladır. O halde balina avcısı, yapacağı bir hesaplama sonucu, üreme dönemindekiler de dâhil olmak üzere mavi balinaların mümkün olduğunca yoğun bir şekilde avlanmalarını tercih edecek ve türün devam edip etmeyeceği ile ilgilenmeyecektir. Bu durum, ekonomik getirisi yüksek olan ancak üreme kapasiteleri düşük olan türlerin tamamı için geçerlidir. Böyle doğal varlıkların özel mülkiyete tahsisi çok büyük bir ihtimalle türlerin yok oluşu ile sonuçlanır.

2. Dışsallıklar ve Kriz

Ekolojik iktisatçı Hahnel, aşırı kullanıma neden olan temel etmenin fayda maliyet analizi içinde dışsallıkların hesap dışı bırakılması olduğuna değinir.

Görünmez el veya kendiliğinden doğan düzen kuramları, bir malın maliyetinin arzına göre düşük olması durumunda, yani o malı tüketmeye istekli alıcıların varlığı durumunda, malın üretilmeye devam edeceği, ancak aynı malın talep fiyatı o malın maliyetinin altına düştüğünde yani yeterli talep olmadığında ise o malın üretiminin azalıp sonlanacağını ifade eder. Burada piyasalar toplumsal ihtiyaçlarla arzları dengeleyen bir mekanizma işlevi görür. Adam Smith görünmez el kuramında, bir piyasadaki alıcılar ile satıcıların doğal davranışlarının piyasayı denge fiyatına ve miktarına doğru sürüklediğini ortaya attığında, ulaşılan denge durumunun aynı zamanda toplumsal etkin miktar olacağını öngörmüştü. Daha açık bir ifadeyle toplumda bir malın üretimine ne kadar ihtiyaç varsa o mal piyasa sayesinde ne eksik ne fazla, tam da ihtiyaç kadar üretilecektir. Ancak Smith'in ileri sürdüğü bu denge durumu, dışsallıkların olmadığı veya önemsiz olduğu varsayımından hareketle ortaya konmuş, ikili bir alış- veriş ilişkisi olarak görülen bu dengeleyici durumda üçüncü taraflar göz ardı edilmiştir. Dışsallıklar, yani talep edilen malın üretimi ve arzı sırasında bu eylemden olumlu ve/veya olumsuz şekilde etkilenenler bu mekanizmada yok sayılır. Oysa anaakım iktisatçılar tarafından hesaba katılmasa da, pek çok malın alıcısı ve satıcısı dışında kalan üçüncü kişiler için bir maliyeti ve/veya faydası vardır. Hahnel bu durumu şu şekilde anlatır (2014: 74- 75):

Bir şeyin üretimine dışsal maliyetler eşlik ediyorsa- yani sadece üreticinin değil, başkalarının maliyetleri de söz konusuysa- o şeyi üretmenin marjinal toplumsal maliyeti (MTM) marjinal özel maliyetinden (MÖM) daha yüksek olacaktır. Ayrıca bir mal tüketildiğinde, alıcılardan başka taraflar da olumlu veya olumsuz şekilde etkileniyorsa- yani bir alıcı bir malı tükettiğinde ... dışsal etkiler söz konusuysa – o malın tüketimiyle sağlanan marjinal toplumsal fayda (MTF) tek başına alıcıya sağlanan marjinal özel faydadan (MÖF) farklıdır.

MTM ile MÖM'in birbirine eşit olmaması, malın üreticisinin katlandığı maliyetin dışında, malın üretiminden doğan ve topluma yansıyan başka maliyetlerin de olduğu anlamına gelir. Denge noktasını yakalamak isteyen üretici, MÖM'yi değil de MTM'yi hesaplayacak olsa, ilk durumda üreteceğinden daha az mal üretmelidir çünkü maliyetler ikinci durumda daha fazladır. Mavi balina avcılığı örneğine dönersek, tüm balinaların bir seferde avlanmasının maliyeti (MTM), kaynak sahibinin avcılık maliyetinden (MÖM) fazladır. Mavi balina türünün yok olması, henüz tam anlamıyla öngöremediğimiz bir ekolojik maliyet barındırır. Bu maliyetin hesaba katılmaması, kullanıcının kaynağı yok olana kadar tüketmesine neden olur çünkü toplumsal maliyetler dışlanarak hesaplanan maliyetler faydaya oranla düşük kalır. O halde, doğal varlıklara verilen zararın toplumsal maliyeti üretim maliyetlerine yansımadığı için, dışsallıkların hesaba katıldığı durumda üretiminin sonlandırılması gereken mallar üretilmeye devam etmektedir (Hahnel, 2014: 75).

Benzer şekilde, MTF ile MÖF'in birbirine eşit olmaması, malın tüketicisinin yararlandığı faydanın dışında, malın üretiminden doğan ve topluma yansıyan başka faydaların da olduğu anlamına gelir. Denge noktasını yakalamak isteyen tüketici, MÖF'yi değil de MTF'yi hesaplayacak olsa, ilk durumda talep edeceğinden daha fazla mal talep etmelidir çünkü ikinci durumda elde edilen fayda ilk durumdakinden daha fazladır. Doğa dostu kullanımların tamamı burada örnek olarak gösterilebilir. Bir ortak alanın özelleştirilmesi sonucu bu alanın sürdürülebilirliğinin maliyeti ondan sağlanan faydanın çok üzerine çıkmış gibi

görünür. Örneğin sekoya ormanının sürdürülebilir bir biçimde kullanılması oldukça güçtür. Ağaçların büyümesi yüzyıllar sürmektedir ve ormanı yok etmeden kullanılacak ağaç sayısı her yıl çok düşük bir miktarla sınırlıdır. Bu durumda ormandan sağlanan fayda, maliyetlerini karşılamak için yetersizdir. Bununla beraber, ormanın varlığının yarattığı toplumsal fayda, örneğin ormanın bölge ekosistemindeki önemi hesaba katılsa, MTF'nın MTM'den fazla olduğu hesaplanacak ve ormanın başka amaçlarla kullanımı engellenecektir. Klasik iktisatçıların önemsemedikleri dışsallıkların denge mekanizması için oldukça önemli olduğunu savunan ekolojik iktisatçılara göre, ihmal edilen dışsallıklar nedeniyle piyasada hiçbir zaman malların ihtiyaç duyulan düzeyde üretilmemesine neden olmaktadır. Böylece kendiliğinden düzen sağladığı düşünülen piyasa mekanizmasının aslında düzeni bozan bir mekanizma olduğu dile getirilir (Hahnel, 2014: 75):

Anaakım dışında kalan ve sayıları sürekli artmakta olan şüpheciler şimdilerde, dışsallıkların yaygın ve genelde önemli olduğunu söyleme cüretini gösteriyorlar... dışsallıklar istisna değil kuraldır; o halde piyasalar genellikle sanki bazı şeyleri toplumsal- etkin olandan daha fazla, bazı şeyleri ise daha az üretelim diye bizi sürekli tekmeleyen “hain görünmez ayaklar” gibi çalışmaktadır.

Dışsallıkların önemsiz veya yok kabul edilmesi nedeniyle her türlü ekonomik kararın geleneksel kullanıcılara ve ekosisteme verdiği maliyet ve fayda karar alma süreçlerinden dışlanmaktadır (Brodwin, 2015). Ancak bugün artık dışsallıkların önemsiz olduğu oldukça tartışmalı bir konu haline gelmekte, dışsallaştırılan maliyetlerin önemli bir çevresel etmen olduğu yönünde pek çok görüş dile getirilmektedir (Harvey, 2015a: 258).

Özetle, özelleştirilen doğal varlıkların ekolojik kullanımının mümkün olmadığını gösteren pek çok işaret vardır. Kaynağın özelleştirilmesinin kaynağın sahibine onu koruma yönünde bir teşvik verdiği iddiası kolaylıkla çürütülebilmektedir. Kaynağın yok edilmesinin daha fazla kâr getirdiği durumlarda teşvikin ekolojik faydadan yana olmadığı açıkça görülmektedir. Bunun yanında, doğal yaşamın kendi iç dinamikleriyle, bireylerin veya şirketlerin ekonomik ihtiyaçlarının örtüşmediği durumlarda, kararların daima ekolojik gereksinimlerin aleyhine alındığı görülmüştür. Son olarak, ekonomik karar almada kullanılan fayda- maliyet analizinde çevresel etmenlerin önemsiz veya yok sayılması, doğal bir kaynağı ilgilendiren “rasyonel” bir kararın neredeyse her seferinde doğanın aleyhine sonuçlanmasına neden olmaktadır. Önceki kısımda ele alındığı gibi, ortak alanların pek çok uygulamada sürdürülebilir kullanımlarının mümkün olduğunun da ortaya konulması ile trajedinin kaynağının ortak kullanım olmadığı ortaya çıkmaktadır. Gerçek trajedinin, kâr güdüsüyle insanlar da dâhil olmak üzere tüm canlıların yaşamlarını devam ettirebilmelerini sağlayan toprağın, suyun, havanın özelleştirilerek, doğal ortamlardan uzaklaştırılmaları, dışlanmaları, izole edilmeleri olduğu savunulmaktadır (Başkaya: 2016: 195). Bu görüşe göre yalnızca hava ve su değil, canlılar da giderek yaygınlaşan bir biçimde çitlenmekte, metalaştırılmakta ve yaşam hakları tecavüze uğramaktadır. Doğanın tüm unsurları pazarda alınıp satılabilen bir metaya indirgenmekte, canlılar doğadan, doğa canlılardan yabancılaşılmaktadır. Üstelik tüm bunların doğa için daha iyi olduğu savunulmaktadır (Ovetz, 2005). Mevcut ekonomik sistemin toplumu atomlaştırarak, tarihi ve kültürel konumundan izole bir

biçimde bireysel davranışı ve kısa vadeli kârı teşvik ettiği dile getirilir. Kapitalist sistemde yaşamın bu şekilde dar algılanışı rasyonal/ ussal olarak tanımlanır. Oysa kısa vadeli kâr beklentilerine odaklanan bu bakış açısı, toplumun uzun vadeli çıkarlarının görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Pepper (1996: 58-59), Hardin'in bahsettiği çobanın kısa dönemli kâr arayışını terk ederek, içinde yaşadığı toplumun uzun vadeli çıkarlarına odaklanması gerektiğini savunur. Toplumun diğer üyeleri “başkası” olarak değil “bizden” olarak görülebilirse, bireysel çıkarların kendiliğinden toplumsal çıkarlarla uyumlu hale geldiği görülecektir. Böylece toplumsal ve çevresel maliyetlerin dışsallaştırılması sorunu ortadan kalkacaktır.

II. KENDİLİĞİNDEN DOĞAN DÜZEN

Liberal ideoloji bireylerin kendi çıkarlarını arttırma arayışlarının bir sonucu olarak, toplumsal düzenin kendiliğinden oluştuğunu savunur. Bu sistemin sağlıklı işleyebilmesi için bireysel özgürlüklerin hiçbir biçimde engellenmemesi esastır. Doğal varlıkların koruma altına alınması gibi doğal süreçlere müdahale edilmesi, sistemin sağlıklı işlemesini engeller. Liberal düşünce mevcut ekolojik krizin serbest piyasa sisteminin işleyişinin engellenmesi sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Devlet hala ekonomik alandan yeteri kadar soyutlanmamıştır, serbest piyasaya açılacak pek çok alan hala özelleştirilmemiştir ve bunun gibi kısıtlar serbest piyasanın olması gerektiği gibi işlemesini engeller (Huber, 1999: 19). Diğer taraftan araştırmacılar sınırsız büyüme hedefine yönelen sistemin sürdürülebilir olmadığını dile getirir.

Gezegende yaşamı mümkün kılan hassas dengelerin, sınırsız büyümeye koşulmuş sistemden büyük zarar gördüğü ifade edilir. Doğal döngüler üzerinde yaratılan baskının azaltılmaması halinde ekosistemde büyük dönüşümler yaşanacağı konusunda uyarıda bulunur. Büyümenin sınırlandırılması ile kapitalist sistemin uyumlu olamayacağını ortaya koyan yaklaşım ise, doğal varlıklar üzerindeki baskının ancak sistemde bir dönüşüm ile azaltılabileceği veya denetim altına alınabileceğini dile getirir.

A. Ekolojik Sorunlara Reçete Olarak Piyasa

Çevresel değerlerin bozulması, kaynak kıtlığı, türlerin yok olması ve kirlilik gibi çevre sorunları, insanların doğa üzerinde sahip oldukları egemenliklerini sınırlandırır ve özgürlüklerini kısıtlar. Bu nedenle liberalizm çevre sorunlarını, bireysel özgürlükleri kısıtladığı ölçüde çözümlenmesi gereken bir sorun olarak değerlendirir. Ancak çevre sorunlarına getirilen çözüm önerilerinin bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı karakterde olmaması gerekir. Bu tarz çözüm önerileri, hem en temel hakları kısıtladıkları için yanlıştır, hem de çevre sorunlarını çözmek yerine daha çözümsüz bir yöne götürür. Bu tür uygulamalar insanların kendi çıkarlarına ulaşmalarını engelledikleri ölçüde, piyasa mekanizmasının çalışmasını da engeller. Bireyler kendileri için en faydalı olana ulaşamadıkça, toplumsal açıdan en üst yarara da ulaşamaz. Serbest piyasa çevreciliği, çevre sorunlarının bireysel özgürlüklere müdahale edilmeden ve en verimli şekilde çözülebilmesinin, piyasa mekanizmasının etkin bir biçimde çalışması sonucu kendiliğinden gerçekleşeceğine inanır.

1. Ekolojik Kriz ve Korumacılık

Serbest piyasa sistemi sıklıkla çevre sorunlarının kaynağı olmakla suçlanmakta, ekonomik büyümeyi önceleyerek doğal varlıkların değer kaybetmesine neden olduğu savunulmaktadır. Büyüme odaklı piyasa davranışının üretimi artırma hedefini benimseyerek, kaçınılmaz şekilde kaynak ve atık sorunları yarattığı veya mevcut sorunları arttırdığı dile getirilir. Dahası uzun vadeli sonuçları değerlendirme dışı bırakan kısa vadeli kâr hesaplamaları ve dışsallıklar nedeniyle, kapitalist sistemin doğal varlıklar üzerindeki maliyeti hesap dışı bıraktığı dile getirilir. Oysa serbest piyasa çevrecileri tüm bu olumsuzlukların serbest piyasanın işleyişinden değil, piyasanın işleyişinin engellenmesinden kaynaklandığını savunur. Piyasa çevrecilerine göre, piyasanın olması gerektiği gibi çalışmasını engelleyen faktörlerin ortadan kalkması, kapitalist sistemin zorunlu sonuçları olarak algılanan sorunların da ortadan kalkmasına neden olacaktır. Sanılanın aksine serbest piyasa doğası gereği sorun yaratan bir sistem değildir. Aksine, tam da ekolojik ihtiyaçlara cevap veren, olması gereken hamleyi olması gerektiği biçimde uygulama kapasitesi olan biricik yöntemdir (Chant, McFetridge ve Smith, 1990: 1- 4).

Serbest piyasa çevreciliği, serbest piyasa ekonomisinin, devlet kontrolü altında ulaşılması mümkün olmayan pareto optimuma ulaşma becerisi olan ve en fazla toplumsal fayda yaratabilecek yol olduğunu savunur (Anderson, 1990: 137). Piyasa savunucuları, serbest piyasa sisteminin sorunların nedeni olmadığını ancak piyasa sisteminin hatalı ve kötü çalışmasının ardında bazı başka sorunların yattığını öne sürmektedir. Bu sorunlardan ilki piyasanın kendi

halindeki akışına müdahale eden ve dengeleri değiştiren merkezi yönetim, ikincisi ise piyasanın dengeleyici mekanizmasının yaygın ve etkin olarak çalışmasını engelleyen, örneğin dışsallıkların ortaya çıkmasına neden olan, özel mülkiyet kurumunun yaygın şekilde tanımlanmamış olmasıdır (Dryzek, 2005: 124).

Anderson ve Leal (1996: 73- 74), 1880’lerde Seattle’ın eteklerinde bir parça toprağın Beck ailesi tarafından satın alınması öyküsünü anlatır. Aile, arazi içinde yer alan dev köknarların çevresini konserler ve sergi alanları, dinlenme ve eğlenceye yönelik yürüyüş yolları, piknik alanları ve çeşitli heykellerle donatmıştır. O zamanın parasıyla 25 sentlik giriş ücreti veya yıllık 5 dolarlık bir ödeme ile parktan yararlanabilen yöre halkı için Ravenna park kısa sürede sevilen bir gezi alanı haline gelmiştir. Ancak yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan korumacılık hareketi, kamusal parkların artmasına neden olduğu gibi Ravenna Park’ın da devlet tarafından istimlak edilmesiyle sonuçlanır. Bundan böyle park ona sahip olan özel kişilerce değil, devlet adına çalışan bir kişi tarafından yönetilecektir. Zamanla parkın içinde yer alan dev köknarlar “toplum güvenliğini tehdit ettiği” gibi gerekçelerle kesilmeye başlanır ve 1925 yılına gelindiğinde bütün dev ağaçlar yok olur. Kimileri hava kalitesini, kimileri o yıl yaşanan büyük fırtınayı gerekçe gösterse de, serbest piyasa çevrecileri dev ağaçların birer birer kesilmesinin asıl sorumlusunun kamu korumacılığı olduğunu iddia eder. Piyasa yaklaşımına göre doğal varlıkları koruma arzusu sonucunda gelişen kamu eliyle veya merkezi planlamayla koruma anlayışı, iyi niyetine karşı genellikle olumsuz sonuçlar doğurur. Bunun temel nedeni merkezi planlamanın doğasında saklı olan bazı özelliklerdir; öncelikle iyi kararların

merkezi yönetim tarafından alınamamasının altında yatan temel neden bilgi problemidir. Bilginin tek bir merkezde toplanma sorunu bugüne kadar yeterince anlaşılamamış ve yetersiz yönetimlerin temel sorunu olagelmıştır. Oysa bilginin toplum içinde parçalanmış ve dağılmış bir yapıda olduğu kavranırsa, toplumdan soyutlanmış merkezi bir karar alma odağındansa topluma yayılmış ve pek çok kişi tarafından paylaşılan bir karar alma sürecinin daha faydalı olacağı anlaşılır (Anderson ve Leal, 1996: 22; Sagoff, 2008: 80- 81).

a- Hayek ve Bilginin Doğası

Merkezi bilgi toplama yollarıyla bilimsel bilgiye sahip olan politik iktidarın en geniş bilgi birikimine sahip olduğu/ olacağı inancı nedeniyle pek çok kişi merkezi karar almanın en doğru karar alma yolu olduğunu savunur. Öte yandan, merkezde toplanan bilginin en doğru ve geçerli bilgi olduğuna dair önemli itirazlar vardır. Hayek'in bilgi felsefesi kuramı, stratejik olarak bilimsel bilgiden daha avantajlı bir bilginin varlığını savunur; bireysel bilgi. Bu yaklaşıma göre, bilimsel bilgi tüm bilginin toplamı veya tek kaynağı değildir. Bilimsel olarak isimlendirilemeyen ve organize bir durumda bulunmayan bilgi kümecikleri vardır. Bunlar geniş kitlelere yayılmış, dağınık halde bulunan, zamana ve mekâna ilişkin şartların bilgisidir. Bireyler, belirli konularda kendilerini diğer kişilere göre avantajlı kılacak özel bilgilere sahiptir. Ancak bu özel bilginin belirli bir fayda doğurabilmesi, ilgili konuya ilişkin kararın özel bilgiye sahip birey tarafından alınmasına bağlıdır. Merkezi politik kararlar bilimsel bilgiden yararlanırken, bu biricik bireysel bilgi parçacıklarını saf dışı

bırakır ve böylece bu bilgi parçacıklarından sağlanması muhtemel faydanın kullanılmasını engellemiş olur (Anderson ve Leal, 1996: 7; Hayek, 2007: 167-170). Diğer taraftan bireylerde dağınık halde bulunan bu biricik bilgi parçacıklarının kullanılabilir kılınması, tek bir merkezi karar merciinin asla sahip olamayacağı esneklik ve birikimin karar alma sürecinde etkin olmasını sağlar. Rowley, Hayek'in görüşlerini şu şekilde yorumlar (2002: 32):

[Hayek] Kamusal tahayyülde çok önemli bir yer işgal etmesine rağmen bilimsel bilginin kullanımının, daha geniş olan sorunun sadece küçük bir parçasını teşkil ettiğine dikkat çekti. Bireyler arasında daha anlamlı ve daha dağınık olan bilgi, özgül zaman ve mekân koşullarının bilgisiydi. Bu bilgi kategorisinde, pratik olarak her birey diğer bütün bireylere karşı bir çeşit üstünlüğe sahipti; “çünkü o (birey) faydalı kullanımı olabilecek ve kullanımı ancak ilgili kararlar kendisine bırakıldığında veya kendisinin aktif katılımıyla alındığında olabilecek, biricik bilgiye sahiptir”.

Bireylerin kendiliğinden doğan eylemlerinin birleşimi sonucu, Hayek'in “kendiliğinden doğan düzen” olarak tanımladığı, hiçbir planlama olmadığı halde işlerin sanki bir plan tarafından yönlendiriliyormuşçasına kendiliğinden düzenlendiği bir uyum durumu oluşur. Bireysel özgür ve kendiliğinden eylemlerin bileşkesi adeta bir “toplumsal aklın” güdümünde hareket ederek doğal bir denge durumuna ulaşma eğiliminde hareket eder (Hayek, 2009: 150). Hayek'e göre kendiliğinden oluşan bu uyumun ortaya çıkabilmesi, ancak işlerin mümkün olduğunca kendiliğinden gerçekleşmesine izin verilmesine bağlıdır. Bu nedenle, liberal düşüncenin genellikle genel geçer dogmaları olmamasına karşın bir tek önemli prensip gün yüzüne çıkar. İşlerin gerçekleştirilmesi sürecinde yerel güçlere mümkün olduğunca izin verilmeli ve olayların kendiliğinden gelişme süreci olabildiğince engellenmemelidir. Dolayısıyla, dışarıdan zorlayıcı

veya yönlendirici güçler mümkün olduğunca engellenmelidir. Liberalizmin bu en önemli prensibi, düzenin kendiliğinden oluşması ve dengenin kurulmasının en önemli şartıdır (Hayek, 2013a: 39). Bu prensibin benimsenmesiyle, bireysel biricik bilgi parçalarının karar alma süreçlerine yönlendirilmesiyle toplumun kendi kendini iyileştirme mekanizması devreye sokulur. Özgül sorunların özgül çözümlerini bilen aktörler karar alma sürecine dâhil edilerek sistemin verimli bir biçimde çalışması sağlanır (Kirzner, 1988: 80- 81, Pennington, 2014: 57- 58; Topal, 2014: 425- 426).

Hayek piyasaların bilgi aktarımında etkili olduğuna inansa ve tüm zihinlerin adeta toplumsal tek bir zihin gibi davrandıklarını savunsa da, onun bilgi teorisine karşı pek çok eleştiri ortaya koyulmuştur. Örneğin O'Neill, Hayek'in düşüncesinin aksine, piyasaların aktardığı bilginin ancak mevcut duruma ait oldukça kısıtlı bir bilgi olduğunu savunur. Ona göre (2001: 221- 222):

Aktörler bir noktada gelecek üretimleriyle ilgili planlar yaparken, yalnızca içinde bulundukları an t_0 'daki talep açısından değil, ürünlerinin piyasaya çıkacağı gelecekteki an t_1 'deki tahmini talep açısından da planlama yaparlar. Fiyat mekanizmasının sağladığı bilgi, t_0 'da arz ve talebe ilişkindir. Bu bilgi aktörlerin planları için gerekli olsa da, aktörlerin planlarının öteki aktörlerinkiyle koordine olması için gerekli olan tüm bilgi değildir. Gerekli olan bilgi, aktörün t_1 'deki talebi öngörmesini sağlayacak bilgidir. Böyle bir öngörü için gereken bilginin temel bileşenlerinden biri, bu talebe yanıt veren öteki üreticilerin planlarıyla ilgili bilgidir. Bu piyasanın bir rekabet sistemi olarak dağıtmadığı bilgidir.

Söz gelimi x malına olan talep, tüm üreticiler tarafından alınır ve bu talebi karşılayacak üretim yapılır. Bununla beraber piyasadan aynı sinyalleri alan tüm üreticiler aynı zamanda aynı sinyale karşı üretime geçtikleri için üretim

fazlası sorunuyla karşılaşılır. Aşırı üretim sonucu fiyatlarda ani düşüş gerçekleşir ve mallar satılamaz. Burada karşılaşılan sorun piyasa kanalıyla aynı sinyalin tüm aktörlere iletilmesi sorunudur ve aktörlerin diğer üreticilerin davranışları hakkında eşzamanlı ve yeterli bilgiye sahip olmamasının bir sonucudur. Geleceğe ilişkin bilgileri iletme becerisine sahip olmayan fiyat mekanizması, bireylerin geleceğe yönelik aldıkları ekonomik kararlarda gerekli bilgi değil, hatalı bilgi iletir (O'Neill, 2001: 222- 224):

Bu beklentiler yanlış olduğu ölçüde (söz konusu bilgi akışındaki kısıtlamalarla ilgili nedenler yüzünden) fiyat mekanizması sanayi üretimine yönelik birincil malların üreticilerine enformasyon değil yanlış-enformasyon iletmeyi başarır. Bir bölgedeki koordinasyon başarısızlığının etkileri böylece tüm sisteme dağılmış olur. Yerel bir çöküş genel bir kriz haline gelir, paradoksal olarak sırf piyasa Hayek'in gösterdiği şekilde üreticilerle bağlantı kurduğu için. Gerçekten de, Hayek kendi iş döngüsü açıklamasında piyasa modelinin bu özelliğini kullanır, bu modele göre üreticiler fiyat mekanizmasının dağıttığı yanlış- enformasyona yanıt olarak üretimi aşırı artırır, bu da sermaye mallarına aşırı yatırımla sonuçlanır.

O halde piyasaların sağladığı bilgi, aktörler arasında koordinasyonu sağlamaya yeterli değildir. Bir mala olan talebin artışı veya arzın azaldığına ilişkin sahip olduğu bilgi, tüketicilerin ve diğer üreticilerin gelecekteki davranışlarını içermediği için yetersizdir. Böyle bir koordinasyon planlamayı gerektirir. Bunun yanında, O'Neill (2001: 225) iletişimsizlik stratejisinin rekabet için güçlü bir strateji olduğunu savunur. Birbiriyle rekabet halindeki iki firmayı ele alırsak, biri bilgi aktarımına istekli olsun diğeri ise bilgi aktarımından kaçınsın; bu durumda, oyun teorisinde karşılaşılan şartlar belirir ve paylaşımdan kaçınan firma avantajlı duruma gelir. İletişimsizlik stratejisinin sağladığı avantaj, kendi çıkarını artırma arayışındaki aktörleri bilgi paylaşımından kaçınacakları sinyali verir. Bu nedenlerle piyasa rekabetçi karakteri nedeniyle,

Hayek'in öngörüsünün aksine bilgi iletişimini engelleyen ve aktörler arası koordinasyona izin vermeyen bir yapıya sahiptir.

Harvey, piyasada bütün aktörlerin aynı düzeyde bilgiye erişim imkanlarının bulunmadığına işaret ederek, bilgiye erişimdeki eşitsizliğin güç asimetrlilerine neden olduğunu savunur. Buna göre, piyasadaki güçlü aktörler, bilgiye erişimleri zayıflara oranla daha kolay olduğu için, bu avantajı kullanarak daha fazla bilgiye ulaşp daha güçlü hale gelirler. Bilgi avantajını kullanan güçlü aktörlerin tekelleşmeleri kolaylaşır ve piyasada fiyatı belirleyen bir konuma yerleşirler. Harvey, devletin müdahale etmemesi sonucu güç eşitsizliklerinin zamanla azalmak yerine hızla artacağı uyarısında bulunur (2015b: 76).

Bireylerin çevrelerine ilişkin bilgi birikimlerinin salt niceliksel bir mekanizmaya yansiyabileceği düşüncesi, niteliksel yargıları dışlar. Daha açık bir dille ifade edilirse piyasanın fiyat mekanizması, şeylere ilişkin niteliksel değerleri niceliksel değere indirger. Diğer taraftan bireylerin şeylere ilişkin değer yargılarının salt matematiksel olarak hesaplanabilir olmadığı, o mala ilişkin farklı değerlerin (örneğin estetik kaygılar, kullanım koyalıkları vb.) de karar alıcılar için değerlendirme kriterinde içinde yer aldığı vurgulanır. Ancak fiyat mekanizması matematiksel olarak ifade edilemeyen değerlere kördür. Bu anlamda fiyat mekanizmasının şeylere ilişkin değeri aktarma becerisi açısından oldukça zayıf bir sistem olduğu savunulur (Lichtman, 2013: 276- 277).

b- Teşvik Mekanizması

Liberalizme göre devlet eliyle karar alma sürecinin bir diğer olumsuz yönü, politik kararlarda insan davranışlarında daima etkisi olan teşvikleri ihmal etmesidir. İnsanlar kendi iyiliklerini düşünen, kendi çıkarlarını arttırmak isteyen varlıklardır. Özgül durumlarda, alternatifler arasında kendi faydalarını doğuran seçimlere yöneleceklerdir. Bu eğilimi göz ardı eden merkezi politika tarafından alınan kararlar ister istemez etkisiz kalacaktır. Örneğin Ravenna Park daha iyi korunabilmek amacıyla kamulaştırıldığında, yöneticiler orada görevlendirilen memurların bireysel çıkarlarını gözetmeleri ihtimalini öngörememiştir. Oysa bu ihmal, korumak için özelleştirilen parkın yüzyıllık ağaçlarının yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. Teşviklerin doğru kullanımları ise çevre açısından faydalı sonuçlar doğurabilecek güçtedir (Anderson ve Leal, 1996: 7). Örneğin yasadışı fildişi avcılığı Afrika'daki fil nüfusunu 1980- 1990 yılları arasında 65.000'den 19.000'e düşürmüştür. Fil avının durdurulması için World Wildlife Fund ve Birleşmiş Milletler tarafından fildişi ticaretinin yasaklanması başta olmak üzere fildişinin pek çok kullanım alanına sınırlamalar getirilmesi, avcılığı önlemek için yeterli olmamıştır. Diğer taraftan, fildişi ticaretinin yasal olduğu Zimbabwe ve Botswana'da fil nüfusunun yılda %5 oranında arttığı gözlenmiştir. Avcılığın yasak olduğu ülkelerde fil nüfusu azalırken ve yasadışı avcılığın önüne geçilemezken, fil avının yasal olduğu ülkelerde fil nüfusunun artış göstermesi dikkat çekicidir. Serbest piyasa çevrecilerine göre bu artışın temel nedeni ekonomik teşviklerde gizlidir; Zimbabwe ve Botswana'da avlanma izni satışlarından ve yasal yollarla avlanan fillerden sağlanan gelirin bir kısmının

bölge halkına aktarılmış olması, yerel halka yasadışı fil avcılığıyla mücadele etme konusunda ekonomik bir teşvik yaratmıştır. Böylece fil avcılığından sağlanan kârın yarattığı teşvik, yasadışı avcılığın önüne geçilmesini mümkün kılmıştır (Anderson ve Leal, 1996: 94- 95).

Diğer taraftan Eckersley (1993: 16- 17) biyoçeşitliliğin serbest piyasa çevreciliğinin öngördüğü yöntemlerle korunmasının oldukça sorunlu olduğunu savunur. Anderson ve Leal tarafından bir piyasa çevreciliği başarısı olarak gösterilen Zimbabwe'deki fil popülasyonunda görülen artışın, yok oluşla karşı karşıya olan bir türe ait bireylerin öldürülmesi pahasına gerçekleştirildiğini vurgular. Bu yaklaşımla doğal yaşam korunmak yerine kullanılmakta, metalaştırılarak kâr aracı haline gelmektedir. Hayvanların avlanmasını, türlerin korunması veya tür nüfuslarının artışı için gerekli bir koşul olarak ortaya koymak çelişkili bir tutumdur. Eckersley yok oluş tehlikesi altındaki bir türün bireylerini öldürmenin, türün korunması adına meşrulaştırılmasını eleştirir. Ekomerkezci bir bakış açısıyla, korunması gereken türlerin bazı üyelerinin türün devamı için gerekli bedeli ödemeleri gerektiğinin oldukça sakıncalı ve yanlış olduğunu belirtir. Nasıl ki ne kadar kârlı olursa olsun insan ticaretine karşı çıkılıyorsa, etik nedenlerle türlerin korunmasının ekonomik kazancın konusu olarak görülmemesi gerektiğini savunur.

Diğer taraftan teşvik mekanizmasının her zaman ekolojik yarar anlamı taşımadığının da altı çizilmelidir. Devletin çoğunlukla çevresel değerlere öncelikli ekonomik büyümeyi teşvik etmek için yatırımcıya uyguladığı teşvikler, önceki bölümde belirtildiği gibi kolaylıkla ve sıklıkla ekonomik yarar uğruna çevresel değerleri yok eden uygulamalara dönüşmektedir.

2. Mutlak Özel Mülkiyet

Serbest piyasa çevreciliğine göre sistemin hatalı çalışmasına ve ekolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olan ikinci temel etmen ise, özel mülkiyet ilişkilerinin yeterince iyi ve yaygın bir biçimde tanımlanmamış olmasıdır. Serbest piyasa çevreciliği, iyi belirlenmiş ve transferi mümkün özel mülkiyet hakları aracılığıyla, merkezi planlama ve kararlarla ulaşılması mümkün olmayan çevresel yararların ulaşılabilir olduğunu savunur. Çevresel kaynaklar ele alındığında, bu kaynakların ölçülebilir, pazarlanabilir ve el değiştirebilir olması, onların en yüksek kullanım değerlerinin gerçekleşmesini sağlar. Doğal alanlar üzerinde özel mülkiyetin tanımlanmış olması, onların dışsal müdahalelere karşı korunabilirliğini de büyük oranda arttırmaktadır (Dryzek, 2005: 123- 124). Öte yandan, özellikle doğal alanların özel mülkiyete konu edilmesi oldukça tartışmalı bir konudur. Çevre koruma yaklaşımı, doğal alanların mümkün olduğunca devlet kontrolü altında kalmaları gerektiğini ve bu alanların özelleştirilmelerinin doğayı yok edeceğine inanır. Bu yaygın inanç, pek çok alanın piyasa işleyişinin dışına itilmesine ve dolayısıyla piyasanın koruyucu mekanizmasının dışında bırakılmasına neden olur. Sonuç olarak bu alanlara sistemin kendiliğinden müdahale etme şansının yok olması ile beraber, yukarıda bahsedilen nedenlerle bu bölgeler üzerindeki kararlar etkin olmayan merciiilere bırakılmış olur. Anderson ve Leal (1996: 5), doğal kaynakların onları elinde bulunduranlar tarafından değil, uzaktan, merkezi idare tarafından yönetilmesinin, kaynakların gönencine açısından oldukça büyük sorunlar taşıdığını savunur. Onlara göre karar vericiler kaynaktan ve dolayısıyla kaynağa

ilişkin biricik bilgiden uzaklaştıkça, kaynağa ilişkin alınan kararlar olması gerektiği gibi alınamaz (1996: 5):

Serbest piyasa çevreciliğinin merkezinde, doğal kaynaklar üzerinde iyi belirlenmiş mülkiyet hakları bulunur. Bu haklar, ister fertler tarafından, isterse şirketler, kâr gayesi gütmeyen gruplar veya toplum tarafından elde bulundurulsun, kaynak kullanımında bir disiplin içinde bulunmaya mecburdurlar; çünkü kötü kararlar alındığı zaman mülkiyet hakkı sahibinin serveti tehlikeye girer. Kuşkusuz karar verecekler bu disiplinden uzaklaştığı ölçüde, yani politik kontrol olduğunda bu kaçınılmazdır; kötü bir kaynak sahibi olacaklardır.

Block (1990: 281), herkesin ortak sorununun sonuç olarak hiç kimsenin sorunu olacağı ifadesinin devlet mülkiyeti altında olan, başka bir değişle kimsenin olmayan doğal alanları ilgilendiren çevresel sorunlar için son derece açıklayıcı olduğunu inanır. Suyun, havanın veya ormanların karşı karşıya olduğu kirlilik problemi herkesin problemidir. Ancak bir problemin herkes tarafından paylaşıyor olması, kimsenin o sorunu bireysel olarak benimsememesine neden olur. Örneğin çevrecilerin asit yağmurlarına karşı eylemlerini abartılı ve anlamsız bulan pek çok kişi komşunun köpeğinin bahçelerine verdiği zararın tazmin edilmesini bekler ve bunun gerçekleştirilmesi için elinden geleni yapar. Oysa endüstriyel uçaklar tarafından tarımsal ilaçlama için yapılan kimyasal yağış şehir ormanlarına zarar verdiğinde, komşunun köpeğine gösterilenden çok daha az bir tepki gösterilir, belki de hiç gösterilmez. Bunun basit bir nedeni vardır; ormanlar kimsenin özel malı değildir, onlar kamu malıdır. Tam da bu nedenle, doğal alanlar üzerindeki kamu korumacılığı devam ettiği sürece, bu ormanlar ve diğer sahiplenilmemiş doğal alanlar hiçbir zaman özel mülkiyet altındaki alanlar kadar iyi korunamayacaktır. Genellikle kirliliği yaratan kaynak olarak serbest piyasa, sanayileşme veya büyüme görülse de, sorunun temel

kaynağı mülkiyet hakkı sorunudur. Bu anlamda devletin korumacılık anlayışından çekilerek doğal alanların özelleştirilmesi sürecinin tamamlanmasına yardımcı olması gereklidir. Diğer taraftan Sagoff (2008: 47-51), ortak sorunun kimsenin sorunu olduğu görüşüne itiraz eder. Bireylerin toplumda salt kendi çıkarlarını düşünen tüketiciler olarak değil, aynı zamanda çevrelerine duyarlı yurttaşlar olarak da bulunduklarını belirtir. Her ne kadar kendi bireysel arzularıyla ve kişisel faydalarıyla çatışsa da, bilinçli yurttaşlar ekolojik sorunlara duyarlı yaklaşarak ekolojik bir bilinç ile doğanın korunmasından yana tavır alabilirler. 1970'lerle birlikte ivme kazanan ekoloji hareketi tam da ekonomik kazanç gözetmeksizin ekolojik bilinçle hareket eden bireylerin olabileceğini kanıtlar niteliktedir. Bu anlamda ekolojik korumacılığın ancak doğal varlıkların piyasayla ilişkilendirilmesi yoluyla gerçekleştirilebileceği fikrini reddeder.

Piyasa çevrecileri özel mülkiyetin koruyucu işlevinin yanı sıra serbest piyasa sistemini mümkün kılması açısından da hayati önem taşıdığını savunur. Piyasanın *görünmez el'i*, dengeleyici mekanizmasıyla doğal varlıkların sürdürülebilir kullanımına imkân sağlar. Bunun temel nedeni arz ve talebin fiyatlar üzerindeki etkisidir (Rothbard, 2009a: 59). Örneğin, ormanların özelleştirilmesinin yağmacılığa neden olacağına yönelik yaygın bir inanç ormanların çoğunlukla kamu eliyle yönetilmesine neden olur. Oysa serbest piyasa çevreciliği, bunun tam aksinin geçerli olduğunu ve serbest piyasa düzeni içinde orman yağmacılığının mümkün olmadığını savunur. 19. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Pasifik'te yer alan Great Lakes eyaletinde yaşanan yaygın ağaç kesimi özel mülkiyet karşıtları için sembol haline gelmiştir. Oysa Anderson

ve Leal (1996: 60) olayların yanlış yorumlandığını iddia ederek serbest piyasa sistemi içinde orman yağmasının neden mümkün olamayacağını şu şekilde açıklar; kamuya ait ormanlık alanların özelleştirildiği düşünülürse, kerestecilik faaliyetlerinin artması ve arzın yükselmesi beklenir. Bununla beraber kereste arzının yükselmesi, zorunlu olarak fiyatların düşmesine neden olur. Fiyatlar düşmeye başladıktan sonra ağaç kesimine devam eden herkes için zarar kaçınılmazdır. Dolayısıyla, piyasanın görünmez eli kerestecilere durmalarını, talep ve beraberinde fiyatlar tekrar yukarı çıkana kadar beklemelerini söyler.

Akılcı bir yönetim, elinde bulundurduğu orman stoğunu değerlendirmek için arzın düştüğü ve fiyatların yükseldiği bir zamanı bekleyecektir. Ancak fiyatlar yükseldiğinde de, yine aynı şekilde tüm ağaç stoğunu yok edecek şekilde değil, dalgalanan arza göre dalgalı seyirle kullanılacaktır. Böylelikle, piyasa ormanın yağmalanıp yok edilmesine izin vermeyen tam aksine sürdürülebilir bir biçimde kullanımının daha kârlı olduğu bir sistemdir (Anderson ve Leal, 1996: 60). Bu görüşe göre serbest piyasanın yarattığı çevresel faydanın artırılması, daha geniş doğal alanların özel mülkiyete geçirilmesine bağlıdır. Bu anlamda hava kirliliği, deniz ve okyanuslarla ilgili stok ve kirlilik sorunları ve küresel iklim krizi, okyanuslar ve hava gibi bugüne kadar kamu malı olarak benimsenmiş doğal alanların özelleştirilmesiyle üstesinden gelinebilecek sorunlardır. Bu şekilde okyanuslarda oluşan petrol sızıntıları veya hava kirliliğine neden olan zehirli gaz veya karbon salınımlarını sınırlamak veya önlemek mümkün hale gelecektir (Block, 1990: 292).

Serbest piyasa çevreciliğinin üzerinde durduğu bir diğer nokta ise, çevre koruma yaklaşımının ve pek çok yeşil düşüncenin büyüme karşısı duruşlarıdır.

Bu yaklaşıma göre serbest piyasa ve özel mülkiyet hakları ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için esastır ve aynı şekilde ekonomik büyüme de çevresel kalitenin artışı için esastır. Serbest piyasa çevreciliği, yaşam standartlarındaki artışla doğal alanlara karşı olan yaklaşım arasında güçlü bir ilişki olduğunun altını çizirken, ekonomik büyümeden kaçınılmaması tam aksine ekonomik büyümenin amaçlanması gerektiğini iddia eder. Örneğin Rothbard, özel mülkiyetin sınırlandırılmasının pek çok girişimciyi engelleyen bir faktör olarak görmekte ve bu durumun aynı zamanda çevresel kaynakların muhtemel değer kazancını da sınırladığını savunmaktadır. Ona göre okyanuslar gibi henüz özel mülkiyete konu edilmemiş alanlarda özel mülkiyetin tanımlanmasıyla büyük balığın küçük balığı yemesini engelleyecek sistemlerin geliştirilmesi, akuakültürde verimliliği arttırıcı gübreleme tekniklerinin uygulanması gibi pek çok gelişme, verimliliği arttıracaktır. Rothbard, okyanusta özel mülkiyetin tanımlanmamış olmasını, kimsenin gelişim ve verimliliği arttırma gibi bir amaç ve istek benimsememesine neden olduğunu savunur. Ona göre gelişimi sağlayan ekonomik teşviklerdir. Okyanusta özel mülkiyet hakları var olmuş olsaydı, bireyler ekonomik kar elde etme teşvikiyle hareket ederek bugünden ancak hayal edilebilecek girişimlerde bulunurlardı (2009a: 124):

Şayet okyanusta özel mülkiyet hakları varolmuş olsaydı, akuakültürün harika bir biçimde gelişip serpilmesi söz konusu olur, bu gelişme sadece okyanusun yararlanılmamış kaynaklarını kullanmakla kalmaz, aynı zamanda gübreleme, okyanusun belirli kısımlarını “çit”le çevirme vb. teknikler yoluyla kaynakları muazzam ölçüde artırabilirdi. Bu suretle, basit gübreleme teknikleriyle balık arzı müthiş ölçüde artırılabilirdi (aynen gübrelemenin tarımsal gıda üretiminin inanılmaz ölçüde artmasını sağladığı gibi).

Öte yandan Rothbard, okyanuslarda özel mülkiyet hakları tanımlanmadığı için, kârı yatırım yapanın alacağının bir güvencesi bulunmadığını vurgular. Ona göre yatırım yapan kişiden başka bir kişi gelip kolaylıkla, yatırımcının çalışmalarını meyvelerini toplayabilir. Hiç kimse kendisine kar sağlamayacak bir yatırım yapmayacağına göre, okyanusların gelişiminin baltalanması özel mülkiyetin tanımlanmamasından kaynaklanmaktadır. Rothbard (2009a: 124), okyanuslarda özel mülkiyete izin verildiği takdirde, bugünkü teknolojik imkânlarımızın akuakültürde muazzam faydalar sağlamak için yeterli olduğu düşüncesindedir. Korumacılık anlayışı terk edilerek bireylerdeki kâr dürtüsüne izin verilerek dokunulmamış muazzam kaynakların gelişmesine izin verilmelidir:

Şimdi bile, akuakültür tekniğinin şimdiki ilkel durumunda yani, okyanusun bir kısmının elektronik çitleme yoluyla, büyük balıkların küçük balıkları yemesini önleyeceği için, balıkları büyüklüklerine göre ayırmak balık arzını büyük ölçüde artırabilir. Bir de okyanusta özel mülkiyete izin verildi mi, bugünden öngörülmesi bile mümkün olmayan çeşitli yollarla denizin gerek kısa gerekse uzun vadeli verimliliğini artıracak bir gelişmiş akuakültür teknolojisi çok geçmeden ortaya çıkabilir. Bu nedenle, balık ve denizlerdeki kaynaklar sorunda yapılması gereken şey kâr dürtüsü, teknoloji ve ekonomik büyüme üzerine yeni prangalar vurmaktır değildir. Aksine, doğru yol bunun tam tersidir: özel mülkiyet haklarını karadan denize doğru uzatmak suretiyle, okyanusun dokunulmamış muazzam kaynaklarını kullanmak, artırmak ve geliştirmek üzere insanın enerjilerini serbest bırakmak.

Ekonomik büyümenin ekolojik fayda sağladığına ilişkin örneklerden biri göçmen kuşlarla ilgili bir girişimdir. Her yıl milyonlarca göçmen kuş Bering boğazından güney Amerika'ya geçerken Pasifik üzerinde bir rota takip eder. Düzinelerce sahil ve su kuşu türünün yolculukları, konaklayabilecekleri sulak alanlara bağlıdır. Ancak son yıllarda yaşanan kuraklıklar, California civarındaki

sulak alanların kurumasına neden olur. Milyonlarca göçmen kuş için son derece acı sonuçlar doğurabilecek olan bu soruna çözüm bulma arayışları, göçmen kuşların konaklayabilmeleri için geçici sulak alanlar oluşturmaya yönelik bir pilot programın ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Bu program çerçevesinde, göçmen kuşların rotaları üzerindeki pirinç yetiştiricilerine, kuşların göç etme dönemlerine uygun olarak tarlalarını suyla doldurmaları için ödeme yapılır. Zahmetli bir çalışma sonucunda, uydu görüntülerinin kullanımı, yerel biliminsanları, ornitologlar ve çevrecilerin de katkılarıyla göçmen kuşların rotaları belirlenir ve California Pirinç Komisyonu aracılığıyla tarla sahipleriyle görüşülür. Çalışmanın sonunda yaklaşık 4.000 hektarlık geçici sulak alan oluşturularak göçmen kuşların göç yollarında yaşanan kuraklık sorununun aşılması başılır. Bunun yanı sıra, hem pirinç üreticileri için yeni bir ekonomik kaynak yaratılmış, hem de kuş gözlemcilerinin göçmen kuşları gözlemleyebilecekleri yepyeni bir olanak ortaya çıkmıştır (Purnell, 2014). Serbest piyasa çevrecilerine göre benzer örnekler ekonomik büyümenin kolaylıkla ekolojik fayda yaratabildiğini göstermektedir.

Serbest piyasa çevrecileri, çevre sorunlarının, kârını yükseltmek isteyen üreticilerin atıklarını sorumsuzca doğal alanlara boşaltarak çevreyi kirletmeleri veya yeterli düzeyde talep bulunmadığı için vahşi yaşamı korumak gibi kamu hizmetleri üretiminden kaçındıkları şeklinde bir algı olduğunu ancak benzer sorunların kamu eliyle verilen kararlarda da ortaya çıkabildiğini dile getirir. Bu tip çevresel sorunların ortaya çıkmasının esas nedeni, serbest piyasa sisteminin iç dinamiklerinin olması gerektiği gibi işlemesine izin verilmemesidir (Rothbard, 2009a: 125):

Elbette ki, hava ve su kaynaklarımızın kirlenmesine yol açan büyük bir kirlilik sorununuz vardır. Ancak sorunun kökeninde kapitalist açgözlülük, modern teknoloji, veya özel mülkiyet ya da serbest piyasa yatmamaktadır, aksine, sorunun kökeninde yatan şey, yine, devletin özel mülkiyet haklarını korumaması veya uygulamaması gerçeğidir.

Piyasa çevrecilerine göre çevre kirliliği gibi konularda pazarın yeterince oluşmamış olması, sorunun piyasa mekanizmasıyla kendiliğinden çözümlenmesini engellemektedir. Buna göre kirliliğin alınıp satılabilen bir metaya dönüştürülmesiyle kirlilik ticareti kârlı bir sektöre dönüşebilecek, böylece çevre kirliliği bir sorun olmaktan çıkacaktır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 426- 427).

Özetle, serbest piyasa çevreciliğine göre kendi haline bırakılsa veya Smith'in sözcükleriyle *geçmelerine* ve *yapmalarına* izin verilse, serbest piyasanın kendi dengeleriyle çözülecek olan pek çok ekolojik sorun, merkezi korumacılık ve özel mülkiyetin yeterince tanımlanmamış olması nedeniyle katlanarak büyümektedir. Devletin ekolojik sorunların çözümünde aktif rol alması bir yandan, çevresel alanların özel mülkiyete kapalı tutulması diğer yandan serbest piyasanın ekolojik olarak fayda sağlamasının önünü kesmektedir. Bu engellerin ortadan kalkması hem bireysel faydanın, hem ekonomik büyümenin hem de ekolojik sorunların çözümünün bir arada gerçekleştirilmesini mümkün kılacaktır (Anderson ve Leal, 1996: 190).

B. Gezegenel Yarılımlar

Bizler artık, isteyerek ya da istem dışı, küresel çevreyi değiştirme gücüne sahibiz. Çeşitli küresel felaket kehanetlerini gerçeğe dönüştürme yolunda ne kadar ilerlediğimiz bilim adamları arasında hala tartışma konusudur. Ancak bunu yapmaya muktedir olduğumuz konusunda kuşku yoktur (Sagan, 2013: 82- 83).

Biliminsanları dünyanın yaşama uygun bir ortam olarak kalmasının belirli doğal döngülerin sağlıklı bir biçimde işlemesine bağlı olduğunu dile getirir. Su, azot, karbon gibi madde döngüleri, besin zinciri ve biyoçeşitlilik, kendi içlerinde bir döngü olarak hareket etmekle beraber, birbirleriyle sürekli bir ilişki ve karşılıklı etkileşim içindedir. Örneğin madde döngülerinden birinde gerçekleşen herhangi bir değişim hem diğer madde döngülerini, hem de besin zincirini, biyoçeşitliliği ve diğer doğal döngüleri etkiler. Ekosistemin unsurları arasındaki bu ilişki, örneğin aktif gazlar oldukları için atmosferde birarada bulunması oldukça zor olan hidrojen, azot ve oksijen gazlarının bir arada ve bozulmayan bir denge içinde varolabilmesi, onu oluşturan unsurların karşılıklı bağımlılık ilişkisiyle açıklanır (Callenbach, 2012: 39- 40; Margulis, 2001: 130). James Lovelock tarafından geliştirilen Gaia Hipotezi, doğanın bu gibi dengeleyici mekanizmalardan oluştuğunu ve ancak bu şekilde canlılığı barındırabildiğini anlatır. Dalgalanmalar halinde görülen bu mekanizma, bir değişimin domino etkisiyle farklı değişimlere neden olarak, başlangıçtaki denge noktasına ulaşılmasıyla devam eden bir süreçtir (Commoner, 1979: 17). Callenbach (2012: 64), yeryüzünün dengeleyici mekanizmasını canlıların bedenlerindeki dengeleyici mekanizmalara benzerliğini dile getirir:

Dünyadaki yaşam kendisi için uygun olan çevresel şartları, çeşitli organizmaların nüfusunun değişken gelişimi aracılığıyla oluşturur. Metabolizma ve davranışına göre değişen seviyelerde olmak üzere, tüm organizmalar diğerlerinin atıklarına veya değişimlerine, gaz oluşumu ve ısı değişimi halinde tepkiler verirler. Bu ayar, memelilerin bedenlerinin kan tuzluluğu, kan basıncı ve kan şekerinin düzenlenmesine benzer. Hayvan bedeninin fizyolojik düzeni gibi, Gaia düzeni de milyonlarca yıllık bir evrim tarihinin sonucudur.

Serbest piyasa çevreciliğinin çevre sorunlarını çözmek amacıyla öne sürdüğü yöntem, doğal alanların parçalanarak, birbirinden izole bir biçimde değerlendirilmesini, metalaştırılmasını gerektirir. Yeryüzü üzerinde kurulan özel mülkiyet aracılığıyla ekosistemler parçalanarak, doğal varlıkların farklı ekonomik amaçlar için kullanılmasının önü açılır. Doğal varlıkların taşıdıkları içsel değer veya yaşam destek sistemleri içerisindeki fonksiyonları, piyasa çevreciliği için konu dışıdır (Foster ve Magdoff, 2014: 37- 39). Örneğin Rothbard, okyanuslardaki çevre sorunlarının çözülebilmesi için monokültürün tesis edildiği, elektronik çitleme sistemleriyle çevrili modern okyanus tarlaları hayali kurar (2009a: 124).

Doğal varlıkların değeri, doğal döngüde taşıdıkları anlamdan bağımsız bir biçimde, bir meta olarak pazarda taşıdıkları değer üzerinden ifade edilir. Böylece meta değeri yüksek doğal varlıklar suni tarlalarda üretim konusu haline gelirken, koparıldıkları ekosistem yok oluşa sürüklenir. Karmaşık ekolojik birlikteliklerin kırılarak örneğin büyük balığın küçük balığı yemesine engel olunarak, doğanın öğelerinin birbirlerinden koparılması ve metalaştırılması, yaşam destek sistemleri üzerinde olumsuz sonuçları da beraberinde getirir. Ekosferdeki varlıkların birbirlerine bağımlılığı ve bu bağımlılığın yarattığı dengeleyici mekanizmayı yok sayan bu bakış açısı, ekosistemin istikrarının

kolaylıkla kaybolmasıyla sonuçlanabilir. Döngülerden birinde meydana gelen değişim, sistemin diğer unsurlarının tolare etme becerisinden daha hızlı gelişirse, tüm sistemin çöküşüne neden olabilir (Commoner, 1979: 17- 18).

Bir grup araştırmacı tarafından ortaya konular *Gezegensel Sınırlar* (Planetary Boundaries), kapitalizmin doğal sistemler üzerindeki etkisini başarılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Çalışmada gezegenimizde yaşamı mümkün kılan dengenin korunabilmesi için hayati öneme sahip dokuz faktör belirlenmiştir. Bunlar; iklim değişikliği, azot ve fosfor döngüsü, stratosferdeki ozon miktarı, okyanus asitlenmesi, biyoçeşitlilik kaybı, tatlı su kullanımı, toprak kullanımı, atmosferdeki aerosol miktarı ve kimyasal kirliliktir. Sanayileşme öncesi ve sonrası değerler ile yukarıda bahsedilen dokuz faktörün kaldırabileceği eşik değerleri inceleyen çalışma, kapitalizm için gerekli olan büyümenin ekosistem için nasıl yıkıcı bir etkiye neden olduğunu ortaya koymaktadır (Rockström ve diğerleri, 2009).

1. İklim Değişimi

Biliminsanlarına göre küresel iklim krizi gibi ekolojik kriz olarak anılan sorunlar, genellikle gezegenin dengeleme mekanizmasının üstesinden gelemeyeceği kadar büyük bir baskı altında olduğu durumlarda ortaya çıkar. Krizi çözebilmek ise, ancak onu oluşturan karmaşık yapının, doğal sürecin anlaşılmasına bağlıdır. Örneğin sera etkisi olarak bilinen gezegenin ısı dengeleme mekanizması sayesinde atmosferde bulunan bazı gazlar kısa dalgalı güneş ışınlarının büyük bölümünü geçirirken, yeryüzünden yansıyan uzun

dalgalı ışınları tutması ve yeryüzüne geri yansıtması sonucu, ortalama -18°C olması gereken küresel ortalama sıcaklık 15°C 'ye çıkmaktadır (Türkeş, Sümer ve Çetiner, 2014: 3). Bu fonksiyonun işlevi, atmosferdeki gaz yoğunluğunun sabit kalmasına bağlıdır. Bununla beraber atmosferde bulunan gaz yoğunluklarında oluşan değişimler, Lovelock'un Gaia teorisinde açıklandığı gibi, çeşitli faktörlerin devreye girmesiyle eski düzeyine kendiliğinden dönme eğilimindedir. Örneğin atmosferdeki karbon konsantrasyonu arttığında, yeşil bitkiler daha hızlı büyüyerek havadaki karbonu emer böylece atmosferdeki karbon miktarı eski seviyelerine geriler, böylece denge korunmuş olur. Ancak, yeryüzünde yaşamın devamı için hayati bir rol oynayan sera etkisi, atmosferdeki sera gazı oranlarındaki değişimlerin, düzenleyici mekanizmaların etkilerinin ötesinde bir bozulmaya maruz kalması sonucu tehlikeli bir etkene dönüşmektedir. Işınların olması gerekenden fazla tutulması, küresel sıcaklıkta istenmeyen bir artışa neden olmaktadır (Post ve diğerleri, 1990: 310; Baes, Goeller, Olson ve Rotty, 1977: 315). Yapılan araştırmalar karbon döngüsündeki değişimlerin küresel ısınmanın en önemli nedeni olduğunu ve sıcaklığın 21. yüzyılda belirgin bir şekilde artacağını göstermektedir (IPCC, 2014; Schimel, 2007: 18353; Callenbach, 2012: 95).

Bugün, diğer pek çok madde döngüsünde olduğu gibi karbon döngüsü de, yeryüzündeki dengeleyici mekanizmaların düzenleyebileceğinin üzerinde bir baskı altındadır. Atmosferdeki karbon seviyesi, geçtiğimiz 800,000 yıldır görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Dramatik boyutlardaki karbon dioksit artışı hem madde döngülerini hem de küresel iklimi tehdit etmektedir (IPCC, 2013: 11; Gruber ve Galloway, 2008: 295; Post ve diğerleri, 1990: 310). Tanuro (2011:

32- 33), iklim değişikliği ifadesini yetersiz görerek günümüzde yaşanılan krizin iklimsel bir altüst oluş olduğunun altını çizer.

Küresel ısınmanın tahmin edilen etkileri muazzam büyüklükte ve oldukça karmaşıktır. Küresel ısınmaya bağlı olarak Kuzey Buz Denizi'nin erimesi, güneş ışınlarını yansıtma düzeyini azalttığı için küresel sıcaklığın artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında, deniz seviyesi artışları da küresel sıcaklık artışına bağlı olarak artmaktadır. Grönland ve Antartika'da meydana gelebilecek buz tabakası ayrılması bu seviyeyi hızla yükselteceği tahmin edilmektedir. Deniz seviyesindeki 1-2 metrelik bir artışın meydana gelmesi pek çok ada ülkenin sular altında kalmasıyla sonuçlanacaktır. Buzul dağlarının azalması, küresel ısınmanın bir başka beklenen sonucudur. Buzul dağlarının azalması, buradan beslenen nehirlerle temiz su ihtiya ını sağlayan milyonlarca insan için susuzluk anlamına geldiği gibi, olası sel felaketleri de gerçekleşebilecektir (IPCC, 2013: 8- 9; Tanuro, 2011: 47). Küresel ısınma, okyanus suyu sıcaklıklarını artıracak ve bu sıcaklık bitkisel planktonların önemli oranda azalmasıyla sonuçlanacaktır. Sucul ekosistemlerdeki birincil üretici olan bitkisel planktonların azalması tüm deniz yaşamının ciddi bir tehlikeyle karşılaşacağı anlamına gelmektedir (Foster ve Magdoff, 2014: 14- 16). Denizel biyoçeşitlilik balıkçılığı da etkileyerek gıda sorunlarını artıracaktır. Karalarda ise yaygın kuraklık ve   lleşme beklenmektedir. 2099 yılına kadar dünyanın birçok bölgesinde, özellikle karaların i  kesimlerinde   lleşmelerin meydana gelmesi beklenmektedir. şehirlerin ve yerleşim bölgelerinin %30'unda ciddi kuraklıkların yaşanacağı d ş n lmekte, bereketli tarım arazilerinin de bu kuraklıklardan etkileneceği tahmin edilmektedir (Callenbach, 2012: 96- 97).

Kurak dönemlerin ardından gelecek düzensiz yağışlarla birlikte sel gibi felaketler de beklenmektedir. Yapılan bir araştırma, 1980 yılından bu yana iklim kaynaklı felaketlerin %40 oranında arttığını göstermektedir (Renner, 2014: 483). Yaz ve kış aylarının daha sıcak geçmesi, çeşitli ekosistemlerdeki dengeleri bozacaktır. Etkileri günümüzde de görülmeye başlayan bu durum, biyolojik çeşitliliği olumsuz yönde etkileyecektir. Küresel ısınmadan kuzey bölgelere göç ederek kurtulmayı başaran türler hayatta kalmayı başarabilecek ancak hızlı yer değiştirme becerisi olmayan türler yok oluştan kaçamayacaktır (Tanuro, 2011, 44; Travis, 2003: 470). Küresel ortalama sıcaklık artışı tarımsal verimliliği etkileyecek ve ürün miktarlarındaki azalma kısa sürede bir felaketle sonuçlanabilecektir. Mısır, pirinç ve buğday gibi temel besin maddelerinin fiyatları kuraklığa bağlı olarak artması, kıtlık ve besin yetersizliği sorunlarını arttıracaktır (IPCC, 2013; Callenbach, 2012: 96).

Biliminsanlarına göre yeryüzünün kendi kendini dengeleyici mekanizmalarının düzenleme kapasitelerinin üzerindeki karbon salınımının temel nedenlerinden ilki ormanlık alanların tahrip edilmesidir. Ormanların yenilerinin yetişmesine fırsat vermeyecek bir hızla yok edilmesi, büyük miktarda karbon tutma işlevi gören depoların artık çalışmadığı anlamına gelir. Kütükler, ağaç kökleri, humus ve ormanda yaşayan canlıların vücutlarındaki karbon, ormanın yok olmasıyla atmosfere karışır (Bala ve diğerleri, 2007: 6550). İkinci neden ise fosil yakıt kullanımının sanayi devriminden bu yana katlanarak artmasıdır. Kömür, petrol ve doğal gaz gibi yakıtlar, atmosferdeki karbon dioksit artışının en önemli nedenidir ve her yıl dünyanın jeolojik rezervlerinden havaya büyük miktarda karbon transferine neden olur. Araştırmalar karbon

döngüsündeki değişimlerin küresel ısınmanın en önemli nedeni olduğunu göstermektedir (Post ve diğerleri, 1990: 313; Callenbach, 2012: 95; Schimel, 2007: 18353).

Rockström ve arkadaşları tarafından yürütülen çalışmalar sonucu, iklim değişimi konusunda kabul edilebilir küresel ısınma eşiği 2 C° olarak belirlenmiştir. Küresel sıcaklık artışının 2 C°'lik eşiğin üzerine çıkması durumunda bölgesel iklim kalıplarında büyük değişikliklerin meydana gelmesi, okyanuslardaki tuzluluk oranlarının ve sıcaklık dengelerinin bozulması gibi geniş çaplı sonuçların meydana gelebileceği düşünülmektedir. 2 C°'lik eşit, sanayileşme öncesi 280 ppm olan atmosferik karbondioksit yoğunluğunun 350 ppm³ düzeyinin üstüne çıkmaması anlamına gelir. Bugün ise karbondioksit yoğunluğu 400 ppm üzerine çıkmıştır. 2100'e kadar en iyi senaryoya göre 421 ppm, en kötü senaryoya göre ise 936 ppm düzeylerine ulaşacağı tahmin edilmektedir (IPCC, 2013: 28- 29). Bu tablo, atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunun tehlikeli bir düzeyde olduğunu ve şimdiden öngörülen 2 C°'lik ısı artışı eşiğinin aşıldığını göstermektedir. Dahası, küresel ısınmanın neden olacağı etkilerin yanında, sorunu daha da vahim kılan, etkilerin geri döndürülemez oluşudur. Biliminsanlarına göre insan etkisiyle atmosferde artan karbon dioksit seviyesi, emisyonlar tamamen durdurulsa dahi, ancak 1000 yıllık bir süreçte normale dönecektir. Bu durum, küresel ısınmaya bağlı etkilerin uzun dönemli sonuçları olduğunu göstermektedir. Küresel iklim değişiminin ciddi boyutlara ulaşması durumunda hızlıca karbon emisyonlarının kesilmesi ve küresel ısınma sorununun ortadan kalkması gibi bir planın geçerli olmayacağını gösteren bu araştırmalar, karbondioksit salınımlarının devam ettiği her geçen

günün önemli olduğunu ve kalıcı hasar bıraktığını göstermektedir (Rockström ve diğerleri, 2009; Folke, 2014: 32- 33; Solomon, Plattner, Knutti, ve Friedlingstein, 2009: 1704- 1709).

2. Küresel Azot ve Fosfor Döngülerine Müdahale

Atmosferin yüzde yetmiş sekizi azottan oluşur ve canlıların temel fonksiyonları için (hücre yapılarındaki protein molekülleri ve DNA gibi) azot gereklidir. Ancak canlıların çoğu azotu doğada bulunduğu haliyle kullanamaz ve çok az sayıda canlı bu elementi (N_2) canlılar tarafından kullanılabilir hale (Nr) getirme yeteneğine sahiptir (Galloway ve diğerleri, 2004: 153). Bu nedenle, yeryüzündeki canlılarının neredeyse tamamının azota ulaşabilmeleri küresel azot döngüsü sayesinde mümkündür (Callenbach, 2012: 10). Yeryüzündeki azot döngüsü kısaca şöyledir; atmosferdeki gaz formundaki azot parçacıkları, yıldırımlar yoluyla veya toprakta bulunan bazı mikroorganizmaların işlevi sonucu nitrite dönüşerek toprağa karışır. Deniz ve okyanuslarda ise bu işlev planktonlar tarafından gerçekleştirilir (Galloway ve diğerleri, 2004: 158; Callenbach, 2012: 10). Bitkiler toprakta bulunan nitriti bünyelerine alır ve besin zinciri yoluyla diğer canlılara geçirir. Daha sonra ölü organizmalardaki nitrit ayrıştırıcılar yoluyla toprağa geri döner. Topraktaki bakterilerin nitriti parçalaması, azotun tekrar atmosfere dönmesini sağlar (Kızıloğlu, 1999: 27; Rosswall, 1981: 27- 32).

Azot döngüsünün canlı yaşamı ve ekolojik denge açısından oldukça önemli olmasına karşın, enerji ve gıda üretimi nedeniyle azot döngüsü

bozulmaktadır (Galloway ve diğeri, 2004: 155). Fosil yakıtların kullanımı, tarih öncesi bitkiler tarafından tutulmuş, normal şartlarda azot döngüsünde yer almayacak olan azotun açığa çıkmasına neden olur. Ormanlık alanların yok edilmesi ve sulak alanların doldurulması da benzer bir etki yaratır (Vitousek ve diğeri, 1997: 738). Fosil yakıt ve benzeri insan eylemleriyle çeşitli kimyasal tepkimelere giren ve atmosfere karışan azot, zararlı gazlara dönüşür. Örneğin N₂O etkili bir sera gazıdır. İklim değişikliğine neden olan gazlardan olmasının yanında, ozon tabakasının tahrip olmasında da önemli bir rol oynar (Vitousek ve diğeri, 1997: 739- 740). Bunun yanında, havada asılı kalan azot (NO_x), atmosferdeki su molekülleri ile tepkimeye girerek canlılar, toprak, bitkiler, ormanlar ve göller üzerinde zararlı etkilere neden olan asit yağmurlarını meydana getirir (Newbery, Siebert ve Vickers, 1990: 301- 309; Kant ve Kızıloğlu, 2003: 217).

Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için tarımda daha verimli olduğu düşünülen nitratlı suni gübreler kullanılmaktadır. Havadaki azot kullanılarak üretilen bu gübrelerin aşırı kullanımı, topraktaki azot tutucu mikroorganizmaların etkinliğini azalttığı gibi, bakterilerin azotu atmosfere geri göndermesine de engel olur. Azotlu gübre kullanımı ve besi hayvanlarının çiftliklere toplanması sonucu suni veya doğal gübreler bazı noktalarda yoğunlaşır, yüzey akışı ile akarsulara veya sızıntılar ile yeraltı sularına karışır. Bu durum, yüksek miktarda azotun çeşitli noktalarda birikmesiyle sonuçlanır (Callenbach, 2012: 10; Gruber ve Galloway, 2008: 293). Dünyanın pek çok yerinde içme suyu olarak kullanılan yeraltı sularına karışan azotun (nitrat) küçük

çocuklarda ani ölümler de dahil olmak üzere çeşitli sağlık sorunları yarattığı bilinmektedir (Barlow, 2009; Vitousek ve diğerleri, 1997: 743).

Akarsular tarafından taşınan azotlu ve fosforlu bileşenlerin miktarlarının artması, akarsuların debisinin düşüp havzasının genişlediği bölgelerde, göllerde ve kıyılarda aşırı besin birikimine neden olur. Bu durum ötrofikasyon olarak tanımlanan alg ve su bitkilerinin aşırı artması ile su kalitesinin ve su ekosisteminin bozulmasıyla sonuçlanır (Paerl, 1997: 1154; Sönmez, Kaplan ve Sönmez, 2008: 29). Alglerin ve su bitkilerinin aşırı artışı sonucu, bakteriler organik madde fazlasını parçalarken sudaki oksijeni tüketir. Oksijen düzeyinin düşüşü (hipoksi), balıkların ve diğer canlıların yaşamlarını tehdit eder. Ötrofikasyon düzeyi arttıkça, ekosistemdeki yaşam yavaş yavaş yok olur ve ekosistemde ölü bölgeler ortaya çıkar (Postel, 2010: 29- 30; Vitousek ve diğerleri, 1997: 744). Ölü bölgelerin denizler ve okyanuslardaki artışı bugün küresel bir çevre sorunu halini almıştır ve biliminsanları ölü alanlar tüm dünya yüzeyine yayılmadan önce akarsulara karışan besin miktarının kontrol altına alınması gerektiği uyarısında bulunmaktadır (Diaz ve Rosenberg, 2008: 928-929).

Yaşamın devamı için gerekli bir diğer element fosfordur. Fosfor tüm hücre zarları, genler, kemikler, enzimler, DNA ve RNA'nın yapılarında yer alır. Yeryüzünde bol miktarda bulunmasına karşın, canlılar yalnızca fosforun bir bileşimi olan ve yeryüzünde sınırlı miktarda bulunan fosfatı kullanabilirler. Fosfatın sınırlı miktarda olması canlıların çoğalması önünde bir engel oluşturur. Isaac Asimov'un tabiriyle doğada fosforun ikamesi yoktur ve bu nedenle canlılık fosfor miktarıyla sınırlıdır (Callenbach, 2012: 60; Loughheed, 2011b: 211).

Fosfor gaz halinde bulunmaz, fosfor döngüsü karalardan denizlere ve denizlerden tekrar karalara doğru olan fosfor akışını ifade eder. Fosforun en önemli kaynağı kayaçlardır. Kayaçlardaki fosfor jeolojik olaylar sonucu aşınarak toprağa ve akarsularla okyanuslara karışır (Pierrou, 1976: 78- 80). İnorganik fosfat birincil üreticiler tarafından alınır ve organik fosfat haline dönüştürülür. Beslenme zinciriyle otobur ve etobur hayvanlar aktarılır. Bitki artıkları ve hayvan ölülerinde bulunan fosfor ayrıştırıcılar tarafından tekrar inorganik hale getirilerek toprağa ve denizlere karışır (Turner, Paphazy, Haygarth ve McKelvie, 2002: 449). Canlı organizmalardaki önemli işlevi nedeniyle fosfor hayvan yetiştirme ve tarım uygulamalarında oldukça ihtiyaç duyulan bir elementtir. Bu durum, fosfor kullanımını arttırmakta ve fosfor madenciliğini hızlandırmaktadır. Ancak, fosforun bu yoğun kullanımı iki önemli sonuç doğurur. Bunlardan ilki, fosforun eninde sonunda tükeneceği gerçeğidir. Fosfor madenleri dar bir coğrafyada yer alır ve dünyanın farklı coğrafyalarının fosfor ihtiyacı bu rezervlerden karşılanır (Pierrou, 1976: 82). Fosfor yönünden fakir ve yapay gübreyi finanse edemeyen bölgeler hali hazırda fosfor kıtlığıyla karşı karşıya kalmıştır (Lougheed, 2011b: 213). Bununla beraber bu yenilenemez kaynaklar eninde sonunda tükenecektir. Fosfor olmadan tarım sektörünün kırılabacağı ve dünyada açlık sıkıntılarının şiddetli boyutlara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Lougheed, 2011a: 303).

İronik olarak, fosfor kıtlığının yarattığı ve yaratacağı sorunların yanında dünya, fosfor fazlasının yarattığı sorunlarla da karşı karşıyadır. Madencilik yoluyla doğal döngüye karışan fosfor miktarı, sanayi sonrası dönemde %400'lük bir artış göstermiştir (Bouwman, Beusen ve Billen, 2009: 1). Akarsulara,

okyanuslara ve karasal ekosistemlere karışan büyük miktarda fosfor, biyolojik çeşitliliği ve ekosistemleri etkileyen büyük değişimlere neden olur (Elser ve diğerleri, 2007: 1136). Kırsal ve kentsel alanlardan doğaya doğru düzenli bir fosfor akışı yaşanır. Bu akış, bölgesel besin seviyelerinde önemli bir artışa neden olarak akarsular ve göllerde ötrofikasyona ve hipoksiye neden olur. Sulardaki fosforun temizlenmesi ise suyun kalitesine bağlı olarak değişir. Temiz sularda fosforun döngüye karışabilmesi için birkaç yıl yeterken, tortulu sularda bin yıllık bir sürenin geçmesi gerekebilir (Lougheed, 2011b: 211; Carpenter, 2005: 10004).

Fosfor ve Azot döngüleri, gezegenin yaşama elverişli olmasında çok önemli bir işleve sahiptir. Tarımsal üretimi artırmak için kullanılan gübreler, doğal döngüler dışında azot ve fosfor akışına neden olmakta ve yeryüzündeki biojeokimyasal dengeleri etkilemektedir. Araştırmalar, insan faaliyetleriyle açığa çıkan nitrojenin, doğal yollarla ortaya çıkan nitrojen miktarına eşitlendiğini, hatta bu miktarı aştığını göstermektedir. Bu etki o kadar büyüktür ki, azot döngüsü yerine azot şalesi terimi kullanılmaya başlanmıştır. Doğal azot döngüsünün insan etkisiyle bozulması sonucu ekoloji açısından pek çok olumsuz sonuç ortaya çıkmaktadır (Galloway ve diğerleri, 2004: 185). Azot döngüsünün ölçümü, atmosferden insan kullanımı için çekilen N₂ miktarıyla ölçülmektedir. Sanayi öncesi dönemde 0 (sıfır) olarak belirlenen bu değer, bugün 121 milyon tona ulaşmıştır. Aşırı azot akışından kaynaklanabilecek küresel sorunları önleyebilmek için belirlenen eşik sınır ise 35 milyon tondur. Buna göre bugün, eşik değer in oldukça üstünde bir değerde yaşamaktayız. Önerilen sınır ise mevcut tarımsal ihtiyacı karşılamak için bile yeterli değil (Rockström ve

diğerleri, 2009; Foster ve Magdoff, 2014: 22- 23). Fosfor döngüsü ise, okyanuslara salınan fosfor miktarıyla ölçülmektedir. Sanayi öncesi dönemde -1 milyon ton olan fosfor akışı, bugün 8,5 ila 9,5 milyon ton arasındadır. Fosfor akışında tehlike eşiği ise 11 milyon ton olarak belirlenmiştir (Rockström ve diğerleri, 2009). Ancak başka bir çalışma, denizlerdeki mevcut ötrofikasyon düzeyini dikkate alarak önerilen eşiğin güvenli olmadığını ileri sürmüştür. Buna göre Rockström ve ark. tarafından ortaya konulan fosfor eşikleri tehlikeli sınırın üzerindedir. Günümüzdeki fosfor akışı en iyi tahminlerle eşik değerlere ulaşmış ve tehlike sinyalleri vermektedir (Carpenter ve Bennett, 2011: 5).

3. Stratosferik Ozon Azalması

Stratosferdeki ozon güneşten gelen morötesi ışınları filtreler. Ozon yoğunluğunun kritik seviyede azalması ozon tabakası deliği olarak tanımlanan alanların oluşmasına neden olur. Antarktik ozon deliği, ozon yoğunluğunun kritik seviyede azalmasına önemli bir örnektir. Ozon deliği veya ozon incelmesi sonucu morötesi ışınların süzülmeden yerküreye ulaşması deniz canlılarında çeşitli olumsuz etkiler yaratır ve insan sağlığı açısından pek çok risk barındırır. 1990’larda alınan önlemlerle ozon tabakası kontrol altına alındığı iddia edilse de durumun böyle olmadığına dair iddialar gündeme gelmektedir (Kovel, 2005: 20). Ayrıca mevcut deliğin güneşten gelen morötesi ışınlardaki artış nedeniyle tehlike yaratmaya devam ettiğinden endişe edilmektedir. Antarktika ve Kuzey Kutbu’ndaki incelmenin on yıllar boyunca varlığını koruyacağı tahmin edilmektedir. Yeni incelemeler ve delikler oluşmaması için belirlenen ozon

yoğunluğu eşik değeri 276⁵ iken bugünkü değer 283'dür. Sanayileşme öncesi ozon yoğunluğu ise 290'dır (Rockström ve diğerleri, 2009).

4. Okyanus Asitlenmesi

Okyanus asitlenmesi, ekolojik sistemde yaratacağı etkinin yıkıcılığı ve karbondioksit artışından kaynaklanması nedeniyle küresel ısınmanın “kötü ikizi” olarak anılır. Okyanus asitlenmesi iki temel soruna neden olur; bunlardan ilki denizel biyoçeşitliliğin zarar görmesi, ikincisi ise okyanusların karbondioksit depolama işlevlerinin bozulmasıdır. Okyanus asitlenmesi, deniz suyu yüzeyindeki kalsiyum karbonatın bir türü olan aragonit seviyelerinin küresel ortalaması alınarak ölçülür. Bu orandaki azalma, okyanus asitlenmesindeki artışı belirtir. Sanayi öncesi dönemde 3.44 iken bugün 2.90 değerlerindedir. Denizsel türlerin yok olmaya başlayacağı ve okyanusların karbondioksit tutumunda tehlikeli sınırın altına düşeceği tahmin edilen eşit ise 2.75'tir. Bugün küresel ölçümler sınırın biraz üzerinde görünse de, Arktik Okyanusu ve Güney Okyanusunun geniş kesimlerinde 2030- 2060 yıllarına kadar asitlenmenin tehlike eşiğine ulaşacağı tahmin edilmektedir (Foster ve Magdoff, 2014: 20; Rockström ve diğerleri, 2009).

⁵ Atmosferdeki ozon miktarı ölçütü Dobson birimidir

5. Biyoçeşitlilik Kaybı

Ekosistemde yer alan su kalitesi, toprak verimliliği, bitki üretkenliği, atmosferik kimya gibi bir takım süreçler bitki, hayvan ve mikrobik türlerin çeşitliliği ve özdeşliği tarafından belirlenir. Bu süreçler, gezegenimizde yaşamı mümkün kılan çevresel şartlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, insan etkisiyle ekosistemlerdeki canlı türler ve biyolojik çeşitlilik üzerinde ortaya çıkan değişiklikler, ekolojik işlevleri ve yaşamı destekleyen dengeleri değiştirebilir (Elmqvist ve diğerleri, 2003: 488). Bugüne kadar küresel ve bölgesel ölçekte biyoçeşitlilik kaybına bağlı olarak önemli değişimler yaşanmıştır. En önemli neden insanlar tarafından doğal ekosistemlerin türce zayıf hale dönüştürülmeleri olarak görülmektedir. Yapılan çalışmalar, biyoçeşitlilik kayıplarının artması durumunda yaşamı destekleyen sistemlerde geri dönüşsüz yarılmaların yaşanacağını ve sistemin kararlılığını bozacağını göstermektedir (Naeem ve diğerleri, 1999: 2). Brown'a göre (2000: 8) doğal altüst oluşlardan insanlığın geleceği için en etkili dönüşüm geri dönüşü olmayan hayvan ve bitki türlerinin yok olmasıdır. Tehdit altında veya soyları tükenmiş olan kuş, memeli ve balık gruplarının endişe verici boyutlara ulaştığını dile getirmektedir. Karşı karşıya olduğumuz bu büyük felaketin en önde gelen nedeni ise doğal alanların tahrip edilmesidir. Ancak sıcaklık ve kirlilik artışlarının da, türlerin yok oluşu sorununda önemli faktörler halini aldıkları uyarısında bulunur. Brown, tür kayıplarının bu şekilde devam etmesi sonucunda ekosistemlerde çöküşler yaşanacağını vurgular. Belirli bir noktadan sonra toptan bir çöküş tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuz uyarısında bulunur.

Bir ekosistemin çökmeden önce kaldırabileceği baskı miktarı, o ekosistemin dayanıklılığıyla yakından ilişkilidir. Bir sistemin dayanıklılığı ise, önemli ölçüde o ekosistemin çevresel değişimlere uyum sağlama hızına bağlıdır. Tür çeşitliliğinin az olduğu ekosistemler, bölgede yaşanan tür kayıpları karşısında savunmasız kalır. Oysa tür çeşitliliği yüksek olan ekosistemler, kaybolan türleri diğer türlerle ikame ederek çevresel değişime uyum sağlamada daha başarılı olur (Pimm, 1984: 325). Bu açıdan biyoçeşitliliğin ekolojik sorunlar karşısında ekosistemlerin çöküş noktasını değiştirebilen önemli bir faktör olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle günümüzde yaşanan tür kayıplarının trajik bir seviyeye ulaşması, ekosistemlerin dayanıklılığının oldukça azaldığına işaret etmektedir. Bu anlamda biliminsanları, geçtiğimiz yüzyıllara kıyasla çok daha hassas ve duyarlı sistemlerde yaşadığımızı dile getirirler (Commoner, 1979: 19; McCann, 2000: 228).

Antropojenik uygulamalardan kaynaklanan biyoçeşitlilik kaybının nedenleri avcılık, yaşam alanlarının işgal veya yok edilmesi, türlerin taşınması, insan nüfusunun artışı, iklim değişikliği ve teknoloji olarak sıralanabilir. Aşırı avcılığın tarihi 10000 yıl önce megaotçullar olarak tanımlanan mamut, bizon gibi hayvanların aşırı avcılık nedeniyle yok olmalarıyla başlar ve günümüze kadar sürer (Smith, 1975: 727). Özellikle gelişim süreleri uzun olan hayvan türleri, avcılığa karşı savunmasızdır. Aşırı avcılık, türlerin üreme hızından çok daha hızlı bir şekilde yok olmalarına neden olduğu için, pek çok türün yok olmasına neden olur. Tarih boyunca aşırı avcılık türlerin yok oluşunun önemli bir nedeni olagelmıştır ve bu gerçek hala devam etmektedir (Bennett ve diğerleri, 2002: 328).

Türlerin yok oluşunun bir diğer önemli nedeni yaşam alanlarının yok oluşudur. İnsan nüfusunun büyüklüğü ve yoğunluğu, doğal yaşam alanlarının azalıp kentsel ve kırsal yerleşim bölgelerine dönüşmesine neden olmuştur. Ormanlık alanların azalması, sulak alanların tahrip edilmesi, parçalanması ve insan faaliyetleri sonucu kirletilmesi gibi etkenler canlıların yaşayabilecekleri bölgeleri sürekli olarak azaltmıştır. (Gaston, 2005: 241- 242). Ancak yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli beslenme, barınma ve üreme gibi faaliyetleri yerine getirebilmek için her tür belirli bir alana ihtiyaç duyar. Araştırmalar belirli bir eşiğin üzerindeki yaşam alanı kayıplarının, bölgede yaşayan türlerin yokoluşlarının temel nedeni olduğunu göstermektedir (Travis, 2003: 467). Biliminsanlarına göre korunan doğal alanların dahi artmak yerine azalmakta oluşu veya yollar, köprüler, yerleşkeler için tamamen gözden çıkarılmaları, tür popülasyonlarının artmasını, genetik çeşitliliği ve evrimsel ilerlemeyi imkânsız kılmaktadır (Aitken, 1998: 405- 406) Genellikle geniş alanlarda yaşayan birçok tür, insanlar tarafından belirlenen çok daha küçük alanlarda yaşamak durumunda bırakılmaktadır. Böylece yaşam alanlarının kaybı birçok türün yok oluşuyla sonuçlanır (Pimm ve Raven, 2000: 843).

Antropojenik yollarla türlerin taşınması tek başına lokal veya bölgesel yok oluşların ortaya çıkması için yeterli bir etmendir. Bir türü vahşi veya yerel türlerin bulunduğu endemik bir ortama taşımak, o bölgedeki flora, faunanın milyonlarca yıl boyunca uyum gösterdikleri çevresel ortamı bir anda değiştirebilmektedir (Gaston, 2005: 243). Geçmiş çağlarda da türlerin taşınması, deniz seviyesinde oluşan değişiklikler veya tektonik plakaların hareketleri sonucu kara-köprülerinin oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Öte yandan, doğa

olayları sonucunda türlerin taşınması, antropojenik nedenlerle gerçekleşen taşınmalara göre çok daha sınırlı bir etki yaratmıştır. Bunun temel nedeni doğal nedenlerle ortaya çıkan taşınmalarda çok fazla türün yer değiştirmemesi ve bu durumdan sınırlı sayıda türün etkilenmesi olarak düşünülmektedir. Öte yandan antropojenik nedenlerle türlerin taşınması çok daha geniş bir etki yaratmış ve büyük sayıda endemik türün yok olmasına neden olmuştur. Örneğin milyonlarca yıl dış dünyadan izole bir yaşam süren okyanus adalarındaki endemik türler için, insanlar tarafından taşınan yırtıcı türlerle karşılaşmak ölümcül olmuştur (Schuster ve Schüle, 2000; 223- 224).

Teknoloji, insan hâkimiyetindeki dünyayı büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu değişiklikler, türlerin hayatta kalmak için uyum sağlama çabalarına yeni baskılar yüklemektedir. Örneğin teknolojinin yarattığı sanayi kirliliği, biyoçeşitliliği olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerdendir. Kirlilik, ekosistemlere kalıcı ve çoğunlukla geri dönüşü olmayan zararlar verir. Bununla beraber, bazı teknolojilerin doğası gereği, türler için uyum sağlamak ihtimal dışıdır. Örneğin, kirpi veya sincap gibi bir türün motorlu araç gibi bir düşmana karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur. Onlar için araba adapte olunamayacak bir şeydir, arabadan kaçamazlar ve savunma sistemleri olan kendini küre formuna sokmak veya donakalmak bir işe yaramaz. Bu nedenle teknoloji genellikle, flora faunanın uyum sağlamada ve karşısında yeni donanımlar geliştirmekte zorlandığı, evrimsel süreci kesintiye uğratan antropojenik bir faktör olarak görülmektedir (Aitken, 1998: 404). Nüfus artışı, yeryüzündeki mekanlar ve kaynakların insanlar tarafından daha çok kullanılması ve diğer türler için daha az bırakılması demektir. İnsan nüfus ve yoğunluğundaki artış ile tehlikedeki

türler arasındaki güçlü bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Artan nüfus artan yaşamaları ve kaynak kullanımını ifade eder. Bu durum ise diğer türler için yetersiz besin ve yaşamaları demektir. 2050 yılına kadar insan nüfusunda %14.7'lik bir artış beklenmektedir. (McKee, Sciulli, Fooce ve Waite, 2003: 161-162; Gaston, 2005: 243- 244).

İklim değişikliğiye, türlerin hayatta kalma savaşında karşılaşacağı bir diğer antropojenik etkidir. Türlerin iklim değişikliğinden nasıl etkileneceklerini öngörebilmek için yapılan bir çalışmada antropojenik iklim değişikliğinin önceki iklim değişikliklerine göre çok daha yıkıcı olacağı öngörülmektedir. Bunun nedeni ise yaşamaları kayıpları olarak belirtilmektedir. İklim değişiklikleri ortaya çıktığında, türlerin yaşamları için daha uygun çevresel koşullar barındıran bölgelere göçecekleri varsayılmaktadır. Ancak geçmiş iklim değişikliklerinin aksine, bugün türlerin yaşamaları zaten oldukça daralmış durumdadır. Daha açık bir ifadeyle göç edilebilir uygun yaşam alanları artık çok daha sınırlıdır ve mevcut yaşamaları göç edecek tüm türler için yeterli değildir. Yayılma yeteneği yüksek olan türlerin iklim değişikliğini daha iyi tolare edebileceği düşünülmektedir. Buna karşın yayılma yetileri ve yaşamalarına hâkim olma yeteneği düşük olan türlerin antropojenik iklim değişikliğinde yok olacakları tahmin edilmektedir (Travis, 2003: 469- 471).

Biyoçeşitlilik kaybı, yerküre sisteminin işlevleri üzerinde ciddi sonuçlar doğuran ve gezegensel sınırları etkileyen bir faktördür. Biyoçeşitlilik kaybı karasal ve sucul ekosistemlerin savunmasızlığını artırarak iklim değişikliği ve okyanus asitlenmesi eşik değerlerinin düşmesine neden olabilir. Kısacası tür zenginliği, gezegenin ve ekosistemin dayanıklılığını artıran bir faktördür. Bugün

yaşanılan türlerin yok oluşu, gezegenin tarihinde yaşanan altıncı büyük yok oluşturmaktır. Biyoçeşitlilik kaybını ölçmek için kullanılan değer milyon tür/yıl olarak ifade edilmektedir. Sanayi öncesi değerler her bir milyon tür için yılda 0,1-1 olarak belirlenmiştir. Bugün milyonda 100'den fazla bir oranla, sanayi öncesi değerlere göre biyoçeşitlilik 100 ila 1000 kat daha hızlı bir şekilde azalmaktadır. Biliminsanlarınca belirlenen, gezegenin tolare edebileceği tür kaybı eşik değeri ise yılda milyonda 10 olarak belirlenmiştir. Sayısal olarak da gösterildiği gibi, günümüzde eşik değerin çok üzerinde bir tür kaybı yaşanmaktadır (Rockström ve diğerleri, 2009).

6. Küresel Tatlı Su Kullanımı

Yeryüzündeki su döngüsü biyosfer açısından yaşamsal önemdedir. Okyanuslar, buzullar, göller ve derin aküferlerde bulunan büyük miktarda suya karşın, canlıların kullanımına uygun yenilenebilir tatlı su miktarı, yeryüzündeki toplam su hacminin binde birinden daha azdır. Dünyadaki yaşamın büyük bölümü ise yeryüzündeki bu binde birlik tatlı su döngüsüne bağımlıdır. Ancak insan müdahalesi su döngüsüne büyük oranda zarar vermekte ve bu açıdan yaşamı tehdit etmektedir (Postel, 2010: 12). Su döngüsünü bozan insan faaliyetlerinin başında, yaşamı idame etmek için ihtiyaç duyulan temel gereksinimler gelmektedir. Tarım, endüstri ve kentsel kullanım suyun başlıca kullanım alanlarını oluşturur. Kentleşme ve nüfus artışı, gıda ve endüstriyel üretimi tetikleyerek suya olan talebi önemli oranda artırır. Besin ve giyecek ihtiyacını karşılamak için büyük miktarlarda tarlalara ihtiyaç duyulmakta, bunun

yanında sanayileşme ve kentleşme ile birlikte kentsel alanlar gelişmektedir (Postel, 2000: 5). Ormanlık alanların tarla alanı açma veya kentleşme gibi nedenlerle yok edilmesi, su döngüsünün bozulma nedenlerinin başında gelir. Ormanlık alanların yok olması, bünyelerinde bulunan nemin havaya karışmasına yol açar. Bu durum, bölgenin nem tutma potansiyelini azalttığı gibi yağışla gelen suyun yeraltı sularına karışma oranında da büyük bir azalmaya neden olur. Yaygın ormansızlaşmanın su döngüsünü önemli ölçüde etkilediği düşünülmektedir (Kuchment, Gelfan, ve Demidov, 2011: 17; D'Almeida ve diğerleri, 2007).

Bunun yanında tarımsal üretim, büyük miktarlarda tatlı su kullanımını gerektirmektedir. Su ihtiyacı öncelikle yeraltı sularından sağlanmakta ancak yeraltı sularından, dolma hızından çok daha süratli bir şekilde su çekilmesi, yeraltı sularının sürdürülemez kullanımıyla sonuçlanmaktadır. Tarımsal üretimin yanında sanayi üretiminde ihtiyaç duyulan su yine sondajlama yoluyla yeraltı kaynaklarından çekilmektedir (Pearce, 2009: 13- 15; Barlow, 2009: 29). Yeraltı sularının azalması bölgenin kuraklaşmasına ve ekosistemdeki canlıların yeterli suya ulaşamamalarına neden olur. Bunun yanında tarımsal arazilerde erozyon riski oldukça yüksektir. Yağışla gelen suyu tutabilecek bitki örtüsünün bulunmaması nedeniyle yağmur suları yeraltı sularına karışamaz. Bu nedenle, tarımsal kullanımla zaten azalmakta olan yeraltı sularının tekrar dolması mümkün olmaz. Böylece bölge zamanla kuraklaşır ve çölleşir (Vörösmarty ve Sahagian, 2000: 755- 756).

Yeraltı suları, tarımsal üretimin ve sanayinin ihtiyaç duyduğu suyu sağlayamadığında, ki bu eninde sonunda karşılaşılan bir durumdur, teknolojik

stratejiler kanalıyla suya ulaşılmaktadır. Ancak su sorununa karşı geliştirilen teknolojik çözümler, kısa zamanda sorunun bir parçası haline gelir (Pearce, 2009: 29- 31). Su krizini hafifletmek için ülkeler ve uluslararası finans kurumları dev baraj projeleri, derivasyon ve deniz suyunu arıtma gibi ileri teknoloji içeren çözümler geliştirmektedir. Büyük barajlar nehirlerin düzenini bozdukları için hem sudaki yaşamı ve biyolojik çeşitliliği hem de bölgedeki ekosistemi tahrip etmektedir. Yapılan araştırmalar, dünya genelindeki tatlısu balığı türlerinin tehlikede olması veya yok olmasının temel nedeninin barajlar olduğunu ortaya koymaktadır. Dahası, barajlar, su altında kalan organik maddeleri tuttuğu için metan gazı üretir. Sera gazı salınımını arttıran barajlar, böylece kısa zamanda çözüm olmaya çalıştığı kuraklığın bir nedeni haline gelir (Barlow, 2009: 40- 42).

Derivasyon kanalları, yani suyu doğadaki yerinden alarak büyük kentlere veya sanayi bölgelerine taşımak, geliştirilen bir başka teknolojik çözüm. Suyun doğal ekosisteminden başka bir yere taşınması sonucu öncelikle suyun taşındığı bölgedeki yeraltı su seviyesinde bir düşüş meydana gelir. Ancak uzun vadede, yeraltı suları kaynak sulardan beslenemediği için suyun tamamen tükenip bölgedeki ekosistemin yok olmasına neden olur. Dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral gölünde yaşanan trajedi, tarımsal üretimi idame ettirmek için alınan kararların bir sonucudur. Aral gölünü besleyen Amuderya ve Siriderya Nehirlerinin, Orta Asya'da yer alan pamuk tarlalarına tahsis edilmesi, Aral gölünün hacminin yüzde seksenini kaybetmesine ve ekosistemin tamamen tahrip olmasına neden olmuştur (Vörösmarty ve Sahagian, 2000; Barlow, 2009: 45). Bugün Aral gölünün bir kısmını tekrar canlandırmak için çalışmalar sürse de, eski ekosistemin geri kazanılması mümkün görülmemektedir (Postel, 2010: 11).

Postel tatlı su ihtiyacına çözüm bulmak için ortaya konulan teknolojilerin doğal su döngüsünü tahrip edici yönde geliştirildiğini savunur. Ona göre bu durum su sorunun pek çok açıdan daha da kısırlaştırıp içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir (2010: 7- 8).

20. yüzyılın su stratejileri çoğunlukla doğa ile işbirliği içinde değil, doğaya karşı hareket etti. Büyük barajlar, setler, kanallar ve diğer büyük mühendislik projelerinin egemenliğindeki stratejiler, dünyanın büyük bölümünün içme suyuna, gıdaya, elektriğe ve sel denetimine kavuşmasını sağladı. Ama aynı zamanda da su ekosistemlerinin işlevlerini büyük ölçüde bozdu... Yatakları değiştirilen nehirlerin çoğu uzun süre denize dökülemiyor; böylece deltalarındaki balıkçılık azalıyor ve kıyı bölgeleri bozuluyor. Ayrıca sulak alanların, taşkın ovalarının ve ormanlık su havzalarının yok olması da sellerin ve diğer doğal afetlerin ekonomi ve insanlar üzerindeki etkilerini artırıyor; küresel ısınma nedeniyle su döngüsü normalden daha yoğun hale geldikçe, bu etkinin daha da artacağına neredeyse kesin gözüyle bakılıyor.

Su döngüsünün bozulması biyoçeşitliliği ve ekosistemler başta olmak üzere, yeryüzü sistemlerini derinden ve olumsuz yönde etkilemektedir (Postel, 2010: 15; Rockström ve diğerleri, 2009). Sanayileşme öncesi tatlı su kullanımı yılda 415 km³ iken bugün bu rakam 2600 km³ olarak belirlenmiştir. Aşılması durumunda karasal ve sucul ekosistemlerde çöküşe neden olacak kritik eşik 4000m³ olarak tahmin edilmektedir. Araştırmacılar tatlı su döngüsünün çöküşten kurtarmak için hala imkân olduğunu belirtirken, özellikle tarımsal ihtiyaçlara bağlı olarak tatlı su kullanımında 2050 yılına kadar 400- 800 km³'lük bir artış meydana geleceği tahmin edilmektedir (Rockström, ve diğerleri, 2009).

7. Toprak Kullanımındaki Değişimler

Tarımsal ve diğer beşeri toprak kullanımı, geçtiğimiz birkaç yüzyılda muazzam ölçüde artmıştır. Beşeri toprak kullanımının yaygınlaşması ormanlık alanlar ile diğer ekosistemleri değiştirerek küresel dengeleri bozmaktadır. Bu süreç biyoçeşitliliği olumsuz yönde etkilemekte, iklim değişikliğine katkıda bulunmakta ve pek çok ekosistemin bozulmasında temel faktör olarak gösterilmektedir (Foster ve Magdoff, 2014: 24- 25). Sanayi öncesi dönemdeki beşeri toprak kullanımı küresel arazi yüzdesinde düşük bir yer tutmaktaydı. Ancak 2009 verilerine göre küresel arazinin %12'si beşeri kullanım altındadır. Araştırmacılar %3'lük bir büyüme alanı bırakarak, toprak kullanımında küresel sorunları tetikleyecek tehlikeli eşiği %15 olarak belirlemiştir. Bu eşiğin aşılmasının ekosistemlerin çökmesi, hızlı biyoçeşitlilik kayıpları, tatlı su sistemlerinde bozulma gibi sorunlara neden olacağı tahmin edilmektedir (UNEP, 2014: 65; Rockström, ve diğerleri, 2009).

8. Atmosferik Aerosol Yüklenmesi

Atmosferik Aerosol yüklenmesi, ozon, oksit, kükürt ve azot gibi partiküllerin atmosfere salınması ile oluşur. Atmosferde yoğunlaşan aerosoller iklim sistemleri, canlıların sağlıkları ve su döngüsü açısından olumsuz sonuçlar doğurur. Atmosferdeki bu parçacıklar güneşten gelen radyasyonu uzaya geri göndererek yeryüzünün radyasyon dengesine zarar vermektedir. Bulutların yansıtıcılığı ve yoğunlaşmasını da etkileyen aerosoller, yağışları ve iklim

süreçlerini dönüştürmektedir (Tsigaridis ve diğerleri, 2006: 5143- 5144). Bunun yanında pek çok solunum hastalığında önemli bir etken oldukları bilinmektedir. Sanayi öncesi dönemden bu yana atmosferik aerosol yüklenmesinin iki katına çıktığı bilinse de, küresel zararların önlenebilmesi için güvenli bir eşik henüz tespit edilememiştir (Rockström, ve diğerleri, 2009).

9. Kimyasal Kirlilik

Kimyasal kirlilik radyoaktif bileşikler, ağır metaller ve insan kaynaklı çok çeşitli organik bileşiklerden oluşur ve dünya sistemini iki şekilde etkiler. Kimyasal kirlilik öncelikle insanlar ve tüm diğer canlı organizmaların fizyolojilerini etkileyerek ekosistemlerin yapılarını ve işlevlerini bozar. Foster ve Magdoff (2014: 26- 27), kimyasal kirliliğin canlıların bedenlerine ve oradan da besin zinciriyle tüm canlılara nasıl yayıldığını çarpıcı bir dille anlatır:

Çok sayıda okyanus ile tatlı su balığı, cıvanın yanı sıra ciddi sayıda endüstriyel organik kimyasal ile de zehirlenmektedir. Okyanusların bünyesinde, muhtelif çöpten oluşmuş büyük “adalar” vardır ve bunlar ekseriyetle petrokimya sanayinin bir ürünü olan plastiklerden müteşekkildir... güneş ışığı ve ılıman hava sıcaklıkları, devasa miktardaki plastiği gitgide daha küçük parçalara kısmen ayrıştırmaktadır. Denizlerde böylesine maddeler o kadar çoktur ki dünyanın neredeyse her yerinde, bir avuç kum ya da bir bardak deniz suyu bile muhtemelen mikroplastikler- başka bir deyişle, küçük bir bezelyeden de ufak ve genellikle gözle görülemeyen plastik parçalar- içermektedir. Plastik madde, ancak organizma içerisinde ayrıştığı için, bu küçücük plastik parçaları bile beslenme ağının en alt tabakasında bulunan küçük hayvanlara zarar verebilmektedir. Dahası, sudaki toksik kimyasalları emdikleri ve yoğunlaştırdıkları için söz konusu partiküllerin çevreye daha da büyük bir zarar vermeleri gayet olasıdır.

Kimyasal kirliliğin ikinci etkisi ise diğer gezegensel sınırları etkileyerek değiştirmesidir. Kimyasal kirliliğin özellikle biyoçeşitlilik ve iklim değişimi üzerinde olumsuz bir etki yarattığı düşünülmektedir. Kimyasal kirliliğe kaçınılması gereken eşik bir değer tanımlanabilmesi, kirliliğin ölçülebilmesini, organizmalar üzerinde yarattığı etkinin analiz edilmesini gerektirir. Ancak kullanılan sentetik kimyasalların yüz binlere yaklaşması, tüm bu kimyasalların etkilerinin analiz edilmesini imkânsız kılmaktadır. Bazı kimyasalların zararları hakkında yapılan çalışmalar olsa da, bu kimyasalların bir arada yaratacakları zararın belirlenmesi mümkün değildir. Bu nedenlerle kimyasal kirlilik yarattığı tarif edilemez zararlara rağmen ölçülemez durumdadır (Rockström ve diğerleri, 2009).

Araştırmacılar, yukarıda ele alınan dokuz gezegensel sınırın birbirini etkileyebilecek karakterde olduklarının altını çizmekte, bir sınırın aşılmasının diğer eşik sınırları tetikleyebileceğini vurgulamaktadır. Rockström ve ark. çalışmaları, sanayileşme ile sanayi öncesi dönem arasında, ekosistemde meydana gelen değişime ışık tutarken, doğaya daha fazla zarar verilmesinin geri dönülemez sonuçlar doğuracağı konusunda bizleri uyarmaktadır. Gezegende yer alan ve yaşamı mümkün kılan sistemler daha fazla fosil yakıt tüketimini veya ormanlık alanların yok oluşunu kaldıramaz duruma gelmiştir. Su, azot ve fosfor döngüleri başta olmak üzere, yeryüzündeki dengeleri koruyan sistemler eşik limitlerde seyretmektedir. Toprak kullanımı beşeri amaçlar uğruna tarımsal ve kentsel alanlar için işgal edildikçe, diğer türlerin yaşama imkanları gittikçe daralmaktadır. İklim değişimi, okyanus asitlenmesi, atmosferik aerosol

yüklenmesi gibi sorunlar, birbirlerini tetikleyen bir biçimde dengelerin değiştiğini göstermektedir (Rockström ve diğerleri, 2009).

C. Piyasa- Ekoloji Çelişkisi

Eğer çevre kirlenmiş, ekonomi de hasta ise, her ikisine neden olan virüs üretim sisteminde bulunacaktır (Foster, 2008: 36).

Sermayenin sınırsızca büyümesi üzerine kurulu olan serbest piyasa sistemi eko-marksist düşünce tarafından eleştirilir. Yeryüzündeki doğal kaynaklar sınırlıdır ve hali hazırda mevcut üretim ve tüketimin tahrip ettiği doğal sistemlerin daha fazla büyümeyi ve daha fazla tüketimi taşıma kapasiteleri bulunmamaktadır. Bu doğal dengenin bozularak bir dizi felaketin önlenmesi isteniyorsa büyümenin durdurulması gerekmektedir. Serbest piyasa çevrecilerinin iddialarının aksine, tüm bu altüst oluşun arkasındaki temel neden sanayileşmenin ve kentleşmenin artışıyla doğrusal olarak artan kaynak tüketimi ve atık sorunudur. Sorunun çözülebilmesi için tek çözüm ise daha az büyüme, daha az sanayileşme, daha az enerji tüketimi ve doğal alanların daha az kirlenmesidir. Oysa doğal varlıkların özel mülkiyet eliyle kullanımı, büyümenin sınırlandırılması önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. Kapitalist sistemin kendiliğinden büyümeyi sınırlayan bir strateji benimsemesi mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla, liberal düşüncenin öne sürdüğü çevreci politikalar büyümenin sürdürülmesini önceler niteliktedir.

Piyasa çevreciliğiyle ilgili temel sorunun, çatışan amaçları biraraya getirme niyeti olduğu dile getirilir. Piyasa çevreciliğine göre doğal alanların

kullanımlarından sağlanan ekonomik fayda ekolojik amaçlara yönlendirilerek ekolojik fayda elde edilebilir. Ancak, pek çok örnek göstermektedir ki, hedeflenen ekonomik kazanç ekolojik anlamda bir yıkıma neden olmaktadır. Araştırmacılara göre bütün belirtiler gezegensel yaşam destek sistemlerinin, daha açık bir deyişle yeryüzünde yaşamı mümkün kılan sistemlerin tolere edebileceklerinin çok üzerinde bir baskıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Piyasa çevreciliğinin iddialarının aksine, ekolojik sorunların altında yatan temel nedenin eksik piyasa olmadığı, bunun tam aksine hastalığa neden olanın serbest piyasanın kendisi olduğu savunulmaktadır. Buna göre sorunun temel nedeni doğal varlıklar üzerinde özel mülkiyet ilişkilerinin yeterince tanımlanmamış olması değil, doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilerek metalaştırılması, böylece doğanın sınırsız büyüme arzusuyla kapitalist üretimin girdilerine dönüştürülmesi önündeki tüm engellerin kaldırılmasıdır. Bu görüşe göre sermaye birikiminin öncelikli hedefi olan ekonomik büyüme karşı konulamaz bir biçimde çevresel tahribata neden olmakta ve doğal sistemleri olumsuz yönde etkilemektedir. Sisteme muhalefet eden ve büyümenin sınırlandırılması, sonlandırılması veya büyüme kavramının tamamen değerlendirme ölçütü olmaktan çıkarılması gerektiğine yönelik düşünceler, yeryüzünün sınırlılıklarından kaynaklanır.

1. Büyümenin Sınırlandırılması

Liberal ideoloji tarafından dile getirilen çevreci söylemin temel varsayımı ekonomik büyüme ile ekolojik korumanın aynı anda mümkün

olduğudur. Bu ikisi arasındaki uyumu yaratacak olan ise serbest piyasa sistemidir. Ancak pek çok ekolojist, ekonomik büyümenin ekolojik sistemler için bir yıkım anlamına geleceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre her bir üretim faaliyetinin ekolojik anlamda iki temel sonucu vardır; bunlardan ilki üretim girdisi olarak kullanılan kaynakların sonlu olmasıdır. Yenilenebilir olsun veya olmasın, yeryüzündeki tüm maddeler sonludur. Üretimde girdi olarak kullanılan her madde, kopararak alındığı doğal sistem içindeki işlevini yitirir. Doğal ortamından çekip çıkarılan madde, ya döngüye geri dönemez ve dünyanın başka bir bölgesine taşınır veya ortama kirletilmiş ve tekrar kullanılamaz bir halde bırakılır. Örneğin sanayi üretiminde yüksek miktarlarda kullanılan su, doğal ekosistemlerden çekilerek üretime tahsis edilir. Endüstriyel tarım ve sanayide su kullanımı nedeniyle pek çok bölge kuraklık ve su kıtlığıyla yüz yüzedir. Brown su kirliliği sorununun ulaştığı boyutları şu şekilde anlatır (2000: 25):

...kim bilir kaç bin yıldır geçerli olan bu döngü, modern insanın kolektif yıkım yetisini hesaba katmamıştı. Son elli yıl içerisinde insan soyu, endişe verici boyutlarda ve gittikçe artan bir hızda yüzey sularını kirletmiştir. Belki dünyadaki suyun tam olarak bittiği söylenemez, ama temiz suyun bittiği söylenebilir. Üçüncü Dünya’da üretilen atık suyun yüzde doksanı bir işlemle geçmeden yöredeki ırmaklara, derelere ve kıyı sularına boşaltılıyor. Bunun yanı sıra, insanlar şu anda erişilebilir akarsuların yarısından fazlasını kullanarak ekosisteme veya diğer türlere fazla bir şey bırakmıyor.

Büyümenin artması demek daha fazla üretim, daha fazla su kullanımı ve nihayetinde ekosistemler üzerinde daha büyük bir baskının oluşması anlamına gelir. Üretimde kullanılan diğer kaynaklar için durum benzer şekilde gerçekleşmektedir. Üretimde kullanılan ağaçlar karbon salınımına neden olmalarının yanı sıra gezegenin karbon tutumunun azaltır ve yağış döngüsünü

olumsuz yönde etkiler. Tarımda kullanılan gübreler bir taraftan kimyasal döngüleri bozarken diğer taraftan akarsu ve okyanuslarda ötrofikasyona neden olmaktadır. Hahnel (2014: 97), madde- enerji akışı olarak tanımlanan ilişkinin sınırlı olduğu uyarısında bulunur. Ona göre biyosferden alınarak üretim için kaynak olarak kullanılan doğal varlıklar sonlu ve sınırlıdır. Aynı şekilde biyosferin, üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan atıkları soğurma kapasitesi de sınırlıdır. Bu nedenlerle madde –enerji akışının sınırsızca büyümesi mümkün değildir.

Kapitalist üretimin ikinci temel sonucu ise atık sorunudur. Commoner (1979: 19- 20) tarafından termodinamiğin yasalarından türetilmiş olan ekolojinin ikinci yasasına göre *her şey bir yere gider*. Doğada atık diye bir şey yoktur, bir organizmanın atık olarak ürettiği madde, başka bir organizmanın besini olarak kullanılır ve döngüsel bir şekilde madde sürekli kullanılır. Hayvanların ürettiği karbon dioksit atığı, bitkilerin besin kaynağı olur, bitkilerin atık olarak havaya saldığı oksijen hayvanlar tarafından kullanılır. Çürüten organizmalar bakteri ve mikroorganizmaların besini haline gelir ve döngü bu şekilde devam eder. Bu sistem, yeryüzünde yaşam için ihtiyaç duyulan sınırlı kaynakların tüm canlılar tarafından kullanımını mümkün kılan çok özel bir sistemdir. Hiçbir şey kullanışsız diye bir tarafa atılmaz ve her şey sürekli bir dönüşüm ve değişim halinde yeryüzünde hareket eder. Biliminsanlarına göre bugün yaşanan ekolojik kriz, insanlığın madde döngüsünü göz önünde bulundurmadan gerçekleştirdiği eylemlerin sonucudur. Doğadaki kaynaklar alınır, dönüştürülür ve çöp olarak dünyanın çeşitli noktalarına bırakılırken, o maddelerin izole bir şekilde orada kaldıkları düşünülür. Oysa her şey bir yere gider. Yaşamın her noktasında artan

bir biçimde kullanılan plastik, okyanuslarda güneşin ve doğa koşullarının etkisiyle parçalanıp toz tanesi büyüklüğüne ulaşır. Bu parçacıklar okyanus tabanındaki tortulara karışır veya sularda serbestçe dolaşırken deniz hayvanları tarafından yutulur. Böylece zehirli kimyasallar hem deniz hayvanlarının vücutlarına girip zehirler hem de besin zinciri yoluyla diğer canlılar için bir tehdit haline gelir. Kullanım ömrünü tamamlamış bir pil, atıldığı çöp toplama alanında ısınır ve içindeki cıva buharlaşır. Oldukça zehirli bir madde olan buhar halindeki cıva rüzgârlarla taşınır ve yoğunlaşıp kar veya yağmur içinde dünyanın herhangi bir bölgesine yağar. Bakteriler tarafından metil cıvaya dönüştürüldükten sonra bir balık veya böcek tarafından alınarak besin zincirine girer. Tarımda kullanılan yapay gübreler akarsulara ve nihayetinde okyanuslara karışırken, içlerindeki besin miktarı yüksek nitratlar, bulundukları bölgedeki alglerin sayısının yükselmesine neden olur. Alg sayısının artması oksijen tüketimini arttırırken, balıkların ve diğer deniz canlılarının havasızlıktan ölmelerine neden olur. En sonunda okyanusta ölü bölgeler haline gelir (Allshopp ve ark., 2010: 162- 166).

Üretim çarkı içine giren tüm mallar işlemde geçen ve pazarda taşınırken kirlilik yaratır. Sanayi üretiminin pek çok kolu yüksek miktarda kirlilik yaratır. Sanayi üretiminin neden olduğu karbondioksit salınımlarının ancak bir kısmı ormanlar tarafından tolare edilebilmektedir. Karbona doyan ormanlar daha fazla karbon emilimini gerçekleştiremez ve bu ormanların orman olarak korunması oldukça önemlidir. Ormanlık alanların çoğaltılması sorunu ancak birkaç yıl erteleyebilir belki ancak ormanlık alanların çoğaltılması bir yana gün geçtikçe dünya ormansızlaşmaktadır. Bright (2000: 28) sekiz bin yıl

önce, insanlar yeryüzünü ve ormanlık alanları yok etmeye başlamadan önce yeryüzünün yüzde kırkının yani (yaklaşık altı milyar hektar) ormanlık alanlarla kaplı olduğunu ifade eder. Ancak bugün orman örtüsü kentler ve tarımsal faaliyetler nedeniyle büyük oranda parçalanmıştır. Dahası her yıl yaklaşık 14 milyon hektar ormanlık alan kaybolmaktadır. Bright, ormansızlaşmanın bir evrim trajedisi olduğunu dile getirir.

Nükleer enerjinin yarattığı radyoaktif atıkların deaktive olması mümkün değildir ve depolandıkları alanlarda binlerce yıl boyunca devam edecek çevresel hasara neden olmaktadır. Yenilenebilir enerjiye geçiş çevreci bir alternatif olarak görülmekle beraber, bunların da çevresel sorunlar doğurduğu unutulmamalıdır (REN21, 2015: 16- 17; Pereira ve Seabrook, 1996: 187- 188; Daly, 1991: 129- 131). Sanayi üretimi, doğaya etkileri tam olarak anlaşılamayan binlerce kimyasal madde salımına neden olur. Carson'ın (1994: 21- 22) tarımsal üretimi arttırabilmek için kullanılan böcek ilaçlarının dünyayı zehirleyen geniş çaplı etkilere neden olduğunu anlattığı “Sessiz Bahar” isimli kitabında, DDT (dichloro-diphenyl-tricloro-ethane) başta olmak üzere pek çok böcek ilacının canlılığa, böceklerle, kuşlara, akarsular yoluyla deniz yaşamına ve nihayet bizlere verdiği zararların boyutlarını ortaya koymasının üzerinden yarım asırlık bir süre geçmiş olmasına rağmen, ülkemiz başta olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde DDT kullanımının yasal veya yasadışı yollarla devam ettiği bilinmektedir (Şık, Certel, Yıldız, 2011). Böcekleri etkisiz hale getirmeyi amaçlayan bu kimyasallar, böcekler dışındaki diğer canlıların da vücutlarına girip, yağ dokularında erimekte ve vücuttan atılamayıp birikmektedir. Sanayi üretimi sonucu ortaya çıkan pek çok kimyasal günümüzde benzer etkilere neden

olmaktadır. Bu kimyasalların bir kısmı gaz halinde atmosfere karışarak atmosferik dengeleri bozmakta veya yoğuşarak asit yağmurlarına neden olmaktadır. Diğer taraftan toprağa ve akarsulara karışan kimyasallar organik ve inorganik döngülere katılarak dünyamızı zehirlenmektedir. Ekonomik büyüme, doğa üzerinde hali hazırda oluşturulan baskının giderek artması, kirliliğin birikmesi, döngülerin daha da bozulması anlamına gelmektedir. Ancak pek çok biliminsanı, önceki bölümde ifade edildiği gibi, doğal sistemlerin taşıma kapasitelerinin hali hazırda sınır değerlerde olduğunu belirtmektedir. Geri dönüşü olmayan noktaya gelmeden önce, doğal sistemler üzerindeki baskının azaltılması gerektiği uyarısında bulunmaktadırlar.

a- Sürdürülebilir Kalkınma

Çevre sorunlarının göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşması sonucu konunun araştırılması amacıyla Roma Kulübü tarafından hazırlatılan 1970 tarihli “Büyümenin Sınırları” isimli raporda, doğal varlıkların sınırlı olduğu ve artan nüfus ve tüketim karşısında 150 yıl içinde dünyanın yaşanamayacak boyutlarda tahrip olacağı belirtilmiştir (Meadows, Meadows, Randers ve Behrens, 1972). Çevresel felaketlerin önüne geçilmesi için sıfır büyüme önerisi getiren raporda, çevre ile kalkınma arasında olumsuz bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bu görüşe göre ekonomik büyüme ve kalkınma ancak doğal varlıkların kullanımıyla mümkündür ve kaynak kullanımının artması çevreye ve dolayısıyla insan yaşamına olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu görüşe göre çevre sorunlarının

çözümü için yapılması gereken kaynak kullanımının sınırlandırılmasıdır (Yıkılmaz, 2004: 111-112; Kılıç, 2006: 85).

Diğer taraftan, çevre sorunlarının uluslar üstü bir karakterde olması, konunun ulus devletler eliyle değil, uluslararası platformda ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Çevre sorunları uluslararası platformda ilk defa ele alındığı 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen Çevre Konferansında insan- çevre ilişkileri irdelenmiş, ekonomik gelişmenin çevreye olan olumsuz etkileri ortaya konmuştur. Zengin ve yoksul ayırımı olmaksızın, tüm katılımcı ülkeler tarafından küresel çevre sorunlarının boyutları ve tehlikelerine dikkat çekilmiştir. Sonuç bildirgesinde, her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama ve çevre korumaya ilişkin kararlara katılma hakkının olduğu kabul edilmiştir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 448- 450; Yıkılmaz, 2004: 112-113).

Ancak, çevrenin bir hak olarak tanımlanması, çevre hakkı ile diğer hak ve özgürlükler arasında çatışmaların doğmasının önü açılmıştır. Haklar arası çatışmalarda, genel çıkarın özel çıkarı öncelemesi prensibinin uygulanması, çatışmanın bu şekilde çözülmesi gerekir. Çevre hakkının insan sağlığı ve refahına yönelik olması nedeniyle çevre hakkı genel çıkarı temsil eder. Örneğin doğal varlıkların korunması genel çıkarı temsil eder ve özel çıkarı temsil eden mülkiyet hakkı ve girişim özgürlüğü gibi hakları önceler. Bu durumda, Stockholm Konferansı sonrasında çevre hakkı, mülkiyet ve girişim gibi özel hakları önceleyen bir hak olarak benimsenmiştir. Çevre hakkı gelişme ve özel mülkiyet gibi özel çıkarlara yönelik haklardan üstün gören bu anlayışa göre, gelişme ve kalkınma çevreyi olumsuz yönde etkileme ihtimali yüksek kavramlar olarak değerlendirilmektedir. Kısaca çevre ile gelişme arasında olumsuz bir

ilişkinin olduğu varsayılmaktadır. Bu ilişkide, çevre hakkının öncelikli olduğu ve başta özel mülkiyet hakkı olmak üzere özel haklardan üstünlüğü benimsenmiştir (Kaboğlu, 1996: 30).

Böyle bir ortamda, kapitalizmin yeniden yapılanması ve küresel ölçekte dünyanın politik, kültürel ve toplumsal alanlarda gelişen yeni yapıya uyarlanması ihtiyacı gündeme gelmiştir. Neoliberalizm veya yeni sağ olarak adlandırılan olgu, kapitalist sistemin diğer öğelerle birlikte güncel koşullara uyarlanması anlamını taşımaktadır (Yıkılmaz, 2004: 42- 43). Bu uyarlamayla geçmişte izlenen yüksek toplam talep ve tam istidam politikaları, yüksek vergi oranları, cömert sosyal refah uygulamaları ve artan devlet müdahalesinin krizin nedenleri olduğu görüşü genel kabul görmüştür. Krizin teşhisi bu yönde olunca krizin ancak bir önceki dönemde yapılanların tersi ile aşılabacağı görüşü egemen olmuştur. Böylece düzenlemeci- müdahaleci anlayıştan liberal- piyasacı anlayışa geçilmiştir. Krizin çözümü ekonomik serbestleşme, rekabeti destekleme gibi liberal politikaların uygulanmasında görülmüştür. Yıkılmaz’a göre (2004: 63):

Neoliberaller, “piyasa kaynaklarının optimal tahsisini temin ediyor diyerek, piyasanın serbest işleyişine engel teşkil ettiğini düşündükleri şeyleri azalttılar... Dolayısıyla piyasa dışında kalan alanların da piyasa ilişkileri içine alınması, yasanın tüm alanlarının piyasaya tabi olması gerekmektedir... Bu işlemleri doğal kaynakları ve çevresel değerleri kapsayacak şekilde genişletmek, çevre kalitesinin yükseltilmesinin, hayat standardını genişletmenin ve belki en önemlisi, kişi özgürlüğünü arttırmanın tek yoludur. Liberaller, serbest piyasalar ile çevrenin birbiriyle bağdaşmayacağı düşüncesine ve çevrenin kâr esasına göre düzenlenmeyecek kadar değerli olduğu görüşlerine karşı çıkmaktadırlar. Çevre ve piyasanın birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu ve aralarında olumsuz değil olumlu bir ilişki olduğunu ileri sürmektedirler.

1983 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu⁶, 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” isimli bir rapor yayınlamıştır (WCED, 1987). Komisyon başkanı Bruntland’ın ismiyle de anılan raporda, çevre hakkının gelişme hakkını öncelediğine yönelik yaklaşım eleştirilmektedir. Raporda çevre ile kalkınma arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi amaçlanmıştır. Rapora göre kalkınma uğruna çevre feda edilmektedir ancak bu yanlış bir uygulamadır. Buna karşın çevrenin korunması için kalkınmanın ihmal edilmesi ise başka bir yanlış olacaktır. Kalkınmanın dışlanması yoksulluğu güçlendirecektir ve yoksulluğun egemen olduğu bir dünyada çevre krizleri başta olmak üzere her türlü krizin yer alması kaçınılmazdır. Bu nedenle ne çevreye duyarlılık ne de kalkınma ihtiyacı ihmal edilmelidir. Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak esasında sürdürülebilir kalkınma kavramı önerilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla, çevreye olan duyarlılığın kalkınmanın önüne geçmemesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Çevre ile kalkınmanın birbirlerine ayrılmaz şekilde bağlı oldukları ileri sürülmektedir (Keleş, Hamamcı, Çoban, 2012: 452; Lawn, 2001: 31- 32; Yıkılmaz, 2004: 114-115).

Raporda, ekolojik etkileşimin özel mülkiyetin sınırlarına tabi olmadığı, özel mülke ilişkin çeşitli uygulamaların etkilerinin mülkün dışı için de etkili sonuçlar doğurduğu ifade edilmektedir. Bununla beraber ekolojik sorunların özel mülkiyetin yeterince tanımlanmamış olması ve hükümetlerin gerekli

⁶ Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu: World Commission on Environment and Development (WCED)

müdahalelerde bulunmaması olduğunu kabul eder (WCED, 1987). Krizin aşılabilmesi için yapılması gereken, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin benimsenmesi yoluyla ne çevreden ne de gelişmeden ödün vermektedir. Bu yeni yaklaşımla, çevre sorunlarının nedeni gelişme ve kalkınma olarak görülmez. Kalkınma, doğru yöntemlerin uygulanması koşuluyla doğal varlıklar üzerinde baskı yaratmaz. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, kalkınmayla çevre korumanın birlikte gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Rapora göre bu ilkenin hayata geçirilebilmesi, ekolojik sınırlara saygı gösteren, aşırı nüfus artışını engelleyen güçlü bir siyasi iradeyi gerektirmektedir (Okereke, 2008: 146- 147; Kaboğlu, 1996: 33- 34).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, kalkınmaya yönelik tüm eylemlerin çevresel hasara neden olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Buna göre çevreciler tarafından benimsenen sıfır büyüme yaklaşımının çevresel bozulmaların ve uzun dönemli hasarın önlenmesi için yeterli olmadığı düşünülmektedir. Öyle ki sıfır büyüme hedefinin benimsenmesi, örneğin yağmur ormanlarının yok oluşunu engelleyecek bir etki yaratmayacaktır. Bu nedenle sıfır büyüme yerine sıfır zarar politikalarının benimsenmesi gereklidir. Bunun yanında bazı sektörlerde sağlanacak büyüme, ekolojik açıdan olumlu sonuçlar da barındırabilir. Örneğin mevcut sanayi atıklarının temizlenmesine yönelik gelişen yeni bir sektörün yaratacağı büyüme, ekolojik gereksinimlerle uyumlu bir büyümeye işaret etmektedir (Low ve Gleeson, 2002: 12- 13).

Stockholm’de düzenlenen çevre konferansından 20 yıl sonra, 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Brezilya’nın Rio kentinde Çevre ve Kalkınma zirvesi gerçekleştirilmiştir. Dünyadaki neoliberalizmin yükselişinin etkileri Rio

Zirvesinde gözlenmiştir. Çevre ve kalkınmayı birbirine karşıt kavramlar olarak alan Stockholm konferansının aksine, Ortak Geleceğimiz isimli raporda ortaya konan sürdürülebilir kalkınma ilkesi benimsenmiş, kalkınma ile çevrenin birbirlerini destekleyen süreçler olduğu anlayışı desteklenmiştir. Zirvede, dünya ekonomik sisteminin çevre değerlerine ve sürdürülebilir gelişme ilkelerine uygun yapılandırılması kabul edilmiştir. Böylece Rio sürdürülebilir kalkınma sürecinin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Zirvede birçok ülke sürdürülebilir kalkınma kavramını desteklediğini açıklamıştır (Kılıç, 2006: 85- 86).

Rio Zirvesinde, sürdürülebilir kalkınmanın bütün konularını içeren, sosyal ve ekonomik hayata dair hedefleri, yöntem ve araçları içeren Gündem 21 belgesi imzalanmıştır. İmzalanan belgeye göre sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin uygulanabilir olması için, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik politikaları uluslararası işbirliğiyle desteklenmelidir. Bu süreçte, ülke ekonomilerinin liberal politikalarla desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu politikalar arasında ticaretin serbestleşmesi, borçlu ülkelere mali yardım sağlanması, kalkınma ve çevreye yararlı politikaların teşvik edilmesi, özel sektörün teşvik edilmesi, girişimciliğin desteklenmesi, devletin görev ve işlevlerinin sınırlandırılması gibi liberal politikalar bulunmaktadır (Yıkılmaz, 2004: 117- 119).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevre sorunlarının çözümü için ortaya atıldığından günümüze kadar, çevreyle ilgili pek çok aktör tarafından benimsenmiş, *sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekolojik, toplumsal ve kültürel problemlerin ekonomik büyüme ile birlikte değerlendirilip çözüm bulunması konusunda politik bir uzlaş*ı olarak değerlendirilmiştir (Atabay ve Kaçmaz,

2007: 43; Kılıç, 2006: 83). Ulusal, bölgesel ve yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler, sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimsemiş ve uygulamalarını bu doğrultuda gerçekleştirme kararı almıştır.

Diğer taraftan liberal politikaların çevre sorunlarına çözüm olamayacağını düşünen çevreci yaklaşım öncelikle, kalkınma ile çevrenin birbiriyle uyumlu kavramlar olduğu varsayımına karşı çıkmaktadır. Onlara göre çevre sorunları, üretim yapısı, üretimin geldiği boyut, üretimin artış hızı, mevcut ve artmakta olan tüketim düzeyi ve değişen tüketim alışkanlıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kalkınma ve çevre koruma birbiriyle uyumlu değil karşıt anlamlar ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, çevre duyarlılığı adı altında, var olan doğa tahribatının devamını sağlamaktadır (Aruoba, 1997: 179; Hahnel, 2014: 55; Şahin, 2004). Dahası sürdürülebilir kalkınma kavramının her türlü uygulamada çok rahatlıkla kullanılması, çevreyi tahrip eden ve doğal varlıkların sürdürülebilirliğini yok eden uygulamalarda dahi bu kavramın kullanılması eleştirilmektedir. Atabay ve Kaçmaz şu şekilde dile getirir (2007: 46):

Son 30 yıldır ne zaman kalkınmanın tahripkâr etkilerinin farkına varılsa, sürdürülebilir kalkınma kavramı öylesine formüle edilmektedir ki hem sorun hem de çözüm için kullanılmak istendiği ortaya konulmaktadır.

Kavrama yöneltelen eleştirilerden bir diğeri, kavramın içerdiği ön kabullerin birbiriyle tamamen zıt kavramlar olmasıdır. Bunların başında yoksullukla mücadele, herkesin temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir şekilde kalkınma, bunlar yapılırken doğal kaynakların korunması ve gelecek kuşakların da bu kaynaklardan yararlanabilmesinin güvence altına alınması gelmektedir. Yapılan eleştirilere göre tüm bu amaçların aynı anda gerçekleştirilmesi mümkün

değildir ancak sürdürülebilir kalkınma telaffuz edilerek, böyle bir uygulama mümkünmüş gibi davranılmaktadır (Şahin, 2004). Gorz (1993: 61- 62) şu şekilde ifade eder:

Oysa ekonomik verimlilik zorunluluğu, ekolojik önem zorunluluğundan temelde farklıdır. Ekolojik rasyonalite, mümkün olduğunca az kullanım değeri ve yüksek dayanıklılığı olan malla, yani asgari bir çalışma, sermaye ve doğal kaynakla maddi ihtiyaçları en iyi biçimde tatmin etmekten oluşur. Buna karşılık, azami ekonomik verimlilik arayışı, azami etkinlikle gerçekleştirilmiş azami üretimi mümkün olduğunca yüksek bir kârla satmaktan oluşur; bu da, tüketimin ve ihtiyaçların azamileştirilmesini gerektirir. Sadece bu sonuncusu, büyüyen sermaye miktarlarının kârlılığını sağlayabilir. İşletme düzeyinde azami verimlilik arayışı, sonuç olarak, ekonomi düzeyinde, büyüyen israflara neden olur. Ama, ekolojik açıdan kaynakların israfı ve yıkımı olarak görülen şey, ekonomik açıdan büyüme kaynağı olarak algılanır.

Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma ile bir “yoksulluk” tanımı yapılarak, batılı yaşam standartlarında yaşamayan toplumların yoksul olarak kabul edilmesi eleştirilerin bir diğer boyutudur. Bu görüşe göre kalkınma, *azgelişmişliğin* tanımıyla başlar ve bu tanımla milyonlarca insanın tüketmesi gereken ancak tüketemediği pek çok ürün olduğu ilan edilmiş olur. Geleneksel olarak ihtiyaçları belli bir düzeyde olan insanlara, dışarıdan ve başka bir kültürün dayatmasıyla *yoksulluk* atfedilir. Böylece, yoksullukla mücadele etme ihtiyacı ortaya çıkmış olur. Bu anlayış daha çok üretme ve daha çok tüketme ihtiyacını meşrulaştırmaktadır (Martinez- Alier, 2002; 45- 48; Şahin, 2004). Clarke’a göre sistem mevcut ihtiyaçları karşılayamadığı gibi yeni ihtiyaçlar yaratmaktadır (2014: 100):

Kapitalizm, bırakın tüketicilerin ihtiyaçlarına karşılık vermeyi, sürekli olarak giderilemeyen ihtiyaçlar yaratmaya çabalar; bolluğu genelleştirmek bir yana yokluğu genelleştirir; emeğin üzerindeki yükü hafifletmediği gibi nüfusun (gençler, yaşlılar, hastalar, yeterli becerisi olmayanlardan oluşan) giderek büyüyen bir kısmının sermayenin taleplerini karşılamayarak

yokluğa mahkûm olmasına yol açtığı ölçüde çalışma yoğunluğunu sürekli arttırır.

Son olarak sürdürülebilir kalkınma muhalifleri, bu kavramın uygulanabilmesi için güçlü bir siyasi iradenin gerekliliğiyle ilgili bazı kuşkularını dile getirir. Çevrenin korunabilmesi için alınması ve uygulanması gereken pek çok karar vardır ve bu noktada siyasi aktörlerin rolü hayatidir. Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma savunucuları, liberal demokrasinin çözüm olduğunu öne sürseler de, öncelikle liberal demokrasinin dünyadaki tek yönetim biçimi olmadığı hatırlatılmaktadır. Böylece demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerde bu ilkenin nasıl uygulanacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bunun yanında, liberal demokrasi uygulansa dahi, bu yönetim biçiminde de çevreye duyarlı yönetimlerin iktidarda olacaklarının hiçbir garantisinin olmadığı eklenmektedir. Dahası, çevre sorunlarının en büyük mimarlarının batılı demokrasiler olduğu hatırlatılmaktadır. Yönetimin demokratik olması çevreyle uyumlu politik kararlar verileceği anlamı taşımaz (Ekins ve Jacobs, 1998: 30-31; Atabay ve Kaçmaz, 2007: 46).

Gezegenin ekolojik kapasitesine uyumlu bir toplumsal yapının ekonomik büyüme ile uyumlu olamayacağına dair görüşler, ekolojik döngüler üzerinde yaratılan baskının azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre büyüme ile sürdürülebilirlik arayışının terk edilerek, var olan baskıların azaltılabilesi için küçülme stratejileri geliştirilmelidir. Aksi halde dönüşü olmayan bir noktaya gelinerek ekolojik yıkımla yüzleşilmesi olasıdır (Weiler, 2015: 18; Hueting, 2015: 30- 31).

b- Küçülme

Önceki bölümde ele alınan doğal varlıkların ve doğal sistemlerin taşıma kapasitelerinin zorlanmakta olduğu gerçeği, ekonomik büyümeyi hedefleyen politikalara meydan okuyarak tam aksi bir hedefin benimsenmesi gerektiğini savunur. Bu görüşe göre küçülme, gezegenle uyum içinde yaşanabilmesi için tek geçerli çare gibi görünmektedir (Weiler, 2015: 13- 14). Yeryüzünün yaşanabilir bir ortam olarak kalması için ekonomik büyümenin terk edilmesini savunan bu yaklaşım, büyüyen ekonomilerin çevreye en fazla zarar verenler olmalarının bir rastlantı olmadığını savunur. Büyüme bir yandan çevresel hasara neden olurken diğer yandan ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri doğurur. Yeryüzündeki zihinsel ve fiziksel kirlenmenin altında, tüm sorunların tek çözümü olarak empoze edilen büyüme arzusunun olduğu dile getirilmektedir. Flipo'ya göre (2015: 43- 44) büyüme bir siyasa ve girişim yelpazesinin sonucudur. Ancak az gelişmiş ülkelerdeki eşitsizlikler genellikle bu yelpazede azalmak yerine artar. Tarihsel bir bakışla bu durumu daha net bir biçimde izlemek mümkündür. Diğer taraftan yüksek büyüme rakamları yakalayan ülkeler ise en çok çevresel hasara neden olanlar olarak öne çıkmaktadır.

GSYH'nın gayri- maddileşmesi yalnızca görünürde çünkü en çok kirleten ülkeler, yaşam standartlarını korumalarını sağlayan üretim zincirindeki en yıkıcı bağlantıları geniş çapta başkalarına devrettiler. Çin ve Brezilya, ülkelerinin çevresel çarpma etkisinin çoğunun Batılı ülkelerin devasa talebinin doğrudan sonucu olduğunu bize hatırlatmaktan çekinmiyor. Üstelik ekolojik sorunlar olmasaydı da, yüce simgesi büyüme olan üreticiliğin yarattığı zihinsel kirlenme sorgulama nedeni olmalıydı. Küçülme böylece, ruhların ekonomisizleştirilmesini işaret ediyor.

Küçülme yaklaşımı, ekosistemleri yararlı kaynaklar veya servisler olarak gören bakış açısını eleştirerek, onların içsel değer taşıdıklarını savunur. İkinci olarak sınai üretim ve tüketiminin ekosistemlerle uyumsuz olduğunu vurgular. Bu yaklaşıma göre sınai büyüme ile ekolojik uyum şu ana kadar yakalanamamıştır ve büyük olasılıkla böyle bir uyum mümkün değildir. Bu görüşü savunanlara göre ekonomik büyümenin ekosistemler ve doğa üzerindeki baskısı azaltılmalıdır ve doğru bir yöntemle böylesi bir hedef mümkündür. Küçülme savunucuları insanı kendi çıkarını arttırma güdüsüyle hareket eden ekonomik bir varlık (homo economicus) olduğu görüşüne karşı çıkar. Dünyanın karşılıklı yardımlaşma ve birlikte yaşama kavramlarının benimsendiği bir kültüre ihtiyacı olduğunu savunur (Demaria, Schneider, Sekulova ve Martinez-Alier, 2013: 196- 197).

Öte yandan küçülme stratejilerinin muğlak olması nedeniyle çözüm becerisinin yüksek olmadığı yönünde eleştiriler gündeme gelmektedir. Bu görüşe göre küçülme bünyesinde pek çok farklı anlayışı barındırmaktadır. Van den Bergh şu ana kadar geliştirilen beş farklı küçülme stratejisi analiz ettiğini ve çevresel etkililik açısından hepsinin farklı sonuçlar ve riskler barındırdığı uyarısında bulunur. Örneğin küçülmeyi GSYH kriteri üzerinden ele alan yaklaşım, büyüme odaklı bakış açısıyla üretim ve tüketim ilişkilerini ihmal etmektedir. Yenilenebilir enerji üretimine yapılan yatırımlar bu ölçekte olumsuz bir etki olarak yorumlanacaktır. Temiz sektörlerin büyümesi ve kirletici sektörlerin küçülmesi öncelenmediğinden, GSYH’da kaydedilen küçülmenin ekolojik kriz açısından herhangi bir anlam taşıyıp taşımadığı sorgulamaya açık olacaktır. Diğer taraftan küçülmenin tüketimin azaltılması yoluyla ulaşılabilir

olduğunu savunan yaklaşım ise uygulanabilirlik ve hakkaniyet açılarından sorunludur. Çevre dostu tüketimle kirletici tüketimin aynı analizin unsurları olarak yorumlanması, çevresel etkilik açısından sakıncalar doğurabilir. Bir diğer küçülme stratejisi olarak önerilen fiziksel küçülme, Daly (1996: 31) tarafından ortaya konduğu şekliyle sabit- durum ekonomisi, ekonominin fiziksel büyüklüğünün, özellikle kaynak kullanımının ve kirletici atıkların önlenmesini amaçlamaktadır. Ancak van der Bergh bu yaklaşımın büyümenin sınırlandırılması ve nihayetinde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarının basit bir isim değişikliğiyle tekrar gündeme taşınmasından başka bir şey olmadığını savunmaktadır. Ekonominin güvenli sınırlar içinde tutulması bir defa kabul edildiğinde, küçülme stratejileri ekolojik sistem için anlamsızlaşmaktadır. Bu nedenlerle küçülme stratejisinin çevresel etkililiği sorgulanır seviyededir. Örneğin küçülme stratejileri ekonomik ölçekte yüzde ellilik bir küçülme başarısına ulaşsa dahi -ki böylesi bir küçülmenin sosyal ve siyasal açılardan ulaşılması oldukça güç ve imkansız olduğunu ifade eder- bu küçülmenin çevresel sorunların ancak yarı yarıya çözülmesi anlamı taşıyacağını ifade eder. Oysa yüzde ellilik bir iyileşmenin pek çok çevresel sorun açısından yeterli olmaktan çok uzak olduğu uyarısında bulunur. Yapılması gereken eski yaklaşımları yeni isimlerle etiketleyerek bu defa işe yaramasını beklemekten öte olmalıdır (van den Bergh, 2015: 71- 82).

Küçülme stratejilerinin işlevsel olmadığına ilişkin eleştirilerin yanında uygulanabilirlik sorunu bir diğer önemli tartışma konusudur. Küçülme stratejilerinin gönüllülük esasına dayanıyor oluşu, bazılarına göre küçülmenin başarısız olacağının bir göstergesidir. Kapitalizmin *büyük ya da öl* dünyasında

hiçbir aktörün gönüllü olarak küçülmeyi tercih edemeyeceği vurgulanır. Bu nedenle büyüme odaklı bir sistemin kendiliğinden muazzam bir sosyal ve ekonomik değişikliğe giderek küçülme stratejisini gönüllü olarak benimsemesi mümkün görünmemektedir (Foster, 2011). Kallis’e göre kapitalist piyasa ekonomisinin gönüllü olarak bir küçülme stratejisi benimsemesi mümkün değildir (Kallis, 2015: 123):

Tartışma karmaşık, buradaki kritik soru, bugün çoğumuzun içinde yaşadığı kapitalist piyasa ekonomilerinin gönüllü olarak küçülüp sabit bir durumda istikrar sağlayıp sağlayamayacağıdır. Sanmıyorum. Çok büyük olasılıkla bu ancak temel mülkiyet, iş, kredi ve dağıtım kurumlarında köklü bir değişimle mümkün olacak ki, sonuçta ortaya çıkacak sistem artık kapitalizm olarak adlandırılmayacaktır.

Öte yandan küçülmenin ekolojik sorunları çözme becerisinin zayıf olduğunu savunan yaklaşım, “büyüme-sizlik” (a-growth) yani büyümeyi toplumsal bir kriter olmaktan çıkarmanın daha akla yatkın bir seçenek olarak görmektedir. Bu görüşe göre büyümenin sınırlandırılması veya küçülmeye odaklanmak, küçülmenin nasıl gerçekleşeceğine dair senaryolar üretmek veya küçülmeyi ölçecek mekanizmalar üzerine kafa yormak çelişkilidir. Büyümeye karşı çıkan bir toplumun hedeflerini aynı düzlemde seçmesi, büyümeye karşı küçülmeyi benimsemesi çelişkilidir. Büyümenin toplumsal anlamda hatalı bir hedef olduğu kabul ediliyorsa, büyümeye dair bakış açısı ve algı olduğu gibi terk edilmeli, toplumsal alanlarda bir değerlendirme kriteri olmaktan çıkarılmalıdır (van den Bergh, 2015: 90- 92; Kallis, 2015: 129).

2. Yeşil Kapitalizmin Olasılıksızlığı

Ekolojik sorunların anlaşılıp büyümenin sınırlandırılması gerektiğinin uluslararası platformda ilan edildiği 1970’li yıllardan günümüze kadar geçen süreçte, ekosisteme verilen zarar inanılmaz boyutta artmıştır (Kovel, 2005: 19-21). Dahası, büyümenin sınırlandırılması bir hedef olmaktan dahi çıkarılarak sürdürülebilir kalkınma gibi muğlak, kendi içinde çelişkili ve sıklıkla kalkınma ağırlıklı anlaşılan hedefler benimsenmiştir (Hahnel, 2014: 55- 56). Geline noktada sanayileşmenin veya büyümenin kendiliğinden sınırlanmayacağı veya ekolojik sınırların öngördüğü seviyelere düşmeyeceği anlaşılmalıdır. Kovel (2005: 24) insanın kendi iradesiyle nefes almayı bırakamayacağı gibi, sermayenin de ansızın genişlemeyi bırakamayacağını savunmaktadır. Bu nedenlerle, dünya beşeri sistemlerinden kaynaklanan ve yaşam destek sistemlerini çöküşle tehdit eden bu muazzam saldırının dizginlenebilmesi, kapitalist üretim biçiminin iç dinamiklerinin anlaşılmasına bağlıdır (Foster ve Magdoff, 2014: 45; Kovel, 2005: 48). Polanyi (2014: 73- 74) ise liberal felsefenin kendiliğindenciliğe, işlerin kendiliğinden düzelme eğilimine gireceğine duyduğu anlamsız inancı sorgular:

Liberal felsefe hiçbir noktada değişim sorununun açıklanmasında olduğu kadar açık seçik bir başarısızlığa uğramadı. Kendiliğindenliğe olan duygusal inancın aleviyle, ekonomik ilerlemenin sonuçlarını, ne olurlarsa olsunlar, oldukları gibi kabul etmeye hazır mistik bir tavır karşısında, değişime karşı sağduyuya dayanarak alınan tavırlar bir kenara itildiler. Siyaset biliminin ve devlet idaresinin en basit doğruları önce gözden düştü, sonra unutuldular... geleneksel devleti, idaresinin çoğu zaman eskilerin sosyal felsefe öğretilerinden kalma böyle gündelik gerçekleri, ondokuzuncu yüzyılda, kaba bir faydacılık ve bilinçsiz büyümenin kendi açtığı yaraları iyileştirme niteliğine düşünmeden duyulan güven aracılığıyla, eğitilmiş kişilerin düşüncelerinden silindi.

Kapitalizmin doğası gereği kaynakları koruyan, atık düşmanı bir sistem olduğunu savunanlar, çevre sorunlarının devlet müdahalesiyle çözülmesini şiddetle eleştirir. Onlara göre yeşiller piyasa başarısızlıkları ile kurumsal başarısızlıkları birbirine karıştırmaktadır. Hatta ekolojik sorunların çözümlenmesi için devlet müdahalesini gerekli görenleri, kendi bakış açılarının topluma empoze etmek için devlet gücünü arkalarına almak istemekle, totaliterlikle suçlar. Çevresel şartların daha iyi olduğu bir dünyada yaşama isteyi, bireysel özgürlükleri yok sayan bir anlayış olarak okunur. Öte yandan Eckersley (1993: 5- 8), Serbest Piyasa Çevreciliğinin çevreci akımların tam da güçlendiği bir dönemde, onlara karşı bir savunma/saldırı stratejisi olarak ortaya çıktığı kanaatinde. Ona göre büyümekte ve etkisi artmakta olan ekolojik hareketin ekonomik büyüme ve tüketim karşıtı yaklaşımları, ancak bu şekilde, çevreci liberal bir söylemle bastırılabilirdi. Böylece eko-liberalizm, kapitalizm için bir tehdit oluşturma riski olan çevreci hareketler içinde yer alarak, riski dizginlemektedir. Harvey de benzer şekilde, sermayenin çevreci hareketi sahiplenmiş görünerek, gelecekte ekolojik sorunlarla mücadele amacıyla belirlenecek politikalarda etkili konuma gelmesini bu yolla sağlayacağına değinir. Sermayenin ekolojik söylemler üzerinde egemenlik kurması, doğayla ilgili sorunların ekonomik ifadelerle örneğin fayda- maliyet anaizi çerçevesinde ele alınmasının önünü açar. Harvey, bu şekilde sermayenin doğa ve metabolik ilişki üzerindeki kamu söylem ve politikalarında daha fazla belirleyici hale gelmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade eder (2015a: 257).

Bu yaklaşıma göre sermayenin hareketini ve büyümesini sınırlayan her türlü kısıtlama kapitalist sistemin doğasına aykırıdır. Marksist görüş

kapitalizmin artan bir biçimde sermaye birikimine ihtiyaç duyduğunu belirtir. Sermaye birikiminin artan bir biçimde ve sürekli olarak büyümesi, önündeki tüm engellerin teker teker kaldırılmasını gerekli kılar (Marx, 2014c: 268). Bu nedenle kaynak kullanımının azaltılması, büyümenin sınırlandırılması gibi kısıtlar ekolojik krizin önlenmesi pahasına dahi olsa, kapitalist sistem dahilinde gerçekleştirilemez. Kovel (2005: 24), insanın kendi iradesiyle nefes almayı bırakmadığı gibi, sermayenin de kendi iradesiyle büyümeden vazgeçemeyeceğini belirtir. Büyümenin sınırlandırılması, sermayenin doğasına, varlık amacına aykırıdır. Bu nedenle, kapitalist sistemle uyumlu çevre politikaları, sermayeyi sınırlama değil, üzerine konulan sınırları aşma işlevi görür. Dolayısıyla serbest piyasanın varlığını koruduğu tüm çözüm önerileri, ister istemez sorunların devamı gerektirir. Örneğin çözümün yeşil tüketim ile ulaşılabilir olduğunu savunan yaklaşım, tüketicilerin beğenilerinin değişmesiyle, daha temiz ürünlerle kirliliğin ortadan kaldırılacak bir sorun olduğunu savunur. Böylece üretimin sınırlandırılması gerekliliği bir tarafa konarak, maddi üretimin arttırılması çevresel bir görünüm kazanır. Ancak endüstriyel üretimin asla tamamen “yeşil” olamayacağını savunanlar, gerçek anlamda sürdürülebilir bir toplumun tüketim üzerinden tanımlanamayacağını vurgular (Pereira ve Seabrook, : 1996: 104- 105). Buna göre çevrecilik üretim ve tüketim kalıpları üzerinden tanımlanmaya devam edildikçe, doğal varlıkların değersizleşmesi ve sömürülmesi sonlanamaz. Sorun zaten doğal sınırları hiçe sayan, doğal varlıkların içsel değerlerini değişim değerine indirgeyen bir biçimde üretimin ve ekonomik büyümenin amaç edinilmesidir. Burkett’e göre (2011: 131- 132):

Doğal sermayeye karşı direniş, “birbirleriyle kıyaslanamaz olan fiziksel birimlerin aynı yığının içinde toplanmasını” yalnızca bir teknik ölçüm meselesi olarak değil, ayrıca” bu yaklaşımla ilgili temel sorunun”, yani doğanın kullanım değerlerinin toplam “stok” terimleriyle kavramsallaştırılmasının büyük ölçüde yanıltıcılığının bir belirtisi olarak görür.

Dahası, yeşil tüketim tüketicilerin ekolojik krize dair yeterli bilgiye sahip olmalarını gerektirdiği kadar, onlara sunulan ürünlerin zararlı etkilerinin de bilincinde olmalarını gerektirir. Bununla beraber hiçbir üretici, kendi ürününün zararlı etkilerini - ki bu etkilerin tamamının bilinebilir olması zaten oldukça güçtür- doğal olarak duyurmaya istekli olmayacaktır. Bu görüşe göre serbest piyasa ekonomisi, aynı anda hem ekolojik krizin nedeni, hem de çözümü olamaz. Serbest piyasa bir doğa yasası değil, yalnızca insan davranışlarına yönelik yanlış bir varsayımın sonucudur. Yarattığı yapısal sorunlara kendi başına çözüm olabileceğine inanmak için ise hiçbir gerekçe yoktur (Pereira ve Seabrook, 1996: 104- 105). Fitz’e göre (2005: 106) yeşil ekonominin temel amacı insanların diğer türler üzerindeki etkilerini en aza çekmek ve yaşamlarını bu gereksinimle uyumlu hale getirmelerine dayanmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için insanların yaşam kalitelerini arttırırken üretim ve tüketim miktarının azaltılması gerekmektedir. Öte yandan piyasa ekonomisi, bu amacın gerçekleştirilmesi önünde büyük bir engel olarak değerlendirilir.

Piyasa sistemiyle uyumlu bir diğer çevre politikası olan kirleten öder prensibi de, aynı şekilde çevreci bir görünüm altında piyasanın temel ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Ekolojik zararı engellemek amacıyla ortaya konulan bir politika gibi görülse de aslında ekonomik gelişmeyi sınırlayabilecek engelleyici yaptırımları önlemek amacıyla geliştirildiği savunulmaktadır. Buna

göre kirleten öder prensibiyle, doğaya zararlı eylemlerin oluşmasını engellemek yerine, caydırıcı ceza unsuru zararlı faaliyet gerçekleştikten sonra ortaya çıkar. Böylece çevre koruma kaygısı güden bir görünümün ardında sermayenin işleyişi engellenmekten kaçınılır. Oysa bu politikayla ekonomi ekolojiyi önceler ve çevreye verilen zarar engellenmez (Elliot, 2004: 142).

Tanuro (2011: 87), ekolojik ihtiyaçlarla uyumlu, krizin aşılmasını mümkün kılan bir yaşam biçimi geliştirmemizin önünde iki temel engel olduğunu dile getirir; bunlar kâr hırsı ve maddi üretimin artışıdır. Bu iki engel ortadan kalkmadıkça, ekosistemler üzerindeki baskı azalmak yerine artmaya devam edecek ve ekolojik kriz yaşamlarımızı alıştığımız şekilde sürdürmemizi engelleyecektir. Diğer taraftan piyasa savunucuları bugün yaşanan krizin ilk defa gerçekleşmediğini ve her seferinde teknolojinin sorunlara çözüm üretebildiğini dile getirir. Oysa Mézaros (1995: 877) bu görüşlere karşı teknolojiden şüphe duymak için her türlü hakkımız olduğu cevabını verir. Ona göre teknolojik çözümler uzun vadede belki işe yarayabilir ancak bunu başarabilmek için bilim ve teknolojinin şu anki yöneliminin değiştirilmesi gereklidir. Teknoloji ve bilimin günümüzde sosyal sorunları görmezden geldiği ve yalnızca üretim odaklı çalıştığı uyarısında bulunur. Teknoloji ancak sermayenin bir aracı olmaktan çıktığı zaman sosyal sorunlara gerçek çözümler getirebilecektir. Kar güdümlü teknolojinin ekolojik anlamda fayda sağlamamasının önünde iki temel etmen vardır; öncelikle teknoloji ürünlerinin özel mülkiyete konu edilerek, sermaye birikimi amacına güdülmesi, ekolojik fayda sağlayacak alanların dışarda bırakılmasına neden olmaktadır. Şirketler en çok ekolojik fayda sağlayacak teknolojilere değil, en çok kar getirecek teknolojilere yatırım

yapmayı tercih ederler. Diğer taraftan, teknolojik yeniliklerin patentlenerek özel mülkiyete konu olması, ortaya çıkan yeniliklerin çevresel eşitsizlikleri besleyecek şekilde hizmet etmesine yol açmaktadır. Bununla beraber Eckersley (1993: 9) yeşil düşüncenin teknolojiyi tamamen reddetmediğini vurgular. Ancak o da Mészáros gibi teknoloji konusunda farklı bir anlayışın benimsenmesi gerektiğini dile getirir. Ona göre teknoloji ile ekolojik gereksinimlerin uyumlu olması için dört temel şartın kabul edilmesi gereklidir. Öncelikle sınırsız büyüme algısı terk edilerek büyümenin toplumsal ve ekolojik sınırlarının olduğu kabul edilmelidir. İkinci olarak yeryüzünün taşıma kapasitesini zorlamayan, madde ve enerji girdisini en düşük seviyeye indirgeyen bir gelişme felsefesi benimsenmelidir. Dahası gözü kapalı bir biçimde teknolojiyi mutlak kurtarıcı olarak benimsemek, insan aklının her türlü soruna çözüm geliştirebileceğine inanmak hatalıdır. Doğanın karmaşık yapısı göz önünde bulundurularak, insanın bu karmaşıklığı idrak kapasitesi ve bu noktada teknolojinin sınırlılıkları kabul edilmelidir. Teknoloji, tedbirli bir anlayışla, risk değerlendirmeleri yapılarak kullanılmalıdır. Son olarak, hayat kalitesinin tüketimden ibaret olmayıp, eğitim, yaratıcılık, toplumsal sorumluluklar, demokratik katılım gibi maddesel olmayan formları olduğunun kabul edilmesi önemlidir.

Serbest piyasa çevreciliğinin önceliği olan piyasa işleyişinin engellenmemesi veya piyasanın önündeki tüm engellerin kaldırılması, doğal yaşamın bütün yönleriyle özel mülkiyete konu edilmesini ve metalaştırılmasını gerektirir. Bununla beraber, doğal varlıkları, ekosistemleri ve hatta doğal döngüleri parçalayarak birbirinden ayıran, izole eden bu yaklaşım, kaçınılmaz bir biçimde doğal fonksiyonların kaybına yol açar. Marx'ın metabolik yarıma

olarak tanımladığı bu durum, bir taraftan doğanın ve yaşam destek sistemlerinin işlevine zarar verirken, diğer taraftan insanın doğa ile olan bağlarını koparır (Foster, 2001: 221- 224). Keleş, Hamamcı ve Çoban insan ile doğa arasındaki kopuşu şu şekilde ifade eder (2012: 385):

Piyasa yaklaşımı, insanı, toplum-doğa ilişkilerinin bütüncül bağlamından kopararak ele almakla kalmaz; çevre değerlerine ve insan dışındaki biyolojik varlıkları da birbirinden yalıtılmış biçimde ele alır. Özel mülkiyete konu olacak değerler parçalarına ayrılır ve parçalı bir yapı ortaya çıkar. Örneğin, orman alanları parçalara ayrılıp özel mülkiyete geçirildiğinde, her bir mülk alanının, oradaki hayvan ve bitki topluluğunun daha geniş bir ekosistemin unsurları olduğu göz ardı edilir. Bu bakımdan, ekosistemin öğelerinin karşılıklı etkileşimi dikkate alınmadığı için karmaşık ve bütüncül ilişkilere uygun koruma stratejileri de gündeme gelmez. Ne de mülk sahipleri arasında o ekosistemin bütünlüğüne uygun bir işbirliği geliştirme olanağı vardır, çünkü her bir mülk sahibi tekil ve yalıtılmış birey olarak kendi mülkü üzerindeki çıkarını gerçekleştirdiğinde çevre için ortak iynin de kendiliğinden belireceğine inanılır.

Kovel'in ifadesiyle büyüdükçe etkisi de kendisiyle beraber büyüyen sermaye çarkı, doğanın unsurlarını kendi güç alanı içine kattıkça güçlenir ve genişler. Bu genişlemeyi sürdürebilmek için güç alanını genişletmek durumundadır. Serbest piyasa çevreciliği, tam da bu anlamda, ortak kullanılan veya henüz özel mülkiyete konu olmamış alanlarının da özel mülkiyete konu edilmesiyle doğanın metalaştırılmasına yardımcı olur. Böylece soruna neden olan temel unsur, piyasa çevreciliği tarafından çözüm önerisi olarak sunulur. Kovel, sermayenin ekosfer üzerinde artan etkisini şu şekilde dile getirir (2005: 187):

Sermaye son derece hayaletimsi bir şey olduğu ve gerçek doğasını ideolojik olarak gizemli hale sokmakta çok başarılı olduğu için, dikkatleri sürekli olarak ekolojik istikrarsızlığın fiili kaynağı yerine bu kaynağı faaliyete geçiren araçlara çevirmede başarılı olur. Gelgelelim asıl sorun, küresel olarak biriken sermaye *kütlesinin tamamı*, onun yanı sıra da sermayenin dolaşım hızı ve buna destek olan sınıf yapılarıdır... ekosferi

oluşturan sayısız giriş noktasında faaliyet gösteren, daha büyük sermaye yığınları yaratan, ekolojik krizin çözülmesine engel olan da bu kuvvet alanıdır... Kenarını köşesini düzeltmek yerine ekolojik krizi tamamen çözmek ile devasa sermaye havuzlarının, bu havuzların ortaya çıkardığı kuvvet alanının, bunların bağlantılı olduğu yeraltı suç dünyasının ve bütün bunlara ek olarak ulus-ötesi burjuvaziyi oluşturan seçkinlerin varlığı birbiriyle hiçbir biçimde bağdaşmaz. Krizi tümüyle çözmeyince de, başka bir mitik yaratığın hayaletinin, başları kesildikçe çoğalan dokuz başlı yılanın hayalinin bize musallat olmasına izin vermiş oluruz.

Zhang (2013: 72) işleyen bir sistemin yarattığı yapısal bir soruna, sistem içinde çare bulunamayacağını savunur. Tüm ekolojik kriz uyarılarına karşı sermayenin herhangi bir yavaşlama belirtisi göstermemesinin nedeni tam da budur. Kapitalizm kendi toplumsal metabolizmasını doğayla bütünlük içinde ve sürdürülebilir biçimde düzenleyebilme becerisinden yoksundur. Doğanın onarım süreçlerini ve metabolizmasını bozan zaten sistemin kendisidir. Her bir çevresel sorun için öne sürülen çözüm önerisi, genellikle amacını gerçekleştirememekle birlikte başka bir çevresel sorunun nedenine dönüşmektedir. Çözüm stratejilerinin başarısızlığı krizlere yenilerini ekledikçe sistemin çelişkileri içinden çıkılmaz bir noktaya ulaşmaktadır. O halde, ekolojik krizin çözümlenmesi isteniyorsa, sorunun kökenine inilmeli, yaşamın varoluş koşullarını aşındıran ve hatta yok sayan kapitalist sistemle mücadele edilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YEŞİL LİBERALİZM VE ÖZEL MÜLKİYETİN SINIRLARI

Serbest piyasanın ve kapitalizmin ekolojik sorunları çözmek için doğru araçlar olmadıklarının anlaşılması, yeşil bir liberal düşüncenin var olamayacağı anlamına gelir mi? Bir grup liberal düşünür liberalizme atfedilen ekoloji karşıtı görünüşün haksız olduğunu, aslında liberalizm ve ekolojik yaklaşımın birbiriyle uyumlu olabileceğini savunur. Bu görüşe göre liberalizmin barındırdığı felsefi donanım ve kaynaklar nedeniyle diğer pek çok yaklaşımın asla sahip olamayacağı çözüm önerilerini içeren bir potansiyele sahiptir. Liberalizmin ekolojik tartışmaların içinde yer almasıyla, çevre sorunları ütöpik gelecek hayallerinden çok daha gerçekçi ve uygulanabilir bir düzleme kavuşacaktır.

Bununla beraber yeşil liberalizm ekolojik sorunları, kendi temel prensiplerinin sınırlandığı bir perspektiften ele alır. Bu anlamda özel mülkiyet, hukuk önünde eşitlik, bireysel özgürlüklerin korunması gibi liberalizmin temel özellikleri, liberal düşüncenin ekolojik gereksinimler için dahi ödün veremeyeceği unsurlardır. Yeşil liberalizmin bu yaklaşımı, ekolojik sorunların bir kısmının sorun olarak görülmesi önünde bir engel teşkil eder ve dolayısıyla temel bir takım sorunların normalleştirilmesine neden olur.

Wissenburg (2002), özel mülkiyetin sınırlandırılmasının ekolojik krizle mücadele ederken önemli bir araç olabileceği görüşünü savunur. Ancak, iktisadi ile siyasi alanların ayrı kalması gerekliliğini benimseyerek siyasi alanın iktisadi alana müdahalesine karşı durur. Diğer taraftan Marksist yaklaşım, iktisadi ile

siyasi alanların ayrılmasının, sermaye birikimi önündeki engellerin kaldırılmasının bir aracı olduğu görüşündedir (Wood: 2008). Bu ayırım ile doğal varlıklar üzerindeki edimler özgürlükler alanına dâhil edilerek siyasi sorumluluk alanından dışlanır. Böylelikle günden güne daralan siyasi alanın doğal alanların korunması anlamındaki gücü oldukça kısıtlı hale gelir.

I. YEŞİL LİBERALİZM

Liberalizm pek çok yeşil düşünce tarafından ekolojik krize neden olan sorunların altında yatan temel faktör olarak gösterilir. Aydınlanma felsefesinin mirasçısı olarak insana diğer canlılardan daha fazla önem atfeden insanmerkezci yaklaşımı savunması ile eleştirilir. İnsana medeniyet, doğaya vahşilik atfederek onları birbirlerine karşıt bir konuma iteleyeni ikici dünya görüşü sorunlu bulunur. Belki de en önemlisi, gelişimi ekonomik büyümeden ibaret öncelikli bir hedef olarak belirlemesi nedeniyle, doğanın talanının temel nedeni olmakla suçlanır. Buna karşın bir grup liberal düşünür, ekonomik liberalizm ile siyasi liberalizmin birbirleriyle aynı şeyler olmadıklarını vurgulayarak, ekolojik kriz nedeniyle suçlanması gerekenin ekonomik liberalizm olduğunu savunur. Onlara göre siyasi liberalizm ile kapitalist ekonomi arasında zorunlu bir bağ yoktur. Bununla beraber liberal demokrasinin sahip olduğu felsefi birikim, yeşil düşünceye önemli katkılar sunabilecektir.

A. Ekolojik Kriz ve Yeşil Liberal Prensipler

Wissenburg'a göre (1998: 79), liberal düşünürlerin 1990'lı yıllara kadar ekolojik konulardan uzak kalmaları, yeşil bir liberalizmin mümkün olamayacağı inancına katkıda bulunmuştur. Gerçekten de ekonomik büyümenin veya kaynak kullanımının yarattığı ekolojik sorunlar genellikle liberal kalemler tarafından göz ardı edilmiş, doğal alanların taşıma kapasitelerinin zorlanmakta olduğu veya kaynakların sürdürülebilir kullanımına duyulan ihtiyaç gibi ekolojik tartışmalarda liberal düşünürler sessizliklerini korumuşlardır. Oysa liberalizmin yakın zamana kadar ekolojik tartışmalarda yer almamış olması ekoloji ile liberalizmin doğalarının birbirleriyle uyumsuz olmasından veya liberal düşüncenin ekolojik krizi çözmeye yönelik bir katkısı olamayacağından kaynaklanmamaktadır.

1. Demokratik Liberalizm ve Ekonomi

Bir grup liberal, liberalizmin ekolojiyle uyumlu olamayacağına ilişkin yargının, ekonomik liberalizm ile siyasi liberalizmin farklılıklarının göz ardı edilmesinden kaynaklandığını savunur. Bu görüşe göre ekonomik liberalizm ile siyasi liberalizm aynı şey değildir, ancak bu ikisi arasındaki farklılıklar genellikle yok sayılır. Ekonomik büyümeyi temel hedef olarak gören ve bu uğurda doğanın sömürsünü önemsizleştiren ekonomik liberalizmdir. Bu görüş, serbest piyasa sistemine yöneltilen suçlamaların pek çoğunda haklılık payı olduğunu kabul ederek, ekonomik fayda arayışlarının ekolojik anlamda çok

sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini kabul eder. Barry (2001: 62- 63), serbest piyasanın daima ekonomik büyüme arayışında olduğunu, oysa ekonomik büyümenin neredeyse zorunlu olarak ekolojik sorunların büyüüp karmaşıklaşması anlamına geldiğini belirtir. Adam Smith'ten bu yana liberaller tarafından kabul edilen bireysel ussal davranışın toplumsal yararlar sonuçlanacağı fikrine karşı çıkararak, ekonomik anlamda ussal bir yaklaşımın, ekolojik anlamda usdışı sonuçlar doğurabileceği, kirliliğin artmasına, kıt kaynakların sürdürülemez kullanımına ve doğal alanların taşıma kapasitelerinin aşılmasına neden olabileceğini anlatır.

Ancak tüm bunlar ekonomik liberalizmin yarattığı sorunlardır ve ekonomik liberalizmin yarattığı ekolojik sorunlar nedeniyle liberal demokrasinin suçlanması yanlıştır. Serbest piyasa liberal demokrasiden çok daha önce ortaya çıkmıştır ve kapitalizm, siyasi liberalizmle ilişkili politik yapının veya özgürlüklerin zorunlu bir parçası değildir. Dahası, liberal demokrasi serbest piyasayı desteklemeye veya yaşamı tamamen kâr amacı gütmek ve kendi çıkarını arttırmaktan ibaret görmeye yazgılı değildir. Bu nedenlerle ekonomik liberalizme yöneltilen eleştiriler hiçbir şekilde siyasi liberalizme yönelik bir anlam ifade etmez. Daha açık bir ifadeyle, ekonomik liberalizmin ekolojiyle uyumsuz olması, siyasi liberalizmin de ekolojiyle uyumsuz olduğu/olacağı anlamı taşımaz (Wissenburg, 2001: 192- 194).

Benzer şekilde de- Shalit liberal düşüncenin iki farklı yorumu olduğunu dile getirir. Günümüzde genellikle Amerikan liberalizmi olarak tanımlanan bakış açısı tarafsızlığı benimseyen, bu nedenle politik alanı sınırlı tutan, devlet müdahalesini hoş karşılamayan ve çoksesliliğe önem veren bir karakter taşır.

Diğer taraftan sosyal liberalizm olarak bilinen liberalizmin ikinci yorumu devlet müdahalesine daha ılımlı yaklaşır ve genel geçer bazı doğrular olabileceğini (çevre koruma gibi) kabul eder (de- Shalit, 2000: 83).

Bu yazarlara göre liberalizmi tek bir bakış açısıyla okumak ve onu ekolojik sorunların kaynağı olarak benimsemek hatalıdır. Dahası onlara göre tüm önyargılara karşın, liberalizm ile ekoloji arasında, iki taraf için de faydalı olacak bir diyalog mümkündür. Liberalizmin, sahip olduğu geniş felsefi birikim de göz önünde bulundurulursa, ekolojik sorunlara somut ve gerçekçi çözümler sunabileceği kabul edilmelidir. Örneğin doğal çevreyle barışık ve kaynakları koruyan bir yaşam biçimi için sabit- devlet ekonomisi modelini öneren Mill, bu anlamda liberalizmin ekolojik sorunlara somut çözümler sunabileceğine bir örnek teşkil eder (De Geus, 2001: 33- 34). Liberalizmin yeşil politik teori içinde yer edinmesi ile ekolojik tartışmalar daha olgun bir düzeye çıkacaktır; tartışmalar eleştirel boyutun ötesine taşınarak uygulanabilir ve cazip alternatifler geliştirilmesini sağlayacaktır (Barry, 2001: 60).

Bu görüşe göre eko-liberal politikalar geliştirilirken önemli olan liberal temel prensilerden ödün verilmemesidir. Söz gelimi yurttaşlar arası eşitlik veya özel mülkiyet gibi temel özgürlüklerden vazgeçilmemesi son derece önemlidir. Aksi halde eko-liberal politikaların otoriteryan politikalarından bir farkı kalmaz (Wissenburg, 1998: 73).

a- Doğaya Atfedilen Değer

Adaletin yalnızca insanla sınırlı algılanışına itiraz eden, insan dışı canlı ve cansız varlıkları da içerecek bir çevresel adalet arayışını savunan ekolojist görüşlere karşı liberal görüş doğayı adalet dağıtımının öznesi olarak görmenin bir takım sorunlar barındırdığını savunur (Jamieson, 2007: 93; Baxter, 2005: 77). Liberal görüşe göre insan dışı doğanın öz farkındalığının bulunmaması, Kantçı bir söylemle, insani amaçlar adına kullanılabilir araçlar olmalarını meşrulaştırır (Kant, 2010: 82). Ackerman, bir varlığın toplumsal adalet tartışmasında taraf olabilmesi için kendisini, adalete ilişkin taleplerini ussal bir biçimde savunabilmesi gerektiğini dile getirir. Buna göre bir kayaya yurttaşların sahip olduğu haklar tahsis etmek veya toplumun bir bireyi gibi davranıp adalet dağıtımında ona da pay ayırmak, kaya için hiçbir anlam ifade etmez. Örneğin Büyük Kanyona bir takım haklar ve koruyucu hukuki statüler verilse de, bu kanyonun liberal toplumun bir üyesi olmadığı gerçeğini değiştirmez. Haklar yurttaşlar tarafından, onların kararıyla ve tek taraflı olarak verilir. Burada kaya tamamen edilgendir. Diğer taraftan bu görüşe göre, inorganik doğa dışında canlı varlıklar ve hatta iletişim becerileri belli bir düzeyde gelişmiş olan hayvanlar bile, toplumun bir parçası olabilmeleri için gerekli olan iletişim becerisinden yoksundur. Hayvanlar toplumdan beklentilerini dile getiremez, taleplerini seslendiremezler. Kendileri için ne istedikleri ancak tahmin yoluyla anlaşılmaya çalışılsa dahi tam anlamıyla bir iletişim kurmak mümkün değildir. Bu nedenle insan dışı varlıklar toplumun bir üyesi sayılamaz, üyelerin sahip olduğu haklara sahip olamazlar. Onlar haklara değil, yurttaşlar tarafından geliştirilen ve

kendilerini ilgilendiren politikalara bağı kalmak durumundadır (Ackerman, 1980: 70- 73).

Rowlands bu noktada toplumu oluşturan birliğin hayali bir anlaşmaya dayalı olduğu uyarısında bulunur. Toplumu oluşturan sözleşme, bireylerin teker teker ihtiyaçlarını somut bir biçimde dile getirdikleri, pazarlıkların yapılıp uzlaşılardan ortaya konduğu bir sözleşme değildir. Toplumun tüm üyelerinin imzaladığı varsayılan ve toplumsal birliğin kaynağı olan sözleşme aslında semboliktir. Amaç, üyelerin yaşamlarının devamını kolaylaştıracak temel gereksinimlerin, ahlaki ölçütlerin belirlenmesi ve bunun yanında özgürlüklerin mümkün olduğunca korunmasıdır. Dolayısıyla, insan dışı varlıkların adaletin öznesi, toplumun bir üyesi olarak görülebilmeleri için mutlaka konuşmaları, toplumdan taleplerini dile getirebilmeleri gerekli değildir. Tüm bireylerin sorunlarını veya adalet beklentilerini toplumsal ortamda dile getirebilmeleri nasıl mantık dışıysa, insan dışı varlıkların toplumun bir üyesi olarak ele alınabilmeleri için böyle bir koşul dayatmak aynı şekilde mantık dışıdır (Rowlands, 2009: 123- 124)

Buna karşı Wissenburg (2003: 11- 12), insanların hayvanları ne ölçüde anlayabildiklerinin belirsiz olduğunu bu nedenle hayvanların insanlar tarafından temsil edebileceklerine karar vermek için aceleci davranılmaması gerektiğini savunur. Ona göre hayvanlara veya diğer insan dışı varlıklara belirli haklar tanımak karşılıklı bir anlaşmanın bizlere yüklediği bir görev değil, gönüllü bir hediyedir. Temel ahlak kuralları eşitlere eşit davranılmasını gerektirir ancak insanlar ile hayvanlar veya diğer doğal unsurlar arasındaki farklılıklar, onlara farklı davranılmasını meşrulaştırır.

İnsan dışı varlıklara karşı her türlü kötü davranışı meşrulaştıran insanlar ile hayvanların eşit olmadığı söylemine karşı Singer, insanların eşit olduğu düşüncesine meydan okuyarak, insanların sahip oldukları eşit temel hakların insanlar arasındaki eşitliğe dayanmadığını savunur. Singer, insanlara karşı eşit davranılmasının ardında insanların birbirleriyle eşit olması olmadığını şu şekilde ifade eder (2002: 39- 40):

Eşitlik meselesini daha derinlemesine ele alarak, insanlarla insan dışı hayvanlar arasındaki bariz farkları inkâr etmeksizin, temel eşitlik ilkesini hayvanlara da uygulamanın saçma bir tarafının olmadığını öne sürebiliriz... Bu noktayı açıklığa kavuşturmak için öncelikle ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin tam olarak hangi sebeple yanlış olduğunu ortaya koymamız gerekiyor. Hangi ırktan, inançtan, cinsiyetten olursa olsun bütün insanların eşit olduğunu söylediğimizde ne iddia etmiş oluruz?... Hoşumuza gitse de gitmese de insanlar çeşit çeşittir; ahlak kapasiteleri, zihinsel yetenekleri, başkalarına iyiliksever ve duyarlı bir biçimde yaklaşma dereceleri, etkin biçimde iletişim kurma becerileri, haz ve acı kapasiteleri farklıdır. Kısaca söylemek gerekirse, eşitlik talebini bütün insanların gerçekten birbirine denk olduğu düşüncesine dayandırırsak eşitlik talep etmekten vazgeçmez zorunda kalırız.

Singer'a göre (2002: 46) insanlar arasındaki eşitlik, birbirleriyle her anlamda denk olmalarından değil, belirli bir eylemden olumlu veya olumsuz yönde etkilenebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, acı çekebilmeleri ve haz duyabilmeleri veya belirli bir eylemden etkilenebilmeleri hayvanların da ahlaki statüye sahip olduklarını gösterir. Diğer taraftan Wissenburg, Singer'ın savunduğu, türleri de içine alan faydacı yaklaşımın bazı hayvanların geçici hazları için bir grup insanın feda edilmesini veya tüm hayvanların gelecek mutlulukları için insan türünün yok olmasını meşrulaştırması nedeniyle pek çok tuhaf ikileme neden olabileceği uyarısında bulunur. Faydacı yaklaşımın vurguladığı acı çekebilme ve haz duyabilme becerisinin önemini kabul etse de,

ona göre bir yaşamın değerli kabul edilebilmesi için acı ve hazdan fazlası gerekir. Ona göre adalet dağıtımında bir taraf olabilmek için öncelikle öznenin ahlaki statüye sahip olması gerekir. Söz gelimi söz verip bu söze sadık kalabilen, davranışlarını bilinçli bir biçimde gerçekleştiren, sahip olduğu kaynaklara veya genel olarak yaşamına olabilecekler için endişe duyabilen varlıklar ahlaki varlıklardır. Açıktır ki ne hayvanlar, ne bitkiler ne de inorganik doğanın gelecek planları veya kendi hayatlarına yönelik endişeleri vardır. Bu nedenle, insan dışı doğaya hukuki haklar tanınması için veya onların (eğer varsa) ihtiyaçlarının önemli olduğuna inanmak için hiçbir gerekçe yoktur. Bir hayvanı öldürmenin, doğal ölümünden hiçbir farkı olmadığını, ölümün şu veya bu şekilde, biraz önce veya sonra, daha çok veya az acıyla gerçekleşmesinin ne hayvanın kendisi ne de başkaları için bir anlam ifade etmediğini belirtir. Bu nedenlerle Wissenburg (2003: 11- 16), insanlar ve ahlaki özne olmaya yeterince yakın olan birkaç hayvan türü dışındaki doğanın, bir bütün olarak insani amaçlar için kullanılması meşru kaynaklar olduğunu savunur.

b- Dağıtımçı Adalet

Liberal düşünce insanların özgür doğduklarına ve kendi kaderlerinin, geleceklerinin belirleyicileri olduklarına inanır. Bireyler, kendi geleceklerine ilişkin hayalleri ve planları başka kimsenin etkisi veya baskısı olmadan özgürce gerçekleştirebilmelidir. İnsanların geleceklerini hayal etme ve belirleme özgürlükleri, liberal felsefenin temelini oluşturur. O'Neill'in (1993) savunduğu gibi herkes için kabul edilebilir ortak "iyi" tanımına karşı çıkarak, herkesin kendi

“iyi”sine kendisinin karar vermesi gerektiğini belirtir (Freeden, 2015: 98- 99; Barry, 1991: 29- 30; Wissenburg, 1998: 12).

Diğer taraftan ekolojik kaygıların politikaya yansması sonucu her anlamda daha eşitlikçi bir dünya arayışı ortaya çıkmaktadır. Yeşil düşünceye göre üretim faaliyetlerinin daha eşitlikçi bir dağılımı, atık dağılımının doğa tarafından daha rahat tolare edilebilmesini sağlayabilir; yenilenebilir enerji kaynaklarının daha yaygın bir biçimde kullanılması, ekonomik refahın daha eşitlikçi bir biçimde paylaşılmasına yol açabilir. Bu nedenle yeşil düşünce ekolojik krizin aşılabilmesi için eylemlerin arzu ve isteklerin değil ihtiyaçların güdümünde olması gerektiğini savunur. Dahası liberal özgürlük ve eşitlik vurgusuna karşı, insanların eşit haklara sahip olmalarının uygulamada hiçbir anlam ifade etmediği ve asıl önemli olanın fırsat eşitliği olduğu eleştirisi ortaya atılır. Hukuki olarak bir eylemi gerçekleştirebilecek olmak, o eylemi gerçekleştirebilmek için yeterli değildir. Gerekli şartlar ortada yoksa veya eylemin gerçekleşmesinin önünde hukuki olmayan engeller varsa, bu görüşe göre kişi özgür değildir. Christman (1994: 69), mülkiyet hakları gibi hakların toplumsal eşitsizliği arttırarak özgürlükler önünde bir engele dönüştüğünü dile getirir. Bu görüşe göre yapılması gereken eşit özgürlüklerin gerçek yaşamda daha anlamlı olan fırsat eşitliği, kaynaklara ulaşım ve yararlanma eşitliği ve refah eşitliği gibi haklara çevrilmesidir. Dağıtımcı adalet fikri ile eşitliklerin toplumda yaygın bir şekilde dağıtılması, kaynakların yeniden ve eşitlikçi dağılımını gerektireceği gibi özel mülkiyetin meşruiyetini de zan altında bırakmaktadır (Low ve Gleeson, 2002: 198- 200; Westra, 2006: 156; Wissenburg, 1998: 77).

Ancak pek çok liberal, eşit hak tanımının ötesinde, kaynak dağılımını da içeren eşitlikçi bir dünya arayışına karşı çıkar. Örneğin Rothbard tüm eşitlik arayışlarının boş yere sarf edilen çabalar olarak görür ve eşitlikçi bir dünya hayalinin pratikte mümkün olmadığını savunur. Ona göre insanın el ve kollarını kullanarak uçuşması nasıl doğasına ve fizik yasalarına aykırıysa, eşitlik de aynı şekilde insan doğasına ve fizik yasalarına aykırıdır. Gerçekleşmesi mümkün olmayan böylesi bir hayalin peşinden koşmak ise kolaylıkla toplumsal bir felakete dönüşebilir (2009a: 4):

Diyelim ki, mesela, bütün insanların kollarını çırpma suretiyle uçmayı başarmaları evrensel bir etik amaç olarak benimsendi... Sonuç, toplumun sürekli olarak kollarıyla uçuşma yönünde hareket etmeye çalıştığı ve kolla uçuşma vaizlerinin insanların ortak ideale göre yaşamadıklarını, bundan dolayı da ihmalkâr veya günahkâr olduklarını ileri sürerek herkesin hayatını perişan ettiği, sonu gelmez bir toplumsal sefalettir. Burada yapılması gereken eleştiri “ideal” amacın bizzat kendisine meydan okumaktır; insanın ve evrenin fiziksel yapısı dikkate alındığında, söz konusu amacın bizzat kendisinin gerçekleşmesinin imkânsız olduğuna işaret eder. Dolayısıyla yapılması gereken, insanoğlunu doğası gereği imkânsız, bundan dolayı da kötü olan söz konusu amacın esaretinden kurtarmaktır... İddia ediyorum ki, aynı şey, eşitlikçi ideal için de geçerlidir, aradaki tek fark, bunun sosyal sonuçlarının, insanın yardımsız uçuşmasına yönelik sonu gelmez çabanın sonuçlarından çok daha zararlı olmasıdır. Çünkü eşitlik şartı, insanlığa çok daha büyük zararlar verebilecek bir şeydir.

Diğer taraftan dağıtımcı adaletin adil bir düzen tesis etmek için ehil bir yöntem olmadığını savunan Nozick (2006: 204- 206), daha adil bir toplum arayışının, kaynakların yeniden dağıtımını gerektiren bir yöntemle daha çok adaletsizliğe neden olacağını savunur. Öncelikle mülk edinme meşru yollarla gerçekleşmemişse, adalete aykırı bir durum vardır ve siyasi otorite o mülk edinme işlemini geri almalı ve bu durumdan zarar görenlerin zararları tazmin edilmelidir. Ancak mülk edinmenin meşru yollarla gerçekleştiği durumlar için,

toplumsal refah, mutluluk ve hatta adalet adına bireylerden mülklerini almak, gerçek adaletsizliktir. Kaldı ki, dağıtımçı adalet sorunları çözmek için yeterli bir yöntem değildir. Kaynakların bir defa eşitlikçi bir biçimde dağıtılması, refah ve servet eşitliğinin daima süreceği anlamına gelmez. Yeniden dağıtımın yaratacağı adaletsizlik bir kenara konulsa ve uygulamada ortaya çıkacak olan tüm zorlukların üstesinden gelinerek eşitlikçi bir yeniden dağıtım gerçekleşebilse bile, eşitlik zamanla yine bozulacaktır. Nozick görüşlerini şu şekilde dile getirir (2006: 203- 204):

“Dağıtımçı adalet” terimi tarafsız bir terim değildir... Bu payların dağıtım sürecine herhangi bir hata nüfuz etmiş olabilir. Yeniden dağıtımın olup olmaması gerektiği; daha önce yapılmış bir şeyi tekrar yapıp yapmamamız gerektiği en azından yanıtı çok açık olmayan bir sorudur. Fakat biz, kendilerine birisi tarafından birer porsiyon turta verilmiş olan ama son dakikada yeniden porsiyon ayarlaması yapılan çocukların konumunda değiliz. Merkezi bir paylaşırma olamaz. Hiçbir kişi ya da grup, birlikte aralarında nasıl bir paylaşırma yapılacağına karar vererek tüm kaynakları kontrol etmeye yetkili değildir. Her şahsın aldığı şey, başkalarından bir şeyin karşılığı olarak ya da bir hediye olarak aldığı şeydir. Özgür bir toplumda farklı insanlar farklı kaynakları kontrol ederler ve gönüllü takaslar ve kişilerin eylemleri sonucunda yeni edinçler ortaya çıkar.

Bu görüşe göre annenin çocuğuna bir hediye vermesi veya bir bireyin diğerine göre daha fazla çalışmak istemesi gibi etmenlerle refah eşitsizliği toplumda tekrar ve tekrar ortaya çıkacaktır. Yeniden dağıtım defalarca yapılsa dahi, eşitsizliği yaratabilecek her türlü eylem yasaklanarak tüm özgürlükler ortadan kaldırılmadığı sürece, refah eşitsizliği önlenemez. Kaldı ki hiçbir sorunu çözemediği gibi, adalet adına gerçekleştirilen yeniden dağıtım toplumu bir tür köleliğe dönüştürür. Çalışkan ve yeteneklinin güçsüz ve tembel tarafından sahiplenilmesi sonucunu doğurur (Wissenburg, 1998: 77). Oysa Nozick’e göre (2006: 206) adaletsiz olduğu düşünülen ilk durum, çağlar boyunca kendiliğinden

oluşan adalet durumudur. Adil olan durum değiştirilerek başka bir duruma geçilebilecek olması ise, yeni durumun adil olacağı anlamına gelmez. Ona göre özellikle mülklerle ilgili adalet, neyin olmuş olduğuna dayanır ve bu nedenle tarihsel bir adalettir.

Ekolojik denge uğruna ortaya atılan bireyin sınırlandırılması görüşü liberalizm tarafından önemli bir tehdit olarak algılanır. İnsanların yapabilirliklerinin, amaç ve hayallerinin sınırlandırılması, müşterilerin seçimleri üzerinden getirilecek veya kendiliğinden ortaya çıkacak baskılar, kaynak tüketimlerinin, atık üretimlerinin politik kararlar tarafından denetlenmesi gibi kısıtlamalar pek çok liberale göre özgürlüklerin yavaş yavaş yok olması anlamına gelir. Ekolojistler tarafından önerilen ve dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek için uyulması gereken sınırlamalar veya trajedilerden kurtulmak için sınırlanan büyüme rakamları liberal düşünce için önemli olan bireysel tercihlerin baskı altına alınması demektir. İnsanlar kendi başlarına karar verme, alternatifler arasından kendilerine en uygun olanı tercih etme özgürlüklerini yitirirler (Wissenburg, 1998: 33- 34). Bu görüşe göre sürdürülebilir bir dünya yaratmanın tek yolu yeşil ütopyalarda olduğu gibi dünyayı büyük bir parka veya ineklerin serbestçe otladığı geniş bir çiftliğe dönüştürmek değildir, insanlar nasıl bir sürdürülebilir dünyada yaşamak istediklerine kendileri karar verebilmelidir. Büyük binalardan oluşan, içinde hiç park barındırmayan bir şehir de pekâlâ sürdürülebilir olabilir. Aynı anda hem sürdürülebilir ve ekolojik gereksinimlerle uyumlu, hem de bireysel özgürlükleri koruyan ve insanlara hayal ettikleri dünyalarda yaşama fırsatı tanıyan bir sistem oluşturmak mümkündür. Kurumların amacı standartlaştırılmış “ortak iyiye” ulaşmak için insanların önüne

kurallar ve talimatlar koymak yerine bireylerin kendileri adına benimsedikleri bireysel “iyiye” ulaşabilmeleri için gerekli sosyal eşitlik ortamını yaratmak ve bu ortamı korumak olmalıdır (de- Shalit, 2000: 83; Wissenburg, 1998: 81).

2. Özel Mülkiyetin Ekolojik Amaçlarla Sınırlandırılması

Yeşil liberalizm öncelikle insana verdiği önem açısından diğer yeşil düşüncelerden ayrılır. Bu görüşe göre insan birincil önemdedir ve değer biricik öznesidir. İnsan dışı varlıkların kendilerinde bir değer taşımadıkları savunularak, insani amaçlar adına kullanılmaları meşrulaştırılır. Bunun yanında, yeşil liberal düşüncenin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri, toplumda eşitlik inşa etmek uğruna özgürlüklerden ödün verilmesine duyduğu tepkidir. Liberal düşünce, ekolojik amaçlar uğruna dahi, özgürlüklerden ödün verilmesine karşı çıkarak, dışarıdan “daha iyi” veya “daha yeşil” bir dünya anlayışının topluma dayatılmasına karşı durur.

Liberal düşünceye göre, adalet dağıtımının tek geçerli ve ussal öznesi olan insanlar, gelecek planlarını hayata geçirebilmeleri için ihtiyaç duydukları kaynakların özgürce kullanım haklarına da sahiptirler. İnsan dışı varlıklardan farklı olarak, sahip oldukları bilinçlilik durumu, onlara kaynakların yani bir bütün olarak doğanın, onların amaçları için kullanılmasını meşrulaştırır. Diğer taraftan, kaynakların insanlar tarafından özgürce kullanılmasının fiziksel bir sınırı vardır, kaynak kıtlığı. İnsanların ihtiyaç duydukları kaynaklara özgürce ulaşabilmeleri, kaynakların sürdürülebilir bir kullanımını gerektirir. Sürdürülebilir kaynak kullanımı, aşırı ve gereksiz kaynak kullanımı ile ihtiyacı

bağlı kullanımların birbirinden ayrılmasını zorunlu kılar. Bu durumda, insanların kaynak kullanım özgürlüklerine engel olmayacak şekilde sınırlandırılacak bir ekolojik prensibe ihtiyaç duyulmaktadır (Wissenburg, 2002: 183).

Yönetimin insanların hayatlarına müdahale etmesini engelleyen liberal tarafsızlık ilkesinin, bireylerin kendi hayal ve istekleriyle şekillendirecekleri yaşamlarını mümkün kılacak hava, su ve sağlıklı çevre gibi temel değerlerin sağlanmaya devam edebilmesi için korunmasının liberal ilkelerle uzlaştığını düşünülür. Buna göre sağlıklı bir ortam, her şeyden önce bireylerin gelecek vizyonlarını gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları asgari zemini sağlamaktadır. Bu anlamda yönetimlerin daha temiz bir çevresel ortam sağlamak için alacakları tavır, liberal tarafsızlık ilkesine aykırı bir tutum olarak görülemez. Ancak, yönetim tarafından alınacak önlemlerden kaynaklanan zararın, çevresel sorunun yaratacağı potansiyel zarardan daha etkili olma tehlikesi her zaman geçerlidir (Coglianese, 2002: 205).

Wissenburg, bu noktada uygulanabilir bir çevresel adalet için uygun bir felsefi zeminin Rawls'un birikim prensibinde (savings principle) bulunabileceğine işaret eder. Geleneksel kuşaklar arası adalet fikrine karşı Rawls, kuşakların birbirleriyle iç içe yaşadıklarını ve toplumun kuşaklar arası işbirliğine dayandığını savunur. Bu işbirliği sayesinde, gelecek kuşaklara karşı herhangi bir sevgi veya sempati beslemeyen bireyler için dahi anlamlı olan ve ortak yarar sağlayan bir sistem mümkün hale gelir. Wissenburg'a göre (1998: 116) bu prensip, dağıtımcı adalette olduğu gibi adaletsizlik yaratmadan veya çevresel adalet fikrinde olduğu gibi adalet dağıtımının öznesi olmayan doğal

unsurlara adalet dağıtmak gibi yollara başvurmadan ussal ve sürdürülebilir bir çevresel kaynak kullanımını mümkün kılar.

Her kuşağın yaşam standartları, önceki kuşağın tercihleriyle doğru orantılıdır. Önceki kuşaktan kötü çevresel koşullar veya tükenmekte olan doğal kaynaklar miras alan bir kuşağın, gelecek planları ve hayalleri sınırlanır. Rawls, (1999: 251), bu adaletsizliğin ancak kuşaklar arası adalet fikrinin yerleşmesiyle aşılabileceğine inanır. Geliştirdiği birikim prensibi işte bu amaçla her kuşaktan, önceki kuşaklardan onlara kalan çevresel mirası gelecek kuşaklara bırakmaları, en azından gelecek kuşaklara, teslim aldıklarından daha kötüsünü bırakmamaları beklenir. Daha açık bir ifadeyle birikim prensibi, birbirinden bağımsız bireylerin, kendi ussal yaşam planlarını gerçekleştirebilmek amacıyla kıt olan kaynakların daha yaygın kullanımını sağlayan bir toplumsal işbirliği gerçekleştirmelerini öngörür (Wissenburg, 2002: 182). Rawls bir kimsenin, gelecek kuşaklara karşı herhangi bir sorumluluk, sevgi veya ilgi beslemek zorunda olmadığını kabul eder, ancak her birey için kendi çıkarları önemlidir. Bu doğrultuda, birikim prensibinin özünde de başkalarına karşı sorumluluklar değil bireysel ve ortak yarar bulunmaktadır (Wissenburg, 2002: 176).

Birikim prensibine göre, yeni kuşak var olan sisteme katıldığında iki şansı vardır; ya mevcut sistemi kabul edip kendini bu sisteme dâhil eder veya sistemi reddederek dışında kalmayı seçer. Rawls, sistemi reddetmenin sosyal bağları kaybetmek ve sosyal hayatın onlara sağlayacağı faydaları reddetmek anlamına geleceği için, yeni kuşağın sisteme katılmayı tercih edeceğini varsayar. Sistem onlara hak ve özgürlükler, gelir, servet ve saygı vaat etmektedir. Dahası birikim prensibi yeni kuşaklar için çevresel kaynakların daha iyi korunmasını

sağladığı için, sistemi kabul etmek yeni kuşak için ussal olan tercihtir. Burada temel sorun, sistemi kabul eden yeni kuşağın, ondan sonra gelecek olan kuşağa karşı sorumluluklarını yerine getirip getirmeyeceği, kısaca başlangıçta verdiği sözü tutup tutmayacağıdır. Bir kuşağın verdiği sözü tutmasını sağlayabilecek hiçbir yaptırım olamayacağı için sistem güven temeline dayanır. Ancak Wissenburg'un da belirttiği gibi (2002: 178- 184) sistem özgeci bir anlayışa değil, bireysel çıkara dayanır. Söz konusu kuşağın ondan sonraki kuşağa karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri, kendileri için en mantıklı yaklaşımdır çünkü yaşlılık dönemlerindeki refahları, kendilerinden sonra gelen kuşağa karşı sorumluluklarını yerine getirmeleriyle ilişkilidir.

Wissenburg (2002: 190), Rawls'ın kuşaklar arası adaleti gerçekleştirmeyi amaçlayan birikim prensibinin uygulanabilirlik sorununu çözmek amacıyla kendi geliştirdiği sınırlama prensibini (restrain principle) önerir. Wissenburg'a göre (1998: 121) mülkiyet hakkı da dâhil olmak üzere hiçbir hak mutlak ve sınırsız olmak durumunda değildir. Örneğin, en temel mülkiyet haklarından olan kişinin vücut bütünlüğü üzerindeki mülkiyet hakkının bile sınırlılıkları vardır. Örneğin kişi kendi isteği doğrultusunda bir böbreğini başka bir kişiye bağışlayabilir. Ancak, yaşamının sonlanmasını göze almadan diğer böbreğini de bağışlayamaz. O halde, kişiyi ikinci böbreğini bağışlamaktan alıkoyan fiziksel sınırlılıklar vardır. Kişinin kendi bedeni üzerindeki mülkiyetinin sınırları olduğu gibi doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının gerektirdiği sınırlamalar da bulunur. İnsanlar, doğal kaynakları gelecek planları için kullanmaya devam etmek istiyorsa, bu sınırlılıklara saygı göstermelidir.

Sınırlama prensibine göre hiçbir mal zorunlu olmadıkça veya yerine tamamen aynısı konmadıkça tahrip edilemez; aynısını bulmanın fiziksel olarak imkânsız olduğu durumlarda orijinal olana mümkün olduğunca benzeyen bir eşlenik bulunmalıdır; bu da mümkün değilse uygun olan bir tazmin/ dengeleme gerçekleştirilmelidir. Wissenburg (1998: 123), doğanın bir parçasını kullanırken prensip olarak onu yok etmememiz gerektiğini savunur. Örneğin elma yeme hakkına sahip olmamız, elma ağacını yok etme özgürlüğünü barındırmaz. Doğanın, ona zarar vermeden kullanılması sınırlama ilkesinin öncelikli kuralıdır. Ancak, zarar vermeden kullanımın mümkün olmadığı durumlarda, zarar verilen unsurun zararının mümkün olduğunca tazmin edilmesi gereklidir. Bu sınırlamalar, insan dışı doğaya adalet dağıtmak adına değil, adaletin tek öznesi olan insanların daha fazla kaynağı daha uzun süre kullanabilmelerini sağlamak amacıyla gerçekleştirilir.

Ekolojik sorunların özel mülkiyetin sınırlandırılması yoluyla çözümlenmesinin önündeki felsefi engel ise, özel mülkiyetin meşruiyeti sorunudur. Liberal düşünce geleneksel olarak ilk edinmeyi John Locke'un öne sürdüğü şekilde, kişinin doğaya emeğini katması yoluyla yarattığı değer üzerinden tanımlamakta ve meşrulaştırmaktadır. Diğer taraftan modern liberal düşünürler Locke tarafından geliştirilen ilk edinmenin meşruiyetini zan altında bırakır. Örneğin Rawls'a göre insanlar birbirleriyle eşit şekilde donatılmamıştır, yetenekler, beceriler ve engeller toplumda rastlantısal olarak verilir. Beceri ve yeteneklerin toplumdaki bu yapay dağılımı, malların toplumdaki dağılımını da belirler. Bu eleştiri, bir yandan toplumdaki mülkiyet dağılımının meşruiyetini sorgularken diğer taraftan toplumun içinde tazmin edilmesi ve dengelenmesi

gereken bir adaletsizlik olduğunu ortaya koyar. Ancak Wissenburg (1998: 118), ilk edinmenin meşru olmadığını dile getiren Rawls'un alternatif bir önerisi olmadığını, dolayısıyla çözümsüzlük yarattığı kanısındadır. Bu noktada özel mülkiyetin meşruiyet sorununun göz ardı edilerek, meşru mülkiyet diye bir şeyin olduğunun varsayılması gerektiğini dile getirir. Ona göre özel mülkiyeti ve insanların özel mülk edinme haklarının olması gerektiğini savunmak çok daha kolaydır (2002: 186- 7). Diğer taraftan Nozick, özel mülkiyetin meşrulaştırılamıyor olmasının doğrudan diğer mülkiyet biçimlerini meşrulaştırmayacağı uyarısında bulunur. Söz gelimi kolektif mülkiyeti savunanlar da, benzer şekilde bu mülkiyet biçiminin meşru olduğunu kanıtlamak mecburiyetindedir. Nozick bu durumu şu şekilde ifade eder (2006: 235- 236):

Şunu da belirtmemiz gerekir ki, mülkiyet haklarının nasıl meşru olarak ortaya çıktığı ile ilgili bir teoriye ihtiyaç duyanlar sadece özel mülkiyeti savunanlar değildir. Kolektif mülkiyete inananlar, yani belli bir bölgede yaşayan bir grup insanın o bölgeye veya o bölgedeki maden kaynaklarına ortak olarak sahip olduklarını savunanlar da, bu tür mülkiyet haklarının nasıl ortaya çıktığıyla ilgili bir teori ortaya koymak durumundadırlar. Arazi ve kaynakların ne şekilde kullanılacağına neden o bölgede yaşayan insanların karar vereceğini ve başka yerlerde yaşayanların veremeyeceklerini göstermeleri gerekir.

Bununla beraber özel mülkiyetin meşru olduğu varsayımı kabul edilse dahi, mülk edinme hakkının her şeye uygulanabilen sınırsız bir hak olduğuna inanmak için geçerli bir neden olmadığı öne sürülür. Bu görüşe göre bir nesne üzerinde geliştirilen sahiplik ilişkisinin, sahip olanın nesne üzerinde dilediği eylemi uygulaması izni veren, koşulsuz bir hak değildir. Mülkiyet hakkının bir nesneye tamamen sahip olmak yerine, o nesneyi kullanmak, ondan yararlanmak olarak da anlaşılabilceği savunulur. Özel mülkiyet ilişkisini bu koşul

yorumuyla okumak, ekolojik kriz bağlamında ele alındığında önemlidir. Bireyin bir nesneyi mutlak sahipliği altında değerlendirmesi, kendisi dışındaki varlıklara vereceği zarar ve ekolojik denge üzerinde yaratacağı baskıyla birlikte ele alındığında, mülkiyet kullanımının sınırlandırılması anlam kazanır. Örneğin de-Shalit (2000: 204), bireyin özel mülkiyeti altında olsa dahi, toprağa zehirli atık bırakmak gibi eylemlerde zarar verici eylemlerinin sınırlandırılmasının meşru olduğunu savunur.

Wissenburg (1998: 138- 139), mülkiyet ilişkisinin bireye sağladığı hakların sağlam gerekçelere dayandırılması gerektiğini savunur. Mülkiyet ilişkisi tanımlanan nesnenin özellikleri, mülkiyet haklarının kullanımında meşru kısıtlamalar doğurmalı, mülkiyet hakkı, koşulsuz bir hak olarak değerlendirilmemelidir. Söz gelimi, bahsedildiği gibi bir meyve ağacının meyvesinden yararlanma hakkı, o ağaca zarar vermeyi kapsamaz veya gerektirmez. Bu anlamda, zarar vermeye yönelik eylemlerin mülkiyet hakkı kapsamından çıkartılarak, mülkiyet haklarının sınırlandırılması, doğaya daha az zarar veren bir pratiğin yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Meyer, çoğu liberal ve liberteryen tarafından savunulan mutlakçı özel mülkiyet anlayışının yeşil hareketlerin en önemli engellerinden biri olduğunu dile getirir. Ona göre doğal denge adına mücadele ederken, özel mülkiyet pek çok alanda ve çeşitli koşullar altında bir engel olarak belirmektedir. Dahası, mülkiyet ilişkilerinin doğal ve sosyal çevrenin bir sonucu olmaktan çok, doğal ve sosyal çevreyi belirleyen bir etken haline geldiğini savunur. Mutlak mülkiyet ile sahiplik ilişkisinin birbirinden ayrılması yoluyla, özel mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan pek çok sorunun sönmüneceğini dile getirir. Bunu yapabilmek

için, özel mülkiyet ilişkisi kapsamında kabul edilen davranış kalıplarının değerlendirilmesi gereklidir. Bu noktada hükümetin kamu yararı adına, mülkiyet hakkının kapsadığı kullanım haklarını sınırlaması gerekli ve yararlıdır (Meyer, 2009: 101- 105).

B. Liberal Demokrasi ve Metabolik Yarıma

Yeşil liberalizmin ekolojik sorunları liberal sınırlar çerçevesinde tanımlayıp yine aynı çerçeve içinde çözümleme arayışı, öncelikle sorunların doğalarının olduğu gibi anlaşılmasının önünde bir engele dönüşebilmektedir. Liberal prensiplerden ödün vermeme önceliğiyle hareket edilmesi, mevcut sorunların –en azından bir kısmının- yok sayılmasına neden olabilmektedir. Wissenburg’un açıkça belirttiği gibi (1998: 64) liberalizmin kendi yeşil politikasını belirlerken özgürlükleri sınırlıdır; öncelik ekolojik sorunlara nasıl çözüm bulunacağı değil, liberalizm çerçevesinde hangi tercihlerin mümkün olduğunun ortaya konmaktadır. Dolayısıyla yeşil liberalizm kendi kendini, kendi ilkeleriyle sınırlamak mecburiyetindedir. Örneğin insan dışı varlıkların değil yalnızca insanın değerli olduğu düşüncesi, insanmerkezci bir anlayışın yeşil liberaller tarafından terk edilmeyeceğinin bir göstergesidir. Oysa, ekolojik krizin, tam da doğanın iç dengesine ve taşıma kapasitesine saygı duyulmaması nedeniyle ortaya çıktığı bugün artık biliminsanlarınca kabul edilmektedir. Duyusal varlıkları da içerecek bir biçimde, insan dışı doğanın salt insanın sürekli artan ihtiyaçlarını doyurmaktan ibaret araçlar olduğu düşüncesi, bu anlamda yeşil liberalizmin ekolojik kriz karşısında –en azından bazı sorunlar karşısında-

başarılı çözümler sunmasını önlemektedir. Örneğin Wissenburg (2003: 11), Singer'ın savunusuna itiraz ederken, insan dışı varlıkların da insanlarla aynı ahlaki statüde olduklarının kabul edilmesi durumunda, insanların hayvanların mutlulukları uğruna feda edilebilmeleri gibi bir riskin ortaya çıkacağını dile getirir. Ancak gerçekte yaşanan sorun insanların hayvanlar uğruna feda edilmeleri değil, aksine hayvanların insanların -küçük zevklerini de kapsayan bir biçimde- ihtiyaçları uğruna yaygın bir biçimde ve genellikle acı çekerek öldürülmeleri ve bunun sistemin yaygın bir uygulaması olmasıdır. Doğaya atfedilen –daha doğrusu atfedilmeyen - değer sorunu gibi liberalizmin ödün veremeyeceği prensipleri nedeniyle, yeşil liberalizm pek çok sorunu çözümsüz bırakmak durumundadır.

Diğer taraftan tüm sorunları ekonomik liberalizme yükleyerek, liberal demokrasilerin ekolojik kriz karşısında anlamlı, uygulanabilir ve somut çözümler sunabilecek bir birikime sahip olduğu düşüncesi, pek çok açıdan eleştirilmektedir. Liberal demokrasinin, kanun önünde eşitlik, özgürlük ve temsil perdesi altında, yurttaşların siyasal alandan uzaklaştırılmalarını sağlayan, böylelikle sömüren ile sömürülenin belirsizleştiği yapay bir eşitlik maskesi olduğu dile getirilir. Liberal temsili demokrasilerin kapitalist sistemle olan ilişkisi nedeniyle, tam da ekolojik kriz gibi sistemin yarattığı sorunların çözümü için uygun bir platform olamayacağı dile getirilir (Anderson, 2007: 49). Diğer taraftan siyasal alan ile iktisadi alanın birbirinden ayrılmasının pek çok ekolojik sorunun hesap verilebilirlik alanından dışlanarak, iktisadi özgürlükler ve en iyisine ulaşmak için “bırakınız yapsınlar” alanına dahil edilmesiyle nedeniyle eleştirilir. Böylelikle sorunların temeli olan ekonomik ilişkilerin, çözüm sürecini

yöneten siyasal alanın denetiminden uzak tutulduğu düşünülmektedir. Dahası, siyasal alanın giderek daralarak yerini iktisadi alana bırakmasının, geniş kitlelerin depolitizasyonuna neden olduğu ifade edilir (Wood, 2013: 104).

Yeşil ekolojik söyleme karşı Marksist yaklaşım, liberalizm tarafından öne sürülen reçetelerin insan ile doğa arasındaki metabolik ilişkide bir yarılmaya neden olduğunu savunur. Bu görüşe göre emek süreci insan ile doğa arasında metabolik bir ilişkidir. Bu metabolik ilişki, zorunlu olarak yaşamdaki organik koşulları da kapsayan bir toplumsal metabolizmaya dönüşür. Ancak, doğanın ve emek gücünün metalaştırılması sonucu, doğa ile insan, doğa ile toplum arasında var olan metabolizmada bir çatlak oluşur. İnsan kendi doğasına ve emek sürecine yabancılaştığı gibi doğal süreçlere de yabancılaşır. Diğer taraftan, ekonomik liberalizm ile siyasi liberalizmin birbirinden ayrı değerlendirilmesi yoluyla ekonomik sistem ve kapitalizmin ekolojik sorunlardaki rolü kabul edilirken, liberal felsefe aklanır. Oysa bu görüşe göre kapitalist sistemi liberal felsefeden ayırmak mümkün değildir (Marx, 2014a: 481).

1. İktisadi ile Siyasinin Ayırılması

Marksist yaklaşım, iktisadi ile siyasi alanların birbirinden ayrılmasının kapitalizmin özgül koşullarının bir sonucu olduğu kanısındadır. Bu görüşe göre feodalizmde üreticiler, mülkiyet ilişkisi ile bağlı olmasalar da üretim araçlarının kullanım hakkına sahiptir. Bu nedenle üretim sürecinin egemen sınıflara aktarılması, siyasi güç eliyle sağlanır. Siyasi otorite servetini, zor kullanımı veya tehdit yoluyla üretici sınıfın üretimine el koyarak elde eder. Burada siyasi ile

iktisadi alan iç içedir (Özenç, 2014: 126- 127). Ancak, kapitalist üretim biçiminin ihtiyaç duyduğu üretimin sürekliliği, üretim araçlarının arzının yeterli düzeyde olmasını gerekli kılmıştır. Bu gereklilik, Polanyi'nin ifade ettiği biçimde emeğin, doğanın ve paranın metalaştırılmasını, piyasada alınıp satılmasını gerektirir (2004: 118):

Bir piyasa ekonomisi yalnızca bir piyasa toplumu içinde var olabilirdi. Bu sonuca piyasa mekanizmasının incelenmesinden çıkan genel nedenlere dayanarak ulaştık... Bir piyasa ekonomisinin, emek, toprak ve parayı da kapsayan bütün üretim unsurlarını içermesi gerekir... Ama emek ve toprak, bütün toplumları oluşturan insanlardan ve toplumun içinde yaşadığı doğal çevreden başka bir şey değildir. Onları piyasa mekanizmasına sokmak, toplumun özünü piyasa kurallarının hâkimiyeti altına sokmak anlamına gelir.

Emeğin, toprağın ve paranın metalaştırılması ve üretim araçlarının egemen sınıfın özel mülkiyeti altına alınması, daha önceki toplumlardan farklı olarak üreticilerin üretim araçlarından kopmasına neden olur. Üretimi sağlayabilmek için gerekli olan emek gücünün sisteme entegre olması, bu defa siyasi zor kullanımı yoluyla değil, üretici sınıfın iktisadi kanallarla - mülksüzleştirilerek- emek gücünü satmaya mecbur bırakılması yoluyla gerçekleştirilir. Wood'a göre (2008: 45):

Bu sistemde üretim genellikle değişim için yapılır; toplumsal işgücünün kullanımı ve kaynakların dağılımı “iktisadi” meta değişim mekanizmasıyla gerçekleşir; meta ve işgücü piyasalarındaki “iktisadi” güçler kendi başlarına bir hayatıyet kazanır ve Marx'ın sözleriyle mülkiyet “daha önceki siyasi, toplumsal ve örgütsel süslemelerinden kurtularak saf iktisadi biçimine bürünür. Her şeyden önce de artı- emeğe el koyuş “iktisadi” alanda “iktisadi” araçlarla olur. Diğer bir değişle, artıdeğere el koyuş, üreticinin çalışma koşullarından bütünüyle koparılmasıyla ve el koyanların üretim araçlarının mutlak özel mülkiyetine sahip oluşlarıyla gerçekleşir. Doğrudan iktisat dışı baskı ya da açık zor kullanımı, ilkesel olarak, işçinin artıdeğerine el koyanlar açısından artık gerekli değildir.

Bununla birlikte “siyasi” alanın baskıcı gücü, özel mülkiyetin ve el koyma gücünün sürmesi için gereklidir; iktisadi gereksinim, işçinin üretim araçlarıyla buluşabilmesi için artı emeğini kapitaliste vermeye zorlar.

Önceki üretim biçimlerindeki gibi kapitalizmde de üreticilerin emek güçleri üzerinde egemen sınıfın sömürüsünün devam etmesine karşın, emeğin metaya dönüşmesi ve siyasi gücün artı değerın sömürülmesi sürecinden çıkması, sömürünün gizlileşmesine neden olur. Üretici emek yine egemen sınıfın sömürüsü altında olmasına karşın, siyasi bir baskı, somut zor kullanımı olmadığı için üreticilerde emeklerini ücret karşılığında kendi rızalarıyla verdikleri izlenimi yaratılır. Burada, kapitalizm öncesi piyasa ilişkilerinden farklı olarak emek, bir meta haline gelerek piyasada değişim ilişkilerinin bir unsuru haline gelirken, artı değere el konma süreci iktisadi alanın konusu haline gelir ve görünürde siyasi alandan dışlanır (Marx, 2016: 616- 617; Özenç, 2014: 130- 131). Öte yandan Wood’a göre siyasi otoritenin sömürü ilişkilerinde doğrudan güç kullanımını terk etmesi, bu sürecin tamamen dışında kaldığı anlamı taşımaz. Aksine siyasi otorite, iktisadi ilişkilerin devamını sağlamak üzere gerekli mekanizmaları çalışır durumda tutma görevini üstlenmeye devam eder (2008: 46):

İktisadi alanın böyle farklılaşmasından söz etmek siyasi boyutun bir biçimde kapitalist üretim ilişkilerinin dışında olduğu anlamına gelmez. Kapitalizmdeki siyasi alanın bir özelliği vardır; kapitalist sömürüyü destekleyen baskıcı güç doğrudan artıdeğere el koyanlarca uygulanmaz ya da üretici, el koyucu efendiye siyasi ve hukuki olarak bağımlı değildir. Her ne kadar sermaye ve emek arasında görünüşteki değiş- tokuş özgürlüğü ve eşitliği, baskılama “anının” el koyuş “anından” ayrılığı anlamına gelse de, baskıcı bir güç ve egemenlik yapısı gereklidir. Mutlak özel mülkiyet, üretici ile sömüren arasındaki bağlayıcı sözleşme ilişkileri, meta değiş tokuş süreci; bütün bunlar yasal koşulları, baskıcı mekanizmaları ve devletin asayiş sağlama işlevlerini gerektirir. Tarihsel olarak da

kapitalizmin temelindeki artıdeğere el koyuş süreçleri için devlet yaşamsal önemde olmuştur. Bu nedenlerle iktisadi ile siyasi alanların farklılaşmasına rağmen iktisadi alan, sıkıca siyasi alana dayanır.

Feodalizmde üretici emeğin sömürüsü, bireylerin eşit olmadıkları gerekçesiyle gerçekleşmekte, değersiz olan serf, kutsal olan aristokrasiye biat etmek mecburiyetindedir. Oysa kapitalizmle birlikte siyasi otoritenin artı-değere el konması sürecinde aktif rolünü kaybetmesi, özgürlük ve eşitlik gibi önceki üretim biçimlerinde tanımlanamayacak hukuki statülerin tanımlanabilmesini olanaklı kılar. Siyasi ile iktisadi alanın ayrılmasıyla beraber bireyler, kanun önünde birbirleriyle eşit ve siyasi zorlama veya baskılardan özgür vatandaş statüsü elde ederler. Ancak bu eşitlik, yukarıdaki kısımlarda tartışıldığı gibi hukuk önünde eşitlikten ibarettir ve asla fırsat eşitliği anlamına gelmez, özgürlük ise piyasanın ihtiyaçlarına cevap verebildiği ölçüde geçerlidir. Macpherson'a göre ise liberal devrimlerin yurttaşlara sağladığı piyasada emeklerini satma ve pazarlık etme özgürlüğünden ibarettir (1984: 57):

Liberal devrimler bu [feodal] mülkiyet sistemini yıktılar ve iş araçları üzerindeki mülkiyet konusundaki hukuksal sınırlamaların olmamasını sağlamak için de benim liberal devlet dediğim devlet biçimini kurdular. O andan itibaren de bütün bireyler kendi eylemleriyle yeterli toprak veya sermaye almak ya da emeklerini kullanma karşılığında ne elde edecekleri konusunda açık piyasada pazarlık etmek konularında özgür oldular.

Harvey (2015a: 208- 210), liberal devletin bireylere sunduğu özgürlüğün tahakküm ile el ele gittiğini dile getirir. Bu yoruma göre devletin bireyler üzerindeki keyfi gücü sınırlandırılırken, diğer taraftan bireyler üzerindeki tahakküm ve disiplin içselleştirilir. Özgürlük alanı, serbest piyasanın işleyişini güvence altına alan katı sınırlarla çevrilidir. Piyasa sisteminin dayattığı

sınırlamaların aşılarak gerçek özgürlüklere ulaşılması ise ancak piyasa ekonomisinin sona ermesiyle mümkün hale gelecektir.

Siyasi ile iktisadi alanın birbirinden ayrılmasının bir diğer sonucu, üretici emek üzerindeki sömürünün gizlenmesine benzer bir süreç içinde, doğanın sömürüsünün de gizlileşmesidir. Metalaştırılan ve piyasa eline bırakılan doğal varlıklar, siyasi karar alıcıların sorumluluğundan çıkarılarak iktisadi alanın kendiliğinden gelişen süreçlerine tabii kılınır. Böylelikle ekonomik özgürlük alanının içinde yer alan doğal varlıkların sömürüsü, bütünüyle siyasi denetim ve hesap sorulabilirlikten uzaklaştırılmış olur. Wood'a göre siyasi alan ile iktisadi alan birbirinden ayrılmış ve siyasi alan giderek yoksullaşmıştır. Bu durum demokratik hesap sorulabilirliği önemli ölçüde engellemektedir. Ona göre (2014: 27- 28):

Sermaye devlet baskısına gerek duyarken devlet görünüşte sermayece çevrelenmiştir. Pek çok toplumsal işlev siyasi ya da komünal denetimin dışına çıkarılmış ve doğrudan ya sermayenin ya da piyasanın gayri şahsi yasalarının kontrolüne girmiştir. Bu durumda ekonominin öne çıkması aynı zamanda ayrı bir siyasi alanın doğması anlamına gelse de, bu alan insan yaşamının çoğunun yörüngesinin dışına çıkarılması nedeniyle yoksullaştırılmıştır, tabii aynı zamanda bunun anlamı, ekonomi alanına giren günlük yaşamın pek çok yönünün, demokratik hesap sorulabilirlik alanından da çıkarılmasıdır.

Böylece insanların politik fikirler geliştirdikleri ve kolektif hedeflerin belirlendiği Habermas'ın kamusal alan olarak tanımladığı alan, giderek artan bir biçimde iktisadi alanın içinde yer alır. Bireyler, kişisel tercihlerinin sisteme yansımalarının en iyi yolunun iktisadi mekanizmalarla gerçekleşeceği düşüncesini benimsedikçe, politik alan işlevsizleşir. Serbest piyasa araçları artan bir biçimde siyasi araçlar olarak yorumlanırken, iktisadi alan siyasi alanı kendi bünyesine

katarak siyasi yapının içini boşaltır. Böylece iktisadi alan, bireylerin kendilerini ifade edebildikleri, ihtiyaçlarını dile getirip karşılayabildikleri ve nihayetinde politik alanın yerini tutan bir alan olarak görülmeye başlanır. Hobsbawm bu süreci yurttaşlığın ve siyasal mekanizmaların yok oluşu olarak değerlendirir. Ona göre (2011: 127- 128):

Modern tüketim toplumu, doğası gereği, siyasi yapıları giderek kendine adapte olmaya zorluyor. Serbest piyasa kuramı politikaya gerek olmadığını, çünkü tüketicinin hükümlerinin, başka her şeye galebe çalması gerektiğini etkili bir biçimde ileri sürüyor: Piyasanın, tüketicilere maksimum oranda bir seçme garantisi sağladığı ve onların tüm ihtiyaç ve arzularının bu seçim yoluyla karşılamalarına izin verdiği düşünülüyor. Bu rota siyasi süreci “by-pass” ediyor ve onu piyasanın bir yan ürünü ya da türevi kılıyor... Bu durum yurttaşlığın içini boşaltmakta, onu işlevsizleştirmektedir. Eğer tüketiciler her gün ürün satın alarak kendi tercihlerinin ne denli güçlü olduğunu bizzat görüyor ve medya konsültasyon mekanizmalarına kendi fikirlerini bu şekilde gösteriyorsa, yurttaşlıktan geriye ne kalır ki?... Bu gelişme, siyasal prosedürleri tam da temelinden dinamitlemektedir.

Hobsbawm (2011: 129- 130) bu yeni alanda politika yapmanın hala mümkün olup olmadığını sorgular. Büyük halk kitlelerinin depolitize edilmesine yol açan bu dönüşüm, ona göre demokratik politikanın çalışma biçiminin tamamen dışında kalan bir yapıya neden olur. Bu anlamda, bildiğimiz anlamda politik karar alma süreçlerini dışarıda bırakan bambaşka bir yapı gelişir. Bu yeni yapı çevrecilik gibi statüko ile varlığını sürdürebilme yetisine sahip olmayan hareket ve siyasi düşünceler için oldukça ağır sonuçlar doğurabilecektir.

2. Liberal Demokrasinin Eleştirisi

En iyi ve en “demokratik” biçimleriyle bile kapitalizm, eşitliği, iktisadi alana tecavüz etmeyen ve etmemesi gereken ya da iktisadi eşitsizliği yıkmayan ve yıkmaması gereken ayrı bir “siyasal” alana hapseder (Wood, 2013: 104).

Ekonomik liberalizm ile siyasi liberalizmi birbirinden ayırarak, demokratik liberalizmin bireysel özgürlük ve eşitliklerin toplumsal yaşamda kabul edilmesinin yegâne yolu olarak gören yaklaşıma karşı pek çok eleştiri dile getirilir. Öncelikle temsili demokrasinin bireyler arasında eşitlik sağlama, bireylerin seslerini duyurma veya siyasal kararlarda söz sahibi olmak konularında yetersizlikleri gündeme taşınır. Temsili demokratik sistemlerin toplumsal eşitsizlikleri kendi bünyesine katarak politik kararlara olduğu gibi yansıttığı savunulur. Meclislerdeki temsilci dağılımları, bu iddianın en somut göstergelerindendir. Erkek, yaşlı ve belirli meslek gruplarına mensup kişilerin ağırlıklı olduğu meclislerin, toplumsal anlamda farklı grupları temsil etmede yetersiz olduğu ve pek çok farklı kesimin bu anlamda kendilerini ifade etme şanslarının bulunmadığı sıklıkla dile getirilir. Bunun yanında, birbirleriyle rekabet içindeki partilerin zamanla düşünsel anlamda toplumun ortalama çizgisine yaklaşma eğiliminde olduğu, dolayısıyla birbirlerinden farklı görüşleri savunması gereken partilerin zamanla birbirleriyle çok yakın söylemler benimsedikleri ileri sürülmektedir. Parti içi demokrasinin zayıflıkları nedeniyle parti liderlerinin etkinliklerinin artması, sermayenin yönetimi etkileme becerisini arttırırken, siyasal partilerin farklı sesleri kucaklayan bir anlayıştan çok, tek sesli bir yapıya dönüşmesi eleştirilmektedir. Özetle, temsili demokrasinin uygulamada toplumu oluşturan bireylerin sesi olmaktan,

bireylerin karşı karşıya oldukları sorunların dile getirilip çözüm arandığı bir platform olmaktan ziyade, oy arttırma endişesiyle ortalama kesimin sesi olmaya yönelmektedir. Liberal demokrasinin bu gibi kusurları, ekolojik sorunlara karşı tutumuna da yansımaktadır. Çevreciliğin demokratik sistem dışında kalmasının, sistemin bu gibi arazlarından kaynaklandığı dile getirilir (Eckersley, 2004: 87).

Çoban bu durumu şu şekilde ifade eder (2014: 459):

Başlangıçta hava, toprak, su kirliliği olarak algılanan ekolojik sorunlar, zamanla doğal kaynakların tükeniyor olmasından biyolojik çeşitliliğin yitirilmesine, ormansızlaşmadan çölleşmeye, ozon incelmesinden iklim değişmesine kadar uzanan bir genişlikte kavranır oldu. Çevreciliğin içeriği de, bu sorunların nedenlerinin endüstri toplumuyla bağlarının kurularak açıklanması ve bunların belirli bir siyasal programa göre çözüme kavuşturularak ekolojik olarak sürdürülebilir bir toplumun kurulması için reçetenin oluşturulması sürecinde belirginleşir.

Ancak böylesi bir reçetenin uygulamaya konabilmesi, sorunun kaynağı olan sistem içinde mümkün görülmez. Liberal felsefenin bir ürünü olan liberal demokrasi, sorunların kendiliğinden oluşan düzen içinde çözüleceği inancıyla toplumsal dönüşümü destekleyen görüşlerin karşısında konumlanır. Böylece liberal demokrasi, eşitlikleri iktisadi alanın dışına iterek, iktisadi eşitsizliklerin siyasal mekanizmanın dışında yer almasının bir aracı haline gelir (Wood, 2013: 104). Seçimler yoluyla siyasi karar alma sürecinin yurttaşların denetiminde olduğu inancı korunur ancak aslında toplum bu sürecin tamamen dışında yer alır. Anderson'a göre (2007: 49) halkın bağımsızlığının ifadesi olarak yapılan seçimler sonucu belirlenen parlamento, milletin kendi seçimleri sonucu oluşturulmuş kendi yönetimleriymiş gibi hayali bir algı yaratır. Öte yandan yurttaşlar arasında, sömüren ile sömürülen arasındaki eşitliksiz ilişki, hukuki

eşitlik maskesi ardında gizlenir. Dahası kitleler, kendilerini temsil ettiğine inandıkları parlamentonun faaliyetlerin dışında kalır.

Dolayısıyla ekolojik sorunları sanayi toplumu, üretim ilişkileri ve nihayetinde kapitalist sistemle ilişkilendiren çevrecilerin liberal demokrasi kanalıyla sistem üzerinde dönüştürücü bir etki yaratmaları, sistemin kendisi tarafından önlenir. Macpherson’a göre (1984: 56- 59) liberal demokrasinin sistemde dönüştürücü talepleri engellemesinin ardında iki temel etmen vardır; bunlardan ilki her yönetim sistemi gibi liberal demokrasinin de bir iktidar sistemi olmasıdır. Piyasa toplumunun varlığını sürdürebilmesi için yurttaşlar üzerinde bir takım kuralların konduğu ve güç kullanımının meşru olduğu bir sistemdir. İkinci olarak liberal demokrasi toplum içindeki iktidar ilişkileri kümesini koruma ve güçlendirme konumundadır. Toplumun çoğunluğunun üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadığı ve dolayısıyla başkalarının mülkiyeti altındaki üretim araçlarında çalışmak durumunda oldukları kapitalist toplumda, iktidar ilişkileri liberal devlet eliyle korunur ve güçlendirilir.

Bu anlamda liberal demokrasi, toprak ve diğer üretim araçlarının azınlığın mutlak mülkiyetinde yer aldığı kapitalist sistemin “demokrasi” adıyla normalleştirilmesi ve meşrulaştırılması olarak yorumlanır. Aslında liberal demokrasi gösterildiği gibi iktidarın halkın elinde olduğu bir sistem değildir, daha ziyade halkın haklarının gasp edilmesidir. McNally’ye göre (2013: 283):

Her ne kadar günümüzde Batılı siyasi sistemleri tarif etmek için “demokrasi” terimini kullanıyorsak da Wood’un işaret ettiği gibi demokrasiyi, liberalizmle birleştiriyoruz. Modern toplumda bireyin hakları- özellikle zenginlik yaratma vasıtaları olarak özel mülkiyet hakları- “demokratik toplumun” nihai mihenk taşı haline geldi. Dolayısıyla liberal

demokrasi iktidarı halka dayandırmak yerine, demosun haklarını kısıtlamak için ortaya çıkarılan radikal bir girişimdir.

Dolayısıyla liberal demokrasi bir dereceye kadar politik demokrasiye izin verse de, tüketim, yatırım, üretim ve teknolojiyle ilgili kararlar gibi ekolojik sorunların kaynağı olan önemli konularda yurttaşların katılımını sert bir biçimde kısıtlar. Eckersley'in de (2004: 96- 97) belirttiği gibi Wissenburg'un ortaya koyduğu yeşil liberalizm, bu kısıtlamalara saygılı yaklaşır ve üretim gibi kararların girişimcilere bırakılması gerektiğini savunur. Dolayısıyla yeşil liberalizm, iktisadi alanı ekolojik sorunlar karşısında kusurlu görse de, bu alanı siyasi alanın denetimine sokmak ve ekolojik sorunların kaynağı olan kusurları önlemek gibi bir niyet taşımaz (Wood, 2008: 240; Plumwood, 1996: 146).

Siyasal demokrasilerin ekolojik kaygılara karşı çözümsüzlük ürettiği görüşünün bir diğer gerekçesi ise aynı iktisadi eşitsizliklerin siyasi alandan dışlanmasında olduğu gibi, insan dışı varlıkların karar alma sürecinin dışında tutulmasıdır. Kimilerine göre ekolojik varlıkların kendi adlarına konuşamayacak, kendi taleplerini savunamayacak olmaları nedeniyle, onların hak ve ihtiyaçlarının siyasi karar alma mekanizmasına yansımalarının gerçekçi tek yolunun temsili demokrasi olduğu savunulur. Diğer taraftan çevreci yaklaşım, insanmerkezci bakış açısının genel kabul gördüğü, sistemden kaynaklanan temel sorunların siyasi mekanizmadan dışlandığı böyle bir sistemde, doğal varlıkların liberal demokrasiler yoluyla temsil edilmesine şüphe ile yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre dünyanın ihtiyaç duyduğu bütüncül yaklaşımın kabul edilip siyasi kararlara uygulanması için doğrudan demokrasi daha anlamlı ve işlevseldir. Doğal varlıkların kendi çıkarlarını savunamıyor

olmaları, insanların onların sesi olmalarına engel değildir. Dolayısıyla, resmi bir temsil mekanizmasıyla doğal varlıkların siyasi karar alma süreçlerine katılması, bütüncül bir dünya görüşünün politikalara yansımaları sağlayacaktır. Kaldı ki ekolojik ihtiyaçların siyasi mekanizmaya yansımalarının en iyi yolunun liberal demokrasi olduğunu savunan Dryzek bile, liberal demokrasilerde insanın daima merkezi bir konumda yer alacağını ve canlı merkezci veya ekomerkezci bir yaklaşımın benimsenmesinin mümkün olmayacağını kabul etmekte ve temsili demokrasinin bütüncül dünya görüşü anlamında yetersizliğini doğrulamaktadır (Dryzek, 2000: 143- 145; Çoban, 2014: 466).

Liberal temsili demokrasilerin ekolojik sorunları çözme konusundaki yetersizliği kimi liberallerce yurttaşların eşit düzeyde ekolojik kaygı beslememelerine yorulur. Bu görüşe göre her bireyin gelecek vizyonu farklıdır ve sistem yalnızca insanların gelecek beklentilerinin ve yaşam tercihlerinin bir yansımasıdır. Liberal felsefe topluma yukarıdan belirlenmiş bir “ortak iyi” veya benimsenmesi gereken “yeşil yol”u dayatamayacağına göre, bireylerin taleplerinin kabul edilmesi ve bu taleplere saygı duyulması gerekir. Buna karşın Eckersley’e göre (2004: 90- 94) gerçek, insanların ekolojik kaygılar beslememesi değil liberal demokrasilerin ekolojik krizle başa çıkamıyor olmasıdır. Ona göre ekolojik sorunlar ekonomik, bilimsel ve siyasal yapıların bir sonucudur ve çözüm için yine aynı yapılardan medet umulmaktadır. Liberal devlet ise ekolojik krizin önemini bilincinde olmasına karşın, varlığını sürdürebilmek için krizi inkâr etme, önemsizleştirme ve doğallaştırma yoluna gitmektedir.

3. Doğanın Metalaştırılması ve Metabolik Yarılma

Marx insanın varoluşunu mümkün kılan, içinde doğduğu ve yaşamının devamı için muhtaç olduğu doğal düzeni “doğanın evrensel metabolizması” olarak tanımlamaktadır (Marx, 2014a: 481). Üretim, bu evrensel metabolizma ile kurduğumuz üretici ilişkinin bir sonucudur. Hem toplum hem de üretim evrensel metabolizmaya bağlı ve bağımlıdır. Bu bağımlılık, Marx’ın insan ile doğa arasındaki metabolizma olarak tanımladığı, insan yaşamının özünü oluşturan ilişkiler bütünüdür. Marx’ı insan ile doğa arasında ikilik geliştirmekle suçlayan görüşlere karşı, evrensel metabolizma kurgusunda, ne doğanın insandan ne de insanın doğadan ayrı olarak ele alınmadığı hatırlatılır (Foster, 2015: 21). İnsan, üretici emeği ile evrensel doğa metabolizmasından maddi kullanım değerini çekerek, üretim ilişkileri içinde bu maddi ögelere yeni toplumsal işlevler kazandırır. Doğada verili olanın üretim ile farklılaşması, ikinci doğa olarak tanımlanır. Ancak kapitalist üretim biçiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan metalaşma, ikinci doğada değişim değerinin kullanım değerini öncelemesi nedeniyle yabancılaşmaya neden olur. Marx, ikinci doğada gerçekleşen bu yabancılaşmanın evrensel metabolizmada bir çatlağa neden olduğunu savunur. Foster’a göre (2015: 19- 20):

... Marx’ın metabolik çatlak teorisinin sıklıkla tefsir edildiği gibi, ekolojik kriz Marx’ın burada gördüğü bozulma organik varoluşun koşullarına insan toplumunun sonsuz bağıllığının bozulmasıdır, teorisi olduğunu vurgulamak önemlidir. Marx’a göre bu durum kapitalist meta üretimine içkin başa çıkılmaz bir çelişkiyi sergiler, bununla birlikte bu çelişkinin bütün anlamları ancak toplum- doğa metabolizması teorisiyle anlaşılabilir.

Doğal varlıkların ve süreçlerin, doğal ve toplumsal metabolizma içinde taşıdıkları anlamdan bağımsız bir amaçla, sermaye birikiminin bir koşulu olarak metalaştırılması, bir taraftan Harvey'in (2014: 111) işaret ettiği gibi sermayenin önüne çıkan engellerden kurtulmasını kolaylaştırırken, diğer taraftan kendi özgül varlığının gerektirdiği birliği de dışlamakta ve bozmaktadır. Kapitalist sistemde doğal metabolik ilişkiler yerine yapay piyasa ilişkileri yerleştirilir, metabolik ilişkiler alıcı ve satıcı arasındaki ilişkiye indirgenir. Yaşamın devamını sağlamak amacıyla kullanım için yapılan üretim, piyasalar için üretilen değişim amacına hapsolür. Polanyi, doğası gereği meta olmayan emek, para ve doğal varlıkları ifade eden toprağın da bu süreçte metalaştırıldığına değinir (2014: 119- 120):

Piyasa mekanizması, üretim yaşamının çeşitli unsurlarıyla meta kavramı yardımıyla ilişki kurar. Burada metalar, ampirik olarak piyasada satılmak üzere üretilen nesneler biçiminde tanımlanıyor; gene ampirik olarak, piyasaları alıcılarla satıcılar arasında yer alan ilişki diye tanımlıyoruz. ...Can alıcı nokta şu: ... emek, toprak ve para, açıkça görülebileceği gibi, meta değildirler; alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş olduğu yolundaki önerme, bu unsurların durumunda geçerli değildir. Başka bir değişle, ampirik meta tanımına göre bunlar meta değildirler. Emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır. Satılmak üzere değil, bütünüyle değişik nedenlerle ortaya koyulur ve yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, saklanması veya işletilmesi olanağı yoktur; toprak yalnızca doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir; nihayet para, yalnızca satın alma gücünün kural olarak hiçbir zaman üretilemeyen, bankacılık sistemi ve devlet maliyesince düzenlenen bir simgesidir. Hiçbiri satılmak üzere üretilemez. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayalidir.

Kapitalist üretim biçiminde doğaya, evrensel metabolizmaya ait her bir unsur, bulunduğu özgül koşullardan koparılarak, özel mülkiyete konu edilmek koşuluyla, değişim değerinden ibaret bir metaya dönüşür. Doğal varlıkların metalaştırılması, ekolojik bağlarının koparılmasına neden olur. Söz gelimi

akarsudan koparılan su plastik şişelere konularak pazarda değişime konu oldukça, kullanım sonunda başladığı yere dönerek döngüyü tamamlama şansını yitirir; bir taraftan plastik şişe yığınları kentleri kirletirken diğer taraftan kendinden suyu koparılan toprak çoraklaşır, kırsal alanlar fakirleşir. Kırsaldan kente tek yönlü bir akış ile bir yandan kentlerde kirlilik sorununu doğururken, diğer yandan kırsalda toprağın ve diğer doğal varlıkların fakirleşmesine, verimsizleşmesine yol açar (Foster, 2015: 14- 15). Böylece Marx'ın işaret ettiği gibi kapitalizm yalnız üretici emeğin sömürülmesini değil, aynı zamanda insan ile doğa arasındaki metabolik ilişkinin bozulmasına ve doğal varlıkların kurummasına neden olur. Marx, insan ve doğa arasındaki metabolik ilişkinin bozulmasını şu şekilde anlatır (2014a: 481- 482):

Kapitalist üretim tarzı, büyük merkezlerde toplanmasına yol açan şehirli nüfusun toplam nüfus içindeki ağırlığını durmadan artırması ile birlikte, bir yandan, toplumun tarihsel hareket gücünün yoğunlaşmasını sağlarken, diğer yandan, insanla toprak arasındaki madde alışverişini (metabolizmayı), yani insanın topraktan alıp besin maddesi ve giyim eşyası olarak yararlandığı unsurların toprağa dönüşünü ve dolayısıyla topraktaki verim gücünün devamı için gerekli olan ebedi koşulu ihlal eder. Böylece, kapitalist üretim tarzı, aynı zamanda, kentli işçinin fiziksel sağlığını ve toprak işçisinin zihinsel hayatını tahrip eder. Ne var ki, kapitalist üretim tarzı sözü edilen madde alışverişinin sürekliliğini sağlayan ve kendiliğinden ortaya çıkan koşulları tahrip etmekle, aynı zamanda, bu madde alışverişinin, bir sistem, toplumsal üretimi yöneten bir yasa olarak ve insanlığın tam anlamıyla gelişimine uygun bir biçim içinde tekrar kurulmasını zorunlu kılar... Ayrıca, kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece işçiyi soyma sanatında bir ilerlemeden ibaret olmayıp, aynı zamanda toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir, belli bir zaman aralığı için toprağın verimliliğinin yükseltilmesinde kaydedilen her ilerleme, aynı zamanda, bu verimliliğin sürekli kaynaklarının mahvedilmesi yolunda da bir ilerlemedir... Bundan dolayı, kapitalist üretim, tekniği ve toplumsal üretim süreçlerinin birleşmesini, ancak, bütün zenginliğin iki kaynağını, toprağı ve işçiyi kurutarak ilerletir.

Marksist yaklaşıma göre kapitalizm üretici emeğin ve doğal varlıkların girdi olarak kullanıldığı bir sistemdir. Sermaye üretimi ve büyümeyi sağlayabilmek için işçiyi sömürmeye ihtiyaç duyduğu gibi doğayı yağmalamaya da mecburdur. Ancak, kapitalist toplumu önceki toplumlardan ayıran temel unsur, bu yağmalama mekanizması değildir, zira önceki toplumların da emek gücünü ve doğal varlıkları sömürme araçları vardı. Kapitalist toplumu farklılaştıran temel unsur, üretim süreçlerinin girdileri olarak kullanılan doğanın ve emeğin metalaştırılması yoluyla sömürünün bir unsuru haline getirilmeleridir. McNally, kapitalizmi önceki toplum biçimlerinden ayıran ve doğa üzerinde çok daha büyük bir tahribat yaratan mekanizmayı şu şekilde anlatır (2013: 101):

Kapitalizm öncesi toplumların romantik biçimde ele alınmaması önemlidir çünkü onların da kendi eşitsizlik ve baskılama ilişkileri vardı. Ama ... Sadece kapitalizmle birlikte bütün mal ve hizmetler piyasa metaları haline geldi ve en önemlisi toprak ve işgücü metalaştı. Ama bu- toprak ve işgücünün sistematik olarak metalaştırılması- tarihte örneği görülmeyen bir olgu olup daha önceki sosyal yaşamın dokusunun tahribini gerektirmiştir. Pek çok toplum bazı malların alınıp satılmasını kabul etmekle birlikte çoğu, toprağın ve insanın işgücünün alınıp satılabilmesi fikrini iğrenç bulurdu. Yalnızca yaşamın bütün yönlerinin metalaştırılması... her şeyin bir fiyatı olduğu kapitalist toplumu yaratabilirdi.

Mészáros (1995: 170- 171), ekolojik krizin sermayenin yarattığı, toplumsal metabolizmanın yabancılaşmış doğasının doğrudan bir sonucu olduğunu savunur. Sermayenin doğal yapısı ve işleyişi, toplumsal metabolizmanın işleyişini parçalayarak, yeniden üretim mekanizmalarının kesintiye uğramasına neden olur. Emek gücünün ve doğal varlıkların onarıcı metabolik işlevleri, üzerlerindeki sürekli yağma nedeniyle işlevsizleşir. Kır ile kent arasında yaratılan bölünme, toprağın soyulması ve değersizleşmesine

neden olur. Serbest piyasa çevrecileri tarafından geliştirilen çözüm önerileri yani özel mülkiyet ilişkilerinin doğal varlıklar üzerinde daha yaygın bir biçimde tanımlanarak, yeryüzünün dört bir yanının piyasa işleyişine dâhil edilmesi, toprağın ve doğal varlıkların soyulması sürecini coğrafi anlamda genişletmekten ve hızlandırmaktan başka bir şeye neden olmayacaktır (Burkett, 2011: 224- 225; Harvey: 2015a: 255, Marx ve Engels, 2013b, 47). Harvey'e göre (2015b: 174):

Dağıtım ile ilgili bütün kararları en iyi belirleyecek olanın piyasalar ve piyasa sinyalleri olduğunu varsaymak, prensipte her şeye meta muamelesi yapılabileceğini varsaymak anlamına gelir. Metalaştırma, süreç, eşya ve toplumsal ilişkilerin mülkiyet hakkına tabi olduğunu, yasal sözleşmeyle alınıp satılabileceğini ve hepsinin fiyatlandırılabilceğini varsayar. Piyasa işleyişinin bütün insan eylemleri için uygun bir rehber- bir etik- olduğu varsayılır.

Marksizme göre kapitalist üretim biçimi doğal döngülerin çalışma mekanizmalarını değiştirmekte ve nihayetinde evrensel metabolizmanın davranış biçimini bozmaktadır. Üretimin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla doğanın, paranın ve emeğin metalaştırılması, kaçınılmaz olarak madde döngüleri, besin zinciri ve diğer doğal döngülerin koparılmasına neden olmuş, bu süreç nihayetinde doğanın metabolizmasında bir yarılma olarak tarif edilen ekolojik krizle sonuçlanmıştır (Foster, 2015: 27). Bu görüşe göre neo-liberal politikalar servet ve gelir yaratmanın yanında, bunları yeniden dağıtma işlevi sergiler. Harvey (2015b: 168), bunu sağlayan ana mekanizmanın mülksüzleştirme yoluyla birikim olduğu yani Marx'ın kapitalizmin kuruluş aşamasındaki ilkel birikim olarak ifade ettiği pratiklerin yaygınlaşarak sürmesi olarak yorumlar. Mülksüzleştirme yoluyla birikim toprağın metalaştırılıp özelleştirilmesi, çeşitli mülkiyet hakkı çeşitlerinin (müşterek, kolektif, kamusal

vb.) kişiye özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi; ortak varlıklardan yararlanma haklarının terk edilmesi, emek gücünün metalaştırılması ve tüketim biçimlerinin baskı altına alınması yoluyla gerçekleştirilir. Devlet burada süreçlerin desteklenmesinde aktif bir rol oynamaktadır. Toprağın ve diğer doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilmesi ve metalaştırılması, kapitalizmin evrensel metabolizmaya bir saldırısı olarak değerlendirilir. Kapitalist süreçte hem üretici emek hem de toprağın metabolik yeniden üretim yetenekleri bozulur. Marx'a göre bu bozulma, kapitalist üretim biçiminin zorunlu bir sonucudur (Burkett, 2011: 226; Başkaya, 2016: 25- 26). Kapitalizm, doğası gereği toplumsal metabolizma için olduğu kadar evrensel doğal metabolizma için de yıkıcı etkiler doğurmaktadır. Foster, insanın doğa ile kurduğu ilişkilerin giderek artan bir biçimde endüstrileşmesi sonucu ortaya çıkan sorunları şu şekilde dile getirir (2015: 31):

Bugün küresel ekolojik kriz artan bir şekilde, toplumun temelini teşkil eden dünya ekosistemlerinin yok olması pahasına insanın doğayla kurduğu metabolik ilişkinin endüstriyelleşmesi bakımından toplumsal bilim dahilinde anlaşılmaktadır. Marx'ın "toplumsal metabolizma"... kavramı eleştirel ekonomik ekolojistler tarafından bugünün ekolojik istikrarsızlığının koşullarıyla beraber insan doğa tarihinin tüm kesişmelerini göstermek için kullanılmaktadır...

Metabolik yarılmaya neden olan insan ile doğa arasındaki ilişkinin pazar ilişkilerine hapsolmuş yapısının aşılması, insanın doğayla ve toplumsal metabolizmayla ilişkisinin tekrar kurulması için zorunludur. Bu anlamda, toprak ile ilişkilerinin yeniden kurulması önünde bir engel olan toprağın metalaştırılması, ekolojik krizin aşılarda metabolizmanın kendini yeniden onarmasının önündeki temel engeldir. Marx, bu engelin aşılabilmesi için daha

yüksek bir toplum biçimine ulaşılması gereğini dile getirir. Bir insanın başka bir insan üzerindeki mülkiyet hakkının bugün saçma görülmesine benzer şekilde, daha yüksek bir toplum biçimine ulaşıldığında, insanın doğa üzerindeki mülkiyetinin de aynı şekilde saçma olduğunun anlaşılacağını ifade eder. Böyle bir toplumda, doğa ile olan ilişkilerin iktisadi zincirlerden kurtulmuş olarak var olacağını savunur. Marx'a göre (2016: 762):

Daha yüksek bir iktisadi toplum biçiminin durduğu yerden bakıldığında, tek tek bireylerin yerküre üzerindeki özel mülkiyet hakları, bir insanın bir başkası üzerindeki özel mülkiyet hakkı kadar saçma görünecek. Bütün bir toplum, bir ulus, ve hatta aynı zamanda var olan toplumların toplamı, yerkürenin sahipleri değildir. Bunlar, yalnızca, yeryüzünün zilyetleridir, onun kullanıcılarıdır ve boni patres familias (iyi aile babaları) olarak, onu sonraki kuşaklara iyileştirilmiş bir şekilde bırakmakla yükümlüdürler.

Marx'a göre sürdürülebilirlik veya kendi ifadesiyle *insan nesillerinin zincirlerinin sürmesi için gerekli kalıcı koşullar*, ancak doğa ile insan arasındaki metabolik ilişkinin muhafaza edilmesi veya tekrar kurulması yoluyla mümkündür. Bu anlamda özgür toplum, kapitalist sistemin zincirlerinden kurtulmuş, doğa ile kurduğu metabolik ilişkisine hâkim bireylerden meydana gelebilir (Foster, 2015: 17- 18). Böyle bir toplumu oluşturacak dönüşümler, insanın toprakla olan ilişkilerinin restorasyonunu zorunlu kılar. Toplumsal metabolik ilişkilerin *toplumsal üretimin düzenleyici bir yasası olarak ve insan ırkının tam gelişmesine uygun* bir biçimde dönüştürülebilmesi, kapitalist özel mülkiyet sisteminin terk edilerek toprak ve üretim araçlarının ortak mülkiyetini gerektirir. Ancak böylesi bir dönüşüm, ekolojik krizin ardındaki temel sorunlu yapıyı ortadan kaldırarak kapitalizmin toplumsal metobalizmada yarattığı çatlağın onarılmasını sağlayabilir (Burkett, 2011: 226).

II. ÖZEL MÜLKİYETİN SINIRLILIKLARI

Marksist yaklaşım, kapitalist üretim biçiminin gerektirdiği doğanın ve doğal varlıkların metalaştırılmasını ve salt değişim değerine indirgenen bir biçimde anlamlandırmasını, yaşanan ekolojik krizin temel nedeni olarak yorumlar. Bu süreci yaratan veya mümkün hale getiren ise üretim araçlarının özel mülkiyete konu edilmesidir. Kapitalist sermaye birikiminin özünü oluşturan bu sorun ortadan kalkmadığı sürece, ortaya konulan çözüm önerileri ya sorunu çözmede etkisiz kalacak veya sorunun daha karmaşık ve çözümsüz bir hale gelmesine neden olacaktır. Bu nedenle serbest piyasa çevrecileri veya yeşil liberaller tarafından dile getirilen ve nihayetinde kapitalist üretim biçiminin engellerine karşı geliştirilmiş olan politikaların uygulanması, hiçbir şekilde evrensel metabolizmada açılan çatlakları kapatma yetisini barındıramaz. Daha çok çatlakları genişleterek yaşam alanlarının çoraklaşmasını ve doğal varlıkların yok oluşunu hızlandırır. Bu nedenle doğal varlıkların metalaştırılmasını zorunlu kılan kapitalist üretim biçiminin aşılması, ekolojik krizin nedenlerini ortadan kaldırabilecek tek reçete olarak ortaya konur. Husson'a göre (2010: 79):

Güncel krizin temel meselelerinden biri, modern bir antikapitalizmin gerek kuramsal, gerek siyasi açıdan yeniden inşasıdır. Bu krizin kapitalizmin bizzatı temelleriyle ilgili olduğunu ve kapitalizmin, bu sistemin temel toplumsal ilişkileri yeniden tartışma konusu yapmaksızın içinden çıkılamayacak bir çıkmazda olduğunu göstermek söz konusudur. Mevcut konjonktürde, bu acil ve öncelikli bir görev halini almıştır: Krizle birlikte, bir yandan barbarlıkla, diğer yandan toplumsal dönüşüm arasında zamana karşı bir yarış başlamıştır; artalanda ekolojik krizin yarattığı tehdit de eklendiğinde, bu seçim daha da hayati bir önem kazanmıştır.

Ekolojik denge ve evrensel metabolizmayla uyumlu toplumsal dönüşümün nasıl gerçekleşeceğine ilişkin pek çok farklı görüş olsa da, bu konu çalışmanın sınırlarını aşan tamamen farklı bir tartışmanın konusudur. Diğer taraftan, özel mülkiyet sisteminin terk edilmesinin ekolojik krizi ortadan kaldırmak için yeterli bir dönüşüm olmadığına ilişkin itirazlar önemlidir. Pek çok liberal, bu konuya Sovyetler Birliği örneği üzerinden deyinerek, özel mülkiyetin yasaklandığı sosyalist bir ülkenin, çağın en önemli ekolojik katliamlarının merkezi haline geldiğini hatırlatarak, özel mülkiyet sisteminin ekolojik sorunlar çevrevesinde iddia edildiği kadar belirleyici bir faktör olmadığını savunur. Hatta bu örnek üzerinden sosyalizm, doğa üzerindeki egemenlik anlayışı açısından kapitalizmden hiçbir farkı bulunmamakla suçlanır (Spretnak ve Capra, 1986: 77- 78). Bu suçlamalara cevap olarak Wood, Sovyet Rusya deneyiminin Marx'ın sosyalizm ve komünizm imgesine uyumlu olmadığını dile getirir. Bu görüşe göre Sovyet Rusya'daki iç dinamikler, Marx'ın öngörülerinden çok farklıdır. Devrim dönemindeki Rusya, bir düzeye kadar sanayileşmiş ve büyük kentlerde militan bir proleteryaaya sahip bir ülke olsa da büyük ölçüde köyleriyle bağlılığını korumaktadır. Kent ile kır, proleterya ile burjuvazi arasındaki gerilim dönemin İngiltere'siyle bile kıyaslanmayacak düzeydedir. Bu gibi pek çok nedenle çarlık Rusyası, Marx'ın kapitalizmden sosyalizme geçiş için öngördüğü koşulları yerine getirmekten uzaktır (Wood, 2013: 109- 110). Bu nedenle, kapitalizm deneyimini yeterince yaşamamış ve dolayısıyla sosyalist bir deneyimin toplumsal, ekonomik ve politik ön koşullarını sağlamayan komünist devletlerde yaşanan sorunlar, Marx'ın sosyalizmini

eleştirmek veya özel mülkiyetin ekolojik sorunlar açısından önemini gölgelemek amacıyla kullanılamaz (Ollman, 2011b: 48).

Bu anlamda, sanayileşme karşılığı ile kapitalizm ve sosyalizm karşısında konumlanan çevreci yaklaşımın bu ikisini birbirine eşitlemesi hatalı bir yaklaşımdır (Çoban, 2014: 459). Sosyalist üretim biçimini, kapitalizmle bir tutarak büyüme ve gelişme amacı gütmekle suçlayan bakış açısı, referansını önkoşulları doldurmayan, kapitalizm aşamasını yaşamamış sosyalist deneyimlere dayandırmaktadır. Sanayileşme aşamasındaki her toplumun, doğa üzerinde büyük bir baskı yarattığı gerçektir. Bu baskı kapitalist toplumlarda sermaye eliyle gerçekleştiği için özel mülkiyet önemli bir faktör olarak gündeme gelir. Diğer taraftan, sanayileşme ve büyüme amacını güden sosyalist bir devlette ise, aynı sorun ile kamu mülkiyeti altında da pekâlâ karşılaşılabılır. Ancak Marx'ın öngördüğü kapitalizmin küllerinden doğan sosyalist devlette sanayileşme artık bir amaç değildir çünkü önceki dönem tarafından gerçekleştirilmiştir (Ollman, 2011b: 51). Bu anlamda Marx'ın sosyalist ve komünist imgesinde büyüme, kapitalist dönemdeki büyüme anlayışından farklılaşır. İleri sürülenin aksine Marksizm doğal ve çevresel sınırların bilincinde ve çevresel sorunlar ile büyüme ve üretim arasındaki ilişkinin ayırdındadır. Marksist anlayışın üzerinde durduğu büyüme, kapitalist nicel büyüme anlayışının aşılması, nitel bir büyüme arayışının benimsenmesidir (Sayers, 2013: 235). Bu aşama toplum ile doğa arasındaki ikiliğin aşılması bütüncül bir bakışın toplumsal anlamda benimsendiği bir toplumdur. Sihua (2013a: 210- 211), Marx'ın görüşlerinde yer alan insan ile doğa arasındaki ilişkinin, insan ile doğanın birliği üzerinde şekillendiğini ifade eder. Bu görüşe göre kapitalist

sistem tarafından benimsenen doğa karşıtı, doğaya hükmeden insan figürü, ekolojik sorunların temelini oluşturmaktadır. Oysa Marx, insanın doğadan yabancılaşmış bir biçimde varlığını sürdüremeyeceğinin altını çizerek, insan ile doğanın uyumunu yakalamış bir felsefi anlayışın gelişeceğini savunmuştur. Bu nedenlerle marksizmi insanmerkezci bir tutum benimsemekle suçlamak hatalıdır. Marx'ın öngördüğü toplumsal ilişkilerini kendi kontrollerine almış bireyler, toplumsal metabolizmaya uyumlu bir yaşama biçimine geçmiş bireylerdir (Marx, 2014c:201).

Öte yandan özel mülkiyetin ekolojik sorunların ardında yatan önemli etmelerden biri olması, onun krizin ardındaki tek belirleyici etken olduğu anlamı taşımamaktadır. Ekolojik kriz doğal varlıklar ve döngüler üzerinde, doğanın kendi sistematik ilişkileri içinde özümseyebileceğinden daha fazla baskıya maruz kalması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu etkiyi yaratacak diğer unsurlar da, benzer bir sonuca neden olacaktır. Bu anlamda, insanı doğadaki diğer varlıklardan üstün gören bir bakış açısı, her zaman böyle bir etki doğurma potansiyelini taşır. Bu nedenle bazı düşünürler ekolojik kriz ile doğanın algılanış biçimi arasında önemine bir ilişki olduğunu vurgular. Bu görüş, insanın dünyayı ve kendini algılama biçiminin insan ile doğa arasındaki ilişkide belirleyici bir faktör olduğunu ifade eder. Avcı-toplayıcı dönemde yaşanan ve insan kaynaklı nedenlerle açıklanan megaotçul türlerin yok oluşu örneğinden gidilerek, böylesi bir yok oluşa neden olan yapının mülkiyet sistemleriyle ilgisiz olduğu dile getirilir. İnsanın, diğer türlerin sahip olmadığı yetilerini fark etmesiyle kendini diğer türlerden ve doğadan üstün görmesi veya onun üzerinde egemenlik kurma arzusu, ekolojik krizin nedeni olarak değerlendirilir (de- Shalit, 2000: 204).

Bir diğerk bakış açısı, toplumun içlerine kadar kök salmış hiyerarşik yapılanma biçiminin, toplumsal pek çok sorunla birlikte ekolojik krizin de temel nedeni olduğunu dile getirir. Bu yaklaşım, toplumdaki hiyerarşik yapıların Marksizm tarafından dile getirilen sınıf, sömürü ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde açıklanamayacak alanlarda da kendini gösterdiğini dile getirir. Ekonomik ilişkilerle açıklanamayan yaş, cinsiyet, bürokratik kontrol gibi sosyal olgulara dayanan farklı güç ilişkilerinden kaynaklanan hiyerarşik ilişkiler sorunun bir diğerk yönüdür. Bookchin, toplumsal sorunlarla ekolojik sorunların birbirini doğuran ve birbiriyle iç içe olan sorunlar olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, toplumsal sorunları dışarıda bırakan bir anlayışla ekolojik sorunların çözümlenemeyeceğini savunur. Bookchin'e göre (2013: 34):

...Hoşunuza gitsin ya da gitmesin, neredeyse her ekolojik mesele aynı zamanda toplumsal bir meseledir. Aslında, göreceğimiz gibi, günümüzdeki ekolojik alt üst oluşların hemen hepsinin temel kaynağı toplumsal alt üst oluşlardır. Dolayısıyla bugün, ciddi bir çevre hareketinin kavrayışlı, entelektüel açıdan tutarlı ve çevreyle yakından ilişkili olması isteniyorsa, onun toplumsal ekolojiye dayandırılması gerektiği kanısındayım.

Bookchin (2013: 31), nihai olarak ikinci doğanın tüm tahakküm ilişkilerinden kurtulduğu komünist toplumun kurulmasına hizmet edecek dahi olsa, birinci doğanın tahakküm altına alındığı kapitalist toplumun kutlanması gereken tarihi bir gelişme olduğu görüşüne karşı durur. İnsanın ve doğanın sömürsünü meşrulaştıran ve özgürleşerek komünist topluma ulaşmak için kapitalizmin olgunlaşması gerektiği söylemine itiraz ederek, her türlü tahakküma karşı durulması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla, insanın diğerk insanlar ve doğa üzerinde tahakküm kurmasını mümkün kılan özel mülkiyet

kurumuna karşı durmakla beraber, özel mülkiyeti tek belirleyici etken olarak değerlendirmez. Ona göre tahakkümü mümkün kılan diğer araç ve yapılar da aynı şekilde sorunludur.

Arne Naess tarafından ortaya atılan derin ekoloji ise, ekolojik sorunları sistemin yanlış çalışması veya basit uygulama hatalarıyla değil, daha derin, felsefi nedenlerle açıklayan felsefi bir düşüncedir. Bu görüşe göre ekolojik sorunlara karşı, yalnızca kaynakların tükenmesinin veya çevrenin kirlenmesinin önüne geçme çabaları yeterli değildir. Asıl yapılması gereken bu sorunların altında yatan derin felsefi nedenlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu görüşe göre ekolojik sorunların gerçek nedeni, dünyaya, yaşama ve kendimize ilişkin algımızdır. Dolayısıyla ekolojik sorunların çözümü ancak felsefi dünya görüşünün değişmesiyle mümkün olabilecektir. Böylesi felsefi bir kökten dönüşüm, mevcut ekonomik ve siyasi yapıların da değişimini içerecektir ancak daha da önemlisi bir ekolojik bilinç durumuna ulaşmak, yeryüzünün birliğini kabul etmektir. *Derin ekoloji doğayı korumaya yönelik bir hareket olmanın ötesinde, insanın yeryüzündeki varoluşuna ve hayatın anlamı üzerine tutulmuş bir ışık olarak nitelendirilebilir* (Önder, 2003: 157; Şakacı, 2011: 202).

Diğer taraftan eko-sosyalist bir alternatifi savunan Löwy, günümüzde yaşanmakta olan tüm büyük sorunların ortak nedeninin kapitalizm olduğunu ifade eder. Kapitalist düzenin bir alternatifi olmadığı düşüncesi ise kapitalizmin en güçlü silahı haline gelmiştir (Löwy, 2015). Benzer şekilde Zizek, kapitalist toplumda yaşanan anti- komünist paranoyanın, toplumsal dönüşümler önünde önemli bir engelle dönüştüğünü savunur. Kapitalizmden kaynaklanan sorunlar, kapitalist sistemin henüz yeterince uygulanamıyor olduğu gerekçesiyle açıklanır

ve sosyalizm bir anti-ütopya olarak değerlendirilir (Zizek, 2010: 10- 11). O'Neill (2001: 291- 292), piyasa dışı bir dünya hayalinin yalnızca ütopyik kabul edilmediğini, aynı zamanda distopyalarla da ilişkilendirildiğini vurgular. Ancak ona göre kapitalizm karşıtlığını kölelikle bir tutan algıya karşı, aydınlanma düşüncesinden miras kalan mutluluk arayışı ve özgürlük gibi kavramların korunduğu, piyasa dışı bir dünya mümkündür. Daha iyi bir dünyaya ve ütopyalara ilişkin umudun kaybedilmesi ise kapitalizmin kendisinden bile daha endişe vericidir. Dolayısıyla toplumsal değişim ve dönüşümlere olan inancın kaybedilmemesi, geleceğe dair umudun korunması da bu anlamda önem taşır. Oscar Wilde'ın (1910: 27) ifade ettiği gibi *içinde ütopya bulunmayan bir dünya haritası göz ucuyla bile bakılmaya değer.*

Kısaca, kapitalist üretim biçimde üretim araçları ve doğal varlıklar üzerindeki özel mülkiyetin ekolojik krizin ardındaki temel etmenlerden biri olduğu dile getirilirken, özel mülkiyetin aşıldığı bir toplum biçiminin ekolojik ihtiyaçlarla uyumlu bir toplumun inşası adına gerekli tek dönüşüm olmadığı belirtilmelidir. Toplum ile doğa arasındaki ilişkileri belirleyen diğer etmenler de bu anlamda önemlidir. İnsanı doğal varlıklardan önemli gören, doğal yaşamın hemen her unsurunun insani amaçlar adına kullanılmasını ve doğa üzerinde egemenlik kurma anlayışını benimseyen bakış açısı terk edilmelidir. Evrensel doğal metabolizmanın sınırlarıyla uyumlu bir toplum biçiminin inşası gereklidir. Bu nedenlerle üretim araçları ve doğal varlıklar üzerindeki özel mülkiyetin terk edilmesi, ekolojik krizin aşılması için gerekli bir koşul olmakla birlikte yeterli koşul değildir.

SONUÇ

Bu çalışmada eko-liberal düşünce tarafından ifade edilen, özel mülkiyetin ekolojik krizi çözmek üzere kullanılması gereken etkili bir araç olduğu argümanı ele alınmıştır. Özel mülkiyeti meşrulaştıran üç temel argüman tezin ana bölümlerini oluşturmaktadır. İlk bölümde özel mülkiyetin doğa yasalarının bir sonucu veya insan doğasının bir koşulu olarak ele alan böylece başka mülkiyet biçimlerini imkânsız kılan argümanlar incelenmiştir. İkinci bölümde özel mülkiyeti ekolojik kriz karşısında uygulanabilir tek çözüm aracı olarak gören yaklaşımlar ele alınmıştır. Son bölümde ise, yeşil liberalizm tarafından savunulan, özel mülkiyetin sınırlanması yoluyla çevresel sorunlara çözüm getirebileceği önerisi incelenmiştir.

Birinci bölümde, liberalizm tarafından geliştirilen ve özel mülkiyeti meşrulaştıran klasik argümanlar ekolojik kriz bağlamında değerlendirilmiştir ve bu bağlamda geçerlilikleri sorgulanmıştır. Bu amaçla birinci kısımda, faydacı yaklaşımın temel varsayımlarından olan insanın bencil ve yalnızca kendi çıkarlarını arttırmaya koşullu bir varlık olduğu düşüncesi ele alınmıştır. Klasik liberal düşünürler tarafından geliştirilen faydacı yaklaşımın gerek bireysel mutluluk gerekse toplumsal fayda yaratan sonuçlar doğurduğu görüşünün, yaşanmakta olan ekolojik kriz ile uyumlu olmadığı düşünülmektedir. Bireysel fayda arayışının ne toplumsal anlamda ne de gezegensel boyutta bir fayda doğurmadığı, tersine toplumu ve ekosistemi parçalarına ayıran, insanı kendi doğasından ve çevresindeki doğal dünyadan ayırarak yabancılaştıran sonuçlar doğurduğu savunulmaktadır.

Birinci bölümün ikinci kısımda, özel mülkiyetin doğa durumundan toplum durumuna geçişte, tarihi seyrin zorunlu bir sonucu olarak doğduğu savı irdelenmiştir. Bu görüşe göre insanların bir arada huzurlu bir yaşam sürebilmelerinin tek yolu toplum durumuna geçilmesidir. Toplum durumunda barışın hüküm sürmesinin teminatı ise özel mülkiyetin devletin koruması altına alınmasıdır. Ancak örneklerle de ortaya konduğu gibi, devletin vatandaşların temel hak ve mülkiyetlerini koruyan, tarafsız bir varlık olmadığı açıktır. Devletin egemen sınıfın hizmetinde hareket eden bir araç olarak işlev görmesi, doğal varlıkların egemen sınıfın çıkarı doğrultusunda mülk edinilmesinin ve yine bu sınıfın çıkarları amacıyla kullanımının önünü açmaktadır. Böylelikle, marksist yaklaşımın da belirttiği gibi, devleti huzur ve barış durumu yaratan tarafsız bir varlık olarak yorumlayan yaklaşım eleştirilmektedir.

Üçüncü kısımda, Locke tarafından ifade edilen ve doğa yasası argümanı ile devletin egemen sınıfın yararına hareket etmesini meşrulaştıran yaklaşım ele alınmıştır. Locke, toplumda zenginleşmenin sağlanabilmesi için çalışan bireylerin bir teşvike ihtiyaçları olduğunu savunur. Daha fazla kazanç sağlamayacaksa, hiç kimsenin daha fazla çalışmak istemeyeceğini ifade eder. Bu nedenle, ona göre toplumsal zenginlik ancak mülk ediniminin serbest bırakılmasıyla, bireysel fayda güdüsüyle sağlanabilir. Bu nedenle devletin mülkiyeti koruması toplumsal zenginliğin anahtarıdır. Öte yandan örnekler göstermektedir ki kapitalist sistem çalışanın değil, sömürenin kazandığı bir sistemdir. Egemen sınıf çalışmak yerine çalışan sınıfı ve doğal varlıkları sömürerek zenginleşmektedir. Dahası eşitsizlik, sermaye birikimi için mutlak bir gereksinimdir. Sermaye doğayı ve emeği gasp ederek büyür ve toplumsal

zenginlik egemen sınıfın mülkü haline gelir. Özetle, günümüzde yaşanan ekolojik kriz açısından değerlendirildiğinde, özel mülkiyeti meşrulaştıran klasik argümanların geçerliliklerini korumadığı, yaşanan ekolojik sorunları açıklamada ve çözüm yolu sunmada yetersiz kaldıkları düşünülmektedir.

İkinci bölümde, özel mülkiyetin ekolojik sorunlara somut çözümler sağlayan bir araç olduğu yaklaşımı ele alınmaktadır. Birinci kısımda özel mülkiyete konu edilen doğal varlıkların, ortak mülkiyete kıyasla daha iyi korunduğuna yönelik yaklaşım incelenmiştir. Doğal varlıkların özel mülkiyet altında yönetilmesini savunan yaklaşım, kararların kaynağa ilişkin biricik bilgiye sahip kişi tarafından alınmasının önemini savunur. Bu avantaj merkezi idarenin asla sahip olamayacağı bir avantajdır. Diğer taraftan bu görüşe göre, kaynak sahibi, kaynağın durumundan doğrudan etkileneceği için, kaynağın uzun dönemli çıkarına uygun olarak hareket edecektir. Ancak, ele alınan örnekler de göstermektedir ki, doğal varlığı özel mülkiyete konu etmek, belirli risklerin önünü açmaktadır. Ekonomik kazancın ekolojik gereklilikleri öncelediği durumlarda, kaynak sahibinin kaynağı korumasına yönelik olduğu ileri sürülen teşvik, kolaylıkla doğal varlığın yıkımına yönelmektedir. Doğal varlıkların, planlı bir ortak kullanım yoluyla yönetilmesinin, gerek kaynağın gönenci, gerekse kaynaktan yararlanan bireyler açısından en doğru yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

İkinci bölümün ikinci kısmında, serbest piyasa ekonomisinin ekolojik sorunların kendiliğinden doğan düzen içerisinde çözümlenmesinin temel yolu olduğu görüşü ele alınmıştır. Bu görüşe göre ekolojik sorunların ortaya çıkması, piyasanın hatalı işlemesinden kaynaklanır. Piyasaya müdahale eden merkezi

yönetimler ve doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilmeyerek korumacı bir yaklaşımla devlet kontrolünde tutulması, ekolojik sorunların temel nedenleri olarak görülür. Bu anlamda yapılması gerekenin doğal varlıkları olabildiğince özelleştirerek, sisteme her türlü müdahaleden kaçınılmasıdır. Bu görüşe göre ekonomik büyüme çevre sorunları açısından bir sorun teşkil etmez, aksine büyüme ile birlikte ekolojik bilinç de gelişmektedir. Bu görüşlere karşın bu çalışmada, serbest piyasa çevrecileri tarafından geliştirilen bu argümanların, yaşanmakta olan ekolojik kriz ile çeliştiği savunulmaktadır. Doğal varlıkların özel mülkiyete konu edilmeleri, kaçınılmaz olarak piyasa çarkı içine girmelerine neden olur. Özel mülkiyete konu olan doğal varlıklar, ekolojik anlamda taşıdıkları işlev ve değerden bağımsız bir biçimde, piyasada kendilerine biçilen değere indirgenir. Dolayısıyla serbest piyasa sistemi, ekosistemleri parçalayan, yoksullaştıran ve işlevsizleştiren bir mekanizma olarak çalışır. Bunun yanı sıra, kapitalist sistem varlığını koruyabilmek için ekonomik büyümeye ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan ikinci kısımda ele alınan gezegensel sınırlar, gezegenin daha fazla büyümeyi kaldırmayacak bir duruma geldiğini göstermektedir. Kısaca, serbest piyasa ile ekolojik dengenin aynı anda varlıklarını sürdürmeleri mümkün görülmemektedir. Bu anlamda, özel mülkiyetin ekolojik sorunların çözümü için yararlanılması gereken bir araç değil, aksine sorunların ortaya çıkışında etkili olan ve doğal varlıkların piyasa çarkına dahil edilmesini mümkün kılan temel araç olduğu savunulmaktadır.

Üçüncü bölümde, liberal demokrasilerin özel mülkiyeti sınırlandıran bir mekanizma aracılığıyla ekolojik krize somut çözüm önerileri sunma becerisi değerlendirilmektedir. Yeşil liberalizm olarak adlandırılan bu yaklaşım,

kapitalizmin ekolojik krize neden olduğu yaklaşımlarını kabul etmekle birlikte, liberal demokrasinin kapitalizmden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu görüşe göre liberal demokrasi, temel liberal prensiplerden ödün vermeden, özel mülkiyetin kullanımının sınırlandırılması yoluyla, ekolojik sorunlara uygulanabilir çözüm yolları sunabilir. Ancak, yeşil düşüncenin kendisini liberal prensiplerle sınırlamasının, yaşanmakta olan pek çok sorunun çözümsüz kalmasına neden olduğu düşünülmektedir. İnsanmerkezci bir bakış açısıyla, insan dışındaki varlıkların insan amaçları adına kullanımını savunan bir yaklaşımın çevresel adalet sunamayacağı ortadadır. Bunun yanı sıra, liberal demokrasilerin çevresel duyarlılık taşımak zorunda olmadıklarının altı çizilir. Son olarak iktisadi ile siyasi alanları birbirinden ayıran yeşil liberalizm, iktisadi alanı özgürlükler alanı olarak değerlendirerek, bu alana müdahale etmekten kaçınarak ekolojik sorunların kaynağını göz ardı ettiği düşünülmektedir. Şu halde yeşil liberalizmin özel mülkiyetin sınırlandırılması yaklaşımı, iktisadi alandaki uygulamaları dışarıda bırakan bir sınırlamadır ve bu anlamda günümüzde yaşanan ekolojik sorunların nedenlerini sorun kümesi dışında tutmaktadır.

Bu çalışma, ekolojik dengeler ile özel mülkiyete dayalı kapitalist üretim biçiminin bir arada var olamayan, birbiriyle çelişkili yapılara sahip olduğunu savunmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin sermaye birikimini sağlamak için ihtiyaç duyduğu sürekli büyüme, doğal varlıkları tüketmekte, doğal döngülerin işleyişini engellemekte ve insan ile doğa arasındaki metabolik ilişkide bir çatlağa neden olmaktadır. Dünyanın yaşanabilir bir ortam halini alması milyarlarca yıllık bir dönüşüm sonucunda mümkün olmuştur. Oksijen, su, azot, vb. döngüler,

yeryüzündeki canlı ve cansız organizmalarla karşılıklı bir bağıllık ve bağımlılık içerisinde, bir denge durumu oluştururlar (Özgür, 1993: 37). Hiçbir organizma tek başına hayatta kalamaz. Hayatta kalabilmek için tüm canlılar diğer canlılara bağılıdır ve ekolojik döngülerin bir parçasını oluştururlar (Jorgensen ve Fath, 2004: 274). Kapitalist sistemin doğal kaynakları alıp, kullanımının ardından dev atık havuzlarına dönüştüren tek yönlü madde stratejisinin aksine doğal yaşam, yeryüzünde kısıtlı miktarda bulunan maddelerin sürekli dolaşımına dayanan bir döngüdür. Bu döngü, aksi halde tüm canlılar için yeterli miktarda bulunmayacak olan fakat yaşamlarının devamı için gerekli maddelerin tüm canlılara ulaşmasını mümkün kılar. Dünyanın yaşama uygun bir ortam olarak kalması doğal döngülerin sağlıklı bir biçimde işlemesine bağılıdır (Callenbach, 2012: 39- 40).

Bununla beraber kapitalist üretim biçiminin bireyi doğadan yalıtarak bireysel çıkarı önceleyen bakış açısı, ekolojik prensiplerle uyumlu değildir. Kapitalizmin sürekli büyüme ihtiyacı, doğal varlıkların piyasa mekanizmasına dâhil edilmesini zorunu kılar. Özel mülkiyet, bu süreçte doğal varlıkların sisteme dâhil olmalarının temel aracıdır. Böylece doğal varlıklar, ekolojik döngüdeki işlevlerinden kopararak piyasa çarkı içinde değişim değeriyle ifade edilen bir değere indirgenir. Bu süreçte doğal döngüler üzerindeki baskı, kendi iç denetimleriyle kaldırabileceklerinin üzerine çıktıkça, bugün ekolojik kriz olarak tanımlanan sorunlar dizesi ortaya çıkar.

Özel mülkiyet, kapitalist üretim biçimi ve ekolojik kriz ilişkisinde belirleyici bir konumda yer alır. Rothbard (2009a: 59), özel mülkiyetin öneminin serbest piyasa iktisatçıları tarafından yeterince anlaşılamadığından yakınır. Gerçekten de, piyasadan bahsedebilmek için, öncelikle o piyasada değiş tokuş

edilecek malların aidiyet bağıyla birilerine bağı olmaları esastır. Aksi halde sistemi ayakta tutacak hiçbir şey kalmaz. Ancak özel mülkiyet yalnızca serbest piyasayı mümkün kıldığı için değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi sermaye birikimini mümkün kıldığı için önemlidir. Üretim araçlarının özel mülkiyete konu olması, işçi sınıfı ve işverenler olmak üzere birbirleriyle çatışan iki sınıf yarattığı gibi birinin yarattığı artı ürüne diğlerinin el koymasını mümkün kılar. Marx'ın dediğı gibi işverenin el koyduğu aslında üretici emeğin yarattığı mülkiyettir. Bununla beraber bu süreçte Polanyi'nin de belirttiğı gibi aslında bir meta olmayan doğal varlıkların metalaştırılması yalnızca üretici emeğin değil aynı zamanda doğal varlıkların da sömürülmesine ve nihayetinde ekosistemlerin yıkımına neden olur. Doğal varlıklar üzerinde özel mülkiyetin tanımlanması yoluyla, bunlar üzerinden geliştirilecek her türlü eylemin siyasi alandan dışlanarak iktisadi özgürlükler alanına dâhil edilmesi mümkün hale gelir. Böylelikle, doğal varlıklar bireysel faydanın bir aracına indirgenerek özgül değerleri pazar tarafından belirlenen değişim değerine hapsolur. Doğal varlıklar üzerindeki edimler, insani kriterler ölçüsünde belirlendikçe, kendiliğinden doğan düzen doğal yaşamın kaderini belirleyen bir mekanizmaya dönüşür. Öte yandan, kendiliğinden doğan düzenin taşıdığı arazlar nedeniyle iddia edildiğı gibi tüm toplumsal sorunlara çözüm olmaya ehil değildir. Dolayısıyla ekolojik krizin çözümünün bu mekanizmada aranması çözümsüzlüğü doğurmaktadır.

Liberal dünya görüşü çevre sorunlarının nedenini sermaye birikimi, kapitalist sanayileşme, kentleşme ve üretim kalıpları gibi toplumsal bir bağlama oturtmak yerine, liberal politikaların yeterince uygulanmamasına bağlamaktadır. Buna göre serbest piyasanın oluşamaması, doğal varlıkların tamamen özel

mülkiyete konu edilmemesi veya devlet müdahalesi sonucu piyasanın olması gerektiği gibi çalışmaması, çevre sorunlarının temel nedeni olarak görülmektedir. Oysa ekolojik kriz kapitalist sistemin olması gerektiği gibi çalışmamasından değil, tam da kapitalist sistemin büyüme arzusunun sınır tanımamasından kaynaklanmaktadır.

Liberal demokrasinin sahip olduğu felsefi ve pratik birikim kanalıyla ütopyalardan arındırılmış, uygulanabilir yaklaşımların ulaşılabilir olduğunu savunan görüş, ekolojik sorunların çözümüne ilişkin özel mülkiyetin sınırlandırılması yaklaşımını savunur. Bu yaklaşım liberal ekonomileri ekolojik kriz karşısında sorumlu görmesine karşın siyasi ile iktisadiyi birbirinin alanına müdahale etmemesi gereken ayrı alanlar olarak ele alır. Böylelikle ekolojik sorunları serbest piyasanın işleyişine müdahale etmeyen, daraltılmış bir siyasi alanda çözümlemeye girişir. Sorunu, liberal ideolojinin sınırları çerçevesinde tanımlayan yeşil liberalizm, çevresel adalet ve türler arası eşitsizlik gibi pek çok ekolojik sorunu göz ardı etmek durumundadır. Dahası krizin kaynağı olan temel etmeni ortadan kaldırmadan sorunu çözme çabası, pek çok eleştirmene göre boşuna bir uğraş olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, tez boyunca ulaştığımız, özel mülkiyetin doğal varlıkların sermaye birikimi amacına hizmet eden ve doğal varlıkların sömürülmesinin temel nedeni haline gelen piyasa çarkına dâhil edilmesinin bir aracı olduğuna yönelik bulgular ekseninde, kapitalist üretim biçimi bugün yaşanan ekolojik krizin temel nedenidir. Büyümenin sınırlandırıldığı bir sistem kapitalizmin yaşaması için elverişli değildir. Diğer taraftan yapılan araştırmalar ekolojik değerlerin uç noktalarda olduğunu ve ekosistemler üzerindeki baskının

azaltılmaması durumunda büyük altüst oluşların yaşanacağı uyarısında bulunmaktadır. Üretim araçları ve doğal varlıklar üzerindeki özel mülkiyet ilişkisi, kapitalizmin sınırsız büyüme ihtiyacına cevap veren bir ilişkidir. Dolayısıyla, sorunu yaratan mekanizmanın çözümün anahtarı olamayacağı kabul edilerek, eko-liberal çözüm önerilerinin çözümsüzlük doğurduğu kabul edilmelidir. Aynı anda hem kapitalist üretim biçimi benimsenerek hem de ekolojik sınırlılıklarla uyumlu bir toplum biçimi yaratmak mümkün değildir. Burada kapitalist üretim biçimi ile ekolojik denge arasında bir seçim yapılmalıdır.

ÖZET

Yeşil Düşüncede Mülkiyet Kavramı: Ekoliberalizmin Kuramsal Bir Eleştirisi

Özel mülkiyet, ekolojik krize yönelik tartışmaların merkezinde konumlanır. Bunun temel nedeni, krizin yapısına yönelik düşünsel uzlaşmazlıkların kökenini belirleyen bir faktör olmasıdır. Sağ eğilimli düşünürler özel mülkiyeti sorunların çözümüne yönelik bir araç olarak değerlendirirken, sol eğilimli görüş tam aksine özel mülkiyeti ekolojik krizin temel nedenlerinden biri olarak ele alır. İki paradigma arasında ekolojik sorunların doğasına ilişkin uzlaşmazlık, böylece, özel mülkiyet analiziyle gün yüzüne çıkar.

Çalışma, özel mülkiyeti meşrulaştıran üç temel argümanın ekolojik bağlamda incelendiği üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde klasik liberalizm tarafından ortaya atılan özel mülkiyet savunusu, günümüzde yeşil tartışmalara yansıyan boyutlarıyla birlikte incelenmektedir. İkinci bölümde, özel mülkiyeti ekolojik krize neden olan etmenleri ortadan kaldıracak bir araç olarak ele alan eko-liberal argümanlar ele alınmaktadır. Son bölümde ise, kendisini ekonomik liberalizmden ayıran ve çözümü siyasi liberalizm üzerinden şekillendiren yeşil liberalizmin ekolojik sorunlar karşısında özel mülkiyetin sınırlandırılması yaklaşımı değerlendirilmektedir.

Çalışmada, kapitalist üretim biçiminin sahip olduğu temel gereksinimler ile ekolojik prensiplerin birbiriyle uyumlu olmaması nedeniyle, sermaye

birikiminin temel aracı olan üretim araçları ve doğal varlıklar üzerindeki özel mülkiyetin bir çevre koruma aracı olarak benimsenemeyeceği savunulmaktadır. Bu görüşe göre krizin çözümü, doğal varlıkların piyasadaki değerini öncelemeyen, doğal süreçlere saygı duyan ve toplum ile evrensel doğal metabolizmanın uyum içinde varlığını sürdürebileceği ekolojik bir toplumda mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Özel mülkiyet, ekolojik kriz, liberalizm, eko-liberal politikalar, serbest piyasa çevreciliği, ortak mülkiyet

ABSTRACT

Private Property in Green Thought: A Theoretical Criticism of Ecoliberalism

Private ownership is placed at the center of ecological crisis arguments. The main reason for this, it's being one factor defining the root of the intellectual conflicts towards the crisis. While right inclined thinkers evaluate the private ownership as a tool to solve problems, on the contrary thinkers with left tendency take the private ownership as one of the main causes of the ecological crisis. The conflict between the two paradigm regarding the nature of ecological crisis, thus can be brought to surface by an analysis of private property.

The study consists of three sections, where the three main arguments legitimating private ownership are being studied with ecological perspective. In the first section, projections of private ownership being defended by classical liberalism is being examined in due projections of today's green debates. In the second section, eco-liberal arguments, whose take the private ownership as a tool to diminish the factors causing ecological crisis, are being discussed. In the last section, limitation of the private ownership against ecological problems approach by the green liberalism, which splits itself from the economic liberalism and shapes the solution through political liberalism, is being evaluated.

In the study, due to the diversity of the necessities of capitalist production and ecological principles, production means, as the main instruments of capital accumulation and private ownership on natural assets cannot be maintained as

environmental protection tool is being covered. In this point of view, the solution to the crisis will be through an ecological community where, natural assets are not prioritized according to their market values, natural processes are being respected and society and the universal natural metabolism are being sustained harmonically.

Key Words: Private property, ecological crisis, liberalism, eco- liberal policies, free market environmentalism, common property

KAYNAKÇA

Ackerman, B., (1980), **Social Justice in the Liberal State**, New Haven, Yale University Press.

Aitken, G. M.,(1998), “Extinction”, **Biology and Philosophy**, V. 13, 393- 411.

Allshopp, M., Page, R., Johnston, P. ve Santillo, D., (2010), “Okyanuslar Tehlikede, Denizlerdeki Biyoçeşitliliği Korumak”, **Suları Nasıl Tükettik?**, (Ed. S. Postel, M. Allshopp, R. Page, P. Johnston, D. Santillo ve L. Mastny, (Çev. A. Başçı), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 99- 223.

Anderson, Perry, (2007), **Gramsci, Hegemonya Doğu- Batı Sorunu ve Strateji**, (Çev. T. Günersel), Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Anderson, Terry L., Leal, Donald, (1996), **Serbest Piyasa ve Çevrecilik**, (Çev. V. Savaş) Ankara, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.

Anderson, Terry (1990), “The Market Process and Environmental Amenities”, **Economics and the Environment: A Reconciliation**, (Ed. W. Block), Vancouver, The Fraser Institute, 137- 157.

Aruoba, Çelik, (1997), “Çevre Ekonomisi, Gelişme Ekonomisi”, **İnsan Çevre Toplum**, (Ed. Keleş, Ruşen), Ankara, İmge Kitabevi, 172- 192.

Atabay, Semra ve Kaçmaz, Gökçe, (2007), “Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma”, **Çevre ve**

Politika, Başka Bir Dünya Özlemi, (Ed. Mengi, Ayşegül), Ankara, İmge Yayınları, 41- 51.

Baes, C. F., Goeller, H. E., Olson, J. S. ve Rotty, R. M., (1977), “Carbon Dioxide and Climate: The Uncontrolled Experiment”, **American Scientist**, V. 65(3), May- June, 310- 320.

Bakırcı, Fahri, (2004), **John Locke'ta Mülkiyet Anlayışı**. Ankara, Babil Yayınları.

Bala, G., Caldeira, K., Wickett, M., Phillips, T. J., Lobell, D. B., Delire, C. ve Mirin, A., (2007), “Combined Climate and Carbon- Cycle Effects of Large-Scale Deforestation”, **Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA**, Vol. 104, No. 16, Apr., 6550- 6555.

Barlow, Maude, (2009), **Mavi Sözleşme, Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi**, (Çev. B. Cezar), İstanbul, Yordam Kitap.

Barry, John, (1991), **Liberty and Justice**, Oxford, Clarendon Press.

Barry, John, (2001), “Greening Liberal Democracy: Practice, Theory and Political Economy”, **Sustaining Liberal Democracy Ecological Challenges and Opportunities**, (Ed. J. Barry, ve M. Wissenburg), New York, Palgrave Macmillan, 59- 80.

Barry, John ve Eckersley, Robyn, (2005), “W(h)ither the Green State”, **The State and the Global Ecological Crises**, (Ed. J. Barry and R. Eckersley), Massachusetts, The MIT Press.

Başkaya, Fikret, (2016), **Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto, Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?**, İstanbul, Yordam Kitap.

Baxter, Brian, (2005), **A Theory of Ecological Justice**, New York, Routledge.

Bekmen, A., (2010), “Marksizm ‘Praksis’in Teorisi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler**, (Ed. H. Örs), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 163- 252.

Bellamy, Richard, (2000), **Rethinking Liberalism**, New York, Pinter.

Berktaş, Fatmagül, (2010), “Liberalizm, Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler**, (Ed. H. Örs), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 47- 114.

Bennett, E. L., Milner- Gulland, E. J., Bakarr, M., Eves, H. E., Robinson, J. G., ve Wilkie, D. S., (2002), “Hunting the World's Wildlife to Extinction”, **The International Journal of Conservation**, V. 36(4), 328- 329.

Bentham, Jeremy, (2011), **Yasamanın İlkeleri**, (Çev. B. Asal), İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Benton, Ted, (1994), Biology and Social Theory in the Environmental Debate”, **Social Theory and the Global Environment**, (Ed. M. Redclift and T. Benton), London, Routledge, 28- 50.

Berkes, F., (1985), “Fishermen and 'The Trajedy of the Commons”, **Environmental Conservation**, Vol. 12, N. 3, 199-206.

Bethell, T., (2009), “Özel Mülkiyet ve İnsan Doğası”, **Liberal Düşünce Mülkiyet Felsefi Temelleri**, Y. 14, 33- 42.

Birler, Ömür, (2014), “Liberalizm”, **Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. G. Atılğan ve E. A. Aytekin), 4. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 267- 476.

Blewett, Robert A., (1995), “Property Rights as a Cause of the Tragedy of the Commons: Institutional Change and the Pastoral Maasai of Kenya”, **Eastern Economic Journal**, V. 21, No. 4, Fall, 477- 490.

Block, Walter, (1990), “Environmental Problems, Private Property Rights Solutions”, **Economics and the Environment: A Reconciliation**, (Ed. W. Block), Vancouver, The Fraser Institute, 281- 318.

Bookchin, Murray, (2013), **Özgürlüğün Ekolojisi, Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü**, İstanbul, Sümer Yayıncılık.

Booth, Douglas, (2006), **The Environmental Consequences of Growth, Steady-State Economics as an Alternative to Ecological Decline**, New York, Routledge.

Bottomore, T., (Ed.), (2012), **Marksist Düşünce Sözlüğü**, (Çev. M. Tunçay), İstanbul, İletişim Yayınları.

Bouwman, A. F., Beusen, A. H. ve Billen, G., (2009), “Human Alternation of the Global Nitrogen and Phosphorus Soil Balances for the Period 1970- 2050”, **Global Biogeochemical Cycles**, V. 23, N.4, 1- 16.

Bright, C., (2000), “Çevre Sürprizini Sezmek”, **Dünyanın Durumu 2000 WorldWatch Enstitüsü Raporu**, (Çev. A. Yelçe ve Z. Yelçe), İstanbul, Tema Vakfı Yayınları, 24- 46.

Brodwin, D., (2015), “The Tragedy of Privatizing the Commons”, U.S. News, <http://www.usnews.com/opinion/economic-intelligence/2015/03/02/privatization-not-the-answer-for-saving-the-commons> (Erişim Tarihi: 2.12.2015).

Brown, R. L., (2000), “Yeni Yüzyılın Sonları”, **Dünyanın Durumu 2000 WorldWatch Enstitüsü Raporu**, (Çev. A. Yelçe ve Z. Yelçe), İstanbul, Tema Vakfı Yayınları, 1- 23.

Burdon, P. D., (2011), **Earth Jurisprudence: Private Property and Earth Community**, Doktora Tezi. The University of Adelaide Law School, May.

Burkett, Paul, (2004), **Marx ve Doğa, Al- Yeşil Bir Perspektif**, (Çev. E. Özkaya), İstanbul, Epos Yayınları.

Burkett, Paul, (2011), **Marksizm ve Ekolojik İktisat, Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politığı Doğru**, (Çev. E. Gülçiner), İstanbul, Yordam Kitap.

Caillé, Alain, (2007), **Faydacı Aklın Eleştirisi**. (Çev. D. Çetinkasap), İstanbul, İletişim Yayınları.

Callenbach Ernest, (2012), **Ekoloji Cep Rehberi**, (Çev. E. Özkan), 4. Baskı, İstanbul, Sinek Sekiz Yayınevi.

Caroll, C., Michael, (1998), **A Future of Capitalism, The Economic Vision of Robert Heilbroner**, London, Macmillan.

Carpenter, S. R., (2005), “Eutrophication of Aquatic Ecosystems: Bistability and Soil Phosphorus”, **Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America**, V. 102(29), July, 10002- 10005.

Carpenter, S. R. ve Bennett, E. M., (2011), “Reconsidering of the Planetary Boundaries for Phosphorus” **Environmental Research Letters**, Vol. 6: 1, 1- 12.

Carson, Rachel, (1994), **Silent Spring**, Greenwich, Crest Book.

Cevizci, Ahmet, (2002), **Etİğe Giriş**, İstanbul, Paradigma Yayınları.

Chant, John F., McFetridge, Donald G. and Smith, Douglas A., (1990), “The Economics of the Conserver Society”, **Economics and the Environment: A Reconciliation**, (Ed. W. Block), Vancouver, The Fraser Institute, 1- 94.

Christman, John, (1994), **The Myth of Property, Toward an Egalitarian Theory of Ownership**, New York, Oxford University Press.

Clark, Colin W., (1973), “The Economics of Overexploitation”, **Science**, Vol.181, N. 4100, 630- 634.

Clarke, Simon, (2014), “Neoliberal Toplum Kuramı”, **Neoliberalizm, Muhalif Bir Seçki**, (Ed. A. Saad- Filho ve D. Johnston), (Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 91- 105.

Coglianese, Cary, (2002), “Çevre Politikası İçin Liberal Tarafsızlığın İfade Ettikleri”, **Liberal Düşünce**, S. 27, 101- 217.

Commoner, Barry, (1979), **The Closing Circle, Nature, Man and Technology**, 9. Baskı, New York, Bantam.

Crutzen, P. J., (2002), “Geology of Mankind”, **Nature**, Jan., 415, 23.

Çoban, Aykut, (2004), “Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak”, **Mülkiye**, C. 28, S. 242, Kış, 237- 253.

Çoban, Aykut, (2013), “Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açımları ve Komünizm”, **Yaşayan Marksizm**, C. 1, S. 1, 243- 282.

Çoban, Aykut, (2014), “Çevrecilik”, **Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. G. Atılgan ve E. A. Aytekin), 4. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 455- 476.

D'Almeida, C., Vörösmarty, C. J., Hurtt, G. C., Marengo, J. A., Dingman, S. L. ve Keim, B., (2007), “The Effects of Deforestation on the Hydrological Cycle in

Amazonia: A Review on Scale and Resolution”, **International Journal of Climatology**, Vol. 27: 5, 633- 647.

Daly, Herman E., (1991), **The Steady- State Economics**, 2. Baskı, Washington, The Island Press.

Daly, Herman E., (1996), **Beyond Growth : The Economics of Sustainable Development**, Boston, Beacon Press.

De Geus, Marius, (1996), “The Ecological Restructuring of the State”, **Democracy and Green Political Thought, Sustainability, Rights and Citizenship**, (Ed. B. Doherty and M. De Geus), New York, Routledge, 185- 206.

De Geus, Marius, (2001), “Sustainability, Liberal Democracy, Liberalism”, **Sustaining Liberal Democracy Ecological Challenges and Opportunities**, (Ed. J. Barry, ve M. Wissenburg), New York, Palgrave Macmillan, 19- 36.

DeLuca, Kevin Michael, (2007), “A Wilderness Environmentalism Manifesto: Contesting the Infinite Self-Absorption of Humans”, **Environmental Justice and Environmentalism, The Social Justice Challenge to the Environmental Movement**, (Ed. R. Sandler ve P. Pezzullo), Massachusetts, The MIT Press, 27- 55.

Demaria, Federico, Schneider, François, Sekulova, Filka ve Martinez- Alier, Joan, (2013), “What is Degrowth”, **Environmental Values**, V. 22, 196- 197.

Demsetz, Harold, (1967), “Toward a Theory of Property Rights”, **The American Economic Review**, Vol. 57, No. 2, 347- 359.

Descartes, René, (2010), “Nonhumans as Machine”, **Environmental Ethics, the Big Question**, (Ed. D. R. Keller), West Sussex, Wiley- Blackwell Publ., 69-72.

De- Shalit, Avner, (2000), “Is Liberalism Environment-Friendly?”, **The Environment: Between Theory and Practice**, New York, Oxford University Press.

Des Jardins, Joseph R., (2006), **Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, Ankara, İmge Kitabevi.

Diamond, Jared, (2006), **Çöküş, Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır Ya Da Yıkılır?** (Çev. E. Kırıl), 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.

Diaz, O. J., ve Rosenberg, R., (2008), “Spreading Dead Zones and Consequences for Marine Ecosystems”, **Science**, V. 321, Aug., 926- 929.

Dobré, Michelle, (2007), “Consumption: A Field for Resistance and Moral Containment”, **Sustainable Consumption, Ecology and Fair Trade**, (Ed. E. Zaccaï), New York, Routledge.

Dobson, Andrew, (1993), “Ecologism”, **Contemporary Political Ideologies**, (Ed. R. Eatwell ve H. Wright), Pinter, Routledge.

Dobson, Andrew, (2001a), **Green Political Thought**, London, Routledge.

Dobson, Andrew (2001b), "Foreword". **Sustaining Liberal Democracy Ecological Challenges and Opportunities** , (Ed. J. Barry, ve M. Wissenburg), New York, Palgrave Macmillan, vii- ix.

Dowd, Douglas, (2013), **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı, Eleştirel Bir Tarih**, (Çev. C. Gerçek, 2. Baskı), İstanbul, Yordam Kitap.

Dryzek, John S., (2000), **Deliberative Democracy and Beyond, Liberals, Critics, Contestations**, New York, Oxford University Press.

Dryzek, John S., Downs, David, Hunold, Christian, Schlosberg, David ve Hernes, Hans- Kristian, (2003), **Green States and Social Movements, Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway**, New York, Oxford University Press.

Dryzek, John S., (2005), **The Politics of the Earth, Environmental Discourses**, 2. Baskı, New York, Oxford University Press.

Eckersley, Robyn, (1993), "Free Market Environmentalism: Friend or Foe?", **Environmental Politics**, V. 2: 1, 1- 19.

Eckersley, Robyn, (2004), **The Green State, Rethinking Democracy and Sovereignty**, Massachusetts, The MIT Press.

Ekins, P. ve Jacobs, M., (1998), "The Implications of Environmental Sustainability for Economic Growth", **Sustainable Development: Concepts, Rationalities and Strategies**, (Ed. S. Faucheux, M. O'Connor, ve J. V. Straaten), London, Springer, 17- 31.

Elliot, Lorraine, (2004), **The Global Politics of the Environment**, London, Palgrave Macmillan.

Elmqvist, T., Folke, C., Nyström, M., Peterson, G., Bengtsson, J., Walker, B. ve Norberg, J., (2003), “Response Diversity, Ecosystem Change, and Resilience”, **Frontiers in Ecology and the Environment**, Vol. 1: 9, 488- 494.

Elser, J. J., Bracken, Cleland, E., Gruner, D. S., Harpole, S. W., Hillebrand, H., Ngai, J. T., Seabloom, E. W., Shurin, J. ve Smith, J. E., (2007), “Global Analysis of Nitrogen and Phosphorus Limitation of Primary Producers in Freshwater, Marine and Terrestrial Ecosystems”, **Ecology Letters**, V. 10, 1135- 1142.

Engels, Friedrich, (2012), **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çev. K. Somer), 16. Baskı, Ankara, Sol Yayınları.

Fajnzylber, P., Lederman, D. ve Loayza, N., (2002), “Inequality and Violent Crime”, **Journal of Law and Economics**, Vol. VLV, Apr., 1- 40.

Faucheux, Sylvie, O’Connor, Martin ve Straaten, Jav Van der, “Editor’ Introduction” (1998), **Sustainable Development: Concepts, Rationalities and Strategies**, (Ed. S. Faucheux, M. O’Connor, ve J. V. Straaten), London, Springer.

Faugner, Neil, (2014), **Marksist Dünya Tarihi, Neandartellerden Neoliberallere**, (Çev. T. Öncel), 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Feeny, David, Berkes, Fikret, McCay, Bonnie, ve Acheson, James, (1990), “The Tragedy of the Commons: Twenty- Two Years Later”, **Human Ecology**, Vol. 18, N. 1, 1- 19.

Fitz, Don, (2005), “Yeşil Ekonomi Asla Piyasa Ekonomisi Olamaz” **Üç Ekoloji**, S. 4, Güz, 106- 114.

Flipo, Fabrice, (2015), “Küçülmenin Kavramsal Kökleri”, **Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 37- 54.

Folke, C., (2014), “Gezegen Eşiklerine Saygı Göstermek ve Biyosferle Yeniden Bağlantıya Geçmek”, **WorldWatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2013 Sürdürülebilirlik Hala Mümkün Mü?**, (Çev. C. Ulutaş Ekiz, ve Ç. Ekiz), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 27- 38.

Foster, John B., (2001), **Marx'ın Ekolojisi, Materyalizm ve Doğa**, (Çev. E. Özkaya), İstanbul, Epos Yayınları.

Foster, John B., (2008), **Savunmasız Gezegen, Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi**, (Çev. H. Ünder), 2. Baskı, Ankara, Epos Yayınları.

Foster, John B., (2011), “Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem”, **Monthly Review**, V. 62: 8.

Foster, John B., (2012), **Marksist Ekoloji**, (Çev. B. Baysal), İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Foster, John B. ve Magdoff, Fred, (2014), **Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler**, (Çev. Ö. Aksakal), İstanbul, Patika Kitap Yayınları.

Foster, John B., (2015), “Marx ve Doğanın Evrensel Metabolizmasında Çatlak”, **Marx Doğa ve Yıkımın Ekolojisi**, (Ed. H. Tanıttıran), (Çev. A. Galip), İstanbul, Kalkedon Yayınları, 7- 38.

Fotopoulos, T., (2007), “Myths on the Ecological Crises”, **The International Journal of Inclusive Democracy**, , Vol. 3, N. 2.

Francione, Gary L. ve Garner, Robert, (2010), **The Animal Rights Debate, Abolition or Regulation**, New York, Columbia University Press.

Freeden, Michael, (2015), **Liberalism: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press.

Friedman, M., (1993), “The Real Free Lunch: Markets and Private Property”, **Cato Policy Report**, Vol. XV, N. 4.

Galloway, J. N., Dentener, F. J., Capone, D. G., Boyer, E. W., Howarth, R. W., Seitzinger, S. P., Asner, G. P., Cleveland, C., Green, P. A., Holland, E. A., Karl, M., Michaels, A., Porter, J. H., Townsend, A. ve Vörösmarty, C., (2004), “Nitrogen Cycles: Past, Present and Future”, **Biogeochemistry**, Vol. 70: 2, Sept., 153- 226.

Gaston, K. J., (2005), “Biodiversity and Extinction: Species and People”, **Progress in Physical Geography**, V. 29(2), 239- 247.

Geras, Norman, (2011), **Marx ve İnsan Doğası Bir Efsanenin Reddi**, (Çev. İ. Akça, ve M. Doğan), 2. Baskı, İstanbul, Birikim Yayınları.

Gorz, André, (1993), **Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji**, (Çev. I. Ergüden), İstanbul, Ayrıntı.

Gökberk, Macit, (1974), **Felsefe Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Grain and Kalpavriksh, (2002), “Traditional Knowledge of Biodiversity in Asia-Pacific: Problems of Piracy and Protection”, <https://www.grain.org/article/entries/81-traditional-knowledge-of-biodiversity-in-asia-pacific-problems-of-piracy-and-protection>, (Erişim Tarihi: 27. 02. 2016).

Gray, John, (2000), **Liberalizmin İki Yüzü**, Ankara, Dost Kitabevi.

Gray, John, (2007), **Enlightenment’s Wake**, New York, Routledge Classics.

Green, T. H., (1999), **Lectures on the Principles of Political Obligation**, Ontario, Batoche Books.

Gruber, N. ve Galloway, J. N., (2008), “An Earth-System Perspective of the Global Nitrogen Cycle”, **Nature**, Vol. 45, Jan., 293- 296.

Gül, Songül S., (2000), “Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 40 S. 3- 4, 51-66.

Hahnel, Robin, (2014), **Yeşil İktisat**, (Çev. N. Ersoy, P. Ertör, M. Gülboy, A. İlhan, ve A. K. Saysel), İstanbul, Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları.

Hardin, Garrett, (1968), “The Trajedy of Commons”, **Science**, 162, 1243- 1248.

Harvey, David, (2014), **Sermaye Muamması, Kapitalizmin Krizleri**, (Çev. S. Savran), 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayınları.

Harvey, David, (2015a), **On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu**, (Çev. E. Soğancılar), İstanbul, Sel Yayınları.

Harvey, David, (2015b), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, (Çev. A. Onacak), İstanbul, Sel Yayınları.

Hayek, Friedrich Von, (2007), “Bilginin Toplumda Kullanımı”, **Liberal Düşünce**, S. 45- 46, 165- 176.

Hayek, Friedrich Von, (2009), “İktisat ve Bilgi”, **Liberal Düşünce, Mülkiyet Felsefi Temelleri**, S. 53-54, 135-152.

Hayek, Friedrich Von, (2013a), **Kölelik Yolu**, (Çev. T. Feyzioğlu, Y. Arslan ve A. Yayla), 5. Baskı, İstanbul, Liberte yayınları.

Hayek, Friedrich Von, (2013b), **Özgürlüğün Anayasası**, (Çev. Y. Z. Çelikkaya), İstanbul, BigBang Yayınları.

Heilbroner, Robert L. ve Milberg, William, (2012), **The Making of Economic Society**, Boston, Pearson.

Hobbes, Thomas, (2014a), **Elementa Philosophica De Cive Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri**, (Çev. C. D. Karakolu), 2. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları.

Hobbes, Thomas, (2014b), **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, (Çev. S. Lim), 13. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Hobsbawm, Eric, (2011), **Yeni Yüzyılın Eşiğinde**, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Hoppe, Hans- Hermann, (2006), **The Economics and Ethics of Private Property, Studies in Political Economy and Philosophy**, Alabama, The Ludwig von Mises Institute.

Hsieh, C.-C. ve Pugh, M., (1993), “Poverty, Income Inequality, and Violent Crime: A Meta- Analysis of Recent Aggregate Data Studies”, **Criminal Justice Review**, Vol. 18, N. 2, Aut., 182- 202.

Huber, P., (1999), **Hard Green Saving The Environment From The Environmentalists A Conservative Manifesto**, New York, Basic Books.

Huberman, Leo, (2011), **Sosyalizmin Alfabeti**, (Çev. A. Bilgi), 20. Baskı, Ankara, Sol Yayınları.

Huberman, Leo, (2012), **Feodal Toplumdan Yürminci Yüzyıla**, (Çev. M. Belge), 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hueting, Roefie, (2015), “Neden Çevresel Sürdürülebilirlik Büyük Olasılıkla Büyüyen Üretimle Birlikte Ulaşılabilecek Bir Hedef Değildir”, **Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 21- 36.

Husson, Michel, (2010), **Marksist İktisat Teorisi, Çağdaş Kapitalizm ve Kriz**, (Çev. O. S. Binatlı), İstanbul, Yazın Yayıncılık.

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), **Climate Change 2013, Summary for Policymakers**, In: Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Eds. Stocker, T.F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex and P.M. Midgley), Cambridge, United Kingdom and New York, Cambridge University Press.

IPCC, **Climate Change 2014, Assessing and Managing the Risks of Climate Change**, Cambridge, United Kingdom and New York, Cambridge University Press.

Jamieson, Dale, (2007), “Justice: The Heart of Environmentalism”, **Environmental Justice and Environmentalism, The Social Justice**

Challenge to the Environmental Movement, (Ed. R. Sandler ve P. Pezzullo), Massachusetts, The MIT Press, 85- 102.

Jong, Frank De, (2005), “Piyasa Kurallarıyla İşleyen Bir Yeşil Ekonominin Temel İlkeleri” **Üç Ekoloji**, S. 4, Güz, 102- 105.

Jorgensen, S. E ve Fath, B. D., (2004), “Application of Thermodynamic Principles to Ecology”, **Ecological Complexity**, 1(4), Dec., 267- 280.

Kaboğlu, İbrahim, (1996), **Çevre Hakkı**, Ankara, İmge Yayınevi.

Kallis, Giorgos, (2015), Küçülme Savunusu, **Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 111- 142.

Kant, C., ve Kızıloğlu, T., (2003), “Asit Yağmurlarının Canlılar Üzerindeki Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 34(2), 217- 221.

Kant, İmmanuel, (2010) “Indirect Duties to Nonhumans”, **Environmental Ethics, the Big Question**, (Ed. D. R. Keller), West Sussex, Wiley- Blackwell Publ., 82- 83.

Kaymak, M. , (2016), “David Ricardo: Bilimsel Politik Ekonominin Burjuva Sınırları”, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/36-sayi-214/304-david-ricardo-bilimsel-politik-ekonominin-burjuva-sinirlari>, (Erişim Tarihi: 17.1.2016).

Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can ve Çoban, Aykut, (2012), **Çevre Politikası**, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.

Keller, David (Ed), (2010), **Environmental Ethics, the Big Question**, West Sussex, Wiley- Blackwell Publ.

Kelly, Morgan, (2000), “Inequality and Crime”, **The Review of Economics and Statistics**, V. 82, S.4, Nov., 530- 539.

Kılıç, Selim, (2006), “Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 8:2, 81-101.

Kızıloğlu, T. F., (1999), “Toprak Organizmalarının Azot Formları Arasındaki Dönüşümlere ve Çevreye Etkileri”, **Ekoloji Çevre Dergisi**, 8(30), 27- 30.

Kirzner, Israel M., (1988), “Welfare Economics: A Modern Austrian Perspective”, **Man, Economy, and Liberty, Essays in Honor of Murray N. Rothbard**, (Ed. W. Block), Alabama, The Ludwig von Mises Institute.

Kovel, Joel, (2005), **Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu Mu, Dünyanın Sonu Mu?**, (Çev. G. Koca), İstanbul, Metis Yayınları.

Kramer, Matthew H., (1997), **John Locke and the Origins of Private Property, Philosophical Explorations of Individualism, Community and Equality**, Cambridge, Cambridge University Press.

Kuchment, L. S., Gelfan, A. N. ve Demidov, V. N., (2011), “Modeling of the Hydrological Cycle of a Forest River Basin and Hydrological Consequences of Forest Cutting”, **The Open Hydrology Journal**, Vol.9: 5, 9-18.

Lawn, Philip A., (2001), **Toward Sustainable Development, An Ecological Economics Approach**, Florida, CRC Press.

Layfield, David, (2008), **Marxism and Environmental Crises**, Edmunds, Arena Books.

Lebowitz, Michael, (2011), **Sosyalist Alternatif Gerçek İnsani Gelişim**, (Çev. E. Eratalay), İstanbul, Yordam Kitap.

Lefebvre, Henri, (2010), **Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm**, (Çev. D. Görsev), 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Levitt, S., (1999), “The Changing Relationship Between Income and Crime Victimization”, **FRBNY Economic Policy Review**, Sept., 87- 98.

Lichtman, Richard, (2013), **Liberal İdeolojinin Marksist Eleştirisi Eleştirel Toplumsal Kuram Üzerine Denemeler**, (Çev. Ş. Alpagut), İstanbul, Yordam Kitap.

Locke, John, (2012), **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev. F. Bakırcı), 2. Baskı, Ankara, Ebabil Yayınları.

Locke, John, (2014), **Hükümet Üzerine İkinci Tez**, (Çev. A. Doğan), 8. Baskı, İzmir, İlya Yayınevi.

Lougheed, T., (2011a), “Phosphorus Recovery: New Approaches to Extending the Life Cycle”, **Environmental Health Perspectives**, V. 119(7), July, 302-305.

Lougheed, T., (2011b), “Phosphorus Paradox: Scarcity and Overabundance of a Key Nutrient”, **Environmental Health Perspectives**, V. 119(5), May, 208- 213.

Low, Nicholas ve Gleeson, Brendan, (2002), **Justice, Society and Nature, An Exploration of Political Ecology**, New York, Routledge.

Löwy, Michael, (2015), **Ekososyalizm**, İstanbul, Epos Yayınları.

Macintyre, Alasdair, (2001), **Etik’in Kısa Tarihi, Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. H. Ünler), İstanbul, Paradigma Yayınları.

Macpherson, C. B., (1978), **Property, Mainstream and Critical Positions**, Toronto, Toronto University Press.

Macpherson, C. B., (1984), **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, İstanbul, Birey ve Toplum Yayınları.

Malm, A. ve Hornborg, A., (2014), “The Geology of Mankind? A Critique of the Antropocene Narrative”, **The Anthropocene Review**, XX(X), 1-8.

Margulis, Lynn, (2001), **Ortakyaşam Gezegeni, Evrime Yeni Bir Bakış**, (Çev. E. Uluhan), İstanbul, Varlık/ Bilim Yayınları.

Martinez- Alier, Joan, (2002), **The Environmentalism of the Poor, A Study of Ecological Conflicts and Valuation**, Massachusetts, Edward Elgar.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, (2013a), **Alman İdeolojisi Fuerbach**, (Çev. S. Belli), 8. Baskı, Ankara, Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, (2013b), “Komünist Manifesto”, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, (Çev. N. Satlıgan, O. Göçmen ve Ş. Alpogut), İstanbul, Yordam Kitap.

Marx, Karl, (2014a), **Kapital Birinci Cilt**, (Çev. M. Selik ve N. Satlıgan), İstanbul, Yordam Kitap Yayınları.

Marx, Karl, (2014b), **Kapital İkinci Cilt**, (Çev. M. Selik), İstanbul, Yordam Kitap.

Marx, Karl, (2014c), **Grundrisse Ekonomi Politüğın Eleştirisı İçin Ön Çalışma**, 3. Baskı, (Çev. S. Nişanyan), İstanbul, Birikim Yayınları.

Marx, Karl, (2016), **Kapital Üçüncü Cilt**, (Çev. M. Selik ve E. Özalp), 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

McCann, K. S., (2000), “The Diversity- Stability Debate”, **Nature**, Vol. 405, May, 228- 233.

McKee, J. K., Sciulli, P. W., Fooce, D. C. ve Waite, T. A., (2003), “Forecasting Global Biodiversity Threats Associated with Human Population Growth”, **Biological Conversation**, V. 115, 161- 164.

McNally, David, (2013), **Başka Bir Dünya Mümkün, Küreselleşme ve Antikapitalizm**, (Çev. O. Köymen), İstanbul, Yordam Kitap.

Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jtsrgen ve Behrens, III William W., (1972), **The Limits to Growth**, 4. Baskı, New York, Universe Books.

Mellor, Mary, (2006), “Socialism”, (Ed. A. Dobson ve R. Eckersley), **Political Theory and the Ecological Challenge**, New York, Cambridge University Press, 35- 50.

Menger, Carl, (2007), **Principles of Economics**, Alabama, Ludwig Von Mises Institute.

Mengi, Ayşegül ve Duru, Bülent, (2010), “Kamulaştırmanın Çevreye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”
<http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/Duru%20Mengi%20kamulastirma%2019Ekim.pdf>, (Erişim Tarihi: 10. 11. 2015).

Mészáros, Istvan, (1995), **Beyond Capital, Towards a Theory of Transition**, London, The Merlin Press.

Meyer, John M., (2001), **Political Nature**, London, The MIT Press.

Meyer, John M., (2009), “The Concept of Private Property and the Limits of the Environmental Imagination”, **Political Theory**, V. 37, No.1 (Feb), 99- 127.

Mill, John Stuard, (1998), **On Liberty and Other Essays**, New York, Oxford University Press.

Mills, Mike, (1996), “Green Democracy: The Search for an Ethical Solution”, **Democracy and Green Political Thought, Sustainability, Rights and Citizenship**, (Ed. B. Doherty and M. De Geus), New York, Routledge, 95- 112.

Mitchell, T., (1991), “Limits of the State: Beyond Statist Approaches and Their Critics”, **The American Political Science Review**, Vol. 85 N. 1, Mar, 77- 96.

Mol, P. J. Arthur, (2001), **Globalization and Environmental Reform, The Ecological Modernization of the Global Economy**, Massachusetts, The MIT Press.

Morris, Andrew P., (2009), “Mülkiyet Haklarının İktisadı”, **Liberal Düşünce Mülkiyet Felsefi Temelleri**, Y. 14, S. 53- 54, 25- 32.

Morton, Timothy, (2010), **The Ecological Thought**, Massachusetts, Harvard University Press.

Naeem, S., Chair, F., Chapin S., C., Costanza, R., Ehrlich, P., Golley, F. B., Hooper, D., Lawton, J., O'Neill, R., Mooney, H., Sala, O., Symstad, A. and

Tilman, D., (1999), “Biodiversity and Ecosystem Functioning: Maintaining Natural Life Support Processes”, **Issues in Ecology**, N.4, Fall, 2- 11.

Newbery, D. M., Siebert, H. ve Vickers, J., (1990), “Acid Rain”, **Economic Policy**, Vol. 5(11), Oct., 297- 346.

Nixon, Rob, (2011), **Slow Violence and the Environmentalism of the Poor**, Massachusetts, Harvard University Press.

Nozick, Robert, (2006), **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, (Çev. A. Oktay), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Okereke, Chukwumerije, (2008), **Global Justice and Neoliberal Environmental Governance Ethics, Sustainable Development and International Co-Operation**, New York, Routledge.

Ollman, Bertell, (2011a), **Diyalektik Soruşturmalar**, (Çev. C. Saraçoğlu), İstanbul, Yordam Kitap.

Ollman, Bertell, (2011b), **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, (Çev. A. Kars), 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Ollman, Bertell, (2012), **Yabancılaşma, Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**, (Çev. A. Kars), İstanbul, Yordam Kitap.

O'Neill, John, (1993), **Ecology, Policy and Politics, Human well-being and the natural world**, London, Routledge.

O'Neill, John, (2001), **Piyasa, Etik, Bilgi ve Politika**, (Çev. Ş. S. Kaya), İstanbul, Ayrıntı.

Ophuls, William, (1997), **Requiem for Modern Politics, The Tragedy of the Enlightenment and the Challenge of the New Millennium**, Colorado, Westview Press.

Ophuls, William, (2011), **Plato's Revenge, Politics in the Age of Ecology**, Massachusetts The MIT Press.

Ostrom, Elenor, (1990), **Governing the Commons The Evolution of Institutions for Collective Actions**, Cambridge, Cambridge University Press.

Ovetz, R., (2005), "Privatization is the Real Tragedy of the Commons" Environmental News network, http://www.enn.com/top_stories/article/9010, (Erişim Tarihi: 10.11.2015).

Önder, Tuncay, (2003), **Ekoloji, Toplum ve Siyaset**, Ankara, Odak Yayınları.

Özenç, Berke, (2014), **Hukuk Devleti, Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Özgür, H., (1993), "Doğayı Korumanın Gelişimi ve Nedenleri", **Ekoloji ve Çevre Dergisi**, 1(6), 36- 40.

Öztürk, Armağan, (2013), **Liberal Adalet, Çağdaş Liberal Siyaset Felsefesinde Adalet Sorunu Rawls, Hayek, Nozick Örneği**, İstanbul, Doruk Yayınları.

Paterson, M. ve Barry, J., (2005), “Modernizing the British State: Ecological Contradictions in Ner Labour's Economic Strategy”, (Ed. J. Barry ve R. Eckersley), **The State and the Global Ecological Crisis**, London, The MIT Press, 53- 74.

Pearce, Fred, (2009), **Nehirler Kuruyunca, Su 21. Yüzyılda İnsanlığı Bekleyen Gerçek Kriz**, (Çev . F. Doruker), İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.

Paerl, H. W., (1997), “Coastal Eutrophication and Harmful Algal Blooms: Importance of Atmospheric Deposition and Groundwater as "New" Nitrogen and Other Nutrient Sources”, **The American Society of Limnology and Oceanography**, Vol. 42, 1154- 1165.

Peattie, Ken ve Crane, Andrew, (2005), "Green Marketing: Legend, Myth, Farce or Prophecy?", **Qualitative Market Research: An International Journal**, Vol. 8 Iss 4, 357 – 370.

Pennington, Mark, (2014), **Sağlam Politik Ekonomi Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği**, (Çev. A. Yayla), İstanbul, Liberte Yayınları.

Pepper, David, (1993), **Eco- Socialism, From Deep Ecology to Social Justice**, New York, Routledge.

Pepper, David, (1996), **Modern Environmentalism, An Introduction**, New York, Routledge.

Pereira, Winin and Seabrook, Jeremy, (1996), **Asking the Earth, The Spread of Unsustainable Development**, 2. Baskı, Goa, The Other India.

Pierrou, U., (1976), “The Global Phosphorus Cycle. B. H. Svenson, & R. Söderlund”, **Nitrogen, Phosphorus, and Sulphur-Global Cycles SCOPE Repost 7**, Stockholm, Swedish National Science Research Council, V. 22, 75-88.

Piketty, Thomas, (2014), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, (Çev. H. Koçak), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pimm, S. L., (1984), “The Complexity and Stability of Ecosystems”, **Nature**, V. 307, Jan., 321- 326.

Pimm, S. L. ve Raven, P., (2000), “Extinction by Numbers”, **Nature**, V. 403, Feb., 843- 845.

Plumwood, Val, (1996), “Has Democracy Failed Ecology?, An Ecofeminist Perspective”, **Environmental Politics**, V. 4, 134- 146.

Polanyi, Karl, (2014), **Büyük Dönüşüm, Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri**, (Çev. A. Buğra), 14. Baskı, İstanbul, İletişim.

Posey, Darrell ve Dutfield, Graham, (1996), **Beyond Intellectual Property, Toward Traditional Resource Rights for Indigenous Peoples and Local Communities**, Ottawa, International Development Research Centre.

Post, W. M., Peng, T.-H., Emanuel, W. R., King, A. W., Dale, V. H. ve DeAngelis, D. L., (1990), “The Global Carbon Cycle” **American Scientist**, Vol. 78, 310- 326.

Postel, Sandra, (2000), **Son Vaha Su Sıkıntısıyla Karşı Karşıya**, (Çev. Ş. F. Sözer), İstanbul, Tema Vakfı Yayınları.

Postel, Sandra, (2010), “Tatlı Su Ekosistemlerini Korumanın Önemi”, **Suları Nasıl Tükettik?**, (Ed. S. Postel, M. Allsopp, R. Page, P. Johnston, D. Santilla ve L. Mastny), (Çev. A. Başçı), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11- 98.

Puffendorf, Samuel, (1991), **On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law**, Cambridge, Cambridge University Press.

Rawls, John, (1996), **Political Liberalism**, New York, Columbia University Press.

Rawls, John, (1999), **A Theory of Justice**, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

REN21, (2015), Renewable Energy Policy Network for the 21st Century, “Renewables Global Status Report”, <http://www.ren21.net/Portals/0/documents/e->

paper/GSR2015KF/index.html#/0, (Erişim Tarihi: 06.04.2016)

Renner, M., (2014), “İklim Değişikliği ve Yerinden Edilme”, **WorldWatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2013 Sürdürülebilirlik Hala Mümkün Mü?** (Çev. C. Ulutaş Ekiz ve Ç. Ekiz), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 481-494.

Rıfkın, Jeremy, (2014), **Üçüncü Sanayi Devrimi, Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiye ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor?**, (Çev. P. Sıral ve M. Başekim), İstanbul, İletişim Yayınları.

Ricardo, David, (2001), **On Principles of Political Economy and Taxation**, Ontario, Batoche Books.

Rio Bildirgesi, Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu (BM, 1992)
<http://www.kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf>, (Erişim Tarihi: 13. 03. 2016).

Robinson, Daniel, F., (2010), **Confronting Biopiracy Challenges, Cases and International Debates**, London, Earthscan.

Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, A., Chapin, F., Lambin, E., Lenton, T., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H., Nykvist, B., de Wit, C., Hughes, T., der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P., Constanze, R., Svedin, U., Falkenmark, M., Karlberg, L., Corell, R., Fabry, V., Hansen, J., Walker, B., Liverman, D., Richardson, K., Crutzen, P. Ve Foley, J., (2009) “Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity”, **Ecology and Society**, 14 (2): 32.

Rosswall, T., (1981), “The Biochemical Nitrogen Cycle”, **Some Perspectives of the Major Biogeochemical Cycles**, (Ed. G. E. Likens), Toronto, John Wiley and Sons, 25- 49.

Rothbard, Murray N., (2009a), **Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyen**, (Çev. M. Acar), İstanbul, Liberte Yayınları.

Rothbard, Murray N., (2009b), **Özgürlüğün Etiği**, (Çev. R. Tapramaz), İstanbul, Liberte Yayınları.

Rousseau, Jean J., (2007), **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. A. Erenuluğ), İstanbul, Öteki Yayınevi.

Rousseau, Jean J., (2013), **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, (Çev. R. İleri), 12. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.

Rowlands, Mark, (2009), **Animal Rights Moral Theory and Practice**, 2. Baskı, New York, Palgrave Macmillan.

Rowley, Charles, (2002), **Özgürlük ve Devlet**, (Çev. İ. Dalmış), İstanbul, Liberte Yayınları.

Sagan, Carl, (2013), **Milyarlarca ve Milyarlarca Milenyumun Eşiğinde Yaşam ve Ölüm Üzerine Düşünceler**, (Çev. F. Baytok), 5. Baskı, Ankara, Tübitak.

Sagoff, Mark, (2004), **Price, Principle and the Environment**, New York, Cambridge University Press.

Sagoff, Mark, (2008), **The Economy of the Earth, Philosophy, Law, and the Environment**, 2. Baskı, New York, Cambridge University Press.

Sander, Oral, (2004), **Siyasi Tarih 1918- 1994**, 12. Baskı, Ankara, İmge Yayınları.

Sayers, Sean, (2013), **Marksizm ve İnsan Doğası**, (Çev. Ş. Alpagut), 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Schimel, David, (2007), “Carbon Cycle Conundrums”, **Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA**, V. 104 no. 47, Nov., 18353-18354.

Schmitz, David, (2009), “Mülkiyet Kurumu”, **Liberal Düşünce Mülkiyet Felsefi Temelleri**, Y. 14, S. 53- 54, 5- 24.

Schmitz, David ve Goodin, Robert E., (1998), **Social Welfare and Individual Responsibility**, Cambridge, Cambridge University Press.

Schnaiberg, Allan, (1980), **The Environment, From Surplus to Scarcity**, New York, Oxford University Press.

Schuster, S. ve Schüle, W., (2000), “Anthropogenic Causes, Mechanisms and Effects of Upper Pliocene and Quaternary Extinctions of Large Vertebrates”, **Oxford Journal of Archaeology**, V. 19(3), 223- 239.

Scruton, Roger, (2006), “Conservatism”, (Ed. A. Dobson ve R. Eckersley), **Political Theory and the Ecological Challenge**, New York, Cambridge University Press, 7- 19.

Seabrook, Jeremy, (2001), **Children of Other Worlds, Exploitation in the Global Market**, Virginia, Pluto Press.

Sihua, Liu, (2013a), **Marx’ın Ekolojik-İktisat ve Doğa Üzerine Düşünceleri, Sosyalist ve Ekolojik bir Uygarlık için Tezler**, Cilt I, İstanbul, Canut.

Sihua, Liu, (2013b), **Marksist Ekolojik-İktisat Teorileri, Sosyalist ve Ekolojik bir Uygarlık için Tezler**, Cilt II, İstanbul, Canut.

Silier, Yıldız, (2010), **Özgürlük Yalnsaması Marx ve Rousseau**, 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Singer, Peter, (2002), **Hayvan Özgürleşmesi**, (Çev. H. Doğan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Singh, Kshitij Kumar, (2015), **Biotechnology and Intellectual Property Rights, Legal and Social Implications**, New Delhi, Springer.

Smith, Adam, (2014), **Milletlerin Zenginliği**, (Çev. H. Derin), 9. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Smith, Robert J., (1981), “Resolving The Tragedy of Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife”, **Cato Journal**, Vol. 1, N. 2, Fall, 439- 468.

Smith, V. L., (1975), “The Primitive Hunter Culture, Pleistocene Extinction and the Rise of Agriculture”, **Journal of Political Economy**, V. 83(4), Aug., 727-756.

Solomon, S., Plattner, G.-K., Knutti, R. ve Friedlingstein, P., (2009), “Irreversible Climate Change Due to Carbon Dioxide Emissions”, **Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA**, V. 106(6), Feb., 1704- 1709.

Sönmez, İ., Kaplan, M. ve Sönmez, S., (2008), “Kimyasal Gübrelerin Çevre Kirliliği Üzerine Etkileri ve Çözüm Önerileri”, **Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Derim Dergisi**, 25(2), 24-34.

Spinello, Richard A. ve Bottis, Maria, (2009), **A Defence of Intellectual Property Rights**, Massachusetts, Edward Elgar.

Spretnak, Charlene ve Capra, Fritjof, (1986), **Green Politics**, London, Paladin.

Sreenivasan, Gopal, (1995), **The Limits of Lockean Rights in Property**, New York, Oxford University Press.

Steinman, Ian, “Story of a Disaster Foretold”, <https://www.jacobinmag.com/2016/01/brazil-samarco-rio-doce-disaster-vale-pt-neoliberalism-rousseff-dilma-lula>, (Erişim Tarihi: 6.1.2016).

Strauss, Leo, (2011), **Doğal Hak ve Tarih**, (Çev. M. Erşen ve P. Oner), İstanbul, Say Yayınları.

Şahin, Ümit, (2004), “Truva Atı Olarak Sürdürülebilir Kalkınma”, **Üç Ekoloji**, S. 2, İstanbul, 9- 30.

Şahin, Yusuf, (2012), “Çevre Sorunları ve Liberalizm”, **Yeşil ve Siyaset**, (O. İmga ve H. Olgun Ed.), Ankara, Lotus.

Şakacı, Kağan, (2011), **İnsanmerkezcilik, ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şatıroğlu, İrge ve Çobanoğlu, Nesrin, (2003), “Biyokorsanlık”, **Bilim ve Ütopya**, S. 114, 70- 72.

Şenses, Fikret, (2014), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Şık, Bülent, Certel, Muharrem, Yıldız, Gizem, (2011), “Pestisitler ve Gıda Güvenliği”, **Gıda Mühendisliği Dergisi**, cilt.34, 52-57.

Tanuro, D., (2011), **Yeşil Kapitalizm İmkansızdır**, (Çev. V. Yalçıntoklu), İstanbul, Habitus Yayıncılık.

T.C. Antalya 1. İdare Mahkemesi, Mahkeme Kararı Esas No. 2010/260, <https://mithatmarul.files.wordpress.com/2012/02/kc3bcrce-hes-yc3bcr3bctmeyi-durdurma-karari.pdf>, (Erişim Tarihi: 10. 11. 2015).

Toke, Dave, (2000), **Green Politics and Neo- Liberalism**, London, Macmillan.

Topal, Aylin, (2014), “Yeni Sağ”, **Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. G. Atılgan ve E. A. Aytekin), 4. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 423- 435.

Touchard, Jean, (2015), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, (Çev. İ. Yerguz), İstanbul, Işık Yayınları.

Trawick, Paul B., (2003), **The Struggle for Water in Peru, Comedy and Tragedy in the Andean Commons**, California, Stanford University Press.

Travis, J. J., (2003), “Climate Change and Habitat Destruction: A Deadly Anthropogenic Cocktail”, **Proceedings of the Royal Society Biological Sciences**, V. 270, 467- 473.

Tully, James, (1980), **A Discourse on Property, John Locke and His Adversaries**, New York, Cambridge University Press.

Türkeş, M., Sümer, U. M., ve Çetiner, G., “Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri”, (2014), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları,

<http://www.havadurumu.gov.tr/FILES/iklim/iklimetkileri.pdf>, (Erişim Tarihi: 12. 7. 2014).

Turner, B. L., Paphazy, M. J., Haygarth, P. M. ve McKelvie, I. D., (2002), “Inositol Phosphates in the Environment”, **Philosophical Transactions: Biological Sciences**, V. 357, N. 1420, Apr., 449- 469.

Türkyılmaz, Oğuz, (2015), “Enerji Politikaları Artan Bağımlılık Çıkmazında”, Ocak 2015 İtibarıyla Türkiye’nin Enerji Görünümü Raporu, **Bülten**, Tmmob Makina Mühendisleri Odası, Şubat, S. 200.

Tsigaridis, K., Krol, M., Dentener, F., Balkanski, Y., Lathiere, J., Metzger, S., Hauglustaine, A. ve Kanakidou, M., (2006), “Change in Global Aerosol Composition Since Preindustrial Times”, **Atmospheric Chemistry and Physics**, Vol. 6, 5143- 5162.

UNEP, (2014), “Assesing Global Land Use: Balancing Consumption With Sustainable Supply”, **A Report of the Working Group on Land and Soils of the International Resource Panel**, (Bringezu S., Schütz H., Pengue W., O’Brien M., Garcia F., Sims R., Howarth R., Kauppi L., Swilling M., and Herrick J.)

Ünder, Hasan, (1996), **Çevre Felsefesi**, Ankara, Doruk Yayınları.

Van Den Bergh, Jeroen Van Den, (2015), “Büyümeye Karşı Çevre- “Küçülmen’nin Bir Eleştirisi ve ‘Büyüme-sizlik’ İçin Bir Savunu”, **Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 67- 110.

Vaz, Sophia G, (2003), “The Tragedy of the Commons and Leviathan, A Small Insight into Environmental Political Philosophy”, **Philosophica**, Vol. 22, 65- 82.

Veblen, Thorstein, (1919), **The Plave of Science in Modern Civilization**, New York, B.W. Huebsch.

Vitousek, P. M., Aber, J. D., Howarth, R. W., Likens, G. E., Matson, P. A., Shindler, Schlesinger, W. Ve Tilman, D. G., (1997), “Human Alternation of the Global Nitrogen Cycle: Sources and Concequences”, **Ecological Applications**, Vol. 7(3), 737- 750.

Vörösmarty, C., ve Sahagian, D., (2000), “Antropogenic Disturbance of the Terrestrial Water Cycle” **BioScience**, Vol. 50:9, Sept., 753- 765.

Waldron, Jeremy, (1988), **The Right to Private Property**, Oxford, Clarendon Press.

WCED, (1987), Our Common Future, **Brundtland Report**, New York, Oxford University Press.

Weatherall, David, (1976), **David Ricardo, A Biography**, The Hague, Martinus Nijhoff.

Weiler, Raoul, (2015), “Yeryüzünün Varkalması İçin Küçülme”, **Yeşil Ekonomi; Küçülme Güzeldir**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 9- 20.

Westra, Laura, (2006), **Environmental Justice and the Rights of Unborn and Future Generations, Law, Environmental Harm and the Right to Health**, London, Earthscan.

Wilde, Oscar, (1910), **The Soul of Man Under Socialism**, Boston, J.W. Luce and Company.

Wissenburg, Marcel, (1997), “A Taxonomy of Green Ideas”, **Journal of Political Ideologies**, Vol. 2, N. 1, 29-50.

Wissenburg, Marcel, (1998), **Green Liberalism, The Free And The Green Society**, London, UCL Press.

Wissenburg, Marcel, (1999), **Imperfection and Impartiality, A Liberal Theory of Social Justice**, New York, UCL Press.

Wissenburg, Marcel, (2001), “Sustainability and the Limits of Liberalism”, **Sustaining Liberal Democracy Ecological Challenges and Opportunities**, (Ed. J. Barry, ve M. Wissenburg), New York, Palgrave Macmillan, 192- 204.

Wissenburg, Marcel, (2002), “An Extension of the Rawlsian Savings Principle to Liberal Theories of Justice in General”, **Fairness and Futurity, Essays on Environmental Sustainability and Social Justice** , (Ed. A. Dobson), New York, Oxford University Press, 173- 198.

Wissenburg, Marcel, (2003), “The Idea of Nature and The Nature of Distributive Justice”, **The Politics of Nature, Explorations in Green Political Theory**, (Ed. A. Dobson, ve P. Lucardie), New York, Routledge, 3- 20.

Wissenburg, Marcel, (2006), “Liberalism”, (Ed. A. Dobson ve R. Eckersley), **Political Theory and the Ecological Challenge**, New York, Cambridge University Press, 21- 34.

Wood, Ellen Meiksins, (2008), **Kapitalizm Demokrasiye Karşı, Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, (Çev. Ş. Artan), İstanbul, Yordam Kitap.

Wood, Ellen Meiksins, (2012), **Özgürlük ve Mülkiyet, Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (Çev. O. Köymen), İstanbul, Yordam Kitap.

Wood, Ellen Meiksins, (2013), “150 Yıl Sonra Komünist Manifesto”, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, (Çev. N. Satlıgan, O. Göçmen ve Ş. Alpagut), İstanbul, Yordam Kitap.

Wood, Ellen Meiksins, (2014), **Sermaye İmparatorluğu**, (Çev. O. Köymen), İstanbul, Yordam Kitap.

Yıkılmaz, Necla, (2004), **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, İstanbul, Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Zhang, Yonghong, (2013) “Capitalism and Ecological Crisis”, **Journal of Sustainable Society**, V. 2, No. 3, 69- 73.

Zizek, Slavoj, (2011), **Ahir Zamanlarda Yaşarken**, (Çev. E. Ünal), 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları.